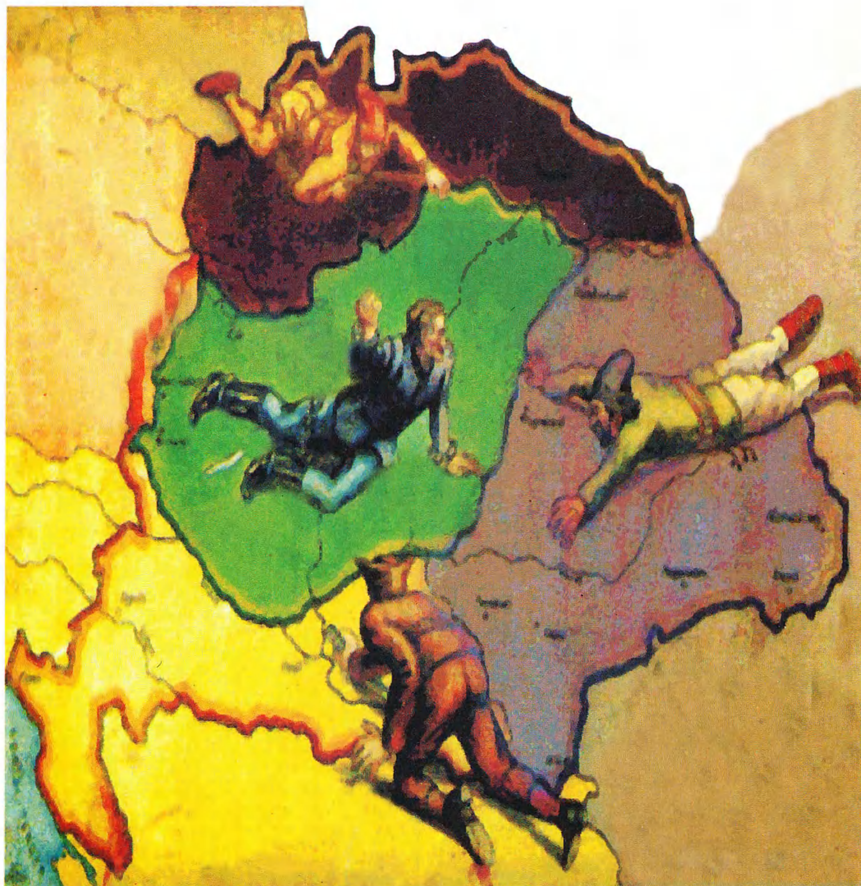
POLIROM

Lucian Leuştean

ROMÂNIA şi UNGARIA în cadrul „Noii Europe” (1920-1923)

HISTORIA

Colecţia *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Lucian Leuştean este lector universitar doctor la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, pe specialitatea istorie universală contemporană. Interesele sale de studiu se focalizează cu precădere asupra relaţiilor internaţionale din perioada interbelică, asupra începutului „războiului rece" şi a istoriografiei din ţările blocului comunist; o direcţie aparte a cercetării sale o constituie „noua ordine mondială" şi metamorfozele spaţiului Europei Centrale şi Răsăritene după primul război mondial. Aceste preocupări s-au materializat în studii publicate în revistele „Xenopoliana", „Anuarul Institutului «A.D. Xenopol»", „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza»". La Editura Polirom, a mai publicat: *Istoria românilor. Teste grilă pentru bacalaureat* (2001) şi *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon. 1918-1920* (2002).

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I, nr. 4, P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37; P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

LEUŞTEAN, LUCIAN

România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe": (1920-1923) / Lucian Leuştean. –
Iaşi: Polirom, 2003

272 p.; 24 cm (HISTORIA)

Bibliogr.

ISBN: 973-681-422-X

94(498)
94(439)

Printed in ROMANIA

Lucian Leuștean

România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920-1923)

POLIROM
2003

„Naţionalismul maghiar...
cu cât se schimbă, cu atât rămâne acelaşi."

George Barany

Introducere

Atunci când dispare brusc de pe harta lumii o structură statală majoră, ce existase vreme de câteva secole, este natural ca numărul nostalgicilor să fie foarte mare. Acest număr nu e neapărat identic cu cel al oamenilor ale căror interese au fost afectate în mod nefavorabil de către respectiva transformare radicală, dar oricum este foarte apropiat. Manifestarea nostalgiei poate fi pasivă – în sensul unei stări de visare, de aducere-aminte a unei splendide „epoci de aur", când totul era „perfect" – sau poate fi activă, încercându-se resuscitarea prin diverse mijloace şi în diverse forme a respectivei structuri statale.

Aşa au stat lucrurile şi în cazul prăbuşirii, în toamna anului 1918, a Imperiului austro-ungar. Mulţi dintre cei pentru care monarhia bicefală se constituise într-o sursă de avantaje – materiale, politice, economice, culturale, psihologice sau ţinând de prestigiu – au început aproape imediat să-şi manifeste regretele, să compare „nimicnicia" realităţilor prezentului postdualist cu „excepţionalele" realizări din trecutul Imperiului habsburgic şi, unii dintre ei, să încerce chiar o „reconstruire" a edificiului prăbuşit, adică o recompunere, pornită de la unele dintre elementele constitutive ale fostei structuri statale, a ceva care măcar să semene cu defunctul imperiu.

Paleta celor care priveau cu deprimare, dispreţ sau ură realităţile Europei Centrale şi Răsăritene după primul război mondial era foarte largă : de la unii dintre oamenii politici austrieci sau maghiari care s-au trezit peste noapte că nu mai dispun de capacitatea de a influenţa politica europeană decât într-o măsură insignifiantă şi până la jandarmul ungur din vreun sătuc transilvănean sau slovac care era acum „fugărit" de către unii dintre aceia care fuseseră ţinte ale vărsării nădufului său până nu demult ; de la aristocratul maghiar sau austriac ce vedea cum proprietăţile sale erau decimate de reformele agrare puse în aplicare de mai toate statele succesoare şi până la evreul ce făcuse eforturi să fie asimilat culturilor dominante din Imperiul austro-ungar, iar acum era considerat un minoritar ca oricare altul ; de la oamenii de stat şi diplomaţii occidentali ce se obişnuiseră să lucreze cu un semnificativ factor de putere şi de influenţă în regiunea Europei Centrale, iar acum aveau de-a face cu o multitudine de state, nici unul prea slab pentru a fi dominat complet, nici unul prea puternic pentru a înlocui monarhia bicefală pe harta geostrategică europeană, şi până la profesorul sau funcţionarul care a aflat dintr-o dată că trebuie să presteze jurăminte de loialitate faţă de state pe care le considera inamice sau, mai rău, să înveţe limbi străine pe care le dispreţuia, neînchipuindu-şi până atunci – nici în cele mai negre dintre coşmarurile sale – că va trebui să le revalorizeze ; de la omul de afaceri occidental care a descoperit repede că beneficiile unei imense pieţe „austro-ungare" se evaporaseră, lăsând locul unei mulţimi de pieţe mai mici şi mai agresive, ca şi unei

sporiri frustrante a numărului de kilometri de graniţă în Europa şi, implicit, a numărului de tarife vamale, mai toate protecţioniste, şi până la unii dintre oamenii simpli pentru care transformarea, din coroane austro-ungare în monedele statelor succesoare, a economiilor lor de-o viaţă s-a dovedit ruinătoare.

Exista, evident, şi un revers al medaliei : deşi erau destui care regretau monarhia dualistă, erau şi mai mulţi aceia care se simţeau mulţumiţi de dispariţia imperiului multinaţional. Şi în acest caz, se putea observa o diversitate pronunţată : de la liderii politici români, cehi, slovaci, polonezi, sârbi, croaţi şi sloveni care îşi văzuseră multe dintre obiectivele naţionale îndeplinite până la ţăranii, indiferent de naţionalitate, care, primind pământ, au simţit, unii pentru prima dată, că au un rost şi o patrie ; de la unii dintre oamenii de stat şi diplomaţii occidentali care erau de părere că statele succesoare reprezentau un mai bun „cordon sanitar" antibolşevic şi un mai eficient obstacol în calea naturalei dominaţii germane asupra centrului şi estului continentului european decât ar fi fost Imperiul habsburgic şi până la oamenii obişnuiţi care se bucurau sincer că aveau posibilitatea să-şi trimită copiii la şcoală să înveţe în limba maternă ; de la oamenii de afaceri şi bancherii din vestul Europei sau din Statele Unite care au înţeles repede că presiunile pe care le puteau exercita asupra statelor succesoare erau mult mai facile decât ar fi fost cele asupra unei mari puteri de calibrul Austro-Ungariei şi până la cei pentru care necesităţile identitare ale unei culturi naţionale fuseseră în cele din urmă satisfăcute ; în sfârşit, de la toţi aceia pentru care revenirea la o situaţie ce păruse depăşită ar fi însemnat un dezastru personal sau comunitar şi până la cei care simţeau nevoia unor îndelung aşteptate revanşe istorice.

Între cele două categorii conflictul de interese era evident, şi el s-a desfăşurat pe multiple planuri. Din perspectiva cercetării pe care o încercăm în prezentul studiu, ne interesează doar acel aspect al conflictului ce ţine de domeniul relaţiilor internaţionale. Altfel spus, vom încerca să prezentăm şi să analizăm opiniile şi acţiunile acelor lideri politici, militari şi din sfera economicului – ai statelor succesoare, ca şi ai marilor puteri – care au căutat să modifice aranjamentele teritoriale realizate după primul război mondial sau să conserve *statu-quo*-ul pe acest plan. Vom prezenta şi analiza două dintre „proiectele" eşuate de reorganizare politico-teritorială a regiunii din jurul Ungariei (Confederaţia economică danubiană şi Uniunea dinastică româno-maghiară), ca şi înfiinţarea unei structuri de securitate – Mica Înţelegere – al cărei scop primordial a fost tocmai neutralizarea unor astfel de planuri cu substrat paseist.

Printre scopurile cercetării noastre nu se află şi acela de a prezenta şi analiza în detaliu situaţia minorităţilor din România Mare, ca de altfel nici situaţia minorităţii maghiare trăitoare în cadrul statului român în perioada interbelică. Ceea ce vom încerca să facem, în al doilea capitol, este să identificăm şi să explicăm raţiunile tensiunii evidente existente între minoritatea maghiară şi majoritatea românească în primii ani interbelici, ca şi mai târziu, tensiune ce avea să se repercuteze şi asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria în contextul european de la debutul perioadei dintre cele două războaie mondiale.

În sfârşit, în ultima parte a prezentului studiu, vom încerca să prezentăm şi să analizăm începutul, din primii ani interbelici, a ceea ce s-ar putea numi „războiul rece" româno-maghiar : disputa dintre revizionism şi antirevizionism. Ne vom îndrepta atenţia

atât asupra cauzelor, cât şi, mai ales, asupra manifestărilor discordiei româno-maghiare, tot aşa cum vom aborda chestiunea atât la nivel general, cât şi prin câteva studii de caz. Nu în ultimul rând, lucrarea de faţă se doreşte o continuare a precedentului nostru studiu publicat sub formă de carte[1].

Ar mai trebui amintit faptul că, iniţial, intenţia noastră fusese să studiem raporturile dintre România şi Ungaria în context european de-a lungul întregului prim deceniu interbelic, însă, pe măsură ce au sporit cantitatea şi calitatea surselor pe care le-am putut detecta şi ne-au fost accesibile din punct de vedere lingvistic şi cultural[2], am conştientizat faptul că era de preferat o cercetare „pe verticală" uneia „pe orizontală". Cu alte cuvinte, ne-am asumat responsabilitatea de a sacrifica o ipotetică „privire panoramică", poate tentantă, dar, inevitabil, mai superficială, în favoarea unei tentative de a analiza în detaliu anumite aspecte privind România şi Ungaria în primii ani interbelici.

Lucrarea abordează raporturile dintre cele două ţări în principal în perioada 1920-1923, conţinând însă şi referinţe la etapa anterioară, ca şi dezvoltări ale anumitor subteme chiar şi după 1923. Spre exemplu, aspectul privitor la „proiectele" de uniune dinastică româno-maghiară, tratat în primul capitol, debutează în 1919, dar nu se opreşte în 1923, ci abia spre sfârşitul celui de-al doilea război mondial. În acest caz – ca şi în cele referitoare la chestiunea „optanţilor" şi la cea a sistemului internaţional de protecţie a minorităţilor –, am considerat că prezentarea în câteva pagini a evoluţiilor de după 1923 era necesară şi nu afecta în mod nefavorabil structura lucrării.

1. Lucian Leuştean, *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon, 1918-1920*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
2. Apropierea de sursele documentare şi de cele mai importante contribuţii istoriografice maghiare la studierea temei alese de noi ne-a fost facilitată de propensiunea istoricilor din ţara vecină pentru limbile de circulaţie internaţională. Acest fapt, evident, nu este deloc întâmplător, el indicând dorinţa maghiară de a face accesibile părerile ungureşti pentru opiniile publice şi factorii de decizie din ţările ce ar putea, cândva, să aibă un cuvânt de spus în legătură cu soarta Europei Centrale şi Răsăritene. Oricum, publicarea unor volume de documente diplomatice în limbile engleză şi franceză, ca şi traducerea în engleză, franceză şi germană a rezultatelor cercetărilor întreprinse de istoricii maghiari cu privire la participarea Ungariei la relaţiile internaţionale după primul război mondial, pentru a nu mai aminti de faptul că diaspora maghiară a avut şi are în rândurile ei istorici de calibru, unii fiind specialişti tocmai în sfera amintită mai sus, toate acestea ne-au uşurat într-un mod decisiv accesul la cunoaşterea unor puncte de vedere maghiare, fie din epocă, fie de natură istoriografică.

Capitolul I

România, Ungaria şi problemele reorganizării Europei Centrale şi Răsăritene (1920-1921)

I.1. „Confederaţia economică danubiană"

O analiză a susţinerii de care s-a bucurat din partea marilor puteri ideea reconstruirii unei structuri în regiunea „danubiană", care să înlocuiască, într-o formă sau alta, defuncta monarhie bicefală, demonstrează că eşecul acestei operaţiuni s-a datorat într-o mare măsură rivalităţii dintre ţările „cu interese generale", conflictului de interese politice şi economice privitor la Europa Centrală şi Răsăriteană, ca şi opoziţiei ţărilor succesoare.

Dintre marile puteri, Italia a fost cea care a privit întotdeauna cu maximă anxietate orice încercare de refacere - sub orice formă, oricât de diferită de cea originală - a Imperiului habsburgic. Conducătorii delegaţiei italiene de la Conferinţa de pace au respins cu obstinaţie orice ar fi putut semăna cu vechiul inamic central-european al Italiei: uniuni vamale, confederaţie economică danubiană, *Anschluss*, pentru a nu mai aminti de restauraţia habsburgică. Spre exemplu, în mai 1919, delegaţia italiană a ameninţat cu o a doua şi de această dată definitivă retragere de la Conferinţa de pace dacă o propunere britanică ce viza realizarea unui *Zollverein* (uniune vamală) danubian era pusă în practică împotriva dorinţelor Italiei[1]. Aceeaşi opoziţie fermă a fost reiterată şi în primăvara anului 1920 de către ministrul italian de externe, Vittorio Scialoja[2]. Şi Carlo Sforza, înlocuitorul lui Scialoja în iunie 1920, avea sentimente antihabsburgice manifeste, el preferând chiar o apropiere de statul iugoslav, cu care, în noiembrie 1920, a semnat o convenţie menită a bloca tocmai revenirea Habsburgilor la conducerea vreuneia dintre ţările central-europene[3]. Italia a condamnat vehement cele două încercări ale ex-regelui Carol de a reveni pe tronul maghiar în 1921, şi, chiar după preluarea puterii de către Mussolini, conducerea italiană avea serioase aprehensiuni, prin 1923-1924, în privinţa unei posibile noi încercări franceze de realizare a unei confederaţii economice danubiene[4].

---

1. Vezi S. Crespi, *Alla difesa d'Italia in guerra e a Versailles*, A. Mondadori, Milano, 1937, pp. 546-547, 567-569.
2. *Documents on British Foreign Policy* (de aici înainte, *D.B.F.P.*), editat de E.L. Woodward şi Rohan Butler, prima serie, vol. VII, Her Majesty's Stationery Office, Londra, pp. 526-527, 553-554.
3. Christopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925*, Methuen, Londra, 1967, pp. 577, 580, 582.
4. *Ibidem*, p. 682.

Statele Unite ale Americii n-au avut o politică „danubiană" distinctă şi coerentă în primii ani interbelici. În măsura în care preşedintele Woodrow Wilson fusese promotorul principiului autodeterminării naţionale, care a constituit baza ideatică a dezmembrării Imperiului austro-ungar, s-ar putea crede că delegaţia americană la forumul păcii n-a putut susţine vreo structură supranaţională destinată resuscitării defunctei monarhii. Cu toate acestea, au existat americani care s-au „molipsit" de la dorinţele foştilor stăpâni ai statului bicefal de conservare a atât de valoroaselor avantaje de care se bucuraseră până în 1918. Este cazul profesorului Archibald C. Coolidge, coleg şi prieten al lui Wilson, care fusese trimis într-o misiune de informare în diverse regiuni ce făcuseră parte din Imperiul habsburgic. Încă de la finele lui 1918, Coolidge raportează delegaţiei americane de la Paris faptul că ideile privitoare la *Anschluss*, ca şi cele referitoare la un posibil aranjament economic danubian aveau o mare circulaţie în Austria[5]. Iar în ianuarie 1919, profesorul Coolidge analizează pe larg chestiunea confederaţiei economice dunărene, semnalând faptul că existau destui austrieci care considerau că o astfel de realizare nu ar fi fost „un fel de reconstrucţie a imperiului dualist", ci ar fi dat naştere unei structuri federale descentralizate, ce ar fi fost benefică pentru întreaga regiune din punct de vedere economic şi naţional. Deşi era conştient de obstacolele care stăteau în calea unei asemenea întreprinderi, Coolidge era atât de încântat de idee, încât credea că o astfel de structură ar fi rezolvat problema austriacă şi ar fi devenit un model de stabilitate, un exemplu pentru întreaga lume[6].

Opiniile lui Coolidge erau împărtăşite într-o anumită măsură şi de Herbert Hoover, „Zeul Alimentaţiei", şeful A.R.A. (American Relief Administration), un organism fondat la începutul lui 1919 pe lângă Consiliul Suprem Aliat, cu scopul de a limita ravagiile foametei ce afecta multe ţări europene. Sub auspiciile A.R.A., în prima jumătate a anului 1919, au fost ajutate în jur de 20 de ţări de pe „bătrânul continent", cărora li s-au împrumutat aproximativ 1,25 miliarde de dolari[7]. Se pare că Hoover, punând în funcţiune un mecanism complex de ajutorare a ţărilor central- şi est-europene, s-a imaginat ca un fel de stăpân atotputernic al regiunii, a fost prea puţin doritor să vadă trasate noile frontiere din zonă şi nu a ezitat să apeleze la mijloace de presiune economică pentru a-i face mai „mlădioşi" pe liderii statelor succesoare, mai dispuşi la concesii faţă de potentaţii economiei americane prea puţin interesaţi de aspiraţiile naţionale[8]. Până la urmă însă, în măsura în care în toamna anului 1919 americanii au început să se distanţeze de chestiunile majore europene, s-au limitat – dar nu au dispărut – şi abordările atotcuprinzătoare, din direcţie americană, ale chestiunii Europei Centrale şi Răsăritene.

O perspectivă asemănătoare – însă de provenienţă vest-europeană, nu americană – era susţinută şi de către Consiliul Economic Suprem, un organism al Conferinţei de pace înfiinţat la 9 februarie 1919 cu scopul de a rezolva probleme economice presante şi de a

5. Department of State, *Papers relating to the Foreign Relations of the United States*, *The Paris Peace Conference* (de aici înainte, *F.R.U.S.*, *P.P.C.*), *1919*, vol. II, p. 220.
6. *Ibidem*, vol. XII, pp. 240-247; vol. III, pp. 87-90, 146-150.
7. Derek H. Aldcroft, *Studies in the Interwar European Economy*, Ashgate, Aldershot Hands, 1997, p. 15.
8. I. Ciupercă, *Bucureşti-Washington: diplomaţie şi petrol*, în volumul *Relaţii româno-americane în timpurile moderne*, editat de Gheorghe I. Florescu, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1993, pp. 168-172.

formula politici economice pe termen mediu. Nu numai că acest consiliu a atras atenţia asupra necesităţii unui program general european pentru refacere şi reconstrucţie, dar în rândurile sale s-au evidenţiat mai mulţi promotori ai ideilor federative şi confederative[9]. Din interiorul acestui consiliu au provenit unele dintre ideile ce aveau să creeze un disconfort semnificativ în unele dintre statele succesoare; este vorba, spre exemplu, despre principiul libertăţii tranzitului, cel puţin pentru o perioadă, în fostul spaţiu austro-ungar.

Au existat şi britanici care au agreat ideea unei confederaţii economice danubiene. Este vorba în special despre unii dintre trimişii englezi cu diverse misiuni în regiunea Europei Centrale. De pildă, locotenent-colonelul Thomas Montgomery-Cuninghame, şeful misiunii militare britanice de la Viena în primăvara anului 1919, şi-a însuşit o idee a liderului maghiar Mihály Károlyi, în sensul că ar fi trebuit numită o comisie interaliată care să promoveze cooperarea între fostele componente ale Austro-Ungariei, cu scopul de a se realiza o confederaţie danubiană menită a preveni *Anschluss*-ul[10].

Un alt britanic ce a părut cucerit de ideea unei refaceri, cel puţin în plan economic, a spaţiului „austro-ungar" a fost generalul Jan Christian Smuts, trimis de către Conferinţa de pace, la începutul lui aprilie 1919, să discute cu liderul bolşevic maghiar Béla Kun. Printre altele, Kun i-a propus ca „statele danubiene" să negocieze, la Viena sau la Praga, pentru a stabili frontierele dintre ele, dar şi pentru a găsi o soluţie de rezolvare în comun a problemelor economice cu care se confruntau, adică să se înfiinţeze un fel de „confederaţie danubiană"[11]. Generalul sud-african a părut încântat de idee şi i-a promis, de asemenea, lui Kun că va sprijini invitarea Ungariei la Conferinţa de pace. Însă părerile lui Cuninghame şi Smuts aveau să fie respinse de către *Foreign Office*, care, prin vocea lui Eyre Crowe, a anunţat că realizarea unui asemenea aranjament nu era de dorit din punctul de vedere britanic[12].

Cei care au jucat însă un rol cu adevărat important în planurile de refacere a unităţii central-europene au fost francezii. Raţiunile acestei implicări derivau din faptul că Franţa părea a fi moştenitoarea morală a influenţei germane în regiune. Statul francez părea singurul care dorea şi dispunea de posibilitatea de a reorganiza – economic, politic şi/sau militar – Europa Centrală şi Răsăriteană. Iniţiată în toamna anului 1919, detaşarea americană de problemele europene avea să fie definitivată în primăvara anului următor, o dată cu neratificarea de către Congresul S.U.A. a Tratatului de la Versailles. Rusia sovietică şi Germania se aflau, cel puţin pentru moment, în imposibilitatea de a influenţa semnificativ evoluţiile din regiune. Italia avea aspiraţii multiple, însă capacităţi relativ modeste de a determina regulile jocului în centrul Europei. Marea Britanie avea interese economice în aria central- şi est-europeană, însă aceste interese erau mici comparativ cu cele din alte regiuni ale globului şi, în plus, britanicii nu-şi propuneau o implicare politică şi militară majoră într-o zonă cu un potenţial de instabilitate semnificativ.

---

9. Carl H. Pegg, *Evolution of the European Ideea, 1914-1932*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1983, pp. 15, 17-18.
10. Ferenc Tibor Zsuppán, *The Hungarian Soviet Republic and the British Military Reprezentatives, April-June 1919*, în „The Slavonic and East European Review", XLVII, 108/1969, pp. 199-200.
11. *F.R.U.S., P.P.C., 1919*, vol. V, pp. 42-43.
12. F.T. Zsuppán, *op.cit.*, p. 200.

Însă Franţa nu-şi putea permite să nu se implice în organizarea regiunii. Dacă se dorea contrabalansarea pierderii alianţei cu Rusia, în condiţiile în care relaţiile cu britanicii nu puteau fi întotdeauna foarte cordiale, liderii francezi trebuiau să-şi „construiască" un „aliat" în Răsărit. Nici una dintre ţările din regiune – Polonia, Cehoslovacia, România, Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, Ungaria, Austria – nu putea înlocui de una singură Rusia, nedispunând de potenţialul demografic, economic şi militar care i-ar fi conferit un statut de mare putere. Drept urmare, unica soluţie viabilă din punct de vedere francez era gruparea statelor din zonă, sub o formă sau alta, pentru a se putea constitui într-o contrapondere la previzibila refacere germană, ca şi la pericolul bolşevic[13].

Atât timp cât Georges Clemenceau a condus guvernul francez – şi, implicit, politica externă – după război (noiembrie 1918 – ianuarie 1920), Franţa şi-a întemeiat politica în răsăritul european pe relaţia cu câteva dintre statele care apăruseră sau care îşi lărgiseră sensibil teritoriile. Politica franceză a fost în principal construită în jurul Poloniei, la care s-au adăugat Cehoslovacia şi România[14]. De asemenea, Franţa şi-a dorit – o dorinţă rămasă doar în stadiul de deziderat – să alăture acestor ţări o Rusie renăscută după coşmarul bolşevic, de la care aştepta aceeaşi contribuţie de aliat antigerman ca şi din partea „barierei" polono-cehoslovaco-române. În plus, această grupare de state aliate Franţei urma să cuprindă şi ţările baltice, a căror independenţă trebuia promovată. În sfârşit, bariera urma să fie completată la extreme de către Finlanda şi Iugoslavia, prima pentru a bloca extinderea influenţei germane, iar cea de-a doua pentru a ţine în şah aspiraţiile italiene ce vizau Europa Centrală şi Răsăriteană[15].

În această formă, politica franceză de alianţă a favorizat statele respective, liderii francezi sprijinindu-şi aliaţii, din punct de vedere politic şi militar. Însă nu întotdeauna interesele Franţei au coincis cu cele ale noilor ei aliaţi din Răsărit. În special aspectele economice au devenit nesatisfăcătoare pentru ţările est-europene, de aici derivând şi posibilitatea unor dispute în cadrul sistemului de alianţe. În acelaşi timp, Franţa a tins să ignore anumite puncte de vedere naţionale dacă acestea nu puteau fi încadrate în planurile ei strategice. În sfârşit, Franţa a mizat prea mult pe o înţelegere reciprocă în cadrul acestei „zone-tampon", fapt ce nu avea să se materializeze în întreaga perioadă interbelică.

Noua politică de alianţe a Franţei în Europa Centrală şi Răsăriteană în perioada imediat următoare încheierii primului război mondial poate fi caracterizată în general ca având obiectivul creării unei aşa-numite „barrière de l'est". Dacă în timpul războiului lupta Franţei şi a aliaţilor ei fusese concentrată doar împotriva Germaniei şi a expansiunii ei, după armistiţiu această concepţie lipsită de ambiguităţi a trebuit să fie nuanţată. Rusia sovietică şi aspiraţiile sale spre Apus au captat atenţia cancelariilor occidentale. Cu toate acestea, problema bolşevică (menită în concepţia franceză să fie reglementată printr-un *cordon sanitaire*) nu putea să capete aceeaşi importanţă ca şi cea germană. În consecinţă,

13. Piotr S. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1962, *passim*.
14. Nicole Jordan, *The Popular Front and Central Europe : The Dilemmas of French Impotence, 1918-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, pp. 48-51. Autoarea susţine că planul general de securitate a aparţinut mai mult militarilor decât diplomaţilor francezi.
15. Vezi Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barrière de l'est ? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy, 1917-1919*, Turun Yliopisto, Turku, 1975, pp. 136-171.

deşi francezii au încercat să combine „bariera" antigermană cu un „cordon sanitar" antirusesc, obiectivul primordial al politicii franceze a rămas acelaşi : întărirea permanentă a poziţiei Franţei în relaţia cu Germania[16].

Din această perspectivă, a obsesiei germane a liderilor francezi, trebuie privită şi chestiunea *Anschluss*-ului, şi cea conexă, a Habsburgilor. Deşi în cercurile guvernamentale franceze circulase în toamna anului 1918 ideea că unirea Austriei cu Germania ar fi putut avea şi aspecte benefice pentru Franţa[17], până la urmă politica oficială a Parisului în această problemă a fost aceea că întărirea în acest fel a statului german nu era de dorit. Opinia franceză a fost susţinută şi de Marea Britanie şi de Italia, astfel încât Tratatul de la Saint-Germain a stipulat că Austria nu putea să renunţe la propria independenţă decât cu acceptul expres al Consiliului Ligii Naţiunilor.

Dorinţa de a bloca *Anschluss*-ul i-a condus pe unii francezi la susţinerea unor soluţii menite să confere substanţă acestui deziderat. Spre exemplu, ştiută fiind incompatibilitatea dintre restauraţia habsburgică şi *Anschluss*, se poate observa că Parisul nu a fost în general adeptul soluţiilor celor mai radicale în chestiunea interzicerii revenirii Habsburgilor la conducerea vreuneia dintre ţările central-europene. Comparativ, atitudinea italiană şi chiar cea britanică în această privinţă au fost mult mai tranşante. Deşi susţinute şi de francezi - mai mult datorită presiunilor făcute de unele dintre statele succesoare aflate în tabăra profranceză -, declaraţiile antihabsburgice pe care totuşi Conferinţa de pace le-a emis în mai multe rânduri au fost în general iniţiative ale Romei şi Londrei.

Mai mult decât atât, au existat trimişi ai Franţei în regiunea Europei Centrale care au adoptat poziţii explicit prohabsburgice. Alexandru Vaida-Voevod consemnează într-o scrisoare către Iuliu Maniu din aprilie 1919 o discuţie purtată cu reprezentantul Franţei la Viena, René Pinon, observând că acesta era un simpatizant al cauzei habsburgice[18]. Acelaşi Pinon susţinea, tot în primăvara lui 1919, şi înfiinţarea, sub patronajul Franţei, a unei confederaţii danubiene centrată pe Austria[19]. De altfel, René Pinon avea să-şi susţină ideile şi în unele reviste de prestigiu din perioada respectivă[20].

De asemenea, direct interesate ca Europa Centrală şi de Sud-Est să reprezinte un spaţiu economic unic erau unele dintre trusturile şi cartelurile occidentale, dintre care s-a remarcat compania franceză Schneider-Creusot. Presiunile exercitate dinspre mediul afacerilor asupra factorilor de decizie politică şi militară au reprezentat o constantă demnă de luat în seamă a perioadei[21]. De altfel, dintre liderii unor asemenea trusturi economice, ca şi dintre foştii beneficiari austrieci şi maghiari ai prosperităţii de care se

16. *Ibidem*.
17. Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919-1940*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, pp. 57-58.
18. A.N.I.C., *Fond Vaida-Voevod*, dosar nr. 56, f. 3-4.
19. Mária Ormos, *From Padua to the Trianon, 1918-1920*, Social Science Monographs ; Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, distribuită de Columbia University Press, Boulder, New York, 1990, p. 254.
20. René Pinon, *La Reconstruction de l'Europe Orientale*, în „Revue des Deux Mondes", Paris, tomul XLIX/ian. 1919, pp. 377-405 ; idem, *La Reconstruction de l'Europe Danubienne*, în „Revue des Deux Mondes", tomul XLIX/iun. 1919, pp. 557-582.
21. Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1993, pp. 29-30.

bucurase fosta monarhie bicefală s-au recrutat cei mai mulţi dintre susţinătorii integrării danubiene. Fostul Imperiu austro-ungar le părea acestora, din punct de vedere economic, o unitate ideală, ce trebuia, într-un fel sau altul, refăcută. Prin integrare economică, ei înţelegeau fie o uniune vamală a statelor succesoare, fie un anumit sistem de preferinţe care ar fi refăcut modelul comercial anterior. Însă conducătorii statelor succesoare nu erau atât de convinşi în privinţa necesităţii unei uniuni vamale, fapt remarcat şi de profesorul american Archibald Coolidge: „Negocierile în chestiuni vamale sunt în mod proverbial dezagreabile, iar a realiza o uniune comercială între patru, cinci sau mai multe state egale este practic imposibil. Chiar dacă s-ar întâmpla aşa ceva, de fiecare dată când s-ar sugera vreo modificare, ar apărea noi probleme. Doar o libertate comercială universală ar rezolva chestiunea; însă dacă aceasta ar exista, principala raţiune pentru o confederaţie ar dispărea. Şi cine doreşte o astfel de confederaţie? Ungaria? Da, [...] însă există puţine indicii că şi alţi presupuşi membri o doresc într-adevăr. Cei mai mulţi dintre ei sunt foarte încrezători în măreţia lor proaspăt descoperită şi se consideră capabili să reziste singuri"[22].

Revenind la politica franceză cu privire la partea estică a continentului european, trebuie spus că în ianuarie 1920 aceasta a suferit o schimbare semnificativă. Georges Clemenceau a pierdut, în favoarea lui Paul Deschanel, alegerile prezidenţiale desfăşurate în 16 ianuarie, astfel încât conducerea guvernului francez – şi a Ministerului de Externe – a fost preluată, la 20 ianuarie, de către Alexandre Millerand. Imediat şi-a făcut simţită prezenţa o transformare evidentă a politicii externe franceze. Ea deriva nu atât din opiniile diferite ale noului lider de la Quai d'Orsay faţă de cele ale lui Clemenceau, cât din noul context internaţional, sensibil modificat faţă de cel din 1919. În plus, noul secretar general din Ministerul de Externe francez era Maurice Paléologue, omul care a condus, sub îndrumarea lui Millerand, politica externă a Franţei vreme de câteva luni.

Această schimbare se datora faptului că sistemul conceput în primăvara lui 1919 pentru a asigura securitatea Franţei începea să se clatine. Motivele sunt cunoscute: refuzul Senatului american de a ratifica Tratatul de la Versailles şi tratatul de garanţii pentru Franţa, graba cu care britanicii s-au prevalat de neratificarea americană pentru a se deroba ei înşişi de orice fel de angajament explicit cu privire la securitatea statului francez şi apropierea italo-britanică destinată în principal blocării unei presupuse hegemonii franceze în Europa.

Millerand a început să se gândească la faptul că precedenta politică franceză, care se bazase doar pe statele succesoare victorioase, era insuficientă pentru a asigura Franţei o poziţie predominantă în Europa Centrală. Noii lideri de la Paris au început să considere că politica lui Clemenceau îndepărtase din sfera franceză două ţări – Austria şi Ungaria – de reală importanţă economică, geografică şi strategică, facilitând pe termen scurt influenţa Marii Britanii şi a Italiei în regiune, iar pe termen lung conducând cele două ţări în braţele Germaniei, o perspectivă care îi alarma în mod special pe conducătorii diplomaţiei franceze.

În consecinţă, la Quai d'Orsay s-a decis reconsiderarea politicii danubiene a Franţei. Millerand şi Paléologue au ales Ungaria drept centru al unei scheme menite a resuscita influenţa franceză în Europa Centrală şi Răsăriteană. Raţiunile pentru care au optat

22. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, *1919*, vol. XII, p. 243.

pentru Ungaria – adică exact ţara cu care Franţa avusese cele mai ostile relaţii – erau multiple: din punct de vedere geografic, economic şi al comunicaţiilor, Ungaria era considerată un centru firesc pentru o structură central-europeană; Budapesta a fost preferată Vienei mai cu seamă datorită faptului că în Austria situaţia era incertă, guvernul de stânga de acolo părând incapabil să stăpânească situaţia; în Ungaria însă guverna un regim conservator ce părea capabil să „consolideze" situaţia internă; apoi, Ungaria se găsea mai aproape de Polonia, ţara care urma să rămână din punct de vedere militar principalul aliat al Franţei din Răsărit; şi Budapesta s-a arătat mai receptivă la ideile franceze decât Viena, aceasta din urmă încă gândindu-se la *Anschluss*[23]. În plus, francezii doreau ca Ungaria să semneze pacea, iar o posibilă apropiere franco-maghiară nu ar fi făcut decât să faciliteze parafarea Tratatului de la Trianon.

Deşi există o bogată literatură dedicată „idilei" franco-ungare din primăvara şi vara lui 1920[24], credem că rămân în continuare destule neclarităţi în privinţa evoluţiilor politico-diplomatice din acea vreme, ca şi în privinţa motivaţiilor ce au stat la baza anumitor acţiuni şi atitudini, în special ale diplomaţiei franceze. Spre exemplu, nici unul dintre istoricii care au scris despre negocierile franco-maghiare din 1920 nu a reuşit să identifice un plan concret şi coerent privitor la aşa-numita „confederaţie economică danubiană". Ce aspect practic urma să ia această iniţiativă: o simplă încercare de promovare a cooperării economice în cadrul fostului spaţiu austro-ungar, o ipotetică uniune vamală între anumite ţări din centrul Europei sau o imensă structură statală confederativă destinată să înlocuiască Austro-Ungaria – eventual şi Rusia – ca factor de putere pe harta geostrategică şi economică a „bătrânului continent"? Nu reiese de nicăieri cu claritate că francezii ar fi dispus de un plan care să confere substanţă unei sintagme – „confederaţie economică danubiană" sau „bloc danubian unificat" – a cărei caracteristică esenţială era tocmai imprecizia. De altfel, ne putem întreba dacă nu cumva francezii au cultivat intenţionat acest caracter vag al termenului, dacă nu cumva s-a dorit ca prin această imprecizie să-i fie oferit imaginaţiei maghiare – oricum extrem de prolifică – un spaţiu de desfăşurare şi, în acelaşi timp, ca susceptibilităţile inevitabile ale celorlalte state succesoare să nu găsească argumente clare pe care să se întemeieze. În felul acesta, maghiarii au putut să spere – ceea ce doreau din tot sufletul – că există o cât de mică posibilitate ca verdictul foarte drastic cu care se încheiase pentru ei primul

---

23. Magda Ádám, *The Little Entente and Europe (1920-1929)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1993, pp. 51-52.
24. Limitând lista doar la istoricii care au avut acces la arhivele diplomatice franceze, îi putem aminti pe: Jacques Bariéty, *L'Accord révisioniste franco-hongrois de 1920. Histoire d'un mythe*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, Association des Publications près les Universités de Strasbourg, Université des Sciences humaines de Strasbourg, Centre de Recherches sur l'Europe centrale et sud-orientale (CRECSO), et Association internationale d'Histoire contemporaine de l'Europe, Strasbourg, 1987, pp. 75-83; Viorica Moisuc, *Le Projet de Confédération danubienne et les intérêts des États successeurs*, *ibidem*, pp. 65-74; idem, *Premisele izolării politice a României...*, pp. 82-102; Kalervo Hovi, *Alliance de revers, Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe, 1919-1921*, Turun Yliopisto, Turku, 1984, pp. 54-63, 85-89; Magda Ádám, *Confédération Danubienne ou Petit Entente*, în „Acta Historica", nr. 1-2/1979, pp. 61-116; idem, *The Little Entente and Europe...*, pp. 48-109.

război mondial să fie schimbat, iar cehii, românii şi iugoslavii nu şi-au permis să critice cu duritate ceva ce le fusese prezentat doar ca o iniţiativă deloc primejdioasă de cooperare economică regională.

Evoluţia evenimentelor a confirmat, de altfel, caracterul echivoc al politicii franceze şi faţă de Ungaria, şi faţă de statele succesoare victorioase. Negocierile franco-maghiare au debutat la 17 martie 1920, la Paris, între Maurice Paléologue şi Károly Hálmos, acesta din urmă neavând nici o calitate oficială, ci doar asumându-şi un rol de intermediar între guvernul francez şi liderii de la Budapesta[25]. Merită remarcat faptul că aceste discuţii au început exact în momentul în care, practic, tratatul de pace cu Ungaria fusese definitivat într-o formă ce nu lua în seamă cererile maghiare, iar încercarea italo-britanică de a modifica textul proiectului de tratat tocmai eşuase, datorită, printre altele, şi reacţiei ferme a reprezentanţilor Franţei.

Această atitudine ambivalentă a diplomaţiei franceze s-a menţinut de-a lungul lunilor martie, aprilie şi mai 1920. Pe de o parte, oficial, prin membrii săi în Conferinţa Ambasadorilor, Philippe Berthelot (un prieten personal al lui Beneš) şi Jules Laroche, Franţa nu s-a arătat dispusă la vreo modificare în textul tratatului de pace, singurul moment de aparentă renunţare la inflexibilitatea sa fiind emiterea, în 6 mai 1920, a aşa-numitei scrisori însoţitoare a tratatului (*lettre d'envoi/covering letter*)[26]. Pe de altă parte, în negocierile secrete cu maghiarii, Paléologue promitea – fără însă să fie darnic în detalii şi nici precis în ceea ce spunea – ajutor economic şi susţinere politică pentru Ungaria din partea Franţei.

Evoluţia discuţiilor franco-maghiare a relevat cu exactitate ceea ce dorea partea ungară să obţină de la această apropiere de Franţa: anumite teritorii din Cehoslovacia, România şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, plebiscite în alte zone, autonomie teritorială în alte regiuni, libertatea tranzitului în spaţiul danubian, despăgubiri pentru ocupaţia românească din Ungaria din 1919 şi modificarea prevederilor militare ale proiectului păcii[27]. Aceste cerinţe maghiare, reunite într-un memorandum din 23 aprilie 1920, presupuneau, în fond, schimbarea radicală a proiectului de tratat de pace cu Ungaria.

Francezii, oricât de interesaţi ar fi fost de avantajele economice pe care le-ar fi putut obţine de la Ungaria – monopolul căilor ferate, al vămilor, controlul asupra celei mai importante bănci comerciale din Ungaria, construirea unui mare port comercial pe Dunăre la Budapesta ş.a. –, nu-şi puteau permite să arunce în aer întregul aranjament privitor la Europa Centrală şi Răsăriteană conceput la Conferinţa de pace. Procedând astfel, şi-ar fi înstrăinat multe dintre statele din regiune, considerate a fi în sfera franceză de influenţă[28], şi ar fi trebuit să treacă peste opoziţia anglo-italiană, extrem de sensibilă

25. Jacques Bariéty, *L'Accord révisioniste franco-hongrois...*, p. 79; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 55.
26. *A History of the Peace Conference of Paris*, editată de H.W.V. Temperley, H. Frowde and Hodder & Stoughton, Londra, 1921, vol. IV, pp. 421-423; A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii istorice, vol. 348, f. 113-118.
27. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 59-60; K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 58.
28. Revista liberală „Democraţia" (VIII, nr. 9/1920) consemna în toamna anului 1920: „Ungaria n-a învăţat nimic nici din înfrângerea ei, nici din experienţa bolşevismului *sui-generis* naţional maghiar al tovarăşului Béla Kun. Cu toate că ungurii s-au văzut pe marginea prăpastiei şi că numai generoasa intervenţie românească a scăpat poporul ungar de la propria lui pieire,

la tendinţele „hegemonice" franceze. Ca să nu mai amintim de faptul că Franţa era în cel mai înalt grad interesată ca sistemul de tratate conceput la reuniunea păcii să fie indestructibil, să nu sufere nici un fel de modificări substanţiale. Or, dacă Franţa ar fi dat tonul revizuirii, atunci procesul ar fi putut continua şi existau şanse serioase ca el să fie scăpat de sub control.

În consecinţă, după 23 aprilie 1920, deşi discuţiile nu au luat sfârşit, francezii presând în continuare pentru obţinerea de concesii suplimentare în materie economică, dinspre Paris a devenit vizibilă o reticenţă în a se mai promite ceva concret ungurilor. Guvernul francez se angaja doar să faciliteze şi să sprijine discuţiile dintre Ungaria şi vecinii săi, să promoveze acceptarea sistemului de protejare a minorităţilor, îşi oferea bunele oficii pentru a repara greşelile păcii în chestiuni naţionale şi economice, spre binele tuturor, însă eventualele reajustări urmau să aibă loc paşnic şi fără schimbarea structurii generale a tratatului de pace. Cu alte cuvinte, nici una dintre promisiunile francezilor nu-i angaja pe aceştia cu ceva concret.

Maghiarii însă au priceput altceva. Probabil că ei au suprainterpretat cuvintele Parisului, s-au lăsat conduşi de propriile dorinţe şi n-au înţeles că francezii nu intenţionau să schimbe practic nimic din ceea ce se stabilise în privinţa Europei Centrale şi Răsăritene. Sau poate că liderii maghiari, în disperare de cauză, aflându-se într-o situaţie fără ieşire şi nedispunând de nici o contraofertă viabilă – britanică sau italiană –, au decis să meargă până la capăt pe mâna francezilor, sperând că până la urmă va ieşi ceva din apropierea franco-ungară. Cert este faptul că, la 22 iunie 1920, s-a semnat, la Budapesta, un acord între guvernul maghiar şi concernul francez Schneider-Creusot cu privire la închirierea căilor ferate ungare, construirea unui port fluvial la Budapesta, a unei hidrocentrale şi a unui canal Dunăre-Tisa şi livrarea către francezi a unei părţi considerabile din acţiunile Băncii de Credit General din Ungaria. În compensaţie, guvernul francez reitera, de această dată în mod public, declaraţia pe care o făcuse cunoscută anterior doar părţii maghiare: „Respectând cu fidelitate tratatul de pace pe care l-a semnat, inspirându-se din scrisoarea adresată de Puterile Aliate şi Asociate delegaţiei maghiare [scrisoare însoţitoare a tratatului de pace, din 6 mai 1920], guvernul francez este dispus să-şi ofere bunele sale servicii tuturor tentativelor de înţelegere amiabilă între Ungaria şi vecinii săi pentru a face să dispară orice cauză de ostilitate între părţile interesate. Aceste tentative ar avea ca scop, în condiţiile indicate în scrisoare, fie să corijeze unele nedreptăţi, fie să completeze stipulaţiile deja existente cu privire la protecţia minorităţilor"[29].

Deşi contele Saint-Sauveur, unul dintre şefii concernului Schneider-Creusot, prezent la Budapesta, în 22 iunie 1920, pentru semnarea acordului economic dintre firma pe care o reprezenta şi guvernul maghiar, s-a referit în declaraţiile sale la apariţia „unui sistem

---

teroarea albă şi guvernul ei calcă docil pe urmele guvernului roşu. S-a schimbat numai eticheta. Aceleaşi intrigi pe lângă marile puteri occidentale, aceeaşi vânzare la mezat a bogăţiilor ţării numai şi numai pentru a obţine o revizuire a tratatului de la Trianon care ar lăsa iar sub jugul hunic de la Budapesta pe românii, pe slovacii şi pe sârbii eliberaţi. De data aceasta nu mai sunt americanii şi englezii, ci spre marea noastră surprindere e însăşi Franţa ...aceea care pare c-ar vrea să profite de o politică de bacşişuri economice oferite de un stat inamic în dauna credincioşilor ei aliaţi din zile negre".

29. *Apud* V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 93.

economic unificat" în regiune sau a unei „federaţii a tuturor statelor central-europene şi balcanice"[30], asemenea exprimări nu şi-au găsit locul în actele oficiale sau oficioase franceze. Saint-Sauveur îşi permitea, în calitatea sa de persoană particulară, să spună ceea ce dorea sau, mai exact, ceea ce voiau ungurii să audă. Însă autorităţile franceze au fost foarte atente la formulări, ca nu cumva să se înţeleagă că fac vreo promisiune concretă, că îşi iau vreun angajament în privinţa modificării termenilor păcii sau a frontierelor.

Pe de altă parte, oficialităţile franceze au fost, de asemenea, destul de precaute să nu utilizeze în discuţiile cu partea maghiară acele formulări care să anuleze speranţele ungurilor şi s-au ferit să exprime explicit faptul că Franţa nu avea, practic, nimic de oferit Ungariei, din perspectiva a ceea ce dorea aceasta din urmă. Deşi s-a exprimat opinia că, „în realitate, guvernul francez nu exclude deloc posibilitatea rectificărilor de frontieră, dar evită să se angajeze scris în acest sens"[31], părerea noastră este opusă. Guvernul francez excludea modificările de frontieră din simplul motiv că nu-şi permitea să declanşeze o operaţiune al cărei final se putea dovedi tragic chiar pentru Franţa. Nu ştim în ce măsură au cochetat liderii francezi – în perioada martie-iunie 1920 – cu ideea înfiinţării unei „confederaţii economice danubiene", însă ni se pare cert că la finele lunii iunie orice aspiraţie în această direcţie îşi pierduse actualitatea.

Mai mult decât atât, guvernul francez trebuia să răspundă protestelor care veneau din varii direcţii. În primul rând, cei care şi-au exprimat nemulţumirea, la Budapesta, ca şi la Paris, au fost britanicii[32]. În mai multe rânduri, în mai şi iunie 1920, diplomaţia britanică a atras atenţia atât guvernului maghiar, cât şi celui francez în privinţa incompatibilităţii dintre aranjamentele economice preconizate de negocierile franco-ungare şi conţinutul tratatului de pace cu Ungaria învinsă. Statul maghiar nu putea, din punct de vedere legal, să le ofere francezilor surse financiare necesare achitării reparaţiilor de război către toţi Aliaţii. După semnarea acordului din 22 iunie 1920, protestele britanice s-au intensificat. Li s-au alăturat, cu deosebită intensitate, şi cele italiene. De asemenea, a crescut în mod considerabil nervozitatea în ţările vecine Ungariei : Cehoslovacia, România şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. De asemenea, chiar în Franţa căpăta amploare o opoziţie faţă de politica franceză privitoare la spaţiul central- şi est-european. Iar nemulţumirile franceze interne pe această temă proveneau nu numai din partea opoziţiei parlamentare, ci şi din direcţia Ministerului de Externe, unde, în afara lui Maurice Paléologue, existau prea puţini simpatizanţi ai apropierii de Ungaria în detrimentul celorlalte state succesoare.

Liderii francezi au fost nevoiţi să-şi precizeze poziţia. Imediat după semnarea acordului economic franco-ungar, Alexandre Millerand le-a trimis o telegramă circulară ambasadorilor francezi din ţările interesate, în care sublinia caracterul economic al negocierilor cu Ungaria, ţelul politicii franceze fiind normalizarea întregii regiuni danubiene. Textul lui Millerand scotea în evidenţă faptul că activitatea diplomaţiei franceze nu era îndreptată

30. *Apud* M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 83.
31. V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 93.
32. György Ránki, *Economy and Foreign Policy. The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919-1939*, East European Monographs, distribuită de Columbia University Press, New York, 1983, pp. 14-15.

împotriva vecinilor Ungariei, ci doar îşi propunea să destrame izolarea în care se găseau Ungaria şi Austria, în special din punct de vedere economic, pentru că altfel cele două ţări ar fi căzut în braţele Germaniei. În sfârşit, telegrama accentua semnificaţia întreprinderii franceze pentru normalizarea şi prosperitatea regiunii dunărene, văzută ca un bloc condus de către Franţa[33].

Devenise cât se poate de limpede că liderii francezi nu erau pregătiţi să meargă atât de departe pe cât sperau maghiarii. Aceştia din urmă s-au găsit puşi în faţa alternativei: sau renunţau, îndreptându-şi atenţia şi favorurile către britanici, sau forţau nota, încercând să-i determine pe francezi să le ofere asigurări politice clare, palpabile. Au ales cea de-a doua variantă. S-au decis să-i şantajeze pe francezi, comunicându-le că, pentru a trece consistentele concesii economice prin Parlament, era nevoie de o promisiune explicită şi concretă din partea Franţei. Într-un *aide-mémoire* prezentat de Károly Hálmos lui Paléologue la 23 iunie 1920, maghiarii solicitau nici mai mult, nici mai puţin decât modificarea clauzelor militare ale Tratatului de la Trianon, păstrarea de către Ungaria a unor teritorii ce urmau să fie cedate Austriei şi ca „guvernul francez să dea instrucţiuni misiunilor sale militare din regiunile ocupate de ţările limitrofe de a se îngriji, în mod activ, de soarta locuitorilor de naţionalitate ungară, ca şi a supuşilor unguri rămaşi sub dominaţie străină"[34].

Răspunsul francez a ilustrat poziţia ambiguă a diplomaţiei pariziene: în mod oficial, cererile maghiare au fost respinse, însă verbal li s-a comunicat reprezentanţilor maghiari de la Paris că se pot discuta anumite aspecte ale revendicărilor ungare[35]. De altfel, a şi avut loc o întrevedere între Jules Laroche, subdirectorul Secţiei „Europa" de la Quai d'Orsay, şi maghiarii Károly Hálmos şi Imre Csáky. Laroche le-a spus ungurilor că le înţelegea dorinţele, dar considera că nu trebuie depăşit cadrul păcii, pentru a nu se interpreta totul în sensul unei schimbări a politicii externe franceze faţă de ţările din regiune. Concret, Laroche vedea ajutorul francez doar în privinţa localizării Comisiei Internaţionale a Dunării la Budapesta, ceea ce pentru maghiari era un paliativ modest[36].

I.2. Alianţă polono-româno-maghiară sau cehoslovaco-iugoslavo-română?

Însă liderii maghiari nu s-au lăsat descurajaţi, ei încercând, de asemenea, să profite de pe urma războiului sovieto-polonez. Maghiarii începuseră să se gândească de câtva timp[37]

33. J. Bariéty, *L'Accord révisioniste franco-hongrois...*, pp. 82-83.
34. *Apud* V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 94.
35. *Ibidem*, pp. 94-95.
36. K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 63.
37. Încă din timpul regimului Károlyi (noiembrie 1918 - martie 1919); vezi Zsuzsa L. Nagy, *The Hungarian Democratic Republic and the Paris Peace Conference, 1918-1919*, în „War and Society in East Central Europe", vol. XX, *Revolution and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, editat de Peter Pastor, Boulder, Colorado, Social Science Monographs; Highland Lakes, New Jersey, Atlantic Studies on Society on Change, distribuit de Columbia University Press, New York, 1988, pp. 270-271.

la Polonia ca la un posibil aliat[38]. Lansată de partea maghiară, ideea unei graniţe comune polono-ungare în regiunea Slovaciei a fost primită cu interes de către polonezi[39]. Conducătorii Poloniei aveau nevoie de aliaţi de încredere, în condiţiile în care relaţiile cu statul bolşevic nu puteau fi decât încordate, iar cele cu Germania cunoscuseră o răcire accentuată la începutul lui 1920[40]. În plus, tot atunci, s-a produs o apropiere germano-cehoslovacă – materializată în semnarea unui important tratat comercial între cele două ţări[41] –, fapt ce nu putea decât să stârnească aprehensiuni serioase în Polonia, ştiute fiind conflictul ceho-polonez cu privire la regiunea Tešin şi cel polono-german referitor la Silezia Superioară şi aşa-numitul „coridor polonez"[42].

Mai mult decât atât, liderii de la Varşovia deciseseră, în primăvara lui 1920, să rezolve pe calea armelor diferendele teritoriale cu sovieticii : la sfârşitul lunii aprilie, polonezii au lansat o ofensivă în Ucraina, care iniţial s-a bucurat de succes[43]. La începutul lui mai 1920, Ungaria şi-a oferit ajutorul militar împotriva bolşevicilor şi sprijinul împotriva Cehoslovaciei, în schimbul asistenţei poloneze în negocierile ei cu vecinii şi în echiparea armatei[44]. Polonezii, deşi precauţi, au promis ajutor militar şi au contemplat avantajele unei alianţe polono-româno-maghiare[45].

Contraofensiva rusească împotriva Poloniei, care a început în iunie 1920[46], a stimulat ofertele maghiare de ajutor, ca şi temerile franceze. Deoarece înaintarea rusească a continuat, Cehoslovacia şi-a declarat neutralitatea la 7 august şi a împiedicat transportul de arme către Polonia[47], oferind astfel argumente acelora care gândeau că Ungaria reprezenta o barieră mai bună împotriva comunismului şi a Germaniei decât Cehoslovacia[48]. În plus, liderii maghiari[49] au cerut puterilor occidentale, în condiţiile în care frontul polonez se

38. P. Wandycz, *op.cit.*, pp. 190-192 ; Janusz Cisek, *The Beginnings of Joseph Beck's Diplomatic Career : The Origins of His Mission to Admiral Horthy in October 1920*, în „East European Quarterly", XXVII, nr. 1/1993, pp. 130-131.
39. J. Cisek, *op.cit.*, pp. 131-132.
40. Vezi H. von Riekhoff, *German-Polish Relations, 1918-1933*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1971, p. 26; Marshall M. Lee, Wolfgang Michalka, *German Foreign Policy 1917-1933, Continuity or Break ?* , Berg, New York, 1987, pp. 50-51.
41. John Hiden, *Germany and Europe, 1919-1939*, Longman, Londra, 1993, p. 139.
42. Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Beneš, 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 65.
43. K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 41.
44. *Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary* (de aici înainte, *P.D.F.R.H.*), vol. I, 1919-1920, Budapesta, 1939, pp. 332-333.
45. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, vol. 348, f. 109.
46. Andrzej Garlicki, *Józef Piłsudski, 1867-1935*, Scolar Press, Aldershot Hands, 1995, p. 101 ; K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 51.
47. Antoine Marès, *Mission militaire et relations internationales : l'exemple franco-tchécoslovaque, 1918-1925*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", tomul XXX, 1983, pp. 575-576.
48. Raymond Poincaré nota cu amărăciune, la 15 septembrie 1920 : „Când Ungaria s-a angajat să ne împrumute, la nevoie, forţele sale militare pentru a putea lupta împotriva Armatei Roşii, când unii dintre noi şi-au imaginat că ar putea să-i unească sub acelaşi steag pe cehi, pe iugoslavi, pe români şi pe maghiari, ei au luat – aşa cum li se întâmplă prea des francezilor – propriile lor dorinţe drept realitate" (în volumul *Histoire politique, chronique de quinzaine*, Plon-Nourrit et cie, Paris, 1921, p. 18).
49. La 19 iulie se instalase în Ungaria un nou guvern, condus de Pál Teleki (Gyula Juhász, *Hungarian Foreign Policy, 1919-1945*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1979, p. 55).

prăbuşise, să li se permită să ocupe Slovacia de răsărit şi Ucraina subcarpatică, pe motivul că Cehoslovacia era incapabilă să apere acele teritorii împotriva Armatei Roşii[50]. Răspunsul venit de la Paris (Londra susţinea aceeaşi poziţie) nu a intersectat însă orizontul de aşteptare al maghiarilor, mai ales că nervozitatea de la Praga şi Bucureşti atinsese cote alarmante[51]. Într-o telegramă circulară din 29 iulie 1920, Alexandre Millerand a dezavuat explicit intenţiile maghiare[52].

Pe de altă parte, francezii erau extrem de îngrijoraţi de situaţia militară a Poloniei, care devenise disperată în iulie-august 1920, existând chiar posibilitatea pierderii Varşoviei[53]. Franţa s-a alăturat Marii Britanii şi Italiei[54] în blamarea „imperialismului" polonez, dar, în acelaşi timp, a promis ajutor, însă numai după ce, la 10 iulie, premierul polonez, Władisław Grabski, a acceptat să urmeze recomandările franceze cu privire la Vilnius, Tešin şi graniţa răsăriteană a Poloniei[55]. Asistenţa franceză s-a manifestat în mai multe feluri. În primul rând, s-au trimis o misiune militară condusă de generalul Maxime Weygand, ca şi unele transporturi cu material de război. În al doilea rând, francezii au adoptat o tactică diplomatică menită a ţine Germania în afara conflictului. În sfârşit, s-a încercat promovarea unei combinaţii polono-româno-maghiare, singura capabilă, potrivit francezilor, să blocheze răspândirea molimei bolşevice spre Europa. Această dorinţă franceză se plia foarte bine pe afinităţile şi contactele maghiaro-polone amintite mai sus. Însă atragerea României într-un astfel de aranjament s-a dovedit mult mai greu de realizat[56].

Miklós Horthy îi trimisese o scrisoare, la 6 iunie 1920, liderului polonez Józef Piłsudski, rugându-l să promoveze reglementarea disputei româno-maghiare[57]. Răspunsul lui Piłsudski, datat 10 iulie, dovedea că şi polonezii erau interesaţi de o apropiere polono-româno-maghiară[58]. În aceeaşi perioadă, ministrul de externe polonez, Eustachy Sapieha, l-a convocat pe reprezentantul României la Varşovia, Alexandru Florescu, pentru a-l întreba despre posibilitatea unei asemenea apropieri şi a-l informa referitor la strângerea relaţiilor ungaro-polone[59]. Nu am reuşit să identificăm recomandările pe care guvernul român i le-a trimis lui Florescu la Varşovia în privinţa liniei politice ce trebuia urmată, însă se poate constata, în vara lui 1920, o relativă disponibilitate a românilor de a discuta cu maghiarii. Era probabil o atitudine promovată la cererea expresă a Franţei[60].

---

50. Z. Zeman, A. Klimek, *op.cit.*, p. 66 ; V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, pp. 96-97, 99.
51. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 77.
52. V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 99.
53. P. Wandycz, *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*, Harvard University Press, Cambridge--Massachusetts, 1969, pp. 215-225.
54. Francesco Nitti demisionase în 9 iunie 1920, fiind înlocuit de Giovanni Giolitti (Chr. Seton--Watson, *op.cit.*, pp. 560-561) ; guvernul Giolitti a refuzat să furnizeze arme polonezilor şi le-a cerut în mod repetat să renunţe la acţiunile belicoase (*D.B.F.P.*, vol. VIII, pp. 756-757, 779).
55. K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 52.
56. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, vol. 348, f. 107-109.
57. *P.D.F.R.H.*, vol. I, pp. 332-333.
58. *Ibidem*, p. 445.
59. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 1.
60. Vasile Netea, *Budapesta*, în volumul *Reprezentanţele diplomatice ale României*, II, 1911-1939, Editura Politică, Bucureşti, 1971, p. 163.

De partea românească, se pare că regele Ferdinand şi generalul Averescu erau pentru apropierea de Ungaria[61], în timp ce Take Ionescu încă oscila, încercând să reconcilieze ireconciliabilul: negocierile sale cu Beneš privitoare la Mica Înţelegere şi apropierea de Ungaria. Această dilemă a ministrului român de externe a fost rezolvată de către guvernul maghiar, care nu avea decât o singură preocupare – teritoriul pierdut, şi astfel negocierile au eşuat foarte repede, deoarece antagonismul era imposibil de depăşit.

În pofida acestui eşec al încercării de apropiere româno-maghiară, trebuie remarcat faptul că în prima jumătate a lunii august 1920, deci în momentul cel mai dificil pentru polonezi din conflictul lor cu sovieticii, s-a desfăşurat un duel diplomatic de proporţii în cadrul căruia România a jucat un rol semnificativ, dacă nu chiar decisiv. Disputa nu s-a derulat între susţinătorii unei aşa-numite „confederaţii economice danubiene" şi cei ai unei „Mici Înţelegeri" aflate în stadiul de proiect[62], ci între un plan francez ce viza constituirea unei alianţe polono-româno-maghiare cu caracter antibolşevic, a cărei apariţie părea vitală pentru interesele Parisului în acel moment, şi un plan ceh referitor la o alianţă antimaghiară a tuturor vecinilor Ungariei. Se poate observa cu uşurinţă că singurul element comun al celor două potenţiale alianţe era România. Or, pentru liderii de la Bucureşti, nici una dintre cele două scheme nu era întru totul satisfăcătoare. Pe de o parte, interesul românesc pentru strângerea relaţiilor cu Polonia era o certitudine[63], însă el nu era destul de consistent pentru a conduce la angrenarea ţării într-o aventură militară antisovietică[64], cu atât mai puţin pentru a determina acceptarea vreunei pretenţii teritoriale maghiare. Pe de altă parte, schema cehească de alianţă nu era foarte atractivă pentru România din pricina evidentei preponderenţe slave, în condiţiile în care principalul pericol pentru statul român nu era cel maghiar, ci cel răsăritean, în ultimă instanţă tot slav, chiar dacă momentan purta masca ideologică bolşevică.

În această conjunctură extrem de complexă, guvernul român a adoptat o atitudine de expectativă, aşteptând anumite clarificări ce trebuiau să ofere substanţă importantei decizii care urma să fie adoptată. În consecinţă, guvernul român a ascultat sfaturile

---

61. Alexandru Marghiloman scria în jurnalul său: „regele declară că este partizanul unei perfecte înţelegeri cu Ungaria, fiindcă aceasta este singura ţară conservatoare din Europa Centrală care poate furniza un guvern stabil (monarhie?). Regele insistă asupra acestei idei, tocmai în momentul când Take Ionescu plimbă prin toată Europa proiectele lui de Mică Înţelegere, îndreptată în special contra Ungariei!" (*Note politice*, vol. III, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995, p. 378).

62. S-a remarcat deja faptul că această contradicţie era doar aparentă (I. Ciupercă, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederaţia economică danubiană*, în *Românii în istoria universală*, III/1, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, 1988, p. 672).

63. Vezi şi Florin Anghel, *O dilemă teritorială şi un debut diplomatic. Ocuparea Pocuţiei de către armata română (24 mai – începutul lunii august 1919) şi debutul relaţiilor româno-polone*, în „Revista istorică", tomul VI, nr. 9-10/1995, pp. 761-771; de asemenea, merită consemnat că doi diplomaţi britanici, cunoscători ai realităţilor politice româneşti, Frank Rattigan şi Allen Leeper, indicau, încă din vara şi toamna anului 1919, faptul că liderii de la Bucureşti (pe atunci, Ion I.C. Brătianu) aveau în vedere o alianţă româno-polonă, la care s-ar fi putut alătura Ungaria şi Ucraina (*D.B.F.P.*, vol. VI, pp. 173, 276).

64. Vezi *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918, Documente interne şi externe, august 1918 – decembrie 1920*, vol. VI, coordonatori Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, pp. 122-123.

franceze de a se apropia de Polonia şi de a discuta cu oficialităţile maghiare, însă aceste acţiuni nu s-au soldat cu vreun angajament semnificativ[65], cei de la Bucureşti privind chiar cu justificată îngrijorare efuziunile polono-ungare[66]. Anticomunismul regimului de la Budapesta era privit cu îndreptăţire la Bucureşti ca fiind doar un instrument pentru atingerea unor ţeluri teritoriale precise, deşi momentan ele vizau numai statul cehoslovac[67]. În plus, autorităţile române nu puteau să nu observe opoziţia fermă a guvernelor de la Londra şi Roma faţă de schema franceză[68].

Între timp, activitatea maghiară din timpul crizei poloneze[69] şi zvonurile, încurajate de unguri, cu privire la promisiunile franceze făcute lor (tensiunea din regiune a atins apogeul atunci când presa internaţională a devenit gazda zvonurilor referitoare la semnarea unui presupus acord politic şi militar între Franţa şi Ungaria - aşa-numitul „Acord de la Gödölö") au precipitat alianţa cehoslovaco-iugoslavă, primul stadiu al ceea ce avea să devină mai târziu Mica Înţelegere[70]. La Belgrad, în 14 august 1920, Edvard Beneš, ministrul de externe cehoslovac, a semnat o alianţă defensivă cu Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, indicând Ungaria ca un posibil agresor[71]. Imediat după aceea, Beneš a venit la Bucureşti pentru a purta discuţii cu oficialităţile române. Ministrul român de externe, Take Ionescu, a fost de acord, pentru moment, doar cu un protocol de

---

65. G. Juhász (*op. cit*, p. 56) afirmă că totuşi anumite ajutoare de natură militară au ajuns în Polonia tranzitând teritoriul românesc, însă această aserţiune nu poate fi confirmată de nici o altă sursă documentară sau bibliografică. Totuşi, un raport din aprilie 1922 al col. Bădulescu, ataşatul militar român la Varşovia, indică faptul că polonezii ar fi cerut, la 11 august 1920, guvernului român permisiunea ca unele trupe maghiare să tranziteze România. Raportul susţine că românii ar fi acceptat cererea la 5 septembrie, dar că, schimbându-se situaţia militară, Marele Cartier General polonez ar fi renunţat la cererea sa, la 23 septembrie 1920 (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 - Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 40-42); vezi şi Traian Sandu, *La Coopération franco-roumaine face à la Russie lors du passage de Take Ionescu au Ministère des Affaires Étrangères (juin 1920 - décembre 1921)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIV, 3-4/1995, pp. 369-371 (autorul scrie despre amânarea, cu acceptul cehilor, a retragerii armatei române din Rutenia subcarpatică, ce a facilitat trecerea transporturilor de material militar spre Polonia).
66. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 - Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 2, 4, 8.
67. *Ibidem*, f. 3.
68. Noul ministru de externe italian era Carlo Sforza, care aspira la instalarea Italiei ca principal factor de putere în Europa Centrală, ţel ce trebuia atins prin realizarea unui front antihabsburgic, respectarea strictă a tratatelor de pace şi o reconciliere între italieni şi slavi (vezi Carlo Sforza, *Diplomatic Europe since the Treaty of Versailles*, Yale University Press, New Haven, 1928, *passim*; R.J.B. Bosworth, *Italy and the Wider World, 1860-1960*, Routledge, Londra, 1996, p. 34).
69. La sfârşitul lui iulie şi începutul lui august 1920, guvernul maghiar le-a cerut imperativ Aliaţilor permisiunea să ocupe linia Carpaţilor, singura capabilă, în opinia autorităţilor de la Budapesta, să permită blocarea ofensivei Armatei Roşii spre Europa Centrală şi Occidentală. Parisul a respins pretenţia maghiară, iar ţările din vecinătatea Ungariei au protestat cu fermitate (V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, pp. 96-98).
70. Vezi Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, ediţia a II-a, Editura Academiei, Bucureşti, 1997, p. 54.
71. D. Perman, *The Shaping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914-1920*, în volumul *Studies in East European History*, VII, editat de W. Philipp şi P. Scheibert, E.J. Brill, Leiden, 1962, pp. 263-264.

neutralitate în războiul sovieto-polonez[72] şi cu o promisiune verbală de asistenţă mutuală în cazul unui atac maghiar. Deci, în fond, era vorba despre aceeaşi atitudine de expectativă[73]. Mai mult decât atât, Take Ionescu a înaintat o propunere privitoare la o variantă de alianţă formată din cinci state (România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia şi Grecia), ea putând fi ulterior extinsă şi asupra altor ţări din regiune. Aceasta a fost, de altfel, şi motivaţia principală pentru amânarea intrării României în schema propusă de cehi : s-a decis că România va adera la convenţia de alianţă dintre Cehoslovacia şi Iugoslavia, dar nu imediat, ci numai după epuizarea tuturor posibilităţilor de constituire a unei alianţe mai largi[74].

S-a consemnat în epocă, şi mulţi dintre istoricii români, cehi şi sârbi au susţinut ulterior, faptul că, fie şi în condiţiile în care România nu se angajase pe deplin, sistemul care a devenit repede cunoscut ca Mica Înţelegere se afla efectiv în funcţiune în vara anului 1920[75] ; şi s-a spus aproape imediat că el era direcţionat împotriva patronajului francez asupra Ungariei[76]. Acest pas nu a fost bine primit la Paris[77], fiind văzut ca o blocare a politicii franceze cu privire la construirea unei structuri antibolşevice formată din Polonia, România şi Ungaria, la care Cehoslovacia şi Iugoslavia s-ar fi putut alătura[78].

Se pare că liderii români nici nu au acceptat, nici nu au respins complet vreunul dintre cele două planuri de alianţă care le-au fost propuse în acel moment. Părerea noastră este că Mica Înţelegere nu era încă formată în august 1920. Ar trebui subliniat faptul că

72. V. Moisuc, *Praga*, în volumul *Reprezentanţele diplomatice...*, p. 193.
73. Reţinerile româneşti au fost probabil încurajate şi de mareşalul francez Joffre, prezent – fapt deloc întâmplător – la Bucureşti atunci când a sosit Beneš (A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 4, f. 1, 210 ; idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 47/3, *passim* ; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 91).
74. Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, p. 54.
75. Vezi „L'Indépendence roumaine" din 30 septembrie 1920 şi „Epoca" din 8 octombrie 1920 ; Beneš însuşi, într-un discurs din 1 septembrie 1920, vorbea despre o înţelegere cehoslovaco-iugoslavo-română ca despre ceva deja realizat (*Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, p. 434 ; „Universul" din 12 septembrie 1920 ; Robert W. Seton-Watson, „The Little Entente", în „The New Europe", vol. XVII, nr. 209/14 octombrie 1920, pp. 2-9, *apud* C. Bodea, H. Seton-Watson, *op.cit.*, pp. 772-779 ; Stefan Osusky, *La Genèse de la Petite Entente*, în „Revue d'histoire diplomatique", nr. 2/1932, pp. 131-142 ; E. Campus, *Mica Înţelegere*, pp. 54-55 ; Nicolae Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Institute Universitaire des Hautes Études Internationales, Geneva, 1977, p. 30 ; Milan Vanku, *Mica Înţelegere şi politica externă a Iugoslaviei 1920-1938. Momente şi semnificaţii*, Editura Politică, Bucureşti, 1979, pp. 24-25 ; Mihai Retegan, *În balanţa forţelor. Alianţe militare româneşti interbelice*, Editura Semne, Bucureşti, 1997, p. 30).
76. *D.B.F.P.*, vol. XII, pp. 265-266 ; P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies...*, pp. 193-194 ; vezi şi „Epoca" din 15 iulie şi 21 august 1920.
77. P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies...*, pp. 195-197 ; K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 87 ; Antoine Marès, *Mission militaire et relations internationales : l'exemple franco-tchécoslovaque, 1918-1925*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", tomul XXX, 1983, p. 576. Francezii îl trimiseseră la Belgrad pe generalul Franchet d'Esperey pentru a bloca alianţa cehoslovaco-iugoslavă, însă misiunea acestuia s-a dovedit infructuoasă (M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 91).
78. Vezi raportul ministrului român la Paris, Dimitrie Ghica, din 27 august 1920 (A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 3, f. 6) ; nici presa franceză nu s-a arătat iniţial favorabilă proiectului promovat de Beneš (*ibidem*, f. 33).

planul Beneš şi planul Ionescu cu privire la Mica Înţelegere nu erau complementare[79], între cele două concepţii existând deosebiri considerabile şi prea puţine apropieri. Propunerea cehă era pur şi simplu o expresie a îngrijorărilor de la Praga în privinţa agresivităţii maghiare, care în acel moment părea a avea drept obiectiv principal tocmai tânărul stat cehoslovac[80]. În schimb, liderii de la Bucureşti nu erau atât de înspăimântaţi de maghiari, experienţa confruntărilor militare din 1919 fiind favorabilă românilor, ce păreau a fi capabili să-şi tranşeze singuri diferendele cu ungurii. Însă aprehensiunile româneşti erau în acea vreme mult mai vizibile în relaţia cu inamicul de la răsărit. În consecinţă, proiectul lui Take Ionescu preconiza realizarea unei alianţe a cinci state contra oricărei agresiuni, formulă menită să aducă României un spor de securitate la graniţa dinspre est. Însă Beneš avea îndoieli în privinţa viabilităţii proiectului propus de ministrul român de externe, reţinerile sale vizând posibilitatea unei apropieri polono--cehe ; în plus, liderul ceh obiecta că planul lui Take Ionescu ar perpetua regimul celor două tabere înarmate de dinainte de război, ar bara calea spre reconciliere şi ar plasa noile state sub tutela diplomatică a Puterilor Aliate[81].

Drept urmare, se poate spune că vizita lui Edvard Beneš la Bucureşti din august 1920 s-a soldat, în mare măsură, cu un eşec. Declaraţiile comune de colaborare, ca şi promisiunile reciproce făcute la finalul discuţiilor nu erau decât formule protocolare menite să acopere o nereuşită diplomatică. De altfel, un observator atât de avizat al realităţilor politice interne şi internaţionale precum Alexandru Marghiloman a intuit foarte exact realitatea din spatele declaraţiilor de presă : Mica Înţelegere, în forma ei cehoslovaco-iugoslavo-română, era încă departe de a se realiza[82]. Nici cealaltă soluţie, o alianţă polono-maghiaro-română, nu mai era de actualitate, mai ales că polonezii au reuşit să respingă ofensiva sovietică în septembrie 1920[83], fapt ce le-a permis să privească mai circumspecţi propunerile maghiare de alianţă.

I.3. „Mica Înţelegere în cinci”

În perioada care a urmat, septembrie-noiembrie 1920, s-a desfăşurat o operaţiune de amploare a diplomaţiei româneşti, ce a luat forma unui periplu al ministrului de Externe român, Take Ionescu, prin diverse capitale europene, în special occidentale. Partea principală a acestui voiaj diplomatic a avut loc la Paris, unde Take Ionescu a efectuat o prelungită vizită oficială, el deplasându-se însă ulterior şi la Roma, şi la Londra. După

79. Aşa cum considera, printre alţii, George Ciorănescu (*Românii şi ideea federalistă*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 104).
80. Încă din februarie 1920, un raport informativ al Comandamentului Trupelor române din Transilvania consemna : „după toate aparenţele reiese că relaţiile între unguri şi cehi sunt mult mai încordate ca cele dintre unguri şi noi” (*Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, p. 57).
81. John O. Crane, *The Little Entente*, Macmillan, New York, 1931, p. 105.
82. Al. Marghiloman, *op.cit.*, vol. III, pp. 375-376.
83. La 12 octombrie 1920 s-a stabilit o linie de armistiţiu favorabilă polonezilor, fapt confirmat ulterior în cadrul păcii de la Riga din martie 1921 (*D.B.F.P.*, vol. VIII, p. 796 ; K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 53).

o scurtă revenire la Bucureşti, şeful diplomaţiei româneşti a plecat la Praga şi Varşovia. Circuitul european al lui Ionescu ar fi trebuit încheiat la Atena (sau, eventual, urma să vină la Bucureşti premierul grec Elephterios Venizelos), însă această ultimă etapă a lipsit din varii motive.

Obiectivele acestei activităţi diplomatice româneşti susţinute vizau rezolvarea unor chestiuni rămase în suspensie din timpul desfăşurării Conferinţei de pace de la Paris (în principal obţinerea recunoaşterii internaţionale a apartenenţei Basarabiei la Regatul României[84]), contractarea unor împrumuturi financiare menite să acopere, fie şi parţial, stringentele necesităţi pecuniare cu care se confrunta statul român, calmarea temerilor franceze privitoare la transformarea alianţei cehoslovaco-iugoslave într-o asociaţie central- şi est-europeană aflată în afara controlului Franţei şi, în sfârşit, dar nu în cele din urmă, convingerea diverselor cancelarii europene de necesitatea şi viabilitatea constituirii unei „Mici Înţelegeri" într-o formă extinsă (planul Take Ionescu de alianţă „în cinci").

Încă de la sfârşitul lunii august 1920, ministrul României la Paris, Dimitrie Ghica, trimitea o telegramă la Bucureşti în care prezenta iritarea stârnită în capitala Franţei de semnarea alianţei cehoslovaco-iugoslave şi de posibila alăturare românească la planul antimaghiar al lui Beneš. Maurice Paléologue, secretarul general al Ministerului de Externe francez, îi reiterase că interesul Franţei era „revenirea la o viaţă normală în Europa Centrală şi Orientală prin refacerea relaţiilor economice şi de ajutor reciproc"[85]. Subtextul vorbelor lui Paléologue era acela că o alianţă împotriva Ungariei ar fi fost în detrimentul intereselor franceze în regiune.

Ghica îi scrie din nou premierului Alexandru Averescu la 5 septembrie 1920, comentând diverse extrase din presa franceză. Concluzia ministrului român la Paris a fost aceea că relatările din presa franceză au depins de evoluţia evenimentelor din războiul sovieto-polonez : câtă vreme Varşovia s-a aflat pe punctul de a cădea în mâinile Armatei Roşii, comentariile au fost defavorabile planului Beneš, însă după schimbarea situaţiei din Polonia presa a judecat mai binevoitor înţelegerea de la Belgrad. Dar, remarca Ghica, „jurnalele legate de grupurile financiare care operează în Ungaria au continuat a prezenta Mica Înţelegere ca o organizaţie antifranceză", aceasta fiind de altfel şi poziţia Ministerului Afacerilor Externe francez, „unde există un curs favorabil unei tutele binevoitoare a Franţei asupra Ungariei"[86].

Aceasta era atmosfera la Paris în momentul în care a sosit acolo Take Ionescu. Într-o telegramă pe care acesta i-a trimis-o premierului Alexandru Averescu la 14 septembrie 1920, se făceau referiri la o discuţie purtată cu primul-ministru francez Alexandre Millerand. Liderul francez îi vorbise lui Ionescu despre necesitatea strângerii relaţiilor româno-polone şi se arătase „încântat de proiectul unei alianţe defensive în cinci"[87]. De asemenea, Millerand le-a promis românilor satisfacţie în chestiunea Dunării şi a lăsat impresia că Franţa va oferi României împrumutul de care aceasta din urmă avea foarte mare nevoie.

Probabil că, în noua situaţie internaţională din septembrie 1920, premierul francez (care, la finele lui septembrie, a devenit preşedintele Republicii Franceze, datorită

84. Vezi T. Sandu, *op.cit.*, pp. 372-373.
85. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 3, f. 6.
86. *Ibidem*, f. 33.
87. *Ibidem*, f. 37.

demisiei lui Paul Deschanel) a înţeles că planul lui Take Ionescu de alianţă „în cinci" oferea Franţei o şansă - nesperată cu câteva săptămâni mai devreme - de concretizare, prin intermediul unei organizaţii a statelor din răsăritul Europei, a patronajului său asupra respectivei regiuni[88]. Discutând cu Take Ionescu, Millerand a intuit anxietăţile stârnite la Bucureşti - ca, de altfel, şi la Praga sau Belgrad - de apropierea franco-maghiară din prima jumătate a anului[89]. În acelaşi timp, liderii francezi şi-au dat seama că una dintre variantele eficiente prin care puteau submina schema antimaghiară a lui Beneš[90] sau o puteau transforma în ceva util pentru Franţa era aceea de a promova o alianţă româno-poloneză, de a încuraja materializarea planului Take Ionescu[91], sperând că, nu după mult timp, la respectiva „Mică Înţelegere" ar fi putut să adere chiar şi Ungaria şi Austria[92]. Pentru francezi aceasta ar fi fost soluţia ideală; un bloc compact, format din toate statele central- şi est-europene, de la Baltica până la Mediterana, şi subordonat Parisului, ar fi reprezentat un excelent „aliat" antigerman şi antisovietic al Franţei[93]. Însă, aşa cum planul Ionescu nu era compatibil cu planul Beneš, tot aşa nici schema franceză nu era adecvată realităţilor complexe din Europa Orientală şi intereselor adeseori conflictuale ale statelor din zonă.

În ultima decadă a lui septembrie, aflat în continuare la Paris, Take Ionescu începe să realizeze că intenţiile franceze de susţinere a Poloniei, precum şi includerea acestei ţări într-o organizaţie a ţărilor din regiune, patronată de Paris, nu erau agreate de către Marea Britanie. Aceste disensiuni franco-britanice - care se manifestau, de altfel, şi pe alte planuri[94] - îl îngrijorau pe ministrul român de externe[95]. Însă deplasarea la Roma, în primele zile ale lui octombrie, avea să-i readucă entuziasmul lui Take Ionescu. Întâlnindu-se în capitala Italiei cu premierul Giovanni Giolitti şi ministrul de externe Carlo Sforza, el a devenit convins că italienii susţineau şi ei „Mica Înţelegere în cinci"[96], mai ales că liderii

88. T. Sandu, *op.cit.*, pp. 375-376.
89. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 3, f. 38.
90. Dimitrie Ghica îi scria de la Paris premierului Averescu, la 4 octombrie 1920: „...nu e dubios [de mirare] că declaraţiunile prin care dl. Beneš, în momentul cel mai critic, a anunţat că orice participare a unei asemenea alianţe la apărarea Poloniei ar fi exclusă, au fost cauza că la început nu s-a văzut aicea, în adevărata lor lumină, avantajele ce prezintă această grupare pentru reconstituirea [reconstrucţia] Europei şi apărarea tratatului de la Trianon" (*ibidem*, f. 55).
91. *Ibidem*, vol. 4, f. 5-6.
92. K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 110.
93. Vezi Ernest Denis, *From Warsaw to Belgrade. The Small Entente*, în „The New World", Paris, vol. IV, nr. 20/ianuarie 1921, pp. 148-157.
94. Frederic C. Nanu, *Politica externă a României, 1918-1933*, Institutul European, Iaşi, 1993, pp. 80-81.
95. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 3, f. 74-76.
96. *Ibidem*, vol. 4, f. 16-17. La Roma, Take Ionescu a discutat şi cu însărcinatul cu afaceri al Ungariei în Italia, diplomatul maghiar încercând să-l convingă pe ministrul român de externe de amiciţia statului maghiar şi de faptul că Budapesta ar privi favorabil nealăturarea României la alianţa cehoslovaco-iugoslavă. Se pare însă că diplomatul maghiar i-ar mai fi spus lui Take Ionescu şi că „va trebui să se găsească un om politic român destul de curajos pentru a face Ungariei jertfele teritoriale necesare fără de care relaţiuni normale cu România nu puteau fi" (idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920, Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 34). Vezi şi Anastasie Iordache, *Take Ionescu*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2001, pp. 275-276.

italieni păreau a fi gata să găsească căi de înţelegere cu statul slavilor de sud, ambele părţi părând dispuse la concesii în acest sens[97].

Revenit la Paris, Take Ionescu îi trimite lui Averescu, în 8 octombrie 1920, o telegramă în care îşi exprimă opiniile despre situaţia politică din Europa din perspectiva intereselor româneşti. Ionescu considera că „alianţa dintre Franţa şi Anglia este indisolubilă, în ciuda unor anumite divergenţe de păreri", Italia fiind inferioară celor două ţări şi depinzând, în consecinţă, de ele. Concluzia era aceea că „astăzi Franţa este cea care conduce politica europeană"[98]. Ministrul român de externe, proaspăt decorat cu Marea Cruce a Legiunii de Onoare de către autorităţile franceze, era extrem de încântat de relaţiile sale cu cei care hotărau soarta Europei. Credea că lui i se datorau îmbunătăţirea situaţiei României pe plan internaţional, recâştigarea prieteniei marilor puteri, pierdută în timpul guvernării lui Ion I.C. Brătianu, ca şi abandonarea de către Franţa a „vechiului curent de simpatie faţă de Ungaria datorat d-lui Paléologue"[99]. Entuziasmul lui Take Ionescu atingea cote paroxistice atunci când se referea la preconizata alianţă de cinci state, considerată ca fiind „o mare operă" personală: „preşedintele Republicii şi preşedintele Consiliului [de Miniştri] şi toate numele politice importante consideră această idee ca [fiind] cea mai solidă garanţie a păcii"[100].

Însă vizita la Londra a lui Take Ionescu, din a doua jumătate a lui octombrie, i-a mai diminuat entuziasmul. Premierul britanic, David Lloyd George, i-a confirmat că „Anglia nu se va separa de Franţa", a aprobat ideea Micii Înţelegeri, dar şi-a exprimat rezerve cu privire la admiterea Poloniei – a cărei politică era caracterizată drept „fantezistă" – în respectiva organizaţie[101]. Aceleaşi opinii le-a auzit Ionescu şi din partea ministrului britanic de externe, lordul Curzon[102]. În aceste condiţii, este imposibil de admis concluzia că Marea Britanie susţinea „Mica Înţelegere în cinci"[103]. Mult mai probabilă este concluzia că britanicii, ale căror reticenţe faţă de politica aventuroasă a polonezilor erau foarte serioase, sprijineau în realitate o „Mică Înţelegere în trei", cu alte cuvinte, planul Beneš, considerat a nu fi un instrument aflat în mâinile francezilor[104], spre deosebire de planul Ionescu, văzut drept mult mai apropiat de interesele pariziene.

---

97. Constantin Iordan, *România şi relaţiile internaţionale din sud-estul european: probleme ale păcii, securităţii şi cooperării (1919-1924)*, Editura All, Bucureşti, 1999, p. 80; Chr. Seton-Watson, *op.cit.*, pp. 580-582; Robert Machray, *The Little Entente*, Allen & Unwin, Londra, 1929, pp. 136-138; Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, New Haven, 1963, pp. 290-308 (partea secretă a înţelegerii italo-iugoslave conţinea, printre altele, şi ideea menţinerii situaţiei existente în privinţa Austriei şi Ungariei); vezi şi „Democraţia", VIII, nr. 10/1920, p. 282.
98. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 4, f. 14.
99. *Ibidem*, f. 14-15.
100. *Ibidem.*
101. *Ibidem*, f. 82; vezi şi *D.B.F.P.*, vol. VIII, pp. 796-797.
102. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. IV, f. 96.
103. Aşa cum fac Eliza Campus, în *Mica Înţelegere*, p. 57, şi Vasile Netea, în *Take Ionescu*, în volumul *Diplomaţi iluştri*, IV, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 349; mai nuanţat tratează problema Valeriu Florin Dobrinescu, în *Relaţii româno-engleze (1914-1933)*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, 1986, p. 87.
104. *D.B.F.P.*, vol. XII, pp. 283, 286-288; Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Librairie Droz, Geneva, 1972, pp. 28-30.

De altfel, întreaga interpretare - să-i spunem „clasică" - de care s-a bucurat în mediul istoriografic românesc vizita lui Take Ionescu la Paris, Roma şi Londra din septembrie-octombrie 1920 ni se pare eronată[105]. A spune că schema concepută la Bucureşti era o „alianţă federală defensivă", că „planul Micii Înţelegeri în cinci fusese acceptat de marile puteri" datorită faptului că existau regrete în Occident faţă de fostul Imperiu austro-ungar şi faţă de eşuarea ideii unei confederaţii danubiene ne apare ca o exagerare evidentă, ale cărei legături cu realitatea istorică, aşa cum o putem noi identifica din documente, sunt insesizabile. Să fi susţinut diplomaţia românească o „federaţie" est-europeană la mai puţin de doi ani de la realizarea României Mari şi într-un moment în care recunoaşterea internaţională a noului stat al românilor nu era încă definitivată? Varianta ni se pare cu totul improbabilă, Bucureştii dorind doar o *simplă* alianţă politico-militară. De asemenea, credem că susţinerea pe care Franţa şi Italia o acordau schemei promovate de Take Ionescu nu deriva atât din simpatia lor faţă de nevoia de securitate a românilor sau din dorinţa de a reface un spaţiu economic unificat în perimetrul central- şi est--european, cât din aspiraţiile contradictorii ale Parisului şi Romei[106] de a prelua conducerea politică a organismului interstatal ce s-ar fi putut constitui în zonă. Iar liderii de la Londra şi-au exprimat, pur şi simplu, rezervele faţă de viabilitatea combinaţiei avute în vedere de Take Ionescu. Cu alte cuvinte, nu era vorba despre nici un consens al marilor puteri[107].

De altfel, ultimele iluzii privitoare la posibilitatea ca planul unei alianţe „în cinci" să poată fi pus în practică aveau să fie spulberate o dată cu vizitele lui Take Ionescu la Praga şi Varşovia, din ultimele zile ale lui octombrie şi, respectiv, primele din noiembrie 1920. La Praga, ministrul român de externe s-a lovit de reticenţa lui Beneš[108], care şi-a exprimat scepticismul faţă de acceptarea de către polonezi a alianţei promovate de Take Ionescu, afirmând totodată că Cehoslovacia se delimita de aceste negocieri[109]. Practic, la Praga, deşi ministrul român de externe observa că limbajul lui Beneš faţă de Polonia devenise mai conciliant[110], nici nu s-a obţinut susţinerea cehoslovacă pentru o alianţă comună cu statul polonez, nici nu s-au făcut progrese semnificative în vederea încheierii unei alianţe româno--cehoslovace. Altfel spus, şi planul Beneš, şi planul Ionescu erau în acel moment blocate.

Deplasarea ministrului român de externe la Varşovia avea să confirme această realitate. Atmosfera din capitala Poloniei nu era potrivită atingerii scopurilor lui Take Ionescu. Presa poloneză de diverse orientări subliniase consecvent de-a lungul lunilor septembrie şi octombrie anxietăţile şi nemulţumirile poloneze faţă de ceea ce se putea numi Mica Înţelegere, fie că era tripartită, fie că era alcătuită din cinci sau mai multe state. Ziarul

105. E. Campus, *Mica Înţelegere*, pp. 57-59; Eadem, *Ideea federală...*, pp. 42-43.
106. Eadem, *Mica Înţelegere*, nota 52, p. 58.
107. În biografia cu tentă hagiografică pe care Constantin Xeni i-a dedicat-o lui Take Ionescu (ediţia a II-a, Editura Profil, Bucureşti, 1999), se poate citi: „ceea ce este însă aproape neverosimil este să constaţi astăzi, la lumina documentelor, ostilitatea întâmpinată de Take Ionescu chiar în cele mai înalte sfere hotărâtoare din Apus, pentru realizarea unei concepţii aşa de fericite" (p. 406).
108. Vezi Z. Zeman, A. Klimek, *op.cit.*, p. 68.
109. Sorin Zugravu, *Relaţii politico-diplomatice între România şi Cehoslovacia în perioada interbelică*, teză de doctorat (nepublicată), Iaşi, 2000, p. 63.
110. Constantin Iordan-Sima, *La Création de la Petite Entente dans la conception de la Roumanie : projet et réalisation*, în „Revue des études sud-est européennes", XIV, nr. 4/1976, p. 674.

„Rzeczpospolita" din 15 septembrie 1920 exprima opinia că Mica Înţelegere ar fi instrumentul lui Beneš pentru ca statul cehoslovac să obţină o graniţă directă cu Rusia şi un mijloc de „balcanizare a terenurilor vechii monarhii austro-ungare"[111], iar gazeta „Kurier Polski" din 17 septembrie 1920 consemna faptul că, cel puţin în momentul înfiinţării sale, respectiva organizaţie a avut nu numai un caracter antimaghiar, ci şi unul antipolonez[112], făcând aluzie la neutralitatea Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi României în războiul sovieto-polonez. Ziarul „Narod" din 1 octombrie 1920 sublinia ideea că „singura bază reală a alianţei proiectate, antagonismul cu Ungaria şi asigurarea în contra unei eventuale încercări de agresiune din partea acesteia, nu prezintă o sferă destul de vastă pentru înjghebarea unei combinaţiuni politice durabile" ; de asemenea, autorul respectivului articol scotea în evidenţă afinităţile ceho-ruseşti, în condiţiile în care principalul inamic al României rămânea Rusia, indiferent dacă era sau nu sovietică : „România, prinsă în cleştele bulgaro-rus, s-ar putea afla într-o situaţie primejdioasă"[113]. Iar gazeta „Rzeczpospolita" din 2 octombrie 1920 punea punctul pe i din perspectiva intereselor poloneze: „în fondul lucrurilor, dacă vom vorbi cu România pe terenul Micii Înţelegeri [...], simţim că vom fi îngreunaţi, iar cordialitatea ar slăbi. Dacă vorbim cu România singură, imediat cordialitatea reapare. [...] Mica Înţelegere s-a născut din motive care sunt pentru Polonia secundare, iar pentru Europa de categoria a treia". Concluzia autorului articolului, un anume Stromski, era tranşantă: „Mica Înţelegere nu ne va apăra de nemţi"[114].

Aceste opinii din presa poloneză corespundeau, de altfel, părerilor din mediile politice de la Varşovia. Cei mai mulţi lideri politici polonezi conştientizau afinităţile istorice cu maghiarii, dar mai ales nu puteau uita faptul că, în momentul cel mai critic pentru Polonia al războiului ei cu sovieticii, Ungaria fusese singura ţară din regiune care se angajase să ofere un ajutor concret[115]. De asemenea, ideea unei graniţe comune polono-maghiare avea numeroşi adepţi printre oamenii politici polonezi[116]. Iar Mica Înţelegere le părea conducătorilor de la Varşovia o afacere mult prea centrată pe interesele cehilor pentru a mai putea fi atractivă pentru Polonia[117].

Nu în ultimul rând, la adoptarea acestei poziţii de către Piłsudski şi ceilalţi lideri polonezi contribuiseră şi insistenţele maghiare în acest sens. Şi asta pentru că ideile lui Take Ionescu de „alianţă în cinci" stârniseră panică la Budapesta. Maghiarii au încercat să verifice la Paris dacă zvonurile privitoare la o apropiere a Poloniei de Mica Înţelegere aveau o bază reală[118] ; de asemenea, ei au căutat să obţină clarificări din partea Poloniei. Un apropiat al lui Horthy, colonelul Géza de Dormany, s-a întâlnit cu Piłsudski în

---

111. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 4, f. 210-211.
112. *Ibidem*, f. 1-2.
113. *Ibidem*, vol. 3, f. 104-105.
114. *Ibidem*, f. 107.
115. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 2, 4, 6.
116. Vezi şi Florin Anghel, *O componentă a sistemului federalist polon : despre alianţa strategică dintre Varşovia şi Bucureşti, 1919-1921*, în volumul *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, coordonator Mihai Timofte, Editura Atheros, Iaşi, 1998, p. 303.
117. Vezi raportul ministrului român la Varşovia, Alexandru Florescu, adresat premierului Averescu la 30 septembrie 1920, în A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 13.
118. *P.D.F.R.H.*, vol. I, p. 667.

octombrie 1920, trimisul maghiar reuşind să obţină din partea liderului polonez promisiunea că Polonia nu se va alătura Micii Înţelegeri, ci se vor face în continuare eforturi diplomatice pentru realizarea unei alianţe polono-ungaro-române[119]. Exact când Take Ionescu ajungea la Varşovia, la 1 noiembrie 1920, un mesager personal al lui Piłsudski, colonelul J. Beck (viitorul ministru de externe al Poloniei), discuta cu liderii maghiari la Budapesta, căutând soluţii pentru materializarea alianţei dintre Polonia, Ungaria şi România.

În această conjunctură, nu este de mirare faptul că Take Ionescu a găsit la Varşovia prea puţină înţelegere pentru eforturile sale de reconciliere polono-cehoslovacă sau pentru aderarea Poloniei la Mica Înţelegere[120], în ciuda faptului că Franţa susţinea demersurile ministrului român de externe[121]. Preşedintele Józef Piłsudski şi ministrul de externe Eustachy Sapieha susţineau varianta unei combinaţii tripartite (împreună cu Ungaria), iar în caz de refuz românesc nu erau de acord decât cu o înţelegere bilaterală între cele două ţări, care să asigure ambele state împotriva ameninţării venite dinspre răsărit[122]. Ministrul român de externe a trebuit în fine să accepte nereuşita încercării sale de constituire a unei „alianţe în cinci"[123].

Nici cealaltă potenţială participantă la Mica Înţelegere în „varianta Ionescu" – Grecia – nu se va dovedi uşor de atras în structura de securitate preconizată la Bucureşti[124]. Eventuala vizită a lui Take Ionescu la Atena sau mai probabila călătorie a premierului grec Elepherios Venizelos în România nu s-au mai produs din cauza crizei izbucnite în Grecia după moartea, la 25 octombrie 1920, a regelui Alexandru. În alegerile parlamentare care au urmat (în 14 noiembrie), spre surpriza tuturor, Partidul Liberal al lui Venizelos a suferit o înfrângere drastică, „Marele cretan" fiind obligat să ia calea exilului[125]. Noii lideri de la Atena nu agreau ideea unei alianţe cu România, dar, pentru a sonda atmosfera din Grecia de după revenirea pe tron a regelui Constantin, Take Ionescu l-a trimis la Atena, într-o misiune secretă de informare, pe Nicolae Filodor, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine[126]. Rezultatele au întârziat însă să apară.

---

119. J. Cisek, *op.cit.*, pp. 134-135.
120. Nicolae Dascălu, în *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991, p. 30, scrie că vizita lui Take Ionescu la Varşovia nu a mai avut loc. Este o eroare, probabil involuntară, într-o lucrare altfel plină de substanţă.
121. Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919-1939*, Editura Mondograf, Constanţa, 1995, p. 151.
122. Vezi *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, pp. 456-457, 462-466.
123. Alexandru Marghiloman nota sarcastic: „Cum s-a întors, Take Ionescu a început laudele; însă a fost silit să recunoască, implicit, că făcuse fiasco la Varşovia: acolo nu vrea nimeni să audă de Mica Înţelegere! Toată această comedie Beneş-Take Ionescu a ajuns la ultima ei suflare" (*op.cit.*, vol. III, p. 379). Sarcasmul caracteriza şi comentariile la adresa ministrului român de externe din revista liberală „Democraţia" (VIII, nr. 10/1920): „Domnul Take Ionescu e singurul care crede că renunţând definitiv la Banat şi la părţile româneşti din Maramureş va întări alianţa cu Iugoslavia şi Cehoslovacia. Ca prim rezultat însă al călătoriei D-sale şi al tratărilor financiare întreprinse în Occident putem nota fără satisfacţie scăderea valutei leului nostru de la 33 de centime franceze la plecarea d-lui Take Ionescu din ţară la 22 de centime la reîntoarcerea «marelui european» la Bucureşti".
124. În privinţa motivelor pentru care Venizelos simpatiza cu planul lui Take Ionescu, vezi C. Iordan-Sima, *La Création de la Petite Entente...*, pp. 669-670.
125. C. Iordan, *România şi relaţiile internaţionale...*, p. 46.
126. Idem, *La Grèce à la fin de l'année 1920. Autour d'une mission roumaine à Athènes*, în „Revue des études sud-est européennes", XVII, nr. 2/1979, pp. 283-296.

Nici pe plan intern, în România, planul lui Take Ionescu nu era agreat de toată lumea. Spre exemplu, Partidul Naţional Liberal, aflat în acele momente în opoziţie, dar totuşi una dintre cele mai importante forţe politice ale ţării, părea a accepta mai degrabă varianta „în trei" a „Micii Înţelegeri" decât aceea „în cinci". Mircea Djuvara, unul dintre fruntaşii liberali, afirma într-o broşură din toamna anului 1920: „Fapt este că Ungaria este o primejdie de toate zilele pentru existenţa sau în orice caz integritatea statelor aliate vecine ei. Din acest punct de vedere, încercări de înţelegere între aceste state s-au făcut mai demult. Nu putem vedea decât cu ochi buni o alianţă defensivă care ar rezulta din aceste încercări şi care ar grupa Cehoslovacia, Iugoslavia şi România"[127]. Acelaşi autor opina însă în privinţa propunerii lui Take Ionescu: „...se vede câte divergenţe, unele de o însemnătate vitală, stau între statele care ar fi să urmeze un singur bloc compact. Care este tradiţia care ar putea să le cimenteze? Care e puterea care ar reuşi să le mişte toate împreună la un semn fie în contra Germaniei, fie în contra Rusiei? Ce garanţie putem avea că în cazul unui atac de peste Nistru am vedea oşti greceşti ori sârbeşti ori cehoslovace venind în ajutorul nostru? Şi chiar dacă, prin minune, guvernele ţărilor ar avea toată bunăvoinţa şi ar putea decide cooperarea necesară pentru aplicarea scopului alianţei, ce poate însemna din punct de vedere militar o asemenea grupare eterogenă şi necoordonată, înşirată în chip cu totul defavorabil de la Baltica la Egee, faţă de presiunea formidabilă pe care o Germanie organizată şi prevăzută cu toate resursele o poate exercita spre răsărit, mai ales asupra Poloniei? Ce ar putea însemna această grupare faţă de o Rusie în ofensivă în contra României sau Poloniei?"[128]. Dincolo de rivalitatea şi animozităţile dintre Ion I.C. Brătianu şi Take Ionescu, întrebările, evident retorice, ale lui Mircea Djuvara scoteau în evidenţă faptul că propunerea ministrului român de externe era o himeră sau poate un ideal, eventual demn de urmărit, dar, ca orice ideal, imposibil de atins.

I.4. Alianţa româno-poloneză

Când Aristide Briand şi-a preluat funcţia de premier în Franţa, în ianuarie 1921, politica franceză părea clarificată[129], cel puţin în privinţa susţinerii internaţionale pentru statul maghiar. La Quai d'Orsay s-a admis că teama în legătură cu ajutorul dat de către Franţa Ungariei contribuise probabil la debutul formării Micii Înţelegeri. Aceasta fusese o neînţelegere, răspândită în special de către maghiari. Suspiciunile anterioare erau acum eliminate: Franţa era, mai presus de orice, loială tratatelor şi îşi favoriza Aliaţii; dar ea dorea să ajute Ungaria şi Austria pentru a preveni colapsul economic şi a stabili o pacificare generală. Briand şi-a exprimat „simpatia specială" pentru „Mica Înţelegere"[130].

---

127. Mircea Djuvara, *Câteva cuvinte despre „Mica Înţelegere"*, Bucureşti, 5 noiembrie 1920, pp. 8-9.
128. *Ibidem*, p. 15.
129. Revista „Democraţia" (IX, nr. 1-2/1921, pp. 42-43) consemna o apreciere a lui Raymond Poincaré: „d-l Briand a rupt-o în mod franc cu politica stranie pe care am dus-o în trecut în Europa Centrală, şi care a sfârşit prin a nemulţumi pe toţi prietenii noştri".
130. Anne Orde, *France and Hungary in 1920. Revisionism and Railways*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking*, *A Case*

Această organizaţie a fost, în realitate, finalizată în 1921, după prima încercare de restauraţie habsburgică ; la 21 aprilie 1921, România a semnat o înţelegere cu Cehoslovacia şi, în august, una asemănătoare cu Iugoslavia, cu singura diferenţă că alianţa dintre Bucureşti şi Belgrad obliga părţile contractante să apere nu numai Tratatul de la Trianon, ci şi pe cel de la Neuilly[131].

România a intrat în cele din urmă în Mica Înţelegere, însă numai în contextul internaţional din 1921, sensibil modificat faţă de vara lui 1920. În plus, alăturarea la schema antimaghiară promovată de către Edvard Beneš nu s-a produs decât după încheierea, în martie 1921, a alianţei polono-române[132]. Aceasta din urmă era, poate, o reminiscenţă a planului francez din vara lui 1920, referitor la realizarea unei alianţe antibolşevice polono-maghiaro-române, iar în materie de formă semăna şi cu alte acte emanate de la Quai d'Orsay : acordul militar franco-belgian din septembrie 1920 şi alianţa franco-poloneză din februarie 1921[133]. Alianţa româno-poloneză, axată pe abordarea în comun a diferendelor ambelor ţări cu Rusia sovietică, a fost pregătită de vizitele la Bucureşti ale generalilor Tadeusz Rozwadowski (august 1920) şi Stanisław Haller (ianuarie 1921)[134]. Negocierile dintre cele două părţi au scos în evidenţă faptul că existau interese comune în privinţa relaţiei cu „Răsăritul", dar şi desincronizări, atunci când era vorba de celelalte graniţe ale celor două ţări. Polonezii nu doreau să garanteze graniţa româno-maghiară, iar românii nu ţineau să se implice în problematica atât de complexă polono-germană.

Drept urmare, convenţia de alianţă defensivă între Regatul României şi Republica Polonă, semnată la 3 martie 1921, la Bucureşti, de către miniştrii de externe, Take Ionescu şi, respectiv, prinţul Eustachy Sapieha, stipula că ambele ţări se angajau să se ajute reciproc în cazul unui atac neprovocat la frontierele orientale existente[135]. Documentul

---

Study on Trianon, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 194-195 ; deşi Pierre Renouvin (*Histoire des relations internationales 1914-1929*, vol. VII, Hachette, Paris, pp. 281-282) afirma că Aristide Briand nu era împotriva reinstaurării monarhiei habsburgice (vezi şi N. Iordache, *op.cit.*, p. 34 ; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 108), cercetările mai recente în arhivele franceze (K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 114) nu aduc nici o dovadă mai consistentă în acest sens. Se pare totuşi că Briand a jucat un rol în încercarea de restauraţie habsburgică din martie 1921, de vreme ce însuşi Carol al IV-lea considera că premierul francez îi susţine revenirea în Ungaria. Informaţia, care a circulat pe „ruta" Carol al IV-lea - Horthy - Stârcea (ministrul României la Budapesta), i-a parvenit lui Take Ionescu la începutul lunii aprilie 1921 (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87., f. 29).

131. E. Campus, *Mica Înţelegere*, pp. 62-67.

132. A.M.A.E., *Fond 71* - Polonia, Relaţii cu România, vol. 52, f. 8-18.

133. Vezi Jonathan Helmreich, *The Negotiations of the Franco-Belgian Military Accord of 1920*, în „French Historical Studies", III, nr. 3/1964, pp. 360-378 ; Robert J. Young, *France and the Origins of the Second World War*, Macmillan Press Ltd, New York, 1996, p. 17 ; Henryk Bulhak, *L'Alliance franco-polonaise dans le système politique et militaire de Versailles en Europe de l'Est et du Sud-Est*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920*, Strasbourg, 1987, pp. 323-332.

134. E. Campus, *Mica Înţelegere*, pp. 59-60 ; M. Retegan, *op.cit.*, p. 31 ; T. Sandu, *op.cit.*, pp. 377-378.

135. Nicolae Daşcovici, *Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public*, Tipografia Concesionară Alexandru Terek, Publicaţiile Institutului de Drept Public al Universităţii Mihăilene din Iaşi, Iaşi, 1936, pp. 409-410 ; N. Dascălu, *op.cit.*, pp. 29-31.

cu caracter politic era dublat şi de o convenţie militară, ce intra în detaliile colaborării româno-polone în acest domeniu[136].

Nu este deloc întâmplător faptul că prima alianţă politico-militară a României în perioada interbelică a fost cea cu Polonia. Acest lucru nu însemna că diplomaţia românească adoptase varianta realizării „pe etape" a unei Mici Înţelegeri „în cinci"[137], ci, pur şi simplu, că singura ţară din regiune care percepea aidoma României pericolul rusesc era Polonia[138], iar ameninţarea răsăriteană era cu adevărat cea mai importantă pentru statul român[139]. Iar această alianţă româno-polonă s-a realizat într-un moment în care simpatiile reciproce polono-maghiare stârneau destule nemulţumiri la Bucureşti[140]. Reprezentanţii români de la Varşovia transmiseseră în ţară, în noiembrie-decembrie 1920, veşti îngrijorătoare despre o posibilă susţinere pe care Polonia o promisese Ungariei pentru ca aceasta să anexeze aşa-numita „Rutenie subcarpatică", parte componentă a statului cehoslovac, cu scopul de a se realiza o frontieră ungaro-polonă[141]. Şi unele ziare de circulaţie internaţională deveniseră gazde ale ştirilor privitoare la acţiunile poloneze de obţinere a unei graniţe comune cu statul maghiar[142]. Diferenţele de opinii dintre români şi polonezi în privinţa chestiunilor ungară şi cehoslovacă se menţinuseră şi în februarie 1921. Chiar şi francezii erau nemulţumiţi de „intransigenţa poloneză", Philippe Berthelot, secretarul general al „Externelor" franceze, reiterându-i prinţului Sapieha hotărârea fermă a Franţei de a nu accepta modificarea Tratatului de la Trianon[143]. Aceste

---

136. Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, Editura Militară, Bucureşti, 1981, pp. 335-337 ; Ion Calafeteanu, *Politică şi interes naţional în România interbelică*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 46. Ar fi interesant de descoperit ce se ascunde în spatele unor fraze din jurnalul lui Alexandru Marghiloman, din dreptul datei de 19 aprilie 1921 : „Clauza [din tratatul cu Polonia] relativă la o cedare eventuală a unui teritoriu cehoslovac a nemulţumit Praga ; Veverka, după un ordin al lui Beneş, a cerut comunicarea tratatului ; Take Ionescu a citit, în faţa ministrului Serbiei, convocat şi el, acest tratat, dar sărind partea aceasta ; Veverka a insistat pentru ca să se citească încă o dată paragraful cu pricina şi Take Ionescu s-a roşit până la rădăcina părului" (*op.cit.*, vol. III, p. 395). În textele publicate ale înţelegerilor polono-române n-am reuşit să identificăm nimic ce s-ar potrivi cu cele scrise de Marghiloman. Oare unde şi când s-a volatilizat „paragraful cu pricina" ?

137. E. Campus, *Mica Înţelegere*, p. 57 ; idem, *Ideea federală...*, pp. 43-44 ; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire, 1918-1933*, vol. II, partea I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 1010 ; A. Iordache, *op.cit.*, p. 279. Primul istoric român contemporan care a demonstrat că planul lui Take Ionescu a eşuat pur şi simplu a fost Constantin Iordan-Sima (*La Création de la Petite Entente...*, p. 677).

138. Henryk Bulhak, *La Pologne à la défense de la paix contre le danger d'une guerre*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXV, 3-4/1996, pp. 182-183.

139. Guvernul de la Moscova a reacţionat cu iritare la veştile despre încheierea alianţei româno-polone (*Relaţii româno-sovietice. Documente, 1917-1934*, vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999, pp. 89-90).

140. Şi o parte a opiniei publice din România a privit cu rezervă tratativele pentru încheierea convenţiei de alianţă cu Polonia (vezi I. Calafeteanu, *op.cit.*, pp. 102-109).

141. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 - Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 15, 16, 19.

142. Idem, *Fond Mica Înţelegere*, vol. IV, f. 181 (un articol din ziarul vienez „Neue Freie Presse" din 20 ianuarie 1921).

143. Vezi „documentul" reprodus în Al. Marghiloman, *op.cit.*, vol. III, pp. 390-391.

presiuni franceze aveau să conducă la rezultatul că polonezii n-au dezavuat amiciţia lor cu maghiarii, dar au promis că nu vor semna nici un acord politic sau militar cu aceştia[144].

La începutul lunii martie, devenise clar faptul că şansele ca planul lui Take Ionescu de „alianţă în cinci" să se mai materializeze erau inexistente. Nici posibilitatea ca România să se alăture schemei antimaghiare concepute la Praga nu părea de actualitate. La finele lui februarie 1921, Edvard Beneš şi Take Ionescu se invitau reciproc să reînceapă negocierile pentru încheierea unui tratat bilateral între România şi Cehoslovacia, fiecare ministru de externe aşteptând ca iniţiativa să vină de la celălalt, sub forma unei cereri oficiale în acest sens[145]. Aflat la Roma, la începutul lui februarie 1921, pentru a semna un tratat comercial cu Italia[146] şi a accentua similitudinea sentimentelor anti-habsburgice împărtăşite şi de cehi, şi de italieni, Beneš a condamnat „manevrele grosolane ale celor care îi discreditau ţara ca fiind un instrument al panslavilor de la Moscova"[147]. El se referea, evident, la opiniile liderilor polonezi, în condiţiile în care ministrul de externe cehoslovac era la curent cu faptul că negocierile româno-poloneze erau aproape de finalizare. În această situaţie, era foarte probabil ca realizarea unui tratat româno-cehoslovac să fi fost considerabil amânată dacă nu ar fi survenit, la câteva săptămâni după semnarea alianţei între România şi Polonia, tentativa de revenire pe tronul Ungariei a fostului rege Carol al IV-lea de Habsburg.

I.5. Prima încercare de restauraţie habsburgică în Ungaria

Oricum, în perioada februarie-martie 1921, se constată o creştere a tensiunii în relaţia dintre România şi Ungaria. Nu mai rămăsese nimic din încercările - ce-i drept, firave - de apropiere între cele două ţări din vara anului precedent. Franţa nu mai promova o alianţă tripartită polono-româno-maghiară, polonezii renunţaseră şi ei la o asemenea schemă de securitate, iar Tratatul de la Trianon fusese ratificat de Adunarea Naţională ungară în noiembrie 1920. Altfel spus, nu mai exista nici un motiv pentru autorităţile de la Bucureşti şi Budapesta pentru a-şi modera tonul în relaţiile reciproce şi a-şi exprima în surdină resentimentele mutuale, cu scopul de a evidenţia puţinele puncte de vedere asemănătoare.

Scânteia declanşatoare a tensiunii au constituit-o cele două adrese pe care Dinu C. Arion, însărcinat cu afaceri al guvernului României la Budapesta (ulterior secretar de legaţie), le-a adresat ministrului maghiar de externe, Gusztáv Gratz, la 8 februarie 1921[148]. Textele respective atrăgeau atenţia asupra arestărilor din rândurile populaţiei româneşti din Ungaria după reîntoarcearea autorităţilor maghiare în teritoriile evacuate de armata română, asupra faptului că unii români din Ungaria au fost obligaţi să se refugieze în România, precum şi asupra persecuţiilor de ordin religios ce aveau loc pe

---

144. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. IV, pp. 20-21.
145. S. Zugravu, *op.cit.*, p. 64.
146. Chr. Seton-Watson, *op.cit.*, p. 582.
147. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. IV, f. 185-186.
148. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu România, vol. 92/4, f. 1.

teritoriul statului maghiar, mulţi credincioşi de rit ortodox fiind forţaţi să treacă la catolicism sau la calvinism[149]. Ministerul de Externe maghiar nu a răspuns propriu-zis la cele menţionate în adresele diplomatice româneşti, ci pur şi simplu a preferat să reacţioneze „ca în oglindă" : a trimis două adrese Legaţiei României la Budapesta, la 9 şi 31 martie 1921, prin care se denunţau „arestările în masă efectuate asupra populaţiei minoritare maghiare din Transilvania" şi expulzările înfăptuite de autorităţile româneşti, ceea ce provoca un aflux de populaţie în Ungaria, şi, de asemenea, se protesta împotriva muncii forţate „în saline" la care erau supuşi prizonierii unguri din Ardeal[150].

Exact în această perioadă de recrudescenţă a tensiunii în raporturile româno-maghiare s-a produs prima încercare de revenire pe tronul Ungariei a lui Carol al IV-lea, ultimul Habsburg care fusese împărat al Austriei şi rege al Ungariei. Carol nu abdicase formal niciodată, dar „renunţase la exercitarea funcţiilor sale" în noiembrie 1918 şi de atunci trăia în Elveţia[151].

Marile puteri discutaseră chestiunea habsburgică în contextul în care la Budapesta avusese loc în vara anului 1919 o lovitură de stat ce prezenta implicaţii privitoare la revenirea unui membru al dinastiei de Habsburg la conducerea unui stat european. Prin eforturi concertate, ale marilor puteri învingătoare şi ale ţărilor vecine Ungariei, s-a reuşit îndepărtarea arhiducelui Joseph, obligat să demisioneze la 22 august 1919[152]. Chiar şi mai târziu, în toamna anului 1919, în Consiliul Suprem s-au exprimat opinii antihabsburgice. Spre exemplu, în şedinţa din 3 noiembrie 1919, Stephen Pichon şi Philippe Berthelot, reprezentanţii Franţei, au scos în evidenţă pericolul reprezentat de o eventuală retragere în grabă a românilor din teritoriul maghiar ocupat : posibilitatea reapariţiei anarhiei în Ungaria sau a unei restauraţii habsburgice[153].

La începutul anului 1920, după sosirea sa la Paris, la Conferinţa de pace, delegaţia maghiară a obiectat cu privire la o frază din proiectul de tratat, referitoare la forma de guvernământ : „[...] fosta Monarhie austro-ungară a încetat să mai existe şi a fost înlocuită în Ungaria de un regim republican". Maghiarii doreau să se elimine în întregime ultima parte a frazei şi să se statueze, pur şi simplu, că monarhia îşi încetase existenţa. Aceasta nu era, susţinea delegaţia maghiară, „o chestiune de formă", ci una de substanţă[154]. Poziţia Puterilor Aliate şi Asociate în privinţa Habsburgilor fusese deja definită, de vreme ce ele declaraseră public că nu vor admite restauraţia, iar această declaraţie a fost publicată din nou în 4 februarie 1920[155]. Dar puterile învingătoare nu doreau să-i oprească pe maghiari de la adoptarea unei forme monarhice de guvernământ, dacă ei

149. *Ibidem*, f. 3-4.
150. *Ibidem*, f. 2 şi 5 ; vezi şi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 61.
151. William M. Batkay, *Authoritarian Politics in a Transitional State. István Bethlen and the Unified Party in Hungary, 1919-1926*, East European Monographs, distribuită de Columbia University Press, Boulder, 1982, nota 46, p. 113.
152. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, *1919*, vol. VII, p. 855.
153. *Ibidem*, vol. VIII, pp. 908-912.
154. *A History of the Peace Conference of Paris*, editată de H.W.V. Temperley, vol. IV, Londra, 1921, p. 417.
155. Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Cehoslovace, *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg sur le trône de Hongrie, août 1919-novembre 1921*, Praga, 1922, pp. 15-16.

voiau asta. În consecinţă, în noul preambul s-a folosit cuvântul „Ungaria" şi s-a introdus următorul amendament: „[...] fosta Monarhie austro-ungară a încetat să mai existe şi a fost înlocuită în Ungaria de un regim naţional maghiar"[156].

Astfel, la sfârşitul lunii februarie 1920, Adunarea Naţională maghiară, aleasă în perioada 25 ianuarie – 13 februarie, a putut să adopte Legea I/1920, prin care s-au abrogat toate actele legislative din perioada guvernărilor Károlyi şi Kun, şi s-a restaurat monarhia[157]. Ulterior, interdicţia marilor puteri şi opoziţia statelor vecine faţă de restauraţia habsburgică, precum şi disensiunile interne din Ungaria, dintre legitimişti şi cei care doreau alegerea unui rege maghiar, au făcut necesar un compromis: la 1 martie 1920 Horthy a fost ales ca regent, conducerea sa urmând să fie „temporară". Alegerea lui Horthy ca şef de stat s-a făcut cu acceptul şi susţinerea reprezentantului britanic la Budapesta, Thomas Hohler[158].

De-a lungul anului 1920, dintre marile puteri, Italia a fost aceea care a adoptat poziţia antihabsburgică cea mai evidentă. Instalat ca ministru de externe italian în iunie 1920, Carlo Sforza încerca să dezvolte o diplomaţie constructivă, menită să lucreze pentru consolidarea „Noii Europe". De altfel, o detensionare a relaţiilor italo-iugoslave, altfel spus, stingerea – fie şi temporară – a unuia dintre principalele focare de tensiune din Europa, avea să se realizeze la 12 noiembrie 1920, la Rapallo, prin reglementarea diferendelor teritoriale din regiunea dalmată şi prin reafirmarea sentimentelor comune antihabsburgice[159]. Ulterior, aşa cum am consemnat deja, Edvard Beneš, aflat în vizită la Roma, în februarie 1921, a declarat că aderă la acordul italo-iugoslav privitor la „Casa de Austria"[160]. Austria, România şi Iugoslavia păreau a fi candidate ideale pentru alăturarea la acest „front antihabsburgic" patronat de Italia.

Astfel, deşi situaţia internă din Ungaria şi conjunctura internaţională de la începutul anului 1921 nu păreau deloc favorabile unei restauraţii habsburgice la Budapesta[161], o încercare în acest sens avea să aibă loc la sfârşitul lui martie 1921[162]. Se pare că ex-regele Carol, nemulţumit de atitudinea oscilantă a liderilor maghiari, care, teoretic, erau toţi monarhişti, iar cei mai mulţi şi legitimişti, precum şi de faptul că frontul antihabsburgic deschis de Italia părea a se bucura de succes, existând şanse reale pentru extinderea sa, a luat decizia de a-şi pune adversarii în faţa unui fapt împlinit. El nu ar fi dorit însă să se avânte într-o aventură ce se putea încheia prost dacă nu ar fi avut promisiuni de ajutor de la mai multe personalităţi politice, militare şi religioase maghiare, dar şi de susţinere din partea unor cercuri externe. Se pare că un rol important în declanşarea tentativei de revenire a lui Carol pe tronul maghiar a fost jucat de către unii dintre liderii francezi.

156. *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, Bucureşti, 1986, p. 272.
157. W.M. Batkay, *op.cit.*, pp. 17-18.
158. *P.D.F.R.H.*, vol. I, pp. 139-140.
159. Chr. Seton-Watson, *op.cit.*, pp. 580-582; Robert Machray, *The Little Entente*, Allen & Unwin, Londra, 1929, pp. 136-138; Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, New Haven, 1963, pp. 290-308.
160. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. IV, f. 186.
161. Există şi opinia conform căreia tocmai datorită faptului că, o dată cu trecerea timpului, şansele lui Carol de a reveni pe tron scădeau drastic, el s-a decis să facă această încercare disperată (M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 113-114).
162. W.M. Batkay, *op.cit.*, p. 23.

Fostul împărat austro-ungar se bucura de anumite simpatii în Franţa datorită atitudinii sale, nu întotdeauna progermană, din timpul primului război mondial. De asemenea, existau unele cercuri franceze pentru care prezenţa unui Habsburg la Viena sau la Budapesta însemna reducerea şanselor ca Austria sau Ungaria să fie atrase în sfera de influenţă germană. Un astfel de grup, condus chiar de Franchet d'Esperey, fostul comandant al Armatei Aliate a Orientului la sfârşitul Marelui Război şi în perioada imediat următoare, se afla în relaţii strânse cu prinţul Sixtus de Parma, cumnatul lui Carol, omul care intermediase o încercare austro-ungară de ieşire din conflagraţia mondială. Potrivit unui raport al ministrului Ungariei la Paris, Iván Praznovsky, la 19 martie 1921, deci cu o săptămână înainte de prima încercare de restauraţie habsburgică, Sixtus de Parma s-a întâlnit cu câţiva generali şi politicieni francezi (inclusiv unii membri ai guvernului). S-a discutat despre eventuala reîntoarcere a lui Carol în Ungaria şi, cu toate că au existat câteva obiecţii, reuniunea a contribuit la conturarea impresiei „generale", după cum scria Praznovsky, că Franţa simpatiza şi încuraja planul de restauraţie habsburgică[163].

În acelaşi timp, există, în istoriografia maghiară, opinia că familia regală din România l-a ajutat pe Carol în perioada respectivă. Fostul împărat considera că regele Ferdinand îi era îndatorat din pricina faptului că îi salvase tronul în 1918, când Wilhelm al II-lea intenţionase să-l înlăture pentru a oferi Coroana României unui suveran progerman. Oricum, Carol menţinuse relaţii cu familia regală românească, regina Maria vizitându-l în Elveţia şi chiar facilitându-i apropierea de anumite cercuri din Franţa[164].

Încurajat de acest posibil sprijin extern şi bazându-se pe nenumăraţii săi susţinători din Ungaria, Carol al IV-lea a sosit – o ştim din raportul ministrului României la Budapesta, Traian Stârcea – în Ungaria occidentală (la Szombathely) în noaptea zilei de 26 martie 1921, în ajunul sărbătorii pascale catolice[165]. „A descins la palatul episcopului Mikes", în toiul slujbelor dedicate „Învierii Domnului". Locul era plin de oaspeţi de seamă, aflaţi acolo, evident, „absolut întâmplător", inclusiv József Vass, ministru al educaţiei şi cultelor, un fervent legitimist. Tot „incidental", la castelul din apropiere al contelui Antal Sigray, şi el susţinător al lui Carol, se afla însuşi Pál Teleki, primul-ministru, venit pentru o partidă de vânătoare. Chemat de urgenţă, Teleki a afirmat la început că era mai bine ca ex-regele să se întoarcă în Elveţia, deoarece situaţia internaţională nu era încă adecvată pentru o restauraţie habsburgică. Şi-a schimbat părerea însă atunci când Carol i-a comunicat că beneficiază de sprijinul Franţei în această acţiune, demarată chiar din iniţiativa premierului francez Aristide Briand[166].

---

163. *P.D.F.R.H.*, vol. II, p. 231.
164. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 114 ; presa scandinavă din noiembrie 1919 publica o informaţie provenită de la Viena, potrivit căreia întâlnirea dintre fostul împărat Carol şi regina Maria a României avusese drept scop încercarea acesteia din urmă de a-l convinge pe Carol ca, în schimbul unor sume de bani, să renunţe definitiv la tron, pentru a face posibilă o uniune dinastică ungaro-română (A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea a II-a, Paris, 1914-1924, vol. 3, f. 511).
165. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 28.
166. Ministrul de externe maghiar din acea perioadă, Gusztáv Gratz, a scris mai târziu (1939), într-o carte dedicată istoriei postbelice, că ex-regele Carol i-ar fi vorbit despre faptul că Briand ar fi fost cel care l-ar fi chemat pe Sixtus de Parma şi i-ar fi înmânat un mesaj către Carol, sugerându-i acestuia să revină pe tronul maghiar şi asigurându-l de susţinerea franco-engleză în respectiva întreprindere (*apud* M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, nota 14, p. 115).

S-a luat hotărârea deplasării imediate la Budapesta, pentru a se discuta personal cu Horthy. Întâlnirea dintre ex-regele Carol şi regentul Horthy a avut loc la prânz, în ziua de 27 martie 1921. Scena este prezentată în raportul lui Traian Stârcea către Take Ionescu, după relatarea pe care i-o făcuse Horthy ministrului român la Budapesta: „Eram cu soţia mea şi cu copiii, aşteptând ca să ne cheme la masă, când cu câteva minute înainte de ora 1, adjutantul de serviciu intră galben la faţă spunându-mi că Regele a sosit. Îl privesc şi întreb surprins: «Care Rege?» – Răspunzându-mi că Regele Carol aşteaptă în vestibul, îi strig: «Eşti nebun?» şi deschid uşa. În momentul acela văd în sală un civil prost îmbrăcat, cu urme de vopsele pe faţă, şi cu greu am putut recunoaşte că într-adevăr Regele Carol se afla în faţa mea. Dar Regele intră înăuntru surâzând şi îmi spuse: «Domnule Amiral, te numesc Comandant Suprem al Armatei Mele, căci a sosit momentul să-mi predai conducerea ţării». Am răspuns: «Sire, V-am jurat credinţă, regret însă că nu suntem de acord şi că socotesc că tocmai acum nu este momentul ca să Vă predau guvernarea». Apoi, întrebându-l cum de a avut curajul de a părăsi Elveţia şi de a întreprinde un asemenea act fără avizul meu favorabil, Regele mi-a răspuns că a făcut-o în urma informaţiunilor precise ce a avut, cum că domnul Briand crede că reîntoarcerea sa în Ungaria este oportună şi că va da tot sprijinul pentru a se urca din nou pe tron. I-am răspuns că nu pot crede în informaţiunile Sale, deoarece am informaţiuni recente precise, care arată că o încercare din partea Sa de a reveni pe tron, nu numai că ar fi împiedicată de Puterile [străine], dar încă ar produce mari încurcături în ţară, având în vedere că 80% din muncitori şi 60% din ţărănime sunt hotărâţi ostili"[167].

În discuţia ce a urmat, la care au participat Carol, Horthy, Teleki şi un director din Ministerul maghiar de Externe (ministrul Gratz se afla la Viena, pentru a sărbători Paştele cu familia sa), regentul a reuşit să-l convingă pe Carol să părăsească Ungaria, asigurându-l că, de îndată ce situaţia se va dovedi favorabilă, el însuşi îi va solicita revenirea. Este greu de spus în ce măsură Horthy a acţionat motivat nu numai de interesele naţionale, ci şi de ambiţii personale. Cert este faptul că ex-regele a cedat şi a consimţit să părăsească ţara. Numai că şi-a ţinut promisiunea doar pe jumătate, el plecând din Budapesta, dar reîntorcându-se la Szombathely, unde a stat mai bine de o săptămână, provocând astfel o criză şi în politica internă, şi în cea externă a Ungariei.

Ştirile despre revenirea lui Carol al IV-lea s-au răspândit cu mare repeziciune, mai întâi în mediile politice şi diplomatice de la Budapesta, iar ulterior de-a lungul întregii Europe. Începând cu după-amiaza zilei de 28 martie 1921, autorităţile maghiare au început să recepteze proteste venite din partea marilor puteri, ca şi a altor ţări interesate în chestiunea habsburgică. Primul diplomat acreditat la Budapesta care s-a prezentat la Horthy a fost Înaltul Comisar britanic, Thomas Hohler, de altfel un prieten apropiat al regentului maghiar. Poziţia sa era în conformitate cu decizia Conferinţei Ambasadorilor din 4 februarie 1920: Marea Britanie „se opune formal la reîntoarcerea ex-regelui Carol". Imediat după aceea, Horthy s-a întâlnit cu Christian Fouchet, Înaltul Comisar francez, acesta din urmă adoptând aceeaşi poziţie ca şi Hohler. La fel a făcut, în aceeaşi seară, şi însărcinatul cu afaceri al Italiei[168]. Nota scrisă înmânată lui Horthy de către

167. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 29.
168. *Ibidem*, f. 30.

Fouchet i-a fost trimisă şi lui Carol, la Szombathely, pentru a nu mai comunica tuturor că se bucura de susţinerea lui Briand.

A doua zi dimineaţă (29 martie 1921), a fost rândul miniştrilor Iugoslaviei şi României la Budapesta să se prezinte la Horthy, în această ordine. Sârbul a fost vehement: „în termeni foarte drastici i-a făcut cunoscut că guvernul său nu admite reîntronarea şi, considerând aceasta ca un *casus belli*, Iugoslavia o va împiedica *manu militari*"[169]. Traian Stârcea a fost ceva mai reţinut: „La ora 11.30 m-am prezentat de asemeni şi am expus Guvernorului [regentului] că România se opune în mod categoric la reîntronare şi că guvernul român speră că guvernorul şi guvernul său o vor împiedica cu orice preţ". Reprezentantul cehoslovac a protestat abia în ziua următoare, la Ministerul de Externe ungar[170].

Poziţia adoptată de autorităţile de la Budapesta a avut două componente. Pe de o parte, s-au respins protestele pe motiv că era vorba despre intervenţii externe într-o chestiune ce constituia, din punct de vedere juridic, o problemă internă a statului maghiar[171]. Pe de altă parte, Horthy, Teleki şi ceilalţi au încercat să-i convingă pe diplomaţii străini că oficialităţile ungare nu participaseră la preparativele pentru revenirea lui Carol, că fuseseră luate prin surprindere de evoluţia evenimentelor, iar acum se opuneau restauraţiei habsburgice nu din motive principiale, ci pentru că erau conştiente de situaţia europeană nefavorabilă Ungariei[172].

Se pare că eforturile liderilor maghiari de a-şi clama inocenţa s-au bucurat de succes printre diplomaţii occidentali[173]. Însă reprezentanţii ţărilor vecine erau mai precauţi în a acorda indulgenţe. Traian Stârcea îi scria lui Take Ionescu despre bănuiala sa „că sosirea ex-suveranului era hotărâtă de comun acord cu oarecari factori importanţi din Ungaria, care păstrau întreg acest aranjament în cel mai mare secret. [Dar] a intervenit un ce[va] necunoscut nouă, care a forţat pe aderenţii din Ungaria să amâne data sosirii. Aceasta nu a mai putut fi adusă la timp la cunoştinţa ex-regelui, care a sosit deci în Ungaria când nu era totul pregătit. Bănuind că amânarea nu-i va sosi la timp totuşi, anumite persoane s-au găsit la ziua întâi fixată la Szombathely. Altfel, cum se poate explica prezenţa tuturor persoanelor importante şi mai sus citate la sosirea ex-regelui în acea localitate? Cum se poate crede că ex-regele, care are vârsta de 36 de ani, să poată întreprinde un asemenea act care, în caz de nereuşită, este evident că-i compromite situaţia pentru ani îndelungaţi, dacă nu chiar în mod definitiv? Dacă însă îmi exprim această bănuială, totuşi sunt dator să arăt că până la această oră [1 aprilie 1921] încă mai cred că guvernorul Horthy a fost de bună-credinţă şi că toate au putut fi puse la cale în afară de cunoştinţa lui"[174].

Dacă primele reacţii – din 28-29 martie 1921 – ale reprezentanţilor marilor puteri şi ai ţărilor din preajma Ungariei păreau a indica o abordare consensuală faţă de complexa problematică a celei mai înalte poziţii din cadrul statului maghiar, această unanimitate nu era decât aparentă, fiind necesare multiple precizări şi nuanţări. Spre exemplu, dintre toate statele interesate în această chestiune, singurul care nu agrea forma de guvernământ

169. N. Iordache, *op.cit.*, p. 54.
170. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, pp. 30-31.
171. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 289, 292.
172. *Ibidem*, p. 335.
173. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 117.
174. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 31-32.

monarhică pentru Ungaria era cel cehoslovac[175]. Celelalte ţări – Marea Britanie, Italia, Franţa, România, Iugoslavia, Austria şi Polonia – nu doreau să influenţeze dorinţa maghiarilor în această privinţă. Poziţia României este ilustrată de o rezoluţie pe care Take Ionescu a pus-o, la 14 aprilie 1921, pe raportul trimis de Traian Stârcea de la Budapesta, în 8 aprilie: „Nu cerem Ungariei să se facă republică; nu avem acest drept şi nu cred că este momentul să depăşim drepturile noastre faţă de Ungaria"[176]. În consecinţă, în timpul crizei din martie-aprilie 1921, datorită singularităţii poziţiei cehoslovace, nu s-a pus niciodată cu adevărat problema schimbării formei de guvernământ din Ungaria.

În acelaşi timp, Carol al IV-lea nu era singurul candidat la tronul maghiar. Existau cel puţin alţi trei membri ai Casei de Habsburg care aspirau la coroana ungară: arhiducele Joseph, fiul acestuia, Joseph Francisc, ca şi arhiducele Albrecht (Albert), fiul arhiducelui Frederik. De-a lungul perioadei 1918-1921, mai fuseseră aduse în discuţie şi alte nume considerate de unii ca adecvate pentru a deveni monarh în Ungaria. Este vorba despre unii membri ai familiilor regale britanică, franceză, italiană, belgiană, spaniolă, daneză, suedeză sau română. De asemenea, existau multe voci, în Ungaria, dar şi în exterior, care susţineau alegerea unui rege maghiar, numele lui Horthy fiind cel mai des amintit.

Fiecare dintre candidaţi beneficia de susţinere internă şi externă pentru preluarea tronului maghiar. În unele cazuri, această susţinere era reală, în altele era doar un deziderat, un fruct al imaginaţiei. Aşa cum am mai scris, Carol se baza pe sprijinul unor grupuri legitimiste relativ influente în Ungaria, ca şi pe cel – real sau imaginar – al familiei regale din România şi al unor personalităţi din Franţa, în primul rând al premierului Aristide Briand. Joseph se bucura de o anumită popularitate în Ungaria[177], inclusiv în straturile inferioare ale societăţii, datorită faptului că era considerat cel mai maghiar dintre Habsburgi[178]. De partea sa se afla Înaltul Comisar francez de la Budapesta, Christian Fouchet[179]. Joseph era însă gata să renunţe în favoarea fiului său, Joseph Francisc. Acesta din urmă dorea să se căsătorească cu fiica cea mare a regelui Italiei, pentru a obţine concursul acestei ţări faţă de candidatura sa, dar tatălui său, Joseph, nu-i era pe plac acest plan, deoarece i-ar fi înstrăinat pe francezi[180]. Şi Albrecht – ce îşi făcuse studiile în Ungaria şi despre care se zvonea că ar fi urmat să se căsătorească cu fiica mai mare a lui Horthy – aspira la obţinerea sprijinului italian, veleităţile sale fiind catalizate şi de promisiunile pe care le primise din partea unei societăţi iredentiste maghiare extrem de influente („Ebredö")[181].

175. *Ibidem*, f. 94.
176. *Ibidem*, f. 93.
177. În vara anului 1920, în cadrul unei manifestaţii monarhiste din Ungaria, lui Joseph i-a fost remisă o coroană simbolică inscripţionată cu formula „Aşa a fost şi tot aşa va fi" (V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 102).
178. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 94; se pare că în ianuarie 1921 avusese loc un schimb de scrisori pline de replici tăioase între Carol şi Joseph, în care ex-regele îi solicita imperativ lui Joseph să declare că „nu va primi niciodată tronul Ungariei", iar acesta îi răspundea că nu va declara niciodată aşa ceva (*ibidem*, f. 127.III).
179. Vezi M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, nota 26, p. 119; V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, pp. 103-104.
180. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 94.
181. *Ibidem*.

Se pare şi că unii italieni intenţionau să promoveze candidatura unui principe italian pentru tronul Ungariei - ducele de Genoa sau altcineva -, cei care lucrau în acest sens fiind generalul Ernesto Mombelli, şeful misiunii militare italiene de la Budapesta, şi prinţul Carraciolo di Castagneta, Înaltul Comisar italian din capitala Ungariei[182]. De asemenea, au circulat cu o anumită insistenţă - în toamna anului 1919, dar şi ulterior - anumite zvonuri privitoare la o uniune dinastică româno-maghiară, la urcarea pe tronul maghiar fie a lui Ferdinand, fie a unuia dintre fiii săi, Carol sau Nicolae[183]. Nu în ultimul rând, un candidat foarte serios părea chiar Miklós Horthy, destul de popular în Ungaria, beneficiind de sprijinul armatei, de susţinerea Înaltului Comisar britanic la Budapesta, Thomas Hohler, ca şi de aceea a unor state vecine. Take Ionescu specifica în rezoluţia sa mai sus amintită, din 14 aprilie 1921 : „Candidatura lui Horthy ne-ar conveni foarte bine nouă, românilor. Tot aşa ne-ar conveni un rege din Spania sau din Ţările Scandinave, deşi ar fi probabil mai germanofil decât Horthy"[184].

Ţinând cont de aceste precizări, se pot înţelege mai bine diferenţele dintre poziţiile diverselor puteri faţă de încercarea ex-regelui Carol al IV-lea de a reveni pe tronul Ungariei. După aparentul consens al primelor reacţii, din 28-29 martie 1921, poziţiile încep să se nuanţeze. Astfel, în Marea Britanie, Camera Lorzilor era favorabilă lui Carol, dar guvernul şi *Foreign Office*-ul au mers pe linia „legală" : respectarea foarte strictă a ceea ce stabilise Conferinţa Ambasadorilor în februarie 1920 („...ele [Puterile Aliate şi Asociate] nici nu vor recunoaşte, nici nu vor tolera restauraţia membrilor familiei de Habsburg")[185]. Această abordare aparţinea lordului Curzon, ministrul de Externe, care considera că revenirea lui Carol în Ungaria ar fi subminat definitiv şansele de pace în Europa Centrală. Curzon a fost cel care a jucat un rol semnificativ în adoptarea hotărârii Conferinţei Ambasadorilor de a relua, la 1 aprilie 1921, aproape în aceleaşi cuvinte, decizia adoptată cu mai bine de un an în urmă[186]. Reprezentantul britanic în Ungaria, Hohler, a urmat instrucţiunile primite de la Londra, însă cu precizarea că avea şi motive personale pentru a acţiona astfel : era foarte bun prieten cu Horthy, pe care l-ar fi dorit rege sau cel puţin regent pe termen nelimitat. Altfel spus, în timpul crizei de la finele lui martie şi începutul lui aprilie, britanicii au acţionat ferm, dar nu brutal, menajând susceptibilităţile oficialităţilor maghiare[187] ; pe de altă parte, Hohler nu avea simpatii prea mari faţă de statele din preajma Ungariei, el făcând eforturi serioase ca nu cumva Cehoslovacia, Iugoslavia şi România să-şi pună în practică dorinţa de a emite un ultimatum şi eventual de a trece la anumite represalii împotriva Ungariei[188].

---

182. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 119.
183. Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea a II-a, Belgrad-Niş, 1914-1924, vol. 26, f. 90.
184. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 93.
185. Există un autor care consideră că tentativa lui Carol, din martie-aprilie 1921, de a reveni pe tronul Ungariei a fost „sancţionată drastic" de Conferinţa Ambasadorilor în ...februarie 1920 ! ? (Dan Lazăr, *Acţiuni diplomatice comune româno-iugoslave în perioada 1919-1929*, în volumul *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, coordonator Mihai Timofte, Editura Atheros, Iaşi, 1998, p. 318).
186. *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg...*, p. 37.
187. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 126-127.
188. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 128.

Poziţia Franţei în criza provocată de încercarea de restauraţie habsburgică nu poate fi încă descifrată pe deplin. Se pare că prima reacţie franceză, cea a Înaltului Comisar de la Budapesta, Fouchet, din 28 martie, de dezavuare a tentativei lui Carol, nu era decât o opinie personală, dictată mai degrabă de considerente subiective, el fiind un susţinător al candidaturii arhiducelui Joseph la tronul maghiar. Vreme de două-trei zile nu s-a produs, uimitor, nici o reacţie oficială a guvernului sau a Ministerului de Externe de la Paris. Abia la 30 martie a început Briand să nege că el sau guvernul francez jucaseră vreun rol în încercarea de restauraţie habsburgică. Se pare că această luare de poziţie s-a datorat mai curând presiunilor interne din Franţa decât situaţiei internaţionale sau convingerii personale a lui Briand[189]. De asemenea, formularea aleasă de premierul francez nu era una care să indice o opoziţie fermă a guvernului francez faţă de încercarea de restauraţie din Ungaria („guvernul francez se opune formal unei restauraţii habsburgice şi reiterează declaraţia sa din februarie 1920 în privinţa acestui subiect"), Briand părând mai preocupat să denunţe implicarea sa personală în preparativele acţiunii lui Carol[190].

De fapt, opoziţia franceză faţă de restauraţie s-a conturat cu claritate doar la 1 aprilie, atunci când devenise evident că acţiunea lui Carol a eşuat, Horthy nedorind să se retragă. În acel moment, Cehoslovacia şi Iugoslavia ameninţau cu represalii militare, iar Marea Britanie şi Italia protestau energic. Abia când la Paris s-a făcut simţită temerea că Italia s-ar putea substitui Franţei ca factor de coagulare şi influenţare a statelor succesoare ale fostei monarhii bicefale, liderii francezi au trebuit să reacţioneze şi să adopte un ton mai dur faţă de autorităţile de la Budapesta, cerându-le acestora să determine plecarea imediată a lui Carol sau să-şi asume responsabilitatea pentru încălcarea hotărârilor Conferinţei de pace de la Paris[191].

Dintre marile puteri, Italia a fost cea mai activă în timpul crizei internaţionale declanşate de tentativa de revenire în Ungaria a lui Carol al IV-lea. Faptul este de înţeles, deoarece Italia avea cel mai mult de pierdut în cazul unei restauraţii habsburgice, mai ales dacă aceasta era susţinută de Franţa. Ministrul de externe Carlo Sforza a cerut explicaţii de la francezi cu privire la zvonurile referitoare la posibila lor implicare în acţiunea lui Carol. Deşi francezii au dezminţit, italienii nu s-au declarat mulţumiţi. Însărcinatul cu afaceri italian la Budapesta, Vittorio Cerrutti, a desfăşurat o activitate frenetică în acele zile în capitala Ungariei[192]. El a cooperat îndeaproape cu miniştrii Cehoslovaciei şi Iugoslaviei la Budapesta, cei trei fiind – alături, într-o anumită măsură, şi de ministrul României, Traian Stârcea – cei care au exercitat cea mai puternică presiune asupra guvernului maghiar, pentru ca acesta să adopte o poziţie fermă şi imediată în chestiunea plecării ex-regelui Carol al IV-lea. Se pare că guvernul italian a promis sprijin diplomatic statelor din jurul Ungariei, inclusiv asistenţă militară pentru acţiunile lor. Italia a fost singura mare putere care a părut gata să se alăture ultimatumului conceput de Beneš pentru a obliga guvernul maghiar să renunţe la expectativă[193].

---

189. O. Carmi, *op.cit.*, pp. 33-34, 41 ; N.Z. Lupu, *Aristide Briand (1862-1932)*, în volumul *Diplomaţi iluştri*, IV, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 388-389.
190. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 327-331.
191. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 132-133.
192. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 284-285.
193. *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg...*, p. 49.

În privinţa poziţiei vecinilor Ungariei faţă de încercarea de restauraţie, trebuie spus că poziţia cea mai radicală a fost cea adoptată de Cehoslovacia. Edvard Beneš a fost cel care s-a dovedit hotărât să speculeze criza internaţională şi cea internă din Ungaria declanşate de acţiunea lui Carol al IV-lea. La 31 martie şi 1 aprilie 1921, Beneš a declarat că se pusese de acord cu liderii iugoslavi şi italieni în privinţa unei acţiuni comune în cazul în care ex-regele nu părăsea imediat teritoriul maghiar, plan de acţiune ce fusese adus la cunoştinţa francezilor şi britanicilor. De asemenea, ministrul cehoslovac de externe contesta cu tărie aserţiunea maghiară că problema restauraţiei era doar o chestiune de politică internă a Ungariei[194].

Iniţial, în ultimele zile ale lui martie, au existat multe puncte comune între poziţiile faţă de tentativa de restauraţie adoptate de către cehoslovaci, iugoslavi şi români[195]. Însă după 1 aprilie, data când Adunarea Naţională maghiară a respins încercarea lui Carol de revenire pe tronul ungar, au început să apară deosebiri de abordare, mai ales între Cehoslovacia şi România[196]. Beneš a luat decizia redactării unui ultimatum ce trebuia înaintat autorităţilor maghiare, solicitându-se imperativ expulzarea urgentă din Ungaria a lui Carol, reglementarea definitivă a chestiunii habsburgice, acordarea de garanţii că reglementarea va fi respectată şi cedarea imediată a Ungariei occidentale (Burgenland) către Austria[197]. Acest ultimatum, pe care Beneš îl dorea înaintat guvernului maghiar la 4 aprilie, urma să expire la 7 aprilie : dacă la acea dată (orele 18.00) Carol se mai afla pe teritoriul maghiar, Ungaria trebuia să suporte consecinţele eventualelor contramăsuri militare adoptate de statele vecine.

Când ministrul Cehoslovaciei la Budapesta, Václav Lejhanec, s-a întâlnit, în după-amiaza zilei de 4 aprilie, cu Traian Stârcea şi cu ministrul iugoslav în Ungaria, pentru a-i ralia acţiunii de înmânare a ultimatumului, aceştia au manifestat anumite reţineri. Motivele declarate erau duble : pe de o parte, nu primiseră încă instrucţiuni în acest sens de la guvernele lor, iar pe de altă parte, circula informaţia că a doua zi Carol urma să plece, ceea ce, de altfel, s-a şi întâmplat[198]. Stârcea avea şi alte motivaţii, după cum îi comunica lui Take Ionescu, în 15 aprilie 1921 : „din punctul de vedere politic al nostru negreşit că este mai bine a lăsa să se creadă că, dintre statele vecine Ungariei, Cehoslovacia este aceea care a influenţat mai mult rezolvarea chestiunii"[199]. Traian Stârcea făcea probabil referire la faptul că ultimatumul conceput de cehi nu era agreat la Londra şi Paris, deoarece era considerat prea dur, iar o eventuală respingere venită din partea guvernului maghiar putea conduce la escaladarea crizei şi chiar la izbucnirea unor confruntări militare.

În dimineaţa zilei de 5 aprilie, pentru că miniştrii României şi Iugoslaviei la Budapesta nu primiseră încă instrucţiuni de la guvernele lor, Lejhanec a primit ordin să înainteze singur ultimatumul. Nu a mai apucat însă, deoarece în aceeaşi zi, la prânz, Carol a

194. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 313-314.
195. *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg...*, pp. 19-20, 23-35.
196. Însuşi Beneš a remarcat acest fapt într-o telegramă din 3 aprilie 1921 către ministrul ceh la Budapesta (*ibidem*, p. 45).
197. *Ibidem*, p. 47.
198. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 127.II-III.
199. *Ibidem*, f. 125.

părăsit Ungaria. Chiar şi în aceste condiţii, Beneš i-a solicitat lui Lejhanec să-i arate ministrului de externe maghiar textul notei ultimative, pentru ca oficialităţile ungare să ia act de seriozitatea şi fermitatea cu care Cehoslovacia trata problema restauraţiei habsburgice. Ministrul ceh a procedat întocmai, în după-amiaza zilei de 5 aprilie, reprezentanţii Iugoslaviei şi României alăturându-se acţiunii cehoslovace abia după o zi.

O comparaţie între abordările alese de diplomaţia cehoslovacă şi cea română faţă de chestiunea primei tentative de restauraţie habsburgică scoate în evidenţă anumite diferenţe, cel puţin de nuanţă, dacă nu şi de substanţă. În timp ce diplomaţii cehi au încercat să orchestreze o acţiune antimaghiară, Take Ionescu şi Traian Stârcea au vizat doar rezolvarea chestiunii punctuale, a încercării carliste de realizare a unui fapt împlinit[200]. Beneš a desfăşurat o intensă activitate diplomatică în capitalele puterilor occidentale pentru a determina o reacţie energică din partea Conferinţei Ambasadorilor împotriva Ungariei. El ştia că acţiunea sa putea dobândi o autoritate reală doar dacă era susţinută de alte state succesoare şi chiar de unele dintre marile puteri. Beneš a reuşit să obţină promisiuni de sprijin din partea Iugoslaviei şi Italiei (semnatarele convenţiei antihabsburgice de la Rapallo, din noiembrie 1920), iar într-o anumită măsură şi din partea României. Beneš şi Lejhanec au fost, de asemenea, cei mai activi în relaţia directă cu autorităţile de la Budapesta, protestele, presiunile şi ameninţările succedându-se practic continuu în perioada crizei.

Prin contrast, Stârcea s-a întâlnit doar o singură dată cu Horthy, discuţia dintre ei fiind relativ amicală, iar Take Ionescu i-a trimis un mesaj reprezentantului Ungariei la Bucureşti, András Hory, în 30 martie 1921, în care îi comunica acestuia că România se alătura protestului Puterilor Aliate faţă de reîntoarcerea ex-regelui, solicitând Ungariei abţinerea de la orice acţiune care ar fi putut compromite relaţiile dintre cele două ţări[201]. Acestea au fost singurele proteste pe care România le-a adresat Ungariei în timpul crizei din martie-aprilie 1921. Comparate cu protestele altor ţări, cele româneşti au fost în mod clar moderate, şi în formă, şi în substanţă. Faptul nu a rămas neobservat de către liderii maghiari, după cum avea să raporteze Stârcea la Bucureşti : „atât guvernorul Horthy, contele Teleki, ministrul Kánia [secretar general la Ministerul Afacerilor Străine], cât şi alţi factori politici mi-au exprimat nu numai mie, dar şi altor colegi satisfacţia că, contrar altor state, România nu s-a arătat brutală faţă de Ungaria în tot decursul acestui eveniment"[202].

Aceasta nu înseamnă, în nici un caz, că România nu s-a opus acţiunii lui Carol. Dimpotrivă ; dar s-a preferat o altfel de abordare. Bucureştii au fost reţinuţi în ameninţări la adresa statului maghiar, optându-se pentru varianta discuţiilor cu reprezentanţii marilor puteri la Budapesta, cu scopul de a-i determina pe aceştia să acţioneze pentru plecarea

200. În toiul crizei maghiare, Take Ionescu i-a propus lui Beneš să se organizeze la Belgrad o conferinţă româno-cehoslovaco-iugoslavă pentru analizarea situaţiei din Ungaria, adăugând că se apropia momentul psihologic pentru încheierea alianţei dintre România şi Cehoslovacia, însă ministrul ceh de externe a refuzat convocarea unei reuniuni tripartite, motivându-şi rezervele prin faptul că nu exista timpul necesar pentru pregătire, iar dacă nu apăreau rezultate în urma discuţiilor, totul putea fi interpretat ca o nereuşită a Micii Înţelegeri (S. Zugravu, *op.cit.*, pp. 65-66).

201. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 294-295.

202. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 128.

lui Carol[203]. Traian Stârcea a fost cel care a contribuit într-o manieră semnificativă la facilitarea găsirii compromisului necesar dezamorsării crizei. La 31 martie, el s-a întâlnit cu Înaltul Comisar britanic, Thomas Hohler, sugerându-i că Spania ar fi o reşedinţă mai bună (adică mai îndepărtată de Ungaria) pentru Carol. La 2 aprilie, l-a vizitat pe Înaltul Comisar american, Grant-Smith, care era prieten cu premierul Teleki, din discuţia ce a urmat rezultând că trebuie urgentată plecarea lui Carol, altfel existând riscul ca acesta să nu mai poată fi îndepărtat[204].

La 3 aprilie, Stârcea s-a întâlnit din nou cu Hohler, convingându-l pe acesta că ex-regele se folosea de diverse pretexte pentru a-şi amâna plecarea: „[Hohler] ...mi-a adăugat că totuşi se teme că întâmpină dificultăţi, din cauză că ex-regele este serios bolnav, având peste 38 de grade. Atunci i-am amintit modul cum au fost transportaţi răniţii grav în timpul războiului şi că boala ce va cuprinde Ungaria va fi cu mult mai gravă. Înaltul Comisar şi-a însuşit acest argument, cu care nu numai că a convins pe contele Teleki, dar pe care l-a scris şi pe o altă notă, pe care au iscălit-o reprezentanţii celor trei mari puteri, arătând că până acum au avut încredere în sinceritatea guvernului, dar că acum cer în mod energic ca plecarea să fie efectuată în 24 de ore, notă pe care a predat-o o dată cu nota ambasadorilor de la Paris. [...] În urma acestor intervenţii, ex-regele a trebuit să se hotărască să plece în dimineaţa zilei de 4 aprilie. Din cauză însă că nu s-au luat măsuri la timp pe căile ferate austriece, plecarea s-a mai amânat încă cu 24 de ore, efectuându-se în ziua de 5 aprilie, la orele 10.45"[205].

Dintre ţările afectate de încercarea de restauraţie habsburgică, cea al cărei protest a fost cel mai puţin sever era proaspăta aliată a României, Polonia. Aşa cum transmitea Alexandru Florescu, ministrul român de la Varşovia, „guvernul polon a protestat la Budapesta nu din chestie de interes direct, nu din convingere politică, precum mi-a declarat principele Sapieha, dar pentru a fi alături de aliaţi şi amici". Ca răspuns la mulţumirile lui Take Ionescu, transmise prin intermediul lui Florescu, Eustachy Sapieha, ministrul de externe polonez, ar fi răspuns: „Am făcut-o doar pentru a vă fi agreabili"[206].

Totuşi, Florescu identifica şi alte motive, unele chiar de primă importanţă, pentru care Polonia nu putea privi neutră tentativa lui Carol, în pofida amiciţiei maghiaro-poloneze. În primul rând, restauraţia habsburgică nu putea lăsa indiferentă Polonia câtă vreme aceasta deţinea unele teritorii ce făcuseră parte din monarhia bicefală. În al doilea rând, conform opiniei lui Florescu, „după cum în Franţa regaliştii n-au văzut cu ochi răi lovitura ex-regelui Carol, tot aşa şi aci multe persoane din aristocraţia polonă nu-şi ascundeau la început speranţa de a vedea reuşind tentativa, ca şi dezamăgirea mai apoi

203. Însuşi Lejhanec, ministrul cehoslovac la Budapesta, a remarcat acest fapt într-un mesaj către Praga, la 4 aprilie 1921 (*Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg...*, p. 57).
204. A.M.A.E., Fond Dosare speciale, 71/1920-1944, vol. 87, f. 126. Chiar dacă acceptase să plece, Carol nu se grăbea să-şi pună în practică promisiunea, pregătindu-şi încă de atunci o revenire, după cum el însuşi afirmase în proclamaţia pe care o adresase maghiarilor la 2 aprilie: „Cred că providenţa divină va face să vină momentul când voi putea să rămân din nou în patria mea mult iubită, unindu-mă puternic cu naţiunea mea în scopuri comune şi în vederea muncii comune" (*ibidem*, f. 96).
205. *Ibidem*, f. 126-127.
206. Idem, *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 22.

de a o vedea neizbutită". Or, aceste simpatii regaliste nu puteau decât să stârnească aprehensiuni serioase în cadrul unui guvern republican. În al treilea rând, „Polonia s-a temut să nu rămână izolată", în condiţiile în care ar fi fost singura ţară afectată de încercarea lui Carol din Ungaria care nu ar fi protestat[207].

Şi, în sfârşit, poate motivul cel mai important, guvernul polonez făcea în acea perioadă eforturi serioase de a obţine bunăvoinţa Italiei, adică a uneia dintre puterile care reacţionaseră cu cea mai mare vehemenţă la tentativa de restauraţie din Ungaria. Polonezii aveau nevoie de concursul Italiei într-o chestiune de maxim interes : decizia pe care urma să o ia Conferinţa Ambasadorilor în privinţa Sileziei Superioare. După cum se ştie, plebiscitul desfăşurat în regiunea respectivă se soldase, în ciuda aşteptărilor contrare împărtăşite de Franţa şi Polonia, cu rezultatul că majoritatea locuitorilor votaseră pentru unirea cu Germania. Hotărârea finală aparţinea însă organismului care moştenise autoritatea Conferinţei de pace, adică Conferinţei Ambasadorilor, iar această hotărâre putea însemna atribuirea întregii regiuni Germaniei (aşa cum susţineau britanicii) sau împărţirea acesteia între Germania şi Polonia (aşa cum cereau francezii)[208]. Cu alte cuvinte, cei care urmau să încline balanţa în favoarea uneia dintre cele două opţiuni erau italienii. Nu-i de mirare, în aceste condiţii, că guvernul de la Varşovia era extrem de atent să nu supere în vreun fel Italia. Or, o neutralitate poloneză faţă de încercarea de restauraţie habsburgică ar fi fost un serios motiv de iritare la Roma.

În această conjunctură, polonezii nu numai că au protestat faţă de încercarea lui Carol al IV-lea de a reveni pe tronul Ungariei, dar s-au arătat dispuşi chiar „să ia parte la convorbiri menite a împiedica, printr-o acţiune mai energică, repetarea unor asemenea tentative"[209]. De altfel, era de părere Alexandru Florescu, circulau zvonuri privitoare la o eventuală remaniere guvernamentală în Polonia, printre cei ce urmau să fie înlocuiţi fiind şi Sapieha, cunoscut pentru atitudinea sa binevoitoare faţă de Ungaria. Oricine i-ar fi luat locul, opina Florescu, nu putea fi la fel de filomaghiar[210]. Estimările ministrului României la Varşovia se vor dovedi corecte[211].

Tentativa de restauraţie habsburgică a lui Carol al IV-lea, de la sfârşitul lui martie şi începutul lui aprilie 1921, a determinat şi o criză internă în Ungaria. Speranţele legitimiştilor maghiari - care nu erau puţini şi aveau o influenţă semnificativă -, ca şi guvernul Teleki însuşi au căzut victime acestei aventuri nefericite. Aşa cum am mai precizat, la 1 aprilie, Adunarea Naţională maghiară, dominată de Partidul Micilor Proprietari şi al Lucrătorilor Agricoli, a votat o rezoluţie prin care se reafirma ordinea constituţională instituită în 1920 şi îi erau exprimate mulţumiri lui Horthy pentru eforturile sale de rezolvare a crizei[212]. A doua zi, ex-regele Carol a emis un „Manifest

207. *Ibidem.*
208. Vezi Harry K. Rosenthal, *National Self-Determination : the Example of Upper Silesia*, în „Journal of Contemporary History", vol. VII, nr. 3-4/1972, pp. 231-241.
209. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 - Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 23.
210. *Ibidem*, f. 23-25.
211. Remanierea guvernamentală din Polonia de la sfârşitul lunii mai 1921 a dus la înlocuirea lui Sapieha cu Konstanty Skirmunt (Peter Truhart, *International Directory of Foreign Ministers, 1589-1989*, K.G. Saur, München, New York, 1989, p. 101).
212. W.M. Batkay, *op.cit.*, p. 23.

către naţiunea maghiară", în care îşi explica motivele venirii şi plecării din Ungaria. Cel mandatat de fostul suveran pentru a da publicităţii acel manifest a fost chiar premierul Teleki, a cărui neimplicare declarată în aventura carlistă a fost, astfel, spulberată[213]. Forţele politice antilegitimiste şi-au înteţit atacurile la adresa guvernului, primind, se pare, şi asistenţă externă, cehoslovacă şi iugoslavă, în acest sens. Însă lovitura decisivă pentru guvernul Teleki a venit din interior, aşa cum scria Traian Stârcea, ministrul României la Budapesta: „Domnul Gratz, ministrul afacerilor străine, a ţinut în ziua de 5 aprilie un discurs atât de legitimist şi atât de iredentist, încât a dat lovitura de graţie guvernului"[214]. Drept urmare, la 6 aprilie, doi dintre miniştrii care proveneau din Partidul Micilor Proprietari au declarat că nu mai pot sta alături de Gratz, solicitând o remaniere guvernamentală. Teleki a respins ameninţarea reprezentată de propunerea remanierii, înaintând, în schimb, la 7 aprilie, demisia întregului cabinet. O săptămână mai târziu, contele István Bethlen a fost desemnat pentru a forma noul guvern, ceea ce a şi izbutit, la 19 aprilie 1921 primind confirmarea din partea Adunării Naţionale maghiare[215].

Bethlen a fost cel care a condus Ungaria în continuare, de-a lungul întregului deceniu al treilea al veacului XX. El s-a dovedit a fi „mâna forte" pe care maghiarii o considerau necesară în acele vremuri dramatice. Nu era considerat un susţinător deschis al punctului de vedere „legitimist", nici măcar cei mai versaţi dintre iniţiaţii în politica maghiară nefiind capabili să stabilească cu precizie care era orientarea sa politică în aprilie 1921. Provenit din Transilvania, unde deţinuse proprietăţi importante până în 1918, cu o carieră prea puţin remarcabilă în Parlamentul maghiar în perioada antebelică şi fără a se pronunţa tranşant în privinţa vreuneia dintre chestiunile politice controversate, Bethlen a devenit atractiv pentru toate segmentele active ale elitei politice maghiare, fără a deranja pregnant nici unul dintre ele. Se bucura de un prestigiu intact, deoarece singura funcţie pe care o exercitase până atunci fusese aceea de şef al Comitetului Maghiar Antibolşevic de la Viena, din timpul guvernării Kun, o poziţie care nu i-a erodat popularitatea[216]. Nu în ultimul rând, Bethlen s-a bucurat de susţinerea deschisă a premierului demisionar Teleki.

Din perspectivă românească, Bethlen se va dovedi un adversar redutabil, aşa cum foarte bine intuia Traian Stârcea încă din iunie 1921: „Din punctul de vedere al intereselor româneşti, putem să fim ferm convinşi că atât timp cât Ungaria va avea la conducere un guvern compus ca acesta, numai din elemente reacţionare, legitimiste, unii având mari interese financiare în Ardeal, crescuţi şi îmbătrâniţi sub vechiul regim al monarhiei trecute, patrioţi fanatici (din acest punct de vedere îi admir) – zic, putem să fim convinşi că, orice promisiuni ne-ar face oamenii lor de stat, extrem de abili în această privinţă, nu vom obţine siguranţa şi liniştea pe care statul român trebuie de pe acum să şi le asigure din partea Ungariei"[217].

213. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 96.
214. *Ibidem*, f. 93.
215. W.M. Batkay, *op.cit.*, p. 24.
216. G. Juhász, *op.cit.*, p. 23.
217. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 192.

I.6. Înfiinţarea Micii Înţelegeri

În ciuda abordărilor diferite, dar în nici un caz divergente, pe care România şi Cehoslovacia le-au adoptat în timpul crizei provocate de tentativa lui Carol al IV-lea de a reveni pe tronul Ungariei, devenise clar faptul că în aprilie 1921 era momentul cel mai potrivit pentru ca apropierea dintre cele două ţări, datorată unei inamic comun, să se concretizeze într-un tratat bilateral. Apăruse prilejul ca diplomaţia română să poată recunoaşte, în mod discret, că aşa-numitul „plan Take Ionescu" nu mai era de actualitate, însă „planul Beneš" putea să devină realitate. Încă din timpul crizei, mai exact la 4 aprilie, ministrul român de externe comunica la Praga faptul că era pregătit să semneze cu Cehoslovacia şi Iugoslavia convenţii defensive pentru menţinerea Tratatului de la Trianon[218].

Imediat după finalizarea crizei din Ungaria, pentru a nu pierde momentul psihologic favorabil, Beneš a propus o întâlnire între cei doi miniştri de externe la Sighet, dar Take Ionescu a obiectat din perspectiva faptului că Belgradul ar fi putut privi cu susceptibilitate o astfel de reuniune bilaterală. Propunerea românească era ca tratatul de alianţă să fie semnat la Praga sau la Bucureşti. În cele din urmă, Ferdinand Veverka, ministrul Cehoslovaciei la Bucureşti, a primit puteri depline, convenţia de alianţă defensivă fiind parafată la 23 aprilie 1921[219].

Cele două state se angajau ca, în cazul unui atac neprovocat din partea Ungariei împotriva uneia dintre părţi, cealaltă parte să contribuie la apărarea celei atacate (art. 1) şi, în acest scop, autorităţile tehnice competente din România şi Cehoslovacia să încheie o convenţie militară (art. 2). Convenţia prevedea, de asemenea, obligaţia fiecărei părţi contractante de a nu încheia o alianţă cu un terţ fără a înştiinţa în prealabil cealaltă parte (art. 3) şi de a se consulta în chestiuni de politică externă „referitoare la raporturile lor cu Ungaria" (art. 4). Convenţia era încheiată pe o perioadă de doi ani, începând cu data schimbării instrumentelor de ratificare (art. 5)[220].

În 4 mai 1921, s-a încheiat şi un Protocol româno-cehoslovac prin care se definitiva frontiera dintre cele două ţări[221], iar în 2 iulie, acelaşi an, generalul Constantin Cristescu, şeful Statului Major General al armatei române, şi Eugène Désiré Antoine Mittelhauser[222], şeful Statului Major General al armatei cehoslovace, şi generalul Husák, ministrul cehoslovac al apărării naţionale, au semnat la Praga o convenţie militară româno-cehoslovacă[223]. În cazul unui atac ungar asupra României, Cehoslovacia se obliga să mobilizeze în maximum 48 de ore de la notificare şi să atace în maximum 20 de zile, iar în cazul în care Cehoslovacia era atacată de către Ungaria, România, în aceleaşi condiţii, urma să

218. S. Zugravu, *op.cit.*, p. 66.
219. E. Campus, *Mica Înţelegere*, p. 63.
220. Gh. Zaharia, C. Botoran, *op.cit.*, pp. 345-347. Convenţia a intrat în vigoare la 27 mai 1921, fiind prelungită la 7 mai 1923, 13 iunie 1926, 21 mai 1929 şi pe un termen nelimitat la 16 februarie 1933 (*Politica externă a României, Dicţionar cronologic*, coordonatori Ion Calafeteanu, Cristian Popişteanu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 177).
221. Florea Dragne, *Relaţiile româno-cehoslovace (1918-1921)*, în „Acta Musei Napocensis", VI/1969, p. 621.
222. Mittelhauser era francez şi conducea misiunea militară a Franţei în Cehoslovacia (A. Mares, *op.cit.*, p. 577).
223. Gh. Zaharia, C. Botoran, *op.cit.*, pp. 350-354.

procedeze identic (art. A). Aceste dispoziţii erau valabile şi în cazul în care una dintre părţi s-ar fi aflat în război cu un terţ, statul maghiar intervenind în conflict (art. B) ; iar când ambele părţi s-ar fi aflat în război cu una sau mai multe puteri, iar Ungaria ar fi atacat-o pe una sau pe cealaltă sau pe ambele, ele urmau să se ajute în limita forţelor disponibile (art. C). Ostilităţile cu Ungaria nu puteau fi suspendate sau oprite decât cu consimţământul celeilalte părţi (art. E). Cele două ţări se angajau să permită tranzitul de materiale de război în cazul în care cealaltă parte s-ar fi aflat în război cu un terţ, iar Cehoslovacia urma să furnizeze României muniţii şi alte materiale de război (art. F, G). În sfârşit, se specifica faptul că „prezenta convenţie militară va servi ca bază pentru cazul când cele două puteri aliate, ca urmare a unui *casus belli*, recunoscut comun împotriva Ungariei, vor intra în război împotriva acestei din urmă puteri" (art. I)[224].

La 7 iunie 1921, la Belgrad, este încheiată convenţia de alianţă defensivă între Regatul României şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. Cele două ţări se obligau ca, în caz de atac neprovocat maghiar sau/şi bulgar împotriva uneia dintre părţile contractante, cealaltă parte semnatară să participe la apărarea părţii atacate (art. 1). România şi Iugoslavia se angajau să nu încheie o alianţă cu o a treia putere fără a înştiinţa, în prealabil, cealaltă parte semnatară (art. 3) şi să-şi coordoneze eforturile paşnice prin consultări asupra problemelor de politică externă (art. 4). Convenţia era încheiată pe o perioadă de doi ani, fiind semnată de către Take Ionescu şi Nikola Pašić, miniştrii de externe ai celor două state. Printr-un protocol secret, se prevedea că, în cazul în care una dintre părţi va fi atacată de o altă ţară decât Ungaria sau Bulgaria, cealaltă se angajează nu numai să păstreze o neutralitate binevoitoare, ci să acorde statului atacat „toate uşurările în măsura posibilităţilor politice şi în cadrul Convenţiei militare". Aceasta din urmă a fost încheiată tot la Belgrad, în 23 ianuarie 1922, stabilindu-se condiţiile cooperării armate dintre cele două ţări. Şi în acest act se regăsea acel articol (cu numărul patru) care stipula şi eventualitatea în care atitudinea defensivă se putea transforma într-una ofensivă, cu caracter preventiv : „Prezenta convenţie militară va servi ca bază în cazul când cele două puteri aliate, ca urmare a unui *casus belli*, recunoscut comun asupra Ungariei sau Bulgariei ori asupra acestor două puteri, vor intra în război împotriva Ungariei, împotriva Bulgariei sau împotriva acestor două puteri"[225].

O dată cu semnarea convenţiilor de alianţă a României cu Cehoslovacia şi Iugoslavia, Mica Înţelegere era constituită. Apare o întrebare firească cu privire la motivele ce conduseseră la modificarea poziţiei româneşti din vara anului 1920. Atunci se hotărâse expectativa faţă de propunerea cehoslovacă de alianţă antimaghiară. Raţiunile rezervei româneşti din momentul respectiv – preponderenţa slavă a organizaţiei, predispoziţiile filoruseşti de la Praga şi Belgrad, diferendele teritoriale româno-iugoslave, ca şi postura conducătoare pe care Beneš şi-o asuma – nu dispăruseră. Ce contribuise totuşi la trecerea în plan secund a reticenţelor româneşti ?

În primul rând, este vorba, evident, de încercarea de restauraţie habsburgică din Ungaria. Toate lucrările de istorie – româneşti şi maghiare – care fac referire la înfiinţarea

224. Interesant este faptul că acest art. I sugerează că alianţa româno-cehoslovacă nu era doar una defensivă, ea putându-se transforma oricând, dacă cele două părţi conveneau astfel, într-una ofensivă. Spre exemplu, nu trebuie uitat faptul că liderii cehoslovaci consideraseră prima tentativă de restauraţie habsburgică drept un *casus belli*.

225. Gh. Zaharia, C. Botoran, *op.cit.*, pp. 338-344.

Micii Înţelegeri stabilesc o legătură directă între tentativa ex-regelui Carol şi decizia autorităţilor de la Bucureşti de a se alătura alianţei antimaghiare concepute la Praga. Într-adevăr, aventura lui Carol de Habsburg demonstrase că pericolul pe care Ungaria îl reprezenta pentru ţările vecine, pericol ce păruse a se afla într-o stare latentă, se putea activa brusc, determinând o adevărată criză europeană. Recrudescenţa tensiunii în Europa Centrală şi transformarea ameninţării habsburgice din ipoteză în realitate au indicat diplomaţiei româneşti calea de urmat: trebuiau întărite legăturile cu cei care percepeau pericolul cu aceeaşi intensitate, adică cehoslovacii şi iugoslavii[226].

Zvonurile despre o eventuală implicare franceză în tentativa lui Carol al IV-lea au ajuns şi la Bucureşti. Liderii români şi-au amintit de apropierea franco-maghiară din prima jumătate a lui 1920. Chiar în momentul de apogeu al crizei din Ungaria, în primele zile ale lui aprilie 1921, s-a consumat ultimul episod, din perspectivă românească, al „idilei" franco-ungare din anul precedent. Take Ionescu i-a înmânat ministrului Franţei la Bucureşti, Daeschner, copia textului unui „acord secret" ce ar fi fost semnat la Budapesta, în iulie 1920, de Horthy, Teleki şi Înaltul Comisar francez din capitala Ungariei, Fouchet. Pretinsul acord – astăzi dovedit ca fiind un fals conceput de către autorităţile maghiare[227] – stipula susţinerea Franţei pentru revizuirea Tratatului de la Trianon în favoarea Ungariei[228]. Deşi francezii au negat veracitatea documentului şi au dezminţit implicarea lor în favoarea acţiunii lui Carol de revenire pe tronul maghiar, ministrul român de la Paris, Ghica, deplângea tonul proungar al multor ziare franceze, ton datorat banilor pe care „Casa Schneider-Creusot" – concern cu susţinere solidă în cercurile guvernamentale pariziene şi cu interese economice în Ungaria – îi utiliza în acest scop[229].

Totuşi, în ciuda reminiscenţelor politicii franceze din 1920 de apropiere de Ungaria şi chiar a simpatiilor, reale sau imaginare, manifestate de premierul Briand pentru aspiraţiile lui Carol al IV-lea, poziţia Franţei faţă de Mica Înţelegere suferise o transformare profundă. Dacă în august 1920 Millerand percepuse alianţa cehoslovaco-iugoslavă ca fiind contrară intereselor franceze, iar diplomaţia Parisului făcuse eforturi susţinute pentru a împiedica atragerea României în schema de securitate concepută la Praga, în primăvara lui 1921 liderii de la Paris nu numai că nu se mai opuneau la completarea Micii Înţelegeri, dar chiar au sperat că va putea fi atrasă şi Polonia în organizaţia ce s-ar fi pretat la rolul de instrument prin care Franţa îşi putea materializa influenţa politică în Europa Centrală şi Răsăriteană, momentan în detrimentul britanicilor şi în special al italienilor, iar pe termen mediu şi lung împotriva Germaniei. Această poziţie a Parisului a contat cu certitudine atunci când Take Ionescu s-a decis să strângă relaţiile României cu Cehoslovacia şi Iugoslavia.

În acelaşi timp, nu trebuie uitat faptul că, în primăvara anului 1921, în parlamentele din Franţa, Italia şi Marea Britanie s-au desfăşurat discuţii în privinţa ratificării Tratatului

---

226. I. Calafeteanu, *Politică şi interes naţional...*, p. 112.
227. J. Bariéty, *op.cit.*, pp. 75-83.
228. V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, pp. 101-102; A. Iordache, *op.cit.*, p. 280.
229. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 87, f. 110; un ziar german din iunie 1921 insera zvonul că aventura lui Carol în Ungaria fusese finanţată de Sir Basil Zaharoff, miliardarul ce deţinea o poziţie foarte importantă în comerţul mondial cu arme şi era extrem de apropiat de concernul Schneider-Creusot (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 58).

de la Trianon. S-au auzit destule voci care solicitau revizuirea tratatului în favoarea Ungariei[230]. Chiar dacă opiniile unor parlamentari nu au influenţat politicile forurilor executive din ţările respective[231], speranţele de la Budapesta, ca şi îngrijorările de la Praga, Belgrad şi Bucureşti nu puteau decât să sporească.

Existau însă şi alte raţiuni probabile ale intrării României în Mica Înţelegere. La sfârşitul anului 1920 începuseră unele tatonări între Cehoslovacia şi Ungaria. Debutând cu unele discuţii ale lui Edvard Beneš cu ambasadorul maghiar la Praga şi cu alţi trimişi ai guvernului de la Budapesta, aceste tatonări aveau să continue şi în ianuarie 1921[232]. Deşi era evident că poziţiile celor două părţi erau greu reconciliabile, se pare că preşedintele ceh Masaryk era susţinătorul unei atitudini binevoitoare faţă de minoritatea maghiară din Slovacia şi chiar era dispus la unele mici concesii teritoriale[233]. Beneš era mai reticent în această privinţă, însă ministrul cehoslovac de externe n-a refuzat discuţiile.

Punctul culminant al acestei detensionări din relaţiile maghiaro-cehoslovace a fost întâlnirea la nivel înalt desfăşurată la Bruck, lângă graniţa celor două ţări cu Austria, în 14-15 martie 1921, deci cu numai zece zile înainte de tentativa de restauraţie habsburgică. Au participat la respectiva reuniune Masaryk şi Beneš din partea cehilor, precum şi Teleki şi Gratz, primul-ministru şi, respectiv, ministrul de externe din Ungaria. S-a remarcat deja că sursele maghiare şi cele cehoslovace sunt contradictorii în privinţa acestei reuniuni, însă diferenţele se datorează faptului că fiecare parte a subliniat ulterior ceea ce doreau să audă cercurile guvernamentale de acasă[234]. Cehii erau interesaţi în scăderea tensiunii dintre cele două state şi în lansarea unei cooperări economice, iar maghiarii vizau în primul rând rectificări teritoriale[235]. Însă, indiferent dacă s-a discutat sau nu la Bruck ceva despre unele revizuiri ale Tratatului de la Trianon sau dacă aceste discuţii maghiaro-cehoslovace s-ar fi putut finaliza în vreun tratat între cele două ţări[236], ştiută fiind neîncrederea lui Beneš faţă de maghiari[237], cert este faptul că ştirea privitoare la negocierile de la Bruck nu putea să nu stârnească temeri la Bucureşti[238].

---

230. Vezi, spre exemplu, *The Hungarian Peace Treaty (British Statesmen about the Hungarian Question)*, Budapesta, 1921, pp. 36-50 ; A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 58-59.
231. Vezi „Argus" nr. 2446/16 iunie 1921, p. 3.
232. *P.D.F.R.H.*, vol. II, p. 34.
233. *Ibidem*, pp. 391-395 ; C.A. Macartney, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929-1945*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1956, p. 82.
234. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 240-243.
235. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 225-231, 233-241.
236. La Bruck s-a convenit ca Ungaria să renunţe la propaganda revizionistă şi să adopte măsuri antihabsburgice, ca statul cehoslovac să reprimească persoanele care se refugiaseră pe teritoriul maghiar, ca deţinuţii politici să fie amnistiaţi în ambele state ; negocierile urmau a fi continuate, la Praga şi Budapesta constituindu-se patru comisii dedicate chestiunilor juridice, financiare, economice şi de comunicaţii (*ibidem*).
237. Ambasadorul britanic la Praga, George Clerk, remarca : „De fiecare dată când Beneš vorbeşte de maghiari, el arată că, în ciuda dorinţei exprimate oficial de a se concilia cu ei, are de fapt în gând ideea de a-i umili cu orice ocazie... El a spus întotdeauna că o pace cu Ungaria este imposibilă, că Ungaria nu se va resemna niciodată, iar când spune asta, o face cu anumită satisfacţie, ca şi cum ar fi în natura lucrurilor" (*apud* Z. Zeman, A. Klimek, *op.cit.*, p. 91).
238. Discuţiile maghiaro-cehoslovace au stârnit nelinişti şi la Varşovia şi Roma (M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 244).

O detensionare a relaţiilor cu cehoslovacii putea să-i conducă pe maghiari şi la o calmare a spiritelor în raporturile cu sârbii, mai ales că Budapesta avea, din punct de vedere teritorial, cele mai reduse revendicări faţă de Iugoslavia. De asemenea, apropierea dintre Ungaria şi Cehoslovacia era nefavorabilă României fie şi numai pentru faptul că statul român ar fi rămas ţinta predilectă a freneticelor activităţi de propagandă revizionistă şi iredentistă maghiară. Asta pentru a nu mai aminti faptul că, în eventualitatea unui conflict al României cu inamicul bolşevic, nu mai rămânea nimeni care să descurajeze Ungaria în privinţa unei acţiuni militare împotriva românilor. Or, o astfel de ipostază nu era doar o supoziţie teoretică, ci se putea materializa oricând[239]. Tocmai în perioada februarie-aprilie 1921, tonul telegramelor pe care conducătorii sovietici le trimiteau guvernului român a cunoscut o înăsprire semnificativă, putând indica o posibilă escaladare a tensiunii şi chiar un eventual conflict la graniţa răsăriteană a României[240].

Până la urmă, încercarea de restauraţie habsburgică a blocat tatonările maghiaro-cehoslovace, diplomaţia cehă afirmând că nu se vor relua discuţiile până când nu se va reglementa definitiv chestiunea tronului maghiar[241]. După semnarea alianţei româno-cehoslovace, la 23 aprilie 1921, şi a celei româno-iugoslave, la 7 iunie, noul guvern maghiar nu mai avea ce să spere din partea vreunuia dintre statele Micii Înţelegeri, dar discuţiile cu cehii au continuat[242]. În consecinţă, întâlnirea de la Marienbad, din 23 iunie 1921, dintre Beneš şi Miklós Bánffy, acesta din urmă în calitate de ministru de externe în cabinetul Bethlen[243], s-a soldat cu un eşec total[244].

În sfârşit, un alt motiv important pentru facilitarea deciziei româneşti de a se alătura Micii Înţelegeri l-a constituit intensificarea, în primăvara anului 1921, a activităţilor revizioniste şi iredentiste maghiare, fie că era vorba de acţiuni ale guvernului de la Budapesta, fie de operaţiuni „private” executate cu acceptul tacit sau explicit al autorităţilor ungare. Spre exemplu, la sfârşitul anului 1920 şi în primele luni ale lui 1921, ajungeau la cunoştinţa guvernului român informaţii stupefiante : la mai bine de doi ani de la unirea Transilvaniei cu România, instituţii ale statului român din Ardeal (inspectorate şcolare, şcoli, spitale, primării, notariate, tribunale ! ! !) purtau corespondenţă oficială cu autorităţile din Ungaria, punând în practică ordinele venite de la Budapesta[245] ; fiecare plic din această corespondenţă oficială avea înscrise, în limba maghiară, cele două lozinci cardinale ale iredentismului maghiar : „Ungaria ciuntită nu este ţară,/ Ungaria întreagă este rai ! ” şi „Cred într-un singur Dumnezeu,/ Cred într-o singură

239. În 1921, atenţia cancelariilor europene a fost atrasă pentru prima oară de un plan germano-sovietic ce preconiza constituirea unei alianţe extinse între ţările nemulţumite de verdictul cu care se încheiase primul război mondial : Germania, Rusia sovietică, Turcia, Ungaria şi Bulgaria (vezi M. Retegan, *op.cit.*, p. 41).
240. *Relaţiile româno-sovietice...*, vol. I, pp. 85-86, 90-91, 93, 95-96.
241. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 420-421.
242. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 48.
243. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 46.
244. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 249. Totuşi, discuţiile maghiaro-cehoslovace au fost reluate în toamna anului 1922, ele finalizându-se prin semnarea unui tratat comercial între cele două ţări, la 22 noiembrie 1922 (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu Cehoslovacia, vol. 92/3, f. 7-8), a cărui aplicare a fost însă întârziată vreme de câţiva ani (M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 270).
245. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 9, 28-29.

Patrie,/ Cred într-un unic etern Adevăr divin,/ Cred în învierea Ungariei. Amin"[246] ; pe toate telegramele şi scrisorile private ce soseau din Ungaria se găsea, după denumirea localităţii din România, următorul înscris : „Teritoriu sub ocupaţie" ; autorităţile maghiare de la frontieră ştampilau paşapoartele călătorilor cu menţiunea : „Văzut pentru trecerea în teritoriul ocupat"[247]. Una dintre cauzele acestei stări de lucruri a fost surprinsă într-o declaraţie a primarului român de la Oradea, reprodusă de o gazetă budapestană : „A trebuit să menţinem elementul maghiar în oficiile publice în lipsă mare de români. Cauza este că lefurile sunt reduse, astfel nu s-au numit români ca funcţionari. Ungurii au rămas în oficiile lor, nevoind să-şi piardă timpul de serviciu în baza căruia au drept la pensie"[248]. Chiar la sfârşitul lui aprilie 1921, deci în preajma încheierii alianţei anti-maghiare româno-cehoslovace, ministrul român de război, generalul Răşcanu, îi scria exasperat premierului Averescu : „statul păstrează în serviciul său duşmani care lucrează sistematic – în legătură cu Budapesta – la dărâmarea Statului Român"[249].

Un alt exemplu : o dare de seamă a Marelui Stat Major al armatei române, din 27 mai 1921, prezenta situaţia politico-militară din Ungaria din primăvara acelui an[250]. Erau scoase în evidenţă măsurile oficialităţilor maghiare de a simula respectarea clauzelor militare din Tratatul de la Trianon şi de „a adormi controlul Misiunii Militare Interaliate din Budapesta" ; erau prezentate metodele folosite de maghiari pentru a masca sporirea efectivelor militare ; erau subliniate mijloacele utilizate pentru creşterea nivelului înarmării, prin intensificarea producţiei interne maghiare, ca şi prin importuri din Italia şi Germania ; se accentua faptul că în Ungaria, din ordinul guvernului, se efectua o pregătire morală pentru război. Dintre concluziile raportului respectiv se remarca următoarea : „Ungaria nu a renunţat la intenţiunile ei agresive contra vecinilor ei, şi, în primul rând, contra României, în care scop, *prin toate mijloacele, se pregăteşte intens şi sigur pentru război*"[251]. În aceste condiţii, nu este deloc de mirare faptul că la Bucureşti, în primăvara anului 1921, în pofida tuturor rezervelor[252], s-a luat decizia intrării României în Mica Înţelegere. De altfel, şi opinia publică românească – sau cel puţin o bună parte a ei – exercita presiuni în acest sens[253].

Lăsând deoparte cele scrise în perioada comunistă despre momentul înfiinţării Micii Înţelegeri, comentarii influenţate uneori de comandamentele politice ale vremii, ne exprimăm neîncrederea cu privire la concluziile cu care doi istorici români, publicându-şi lucrările după 1989, îşi finalizează prezentările – altfel substanţiale şi comprehensive – privitoare la apariţia alianţei tripartite cehoslovaco-iugoslavo-română. Într-un caz, se afirmă că „Mica Înţelegere n-a fost îndreptată contra Ungariei[,] ci la originea proiectului a stat renaşterea pericolului german. [...] În plus, organizaţia a fost deschisă Ungariei"[254].

---

246. *Ibidem*, f. 19-20.
247. *Ibidem*, f. 46.
248. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31.
249. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 83.
250. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Probleme militare, 1921-1925, f. 6-12.
251. *Ibidem*, f. 11 (sublinierea aparţine autorului respectivului text).
252. Vezi, spre exemplu, în privinţa neînţelegerilor româno-iugoslave, E. Campus, *Mica Înţelegere*, pp. 64-65 ; C. Iordan, *România şi relaţiile internaţionale*..., pp. 35-37.
253. Vezi I. Calafeteanu, *Politică şi interes naţional*..., pp. 112-116.
254. V. Moisuc, *Premisele izolării politice*..., p. 111.

O simplă lectură a textelor convenţiilor bilaterale de alianţă semnate între Cehoslovacia, Iugoslavia şi România demonstrează indubitabil faptul că liantul a ceea ce s-a numit Mica Înţelegere a fost în primul rând pericolul maghiar, iar în subsidiar cel bulgar. Este evident că fiecare dintre cele trei ţări membre ale Micii Antante putea spera cu îndreptăţire să rezolve favorabil, de una singură, orice confruntare directă cu Ungaria. Însă în condiţiile unui război cu participare multiplă maghiarii ar fi putut deveni periculoşi pentru oricare dintre vecinii lor[255]. În plus, la Praga, Belgrad şi Bucureşti era comună anxietatea derivată din faptul că Ungaria s-ar fi putut apropia de unul sau mai multe dintre statele vecine, în detrimentul celorlalte. Am prezentat mai sus neliniştile stârnite în România de negocierile maghiaro-cehoslovace de la Bruck, de la mijlocul lui martie 1921. Oare e întâmplător faptul că între convenţia cehoslovaco-iugoslavă, din august 1920, şi cea româno-cehoslovacă, din aprilie 1921, există o diferenţă : acel articol care stipula că cele două guverne – ceh şi român – se angajau să se consulte reciproc în privinţa chestiunilor de politică externă care priveau raporturile lor cu Ungaria?[256] Oare nu cumva apariţia acestui articol se datora tocmai posibilităţii ca statul maghiar să încerce să rupă cercul care, din pricina agresivităţii Budapestei, începea să se strângă în jurul său?

Apoi, ce poate însemna pericolul german în perioada 1920-1921, din perspectivă cehoslovacă, iugoslavă şi românească? Dacă Mica Înţelegere ar fi fost un organism antigerman, atunci Franţa şi Polonia ar fi trebuit să fie primele ţări membre[257]. România şi Iugoslavia nu şi-ar fi complicat existenţa în mod inutil intrând într-o schemă antigermană. În plus, nu trebuie uitat faptul că în primii ani interbelici relaţiile dintre Cehoslovacia şi Germania au fost, fapt subliniat de mulţi istorici[258], chiar cordiale. Liderii Republicii de la Weimar nu se simţeau legaţi în mod direct de soarta „sudeţilor” din Cehoslovacia, foşti cetăţeni ai Imperiului dualist şi care, de altfel, se bucurau de un statut mai mult decât onorabil în cadrul unui stat relativ dezvoltat şi civilizat. Cehoslovacia era, în anii ’20, principalul partener comercial al Germaniei, legătură întărită şi de diferendele pe care cele două ţări le aveau cu Polonia. Mai mult decât atât, unul dintre motivele esenţiale ale amânării, de către Cehoslovacia, a semnării unui tratat de alianţă cu Franţa (încheiat abia în 1924) a fost tocmai menajarea susceptibilităţilor Berlinului[259]. În aceste condiţii, a spune că Edvard Beneš a conceput, în 1920-1921, un plan de menţinere sub control a pericolului german ni se pare, în cel mai bun caz, o exagerare[260].

---

255. Un ziar maghiar, „Uj Nemzedék”, scria în iunie 1921 : „Ordinea de idei avansează în felul următor : atacând ruşii şi rutenii, nici ungurii nu vor rămâne cu mâinile în sân” (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 42).
256. N. Daşcovici, *op.cit.*, p. 415.
257. Or, polonezii nu au fost prea încântaţi de alăturarea României la Mica Înţelegere (vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 38).
258. Spre exemplu, vezi G.F. Campbell, *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, University of Chicago Press, Chicago, 1975, pp. 198 şi urm. ; Marshall M. Lee, Wolfgang Michalka, *German Foreign Policy 1917-1933, Continuity or Break ?*, Berg, New York, 1987, pp. 51, 91 şi *passim* ; John Hiden, *Germany and Europe, 1919-1939*, Longman, Londra, 1993, pp. 139, 145.
259. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 194-195.
260. Asta chiar dacă avem în vedere reacţia nefavorabilă a unor cercuri din Germania faţă de înfiinţarea Mici Înţelegeri.

În sfârşit, posibilitatea ca Ungaria să se alăture Micii Înţelegeri nu putea să pară viabilă nici unui om de stat de la Praga, Belgrad sau Bucureşti. Ar fi fost o contradicţie evidentă; ar fi fost ca şi cum vânatul s-ar alătura vânătorilor sau asediaţii şi asediatorii s-ar amesteca. Însuşi Take Ionescu afirma la Praga, la sfârşitul lui octombrie 1920: „cât priveşte ideea de a introduce şi Ungaria [în proiectul de alianţă în cinci], o consider ca o bufonerie"[261]. Ideea respectivă nu putea avea decât o sursă de provenienţă franceză: liderii de la Paris încă se iluzionau că puteau patrona un bloc care să cuprindă toate ţările de la Baltica la Mediterana şi care să joace roluri antibolşevice sau antigermane, în funcţie de interesele Franţei[262].

O altă idee faţă de care nu ne simţim deloc apropiaţi este aceea care susţine că „organizându-se, pas cu pas, atât din punct de vedere politic şi militar, cât şi din punct de vedere economic, Mica Înţelegere izbutise să constituie o solidă organizaţie federală... un nucleu al Societăţii Naţiunilor"[263]. Putem fi de acord că, din perspectivă politică şi militară, Mica Înţelegere a cunoscut anumite reuşite, însă însoţite şi de unele neîmpliniri; de asemenea, putem accepta că alianţa cehoslovaco-iugoslavo-română a privit cooperarea economică trilaterală ca fiind un obiectiv important, dar s-au izbutit relativ puţine lucruri în acest sens, stadiul de deziderat fiind depăşit de prea puţine ori. Însă ne exprimăm îndoiala că Mica Înţelegere a fost o structură federativă, indiferent ce definiţii am putea avea în vedere în privinţa acestui concept. A transforma o simplă alianţă defensivă într-o federaţie este un proces pe care n-ar trebui să ne grăbim a-l înfăptui. Ce ne facem cu celelalte alianţe din Europa interbelică, unele dintre ele poate chiar mai solide decât Mica Înţelegere? Erau toate federaţii? E foarte puţin probabil. În plus, să nu uităm că vreme de peste un deceniu Mica Antantă nici n-a avut o structură administrativă care să faciliteze abordările comune. În anii '20, coordonarea politicilor celor trei ţări membre s-a făcut doar prin întâlnirile miniştrilor de externe, în mod obişnuit o dată pe an, dar şi în unele situaţii excepţionale. Abia după adoptarea Pactului de organizare a Micii Înţelegeri, în februarie 1933[264], se poate vorbi despre o organizare adecvată a alianţei. Or, mai era un drum lung de parcurs până la stadiul de federaţie.

Aceste idei – despre o Mică Înţelegere ce nu era antimaghiară sau avea caracter federal – reprezintă probabil un fel de „reacţii în oglindă" româneşti la anumite aserţiuni din istoriografia maghiară, privitoare la faptul că Mica Înţelegere ar fi manifestat o agresivitate constantă faţă de Ungaria, ar fi blocat cooperarea pe multiple planuri în Europa Centrală şi Răsăriteană şi ar fi obligat în fond Ungaria să caute compania altor state revizioniste şi dornice de revanşă[265]. Nu reuşim însă să identificăm nici un motiv –

261. *Apud* C. Iordan, *România şi relaţiile internaţionale...*, p. 94.
262. De altfel, chiar V. Moisuc citează, în sprijinul ideii că Ungaria ar fi putut intra în Mica Înţelegere, o telegramă a ministrului Franţei la Bucureşti, Daeschner (*Premisele izolării politice...*, pp. 106-107).
263. E. Campus, *Mica Înţelegere*, p. 67.
264. N. Iordache, *op.cit.*, pp. 357-359.
265. Pentru a oferi doar un exemplu dintre cele extrem de multe care ne stau la dispoziţie: „Mica Înţelegere a fost o structură bicisnică şi mioapă. Însăşi existenţa sa a fost un obstacol permanent în calea reconcilierii danubiene şi a alimentat izbucnirile de naţionalism violent din Ungaria, împotriva cărora fusese chiar de la început direcţionată această Mică Înţelegere. Nici situaţia strategică a acestei Mici Înţelegeri nu a fost bună: un inel flasc alcătuit din trei

politic, naţional sau ştiinţific – pentru care, la nişte neadevăruri şi exagerări, ar trebui să răspundem cu alte neadevăruri şi exagerări!

Un prim eveniment internaţional pentru desfăşurarea căruia a contat faptul că Mica Înţelegere era aproape constituită a fost întâlnirea de la Roma, din aprilie 1921, dintre statele succesoare ale Imperiului austro-ungar[266]. Scopul acelei întâlniri a fost găsirea unor soluţii tehnice complexe de rezolvare a nenumăratelor probleme comune apărute ca urmare a disoluţiei monarhiei bicefale : distribuirea certificatelor publice, dobândirea sau pierderea drepturilor de cetăţenie, „averile deţinute în trust", pensiile civile şi militare, obligaţiile companiilor de asigurări, datoriile personale, restituirea arhivelor, documentelor şi obiectelor de artă şi multe altele[267]. Negocierile s-au dovedit anevoioase[268], fiind necesară o nouă reuniune, în toamna aceluiaşi an, la Porto Rose[269], pentru ca ele să poată fi finalizate, în aprilie 1922, la Roma, prin încheierea unor convenţii (România a semnat 14 dintr-un total de 45) privitoare la asigurările sociale, arhive şi multe alte chestiuni derivând din „moştenirea" Austro-Ungariei[270].

În anul 1921, statele ce formau Mica Înţelegere s-au confruntat şi cu ceea ce s-a numit „afacerea Burgenland". Era vorba despre o fâşie de pământ din vestul părţii maghiare a Austro-Ungariei ; deşi formal aparţinuse de guvernul de la Budapesta, regiunea era locuită de o majoritate germană, dar existau şi maghiari, în special în zona oraşului Sopron (Ödenburg)[271]. Prin Tratatul de la Saint-Germain, zona fusese atribuită Austriei, însă Ungaria nu-şi retrăsese trupele de acolo până în vara anului 1921. Încercările celor două ţări de a rezolva problema pe calea negocierilor eşuaseră în mod constant. Cancelarii care s-au succedat la conducerea Austriei în perioada 1919-1921, Karl Renner, Michael Mayr şi Johann Schober, doreau aplicarea strictă a tratatului de pace în această chestiune, deci preluarea imediată a Burgenlandului.

La 23 decembrie 1920, Conferinţa Ambasadorilor – moştenitoarea atribuţiilor Consiliului Suprem din vremea Conferinţei de pace de la Paris – a decis ca Ungaria să evacueze Burgenlandul[272]. Se pare că regiunea fusese vizată şi de către Cehoslovacia şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor în timpul lucrărilor forumului păcii de la Paris, cele

---

state, fără căi de comunicaţie convenabile, cu populaţii diverse, reunind mai mult de 10 milioane de oameni aparţinând unor minorităţi naţionale inamice. Interesele membrilor s-au ciocnit adeseori : Cehoslovacia nu a sprijinit România împotriva Rusiei ; Iugoslavia avea alte păreri decât România în multe privinţe ; s-a remarcat faptul că Mica Înţelegere a fost denumită astfel deoarece a fost atât de puţină înţelegere printre membrii ei" (John A. Lukacs, *The Great Powers & Eastern Europe*, American Book Co., New York, 1953, pp. 20-21).

266. Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940)*, vol. I, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 58.
267. F.C. Nanu, *op.cit.*, p. 86.
268. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea a II-a, Diverse, 1914-1924, vol. 49, f. 301-316 (rapoartele delegaţilor români la reuniunea de la Roma, Eftimie Antonescu şi Emil Lahovary).
269. Vezi „Argus", 30 octombrie 1921, p. 1.
270. Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1921-1939*, vol. II, Bucureşti, 1980, pp. 25-28 ; *Politica externă a României...*, p. 179.
271. B. Hamard, *Le Transfert du Burgenland à l'Autriche 1918-1922, un arbitrage international de l'après-guerre*, în „Revue historique", tomul CCXCIV, 2/1995, p. 285.
272. Jean Nouzille, *La Nouvelle frontière entre l'Autriche et la Hongrie (1919-1921)*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920*, Strasbourg, 1987, p. 25.

două ţări dorind-o ca un coridor între ele, menit să separe definitiv Austria de Ungaria şi să împiedice practic orice fel de refacere a fostului stat bicefal[273]. Această dorinţă nu fusese acceptată de către marile puteri, însă nu era întâmplător faptul că Cehoslovacia şi Iugoslavia erau mult mai interesate de chestiunea Burgenlandului decât România.

În timpul primei tentative de restauraţie habsburgică, de la sfârşitul lui martie şi începutul lui aprilie 1921, în ultimatumul pe care Beneš l-a redactat pentru a fi înaintat guvernului de la Budapesta se solicita şi evacuarea Burgenlandului. Ulterior, în mai 1921, cehoslovacii şi iugoslavii au exercitat presiuni asupra guvernului maghiar, ameninţând chiar cu represalii militare, pentru ca acesta să evacueze teritoriul din vestul Ungariei[274]. Prin contrast, guvernul de la Bucureşti era mai reţinut în această chestiune. Se pare că, în septembrie 1921, premierul Alexandru Averescu l-ar fi asigurat pe ministrul de externe maghiar, Miklós Bánffy, prin intermediul reprezentantului Ungariei în capitala României, Rubido Zichy, că statul român îşi va păstra neutralitatea în cazul unui eventual conflict datorat chestiunii Burgenlandului, nealăturându-se unei acţiuni militare a Micii Înţelegeri. Preţul cerut de români în schimbul unei asemenea atitudini era unul foarte clar : Ungaria urma să accepte frontiera româno-maghiară şi să nu solicite modificarea ei de către comisia ce urma să o traseze pe teren[275].

În vara şi toamna lui 1921, criza Burgenlandului s-a acutizat după ce, în august, ar fi trebuit ca Ungaria să evacueze regiunea, iar Iugoslavia să procedeze identic în privinţa regiunilor Baranya şi Pécs din sudul Ungariei. Deoarece sârbii n-au respectat ordinul Conferinţei Ambasadorilor decât parţial, la fel au procedat şi ungurii, refuzând să-şi retragă trupele din întregul Burgenland[276].

În septembrie 1921, Beneš s-a oferit ca mediator între Austria şi Ungaria[277], stârnind în felul acesta nemulţumiri la Roma, Belgrad şi Bucureşti. Conducătorii iugoslavi şi români erau vexaţi de postura de lider al Micii Înţelegeri pe care şi-o aroga Beneš şi mai ales de faptul că uneori acesta acţiona în numele celor trei ţări fără a-i mai consulta pe partenerii de alianţă[278]. Însă în special italienii s-au simţit deranjaţi de pretenţiile lui Edvard Beneš – care devenise între timp şi premier în Cehoslovacia, menţinându-şi postul de ministru de externe[279] – de a controla şi influenţa evoluţiile diplomatice din Europa Centrală. Diplomaţia italiană, condusă din iulie 1921 de către marchizul Della Torretta (Pietro Paolo Tomasi)[280] – un fost ambasador la Viena care a modificat unele dintre liniile de politică externă stabilite de predecesorul său, Carlo Sforza[281] –, a reuşit să-l înlăture pe Beneš de la medierea conflictului maghiaro-austriac, prin găsirea unei soluţii la criza Burgenlandului. La 15 octombrie 1921, s-a semnat, la Veneţia, o convenţie

273. Florin Codrescu, *La Petite Entente*, vol. II, Paris, f.a., p. 201 ; M. Ormos, *op.cit.*, nota 255, p. 283.
274. *P.D.F.R.H.*, vol. II, pp. 398-399.
275. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 147.
276. B. Hamard, *op.cit.*, pp. 292-293.
277. *Ibidem*, p. 296.
278. N. Iordache, *op.cit.*, pp. 56-57.
279. Z. Zeman, A. Klimek, *op.cit.*, p. 70.
280. P. Truhart, *op.cit.*, p. 169.
281. Chr. Seton-Watson, *op.cit.*, p. 602.

în care se stipula că o bună parte a Burgenlandului urma să revină Austriei, dar în zona Sopron trebuia să se desfăşoare un plebiscit supervizat de către marile puteri[282].

Implicarea italiană în identificarea compromisului menit să rezolve criza Burgenlandului a demonstrat faptul că Mica Înţelegere, în ciuda aspiraţiilor sale în acest sens, nu putea să joace rolul unei mari puteri în regiunea central- şi est-europeană[283]. Chiar dacă alianţa cehoslovaco-iugoslavo-română reprezenta practic 50 de milioane de oameni, ea nu era totuşi o mare putere. Lipsa de unitate în materie de obiective, interesele uneori diferite, chiar dacă nu neapărat contradictorii, orgoliile liderilor de la Praga, Belgrad şi Bucureşti, ca şi disfuncţionalităţile de natură economică şi militară din interiorul alianţei indicau faptul că Mica Înţelegere era încă departe de atingerea ţelului pe care şi-l propusese în ultimă instanţă, adică acela de a avea un cuvânt hotărâtor de spus în problemele din centrul şi răsăritul Europei[284].

Ceea ce nu putuse să facă Beneš în numele Micii Înţelegeri, izbutiseră italienii. Compromisul reprezentat de Convenţia de la Veneţia scosese în evidenţă influenţa Italiei în regiune[285], dar mai ales indicase calea de urmat pentru cei ce doreau să revizuiască tratatele de pace. Practic, tratatul semnat la Veneţia a fost prima modificare a termenilor păcii, în domeniul teritorial, în privinţa Ungariei[286]. Liderii maghiari obţinuseră prima victorie, după trei ani de eşecuri succesive, sub aspect teritorial. Ceea ce nu reuşiseră în relaţie cu România, Cehoslovacia sau Iugoslavia, au dobândit în relaţie cu Austria. Plebiscitul desfăşurat la 14 decembrie 1921, în a cărui organizare un rol important a fost jucat de către un general italian filomaghiar[287], Carlo Antonio Ferrario, a fost câştigat, în regiunea oraşului Sopron, de către maghiari; astfel, zona a revenit Ungariei[288].

I.7. A doua încercare de restauraţie habsburgică în Ungaria

Între timp, la 21 octombrie 1921, deci la puţină vreme după semnarea convenţiei de la Veneţia, într-un moment în care criza Burgenlandului părea a se îndrepta spre o soluţie paşnică, a debutat cea de-a doua tentativă de restauraţie habsburgică din Ungaria. Era, de altfel, o consecinţă firească a faptului că autorităţile de la Budapesta nu voiseră sau nu fuseseră capabile să reglementeze chestiunea tronului ungar.

Problema habsburgică reprezentase, de-a lungul primăverii şi verii anului 1921, o permanentă sursă de tensiune în relaţiile Ungariei cu ţările vecine. Spre exemplu, aceasta

282. B. Hamard, *op.cit.*, pp. 296-298.
283. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 103.
284. Vezi comentariile din „Democraţia", IX, nr. 10/1921, pp. 486-488.
285. N. Iordache, *op.cit.*, p. 57.
286. Henryk Batowski, *Le Sort des frontières tracées en Europe centrale et sud-orientale après la Première Guerre mondiale, dans les années vingt et au début des années trente*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920*, Strasbourg, 1987, p. 20.
287. Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediţia a VIII-a, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 614.
288. Sarah Wambaugh, *Plebiscites since the World War*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1933, vol. I, p. 292.

fusese raţiunea principală pentru care statele din Mica Înţelegere, beneficiind şi de susţinerea Italiei, se opuseseră cu vehemenţă şi reuşiseră să blocheze prima cerere a Ungariei, din iulie 1921, de admitere în Liga Naţiunilor. Pentru statul maghiar, intrarea în respectiva organizaţie internaţională ar fi însemnat, în virtutea art. 16 din pactul Societăţii Naţiunilor, obţinerea unei garanţii internaţionale pentru independenţa şi suveranitatea sa. Deoarece Tratatul de la Trianon nu stipula detronarea Habsburgilor din Ungaria, o eventuală restauraţie s-ar fi putut înfăptui fără interferenţa puterilor străine. Acesta era motivul pentru care guvernul Bethlen a tatonat terenul în vederea admiterii în Ligă[289], însă tot acesta şi cel pentru care Italia şi Mica Înţelegere s-au opus[290], determinând în cele din urmă retragerea cererii de către guvernul maghiar[291].

Consecvent promisiunii pe care o făcuse în timpul primei sale tentative de revenire pe tronul maghiar şi încurajat de către susţinătorii săi, ex-regele Carol, însoţit de regina Zita, a părăsit Elveţia la bordul unui avion ce a aterizat în cursul zilei de 21 octombrie 1921 lângă Sopron. Locul nu fusese ales la întâmplare, deoarece acolo se aflau, datorită afacerii Burgenland, acele unităţi militare ale armatei maghiare care manifestau cel mai radical naţionalism, ca şi diverse grupuri paramilitare ce acţionau pentru agitarea spiritelor în vederea unei rezistenţe armate dacă rezultatele plebiscitului ar fi fost favorabile austriecilor. De altfel, procedând diferit faţă de prima sa încercare de reîntoarcere, Carol a adoptat o altă tactică: imediat ce a sosit, a numit un nou guvern şi a preluat comanda trupelor din zonă, care i-au jurat credinţă. Era decis să pornească un „marş asupra Budapestei", nemaidorind să negocieze cu Horthy sau cu guvernul Bethlen[292].

Schimbarea tacticii nu a asigurat însă îmbunătăţirea eficienţei acţiunii ex-regelui Carol. După câteva ciocniri sporadice între trupele legitimiste şi cele ale armatei regulate maghiare[293], fostul suveran a fost arestat, la 60 de kilometri de Budapesta, în 24 octombrie 1921. A doua aventură carlistă se încheiase mai repede decât precedenta, dar criza internaţională declanşată era departe de a se finaliza. Deşi atitudinea guvernului maghiar faţă de încercarea lui Carol de a recâştiga tronul ungar a fost mai fermă în octombrie-noiembrie decât în martie-aprilie 1921, dificultăţile guvernului de la Budapesta au fost mai mari în toamnă decât fuseseră în primăvară[294].

289. Existau şi alte motive, precum revizuirea prin intermediul Ligii a tratatelor de pace, ca şi utilizarea respectivei organizaţii pentru specularea tensiunilor legate de problematica minorităţilor naţionale (vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 37).
290. Mai ales că presa internaţională era plină de zvonuri referitoare la intenţiile lui Carol de a reveni în Ungaria (*ibidem*, f. 39).
291. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 154-155.
292. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 98.
293. *Ibidem*, f. 99.
294. Este vorba despre dificultăţile internaţionale ale Ungariei, pentru că, pe plan intern, premierul Bethlen a ştiut să speculeze eşecul tentativei de restauraţie habsburgică pentru a-i înlătura pe legitimiştii extremişti (vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 86), reuşind la începutul anului 1922 – după ce demisionase în 14 noiembrie 1921 şi reformase guvernul în 3 decembrie – să coaguleze majoritatea forţelor politice importante din Ungaria într-un atotputernic partid de guvernământ: Partidul Unităţii (W.M. Batkay, *op.cit.*, pp. 28-31).

A doua zi după sosirea fostului monarh, cabinetul Bethlen a luat decizia potrivit căreia, „în virtutea legii din 1920, Regele Carol nu-şi poate asuma exercitarea drepturilor sale regale şi trebuie să părăsească din nou ţara"[295]. În aceeaşi zi de 22 octombrie, reprezentanţii Franţei, Marii Britanii şi Italiei la Budapesta s-au prezentat la regentul Horthy, la ministrul de externe Bánffy şi la premierul Bethlen, pentru a protesta faţă de tentativa de restauraţie habsburgică. La fel au procedat şi reprezentanţii statelor ce alcătuiau Mica Înţelegere[296] ; purtătorul lor de cuvânt a fost ministrul iugoslav în capitala Ungariei, el caracterizând prezenţa lui Carol pe pământ maghiar drept un *casus belli*.

Ca şi în primăvară, iniţiativa organizării unei opoziţii ferme faţă de ceea ce se întâmpla în Ungaria a fost preluată de către premierul şi ministrul de externe cehoslovac, Edvard Beneš. La 23 octombrie, el şi-a informat aliaţii despre faptul că, potrivit tratatelor ce stăteau la baza Micii Înţelegeri, erau îndeplinite condiţiile pentru mobilizarea armatelor. Cehoslovacia pornise deja operaţiunea de mobilizare şi se executau preparative în vederea unei intervenţii militare. Dacă acţiunea lui Carol reuşea, trupele cehoslovace urmau să intre imediat în Ungaria. Dacă autorităţile maghiare îşi menţineau fermitatea poziţiei şi acţiunii faţă de Carol, atunci guvernul cehoslovac urma să înainteze un ultimatum guvernului ungar, solicitând imperios detronarea tuturor membrilor Casei de Habsburg, dezarmarea Ungariei cu participarea ţărilor din Mica Înţelegere, aplicarea Tratatului de la Trianon fără a se ţine cont de negocierile de la Veneţia şi rambursarea de către Ungaria a costurilor mobilizării[297].

Guvernul de la Belgrad a acceptat propunerea lui Beneš, mai puţin acel punct care preconiza desconsiderarea Convenţiei de la Veneţia privitoare la chestiunea Burgenlandului. Raţiunea era evidentă : nu se dorea iritarea inutilă a Italiei. Dar Iugoslavia a început şi ea mobilizarea. Guvernul român a fost însă, din nou, mai rezervat. Nici românii nu intenţionau să-şi exprime oficial dezacordul faţă de înţelegerea de la Veneţia. De asemenea, cu toate că şi-a pus trupele de la frontiera cu Ungaria în stare de alertă, guvernul de la Bucureşti nu a decretat mobilizarea. Take Ionescu a subliniat că nu trebuia acţionat decât în conformitate cu poziţia marilor puteri ; deşi se declara conştient de gravitatea situaţiei, ministrul român de externe considera că o intervenţie militară era, în acel moment, inadecvată[298]. În privinţa cerinţei cehoslovace privitoare la plata de către Ungaria a costurilor mobilizării, guvernul român n-avea nimic împotrivă, însă România nu era interesată să facă o solicitare similară[299].

În orice caz, deşi Carol a fost arestat în 24 octombrie, în momentul respectiv la graniţele Ungariei începeau să se concentreze trupe cehoslovace, iugoslave, austrice şi române, gata să acţioneze. În aceeaşi zi, Conferinţa Ambasadorilor a trimis guvernului maghiar o notă de protest, în care se cerea detronarea lui Carol şi expulzarea acestuia din

---

295. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 155-156.
296. *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg...*, p. 99.
297. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 157-158.
298. S-a remarcat în acel moment, în Ungaria, ca şi la Paris, faptul că doar Cehoslovacia şi Iugoslavia decretaseră mobilizarea, nu şi România, şi că diplomaţia de la Bucureşti „s-a străduit de la început să mijlocească o tranzacţie paşnică între Ungaria şi celelalte două părţi ale Antantei Mici" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 102).
299. *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg...*, p. 107.

Ungaria, stabilirea modalităţii prin care fostul suveran urma să părăsească Ungaria urmând să fie lăsată la latitudinea Aliaţilor[300]. După ce ex-regele a fost prins şi pus la dispoziţia marilor puteri[301], acestea au considerat criza încheiată. Însă se înşelau. Beneš nu s-a resemnat, ci a depus eforturi serioase pentru a-i convinge în special pe liderii de la Paris, dar şi pe cei de la Londra şi Roma, că dezamorsarea conflictului nu se putea face decât prin detronarea tuturor Habsburgilor.

Deşi nici Franţa, ca de altfel nici Marea Britanie sau Italia nu s-au lăsat convinse de argumentaţia cehoslovacă, Beneš nu a dezarmat. Renunţând din motive tactice la cerinţa referitoare la aplicarea integrală a Tratatului de la Trianon, diplomaţia cehă, bucurându-se de susţinerea iugoslavă şi românească, a înaintat guvernului maghiar, la 28 octombrie, o notă de protest din partea Micii Înţelegeri, în care se afirma că oficialităţile ungare vor purta întreaga responsabilitate a consecinţelor serioase ce puteau apărea dacă nu se legifera imediat detronarea întregii dinastii de Habsburg[302].

Temându-se de faptul că ar putea să scape criza din Ungaria de sub control[303], marile puteri au acceptat în cele din urmă prima dintre cerinţele lui Beneš. Altfel spus, Conferinţa Ambasadorilor a adoptat, la 29 noiembrie 1921, decizia de a solicita guvernului de la Budapesta deposedarea tuturor Habsburgilor de drepturile lor în privinţa Coroanei maghiare. Pentru că primul-ministru Bethlen încerca să tergiverseze lucrurile, sperând că va putea evita aplicarea hotărârii Conferinţei Ambasadorilor, Beneš l-a convocat pe ambasadorul maghiar la Praga, Tahy, comunicându-i verbal cele patru solicitări ale guvernului cehoslovac şi cerând un răspuns clar până la 1 noiembrie[304]. Maghiarii au interpretat acţiunea ca un ultimatum şi au cerut ajutor la Paris, Roma şi

---

300. *Ibidem*, p. 115.
301. Fostul rege maghiar a tranzitat şi România în drumul său spre destinaţia stabilită de marile puteri, Insula Madeira; chiar a staţionat câteva ore în preajma Bucureştilor, înainte de a fi îmbarcat pe un vas britanic, la Galaţi, iar regele Ferdinand a fost cu greu oprit de către guvern, din raţiuni de politică internaţională, să nu ia legătura cu Carol al IV-lea (vezi Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1996, pp. 208-209).
302. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 164-165 (cercetătoarea maghiară citează o telegramă, din 28 octombrie, a lui Fouchet către Briand). Însă un raport al ministrului român la Budapesta, Traian Stârcea, din 6 noiembrie 1921, adresat lui Take Ionescu, consemna faptul că protestul Micii Înţelegeri s-a produs abia la 29 octombrie. În plus, nu ministrul ceh, ci Stârcea ar fi fost purtătorul de cuvânt al Micii Înţelegeri: „am reuşit să atrag pe colegii iugoslav şi cehoslovac să meargă împreună cu mine, astfel încât am prezentat punctul de vedere nu numai ca din partea României, ci ca din partea Antantei Mici" (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 149).
303. Traian Stârcea raporta de la Budapesta: „comunicarea ce am făcut în acea zi [29 octombrie] a impresionat puternic nu numai guvernul ungar, ci şi pe reprezentanţii Marii Antante din Budapesta, care au rămas sub impresiunea că Mica Antantă este pe punctul apropiat de a interveni cu armele în Ungaria, pentru a isprăvi odată cu chestiunea Habsburgilor" (*ibidem*).
304. Ulterior, Beneš a afirmat că nu înaintase nici un ultimatum, ambasadorul maghiar la Praga înţelegându-i eronat afirmaţiile (*ibidem*, f. 321-322). Liderii politici şi presa maghiară din perioada respectivă au continuat să susţină teza ultimatumului cehoslovac (idem, *Fond 71/ 1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 107-109), ca de altfel şi istoriografia ungară din zilele noastre (vezi M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 171-175).

Londra. Marile puteri, pe de o parte, şi-au exprimat dezaprobarea faţă de ameninţările proferate de către Praga şi au făcut presiuni ca nu cumva armatele cehoslovacă şi iugoslavă să declanşeze acţiunea militară, iar pe de altă parte, au comunicat încă o dată guvernului maghiar, la 31 octombrie, faptul că trebuia detronată întreaga dinastie de Habsburg[305].

Până la urmă, în seara zilei de 31 octombrie, guvernul maghiar a cedat, acceptând rezoluţia Conferinţei Ambasadorilor. În ciuda acestui fapt, legea adoptată de Adunarea Naţională[306] maghiară la 3 noiembrie 1921 nu consemna explicit faptul că nici un membru al dinastiei de Habsburg nu putea fi ales rege al Ungariei[307]. A fost nevoie de noi proteste ale Micii Înţelegeri şi de o nouă solicitare a Conferinţei Ambasadorilor, la 5 noiembrie, ca maghiarii să introducă în lege un articol prin care să se afirme deschis „noneligibilitatea" tuturor Habsburgilor la tronul Ungariei[308]. Maghiarii au acceptat cerinţa imediat, iar ulterior, la 10 noiembrie, ministrul de externe Bánffy a emis, în numele guvernului maghiar, o declaraţie de completare a legii[309], încheind, cel puţin din punct de vedere juridic, chestiunea habsburgică în Ungaria. Încercările Micii Înţelegeri de a se implica în problema dezarmării Ungariei s-au lovit de refuzul concertat al marilor puteri de a modifica atribuţiile şi componenţa Comisiei Militare Interaliate de Control, instituită prin Tratatul de la Trianon[310]. Presiunile Londrei şi Romei au obligat în cele din urmă Cehoslovacia şi Iugoslavia să demobilizeze.

Despre Carol al IV-lea s-a mai discutat pe plan internaţional atunci când britanicii au propus ca statele succesoare să-i plătească o indemnizaţie, însă acestea au refuzat[311]. În ianuarie 1922, Mica Înţelegere s-a opus cu succes ca soţia fostului suveran, regina Zita, să fie primită în Ungaria[312]. Apoi, la 1 aprilie 1922, Carol, aflat pe Insula Madeira din Atlantic, a murit pe neaşteptate[313], stârnind vii emoţii în Ungaria. Ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, observa curentul de simpatie existent în rândurile maghiarilor faţă de „o regină văduvă cu şapte copii, aşteptându-l pe al optulea în luna mai". Deşi opinia afirmată public a premierului Bethlen era aceea că „o dată cu Carol dispărea şi persoana purtătoare de drept a Coroanei Sfântului Ştefan, aceea de care era legată naţiunea maghiară prin jurământ", Stârcea credea că Bethlen „dorea să-i divizeze pe legitimişti", pentru a impune un alt Habsburg, arhiducele Albrecht, drept candidat principal pentru coroana maghiară[314]. În orice caz, după moartea lui Carol al IV-lea, agitaţiile legitimiste din Ungaria au scăzut în intensitate, deşi au marcat în continuare,

305. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 149-150.
306. Despre dezbaterile din Adunarea Naţională maghiară, din perioada 3-5 noiembrie 1921, vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 111-120.
307. *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg*..., p. 149.
308. *Ibidem*, p. 155.
309. *Ibidem*, p. 163 ; N. Daşcovici, *op.cit.*, p. 310.
310. Spre exemplu, ministrului român la Londra, Mihai Boerescu, i s-a comunicat că reprezentanţii Micii Înţelegeri pot furniza informaţii Comisiei Militare Interaliate de Control din Ungaria, „însă asocierea oficială la Comisie ar fi imposibilă din perspectiva tratatului de la Trianon" (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 159).
311. M. Ádám, *The Little Entente and Europe*..., p. 181.
312. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 89, f. 32.
313. Michel Géoris, *Les Habsbourg*, Éditions Rencontre Lausanne, Lausanne, 1969, p. 324.
314. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 89, f. 67-68.

de-a lungul întregii perioade interbelice, situaţia politică internă a statului maghiar, iar uneori chiar prestaţia sa internaţională[315].

Revenind la ceea ce s-a întâmplat în toamna anului 1921, credem că o comparaţie între cele două crize internaţionale determinate de cele două tentative de restauraţie habsburgică în Ungaria relevă unele asemănări, dar şi deosebiri. Poziţia Marii Britanii a fost una consecventă. *Foreign Office*-ul s-a pronunţat clar împotriva încercărilor lui Carol de revenire pe tronul maghiar, însă, în acelaşi timp, a încercat să descurajeze eventualele apeluri la ameninţări şi la forţă din partea Micii Înţelegeri în relaţia cu Ungaria[316]. În această din urmă direcţie, s-a remarcat din nou Thomas Hohler, Înaltul Comisar britanic la Budapesta, ale cărui sentimente prea puţin amicale faţă de statele Micii Înţelegeri deveniseră notorii. Şi în criza din octombrie-noiembrie, Hohler, aflat în relaţii strânse cu Horthy, a susţinut uneori cauza autorităţilor maghiare în detrimentul Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi României[317].

Poziţia franceză din toamnă n-a mai cunoscut oscilaţiile manifestate în primăvară[318]. Deşi tot Aristide Briand era premier, de această dată el n-a mai întârziat dezavuarea oficială a Parisului faţă de tentativa de restauraţie habsburgică. Chiar dacă prin presa internaţională s-a afirmat că „diplomaţia franceză, reţinută de angajamentele luate faţă de Antantă şi prin dorinţa sa de a susţine pe cehi, n-a putut să satisfacă simpatiile ce le are fără îndoială pentru unguri şi astăzi priveşte cu o adâncă tristeţe la rezultatul produs în Europa prin evenimentele din ultimele zile"[319], Franţa a optat pentru prima oară în mod limpede, atunci, în toamna anului 1921, în favoarea Micii Înţelegeri. Diplomatul francez din Conferinţa Ambasadorilor, Jules Laroche, a fost cel care a determinat în ultimă instanţă adoptarea deciziei de înlăturare a tuturor Habsburgilor[320]. Notă discordantă a făcut însă diplomatul francez de la Budapesta, Christian Fouchet[321], care nu a agreat schimbarea din politica franceză în privinţa chestiunii habsburgice[322]. Drept consecinţă, Fouchet a fost de altfel rechemat imediat după încheierea crizei din Ungaria.

O evoluţie contrară s-a făcut simţită în atitudinea Italiei. Deşi împărtăşea în continuare sentimente antihabsburgice şi s-a opus noii aventuri a lui Carol al IV-lea, diplomaţia italiană n-a mai fost alături de statele Micii Înţelegeri. Marchizul Della Torretta nu a continuat politica predecesorului său, Carlo Sforza, de apropiere de statele slave din Europa Centrală şi de Sud-Est[323]. Mai predispus spre abordări tranşante, Torretta n-a dorit să împartă cu Mica Înţelegere capacitatea de influenţare a evoluţiilor din centrul şi răsăritul continentului european. De aceea, el i-a înlăturat pe cehi de la reglementarea afacerii Burgenland şi s-a opus ca Mica Înţelegere să utilizeze forţa în relaţia cu Ungaria, în timpul celei de-a doua tentative de restauraţie habsburgică. Era o prefigurare a

---

315. Vezi, spre exemplu, *ibidem*, f. 180-181.
316. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 167.
317. Hohler avea să rămână ministrul Marii Britanii la Budapesta până în aprilie 1924 (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 79).
318. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 102.
319. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 11.
320. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 168-169.
321. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 104.
322. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 104.
323. Chr. Seton-Watson, *op.cit.*, pp. 602-603.

faptului că în Italia, chiar înainte de venirea la putere a lui Mussolini, existau intenţii de redeschidere a contenciosului cu Iugoslavia şi de apropiere de Austria şi Ungaria[324].

Cu toate că nici în cazul celei de-a doua tentative de restauraţie habsburgică România nu s-a situat întotdeauna pe aceeaşi lungime de undă cu aliatele ei din Mica Înţelegere[325], de data aceasta se poate constata o coordonare mai bună a acţiunilor celor trei ţări. Deşi autorităţile de la Bucureşti n-au dorit să mobilizeze şi nici să se alăture integral pretenţiilor ceheşti şi iugoslave, cel puţin în exterior alianţa a oferit imaginea unei mai mari solidarităţi. Chiar dacă Mica Înţelegere, al cărei lider incontestabil se dovedise a fi Edvard Beneš, nu şi-a putut impune voinţa în toate privinţele, ea şi-a atins obiectivul principal: dinastia de Habsburg a fost detronată. Alianţa cehoslovaco-iugoslavo-română îşi consolidase poziţia politică pe scena europeană, punând în acelaşi timp în surdină şi vocile de pe plan intern care o contestau. Singura umbră asupra succesului Micii Înţelegeri de la finele lui 1921 a fost faptul că unele dintre marile puteri, în special Italia şi Marea Britanie, începeau să se distanţeze de organizaţia concepută şi coordonată de Beneš[326]. Italienii o percepeau ca pe un concurent nedorit pentru influenţa în bazinul dunărean, iar britanicii aveau îndoieli privitoare la caracterul defensiv al alianţei, ca şi la faptul că aceasta va putea descuraja intenţiile franceze de a o tutela.

Ar mai trebui remarcat că guvernul polonez, în pofida unei prese filomaghiare şi anticeheşti[327], şi-a manifestat în cazul celei de-a doua tentative de restauraţie habsburgică solidaritatea cu statele succesoare din jurul Ungariei. Fără a ridica tonul şi a face exces de zel, menajând susceptibilităţile Ungariei, Polonia s-a alăturat deciziilor adoptate de marile puteri prin intermediul Conferinţei Ambasadorilor[328]. Mai mult decât atât, Polonia a părut dispusă în toamna anului 1921 să facă paşi concreţi pentru apropierea de Mica Înţelegere. La 6 noiembrie s-a semnat o convenţie între Cehoslovacia şi Polonia, gest politic ce păruse de neconceput cu câteva luni mai devreme[329]. Chiar dacă speranţele investite de multă lume, inclusiv de către Take Ionescu, în acest document nu se vor confirma, deoarece tratatul nu a fost ratificat niciodată şi nici nu a avut drept efect o

324. Aceste intenţii aveau să-şi găsească însă aplicabilitatea abia după 1925-1926 (John Whittam, *Fascist Italy*, Manchester University Press, Manchester, 1995, p. 101).

325. Şi liderii de la Budapesta au remarcat faptul că doar Cehoslovacia şi Iugoslavia au început mobilizarea forţelor militare, nu şi România (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 109). În plus, presa internaţională a speculat din nou pe tema posibilei susţineri a lui Carol de către familia regală din România. Spre exemplu, ziarul „Acht Uhr Abendblatt" din Germania anunţa chiar în toiul crizei din Ungaria că fostul suveran maghiar s-ar afla în posesia unei scrisori prin care regina Maria i-ar fi dat asigurări că România nu s-ar opune revenirii lui pe tronul ungar (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 126).

326. *Ibidem*, f. 151.

327. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 88, f. 10-11.

328. *Ibidem*, 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 34-35.

329. Se pare că îmbunătăţirea temporară a relaţiilor polono-cehoslovace la finalul lui 1921 s-a datorat atitudinii favorabile Poloniei pe care liderii de la Praga au manifestat-o în timpul crizei Sileziei Superioare (Piotr S. Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926-1936, French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton University Press, Princeton, 1989, p. 9).

îmbunătăţire reală a relaţiilor polono-cehoslovace, în acel moment din toamna lui 1921 el a avut o semnificaţie simbolică: Ungaria era izolată.

Şi asta pentru că relaţiile ei erau tensionate cu toţi vecinii, inclusiv cu Austria, datorită afacerii Burgenlandului şi tentativei de restauraţie habsburgică. De altfel, în decembrie 1921, s-a încheiat, la Lány, o convenţie între Cehoslovacia şi Austria[330], cele două ţări oferindu-şi reciproc asistenţă politică şi diplomatică, material militar în caz de război şi sprijin pentru respectarea tratatelor de la Saint-Germain şi Trianon. Ca o dovadă a bunelor relaţii dintre cele două state, Cehoslovacia a acordat Austriei şi un credit în valoare de 500 de milioane de coroane ceheşti.

Astfel, la sfârşitul anului 1921, la trei ani după încheierea primului război mondial, în jurul Ungariei apăruse o schemă de securitate ce părea întru totul capabilă să impună guvernului de la Budapesta acceptarea, dacă nu de bunăvoie, măcar din teamă, a verdictului cu care se finalizase pentru Ungaria Marele Război. Evoluţia ulterioară a evenimentelor va demonstra că maghiarii nu se vor resemna, că ei vor căuta să schimbe sentinţa pe care o primiseră la Trianon, însă măcar, vreme de ani buni, unii lideri unguri au trebuit să identifice căi şi metode mai paşnice, mai puţin tranşante, de a acţiona şi să-şi fixeze ţeluri mai puţin triumfale. În anii care au urmat, orice gest cu implicaţii externe al Budapestei a fost „monitorizat" la Praga, Belgrad şi Bucureşti, ceea ce nu putea să nu inhibe predispoziţiile spre agresivitate ale celor nemulţumiţi de Tratatul de la Trianon[331].

I.8. „Planurile" de uniune româno-maghiară

Mulţi dintre istoricii care au scris despre România şi Ungaria din perspectiva relaţiilor internaţionale în perioada dintre cele două războaie mondiale au făcut referiri, mai scurte sau mai lungi, mai vagi sau mai substanţiale, la anumite idei ce au circulat în epocă despre o uniune între România şi Ungaria. Era vorba despre o potenţială uniune „politică", „economică", „vamală", „personală" sau „dinastică" româno-maghiară. În mai multe rânduri, în special în 1919, dar şi la sfârşitul lui 1920, la finele lui 1921, apoi la mijlocul anilor '20, la începutul anilor '30 şi chiar în timpul celui de-al doilea război mondial, au fost momente de recrudescenţă a circulaţiei ideilor privitoare la o prezumtivă federaţie între România şi Ungaria. În toate aceste momente, zvonurile referitoare la acţiunile promotorilor unei astfel de uniuni – o idee evident paradoxală şi cu un potenţial

---

330. Idem, *Foreign Policy of Edvard Beneš, 1918-1938*, în *A History of the Czechoslovak Republic, 1918-1948*, editată de Victor S. Mamatey şi Radomir Luza, Princeton University Press, Princeton, 1973, p. 222.
331. Anxietăţile autorităţilor de la Budapesta, iscate de atenţia cu care erau privite acţiunile maghiare de către statele Micii Înţelegeri răzbăteau din cuvintele discursului premierului Bethlen, rostit în faţa Adunării Naţionale a Ungariei în 9 ianuarie 1922: „Tot asupra noastră se va arunca vina că avem scopuri agresive, acum când Europa ştie bine că naţiunea este zdrobită şi dezarmată şi nu se gândeşte la agresiune; acum când bine ştiu că vecinii noştri au de cinci ori mai multă putere decât această naţiune, şi tot ei sunt aceia care nu sunt mulţumiţi cu dezarmarea acestei naţiuni şi cu această situaţie în care ne găsim" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 120).

exploziv imprevizibil – au circulat în diverse medii, au pătruns în rapoartele diplomaţilor acreditaţi la Budapesta, Bucureşti, Belgrad, Praga, Paris, Londra, Roma şi alte capitale europene, găsindu-şi loc uneori chiar în paginile gazetelor din diverse ţări şi în dezbaterile parlamentare din Ungaria şi România. Inevitabil, zvonurile respective au poposit şi în diferite memorii, jurnale şi alte texte cu tentă autobiografică.

Istoricii nu puteau rămâne indiferenţi la aceste lucruri, însă în calea unei abordări sistematice a subiectului existau – şi există încă – câteva obstacole ce păreau inhibitorii sau de-a dreptul descurajante. Este vorba, în primul rând, de aspectul psihologic : de-a lungul întregului secol XX, relaţiile româno-maghiare au fost atât de tensionate, încât părea inimaginabil ca nişte oameni politici şi diplomaţi români şi maghiari să se fi gândit la o uniune între cele două ţări, sub orice formă ar fi fost aceasta. Singura soluţie, psihologic vorbind, ca respectivii oameni politici şi diplomaţi să nu fie categorisiţi drept imbecili sau/şi trădători era aceea ca propunerile de uniune româno-maghiară să fie etichetate drept diversiuni ale inamicului. Aceasta a fost, de altfel, şi soluţia adoptată de către cei mai mulţi dintre istoricii români care au scris despre această problemă. Oricum, acest verdict nici nu se abătea, credem noi, de la ceea ce s-a întâmplat cu adevărat.

În al doilea rând, un alt obstacol, în opinia noastră mai important, era – şi este încă – acela privitor la precaritatea surselor pe care se poate baza istoricul în chestiunea uniunii româno-maghiare. Cu prea puţine excepţii, datorită eşecului evident al demersurilor în cauză, posibilii participanţi, români şi maghiari, la negocierile care s-au purtat, printre altele, şi pe tema unei apropieri între cele două ţări nu şi-au recunoscut public acţiunile în acest sens. De asemenea, aceiaşi oameni s-au ferit să lase urme vizibile, care să fie ulterior folosite împotriva lor. Acestea erau, de altfel, „regulile jocului" în privinţa aşa-numitei diplomaţii secrete. În consecinţă, istoricii au trebuit să se mulţumească doar cu surse de mâna a doua : rapoarte diplomatice care comentau zvonuri şi făceau speculaţii adesea neîntemeiate, articole de presă, dezminţiri oficiale şi literatură memorialistică. Cu alte cuvinte, surse ce lăsau un loc mult prea mare presupoziţiilor, ipotezelor şi întrebărilor, oferind, în acelaşi timp, prea puţine certitudini.

Acestea sunt motivele pentru care, în istoriografia română, sunt atât de reduse numeric referirile la planurile de uniune româno-maghiară. Practic, nimic semnificativ nu s-a mai scris după cele consemnate de Gheorghe Brătianu cu 60 de ani în urmă. Considerând ideile privitoare la o federaţie între România şi Ungaria drept „zvonurile cele mai fantastice", Gh. Brătianu scria : „Acesta era ţelul pe care şi-l hotărâse Diamandy : încurajarea elementelor democratice, ca Vázsony, Nagyatadi, Varjassy, care doreau nu atât o unire, cât stabilirea unui regim care să trăiască în bună înţelegere cu România şi să înlăture tendinţele de reacţiune ale aristocraţiei, atât de puternice acum, după prăbuşirea regimului comunist. Ideile de unire par a fi fost răspândite de Ioan Erdelyi, care reprezenta la comandamentul armatei din Budapesta Consiliul Dirigent din Sibiu, fără o legătură directă cu guvernul din Bucureşti. De altfel, din discuţiile pe care le-a avut cu oamenii politici unguri, ar rezulta că urmărea prin mijlocul acestei apropieri să obţie mai uşor pentru România regiunea slovacă de la Békéscsaba şi Makó, la vărsarea Mureşului în Tisa, pe care într-adevăr Brătianu le socotea necesare de revendicat"[332].

332. Gheorghe I. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1940, pp. 145-146.

Alţi istorici români au comentat şi mai laconic zvonurile despre discuţiile purtate în perioada ocupaţiei româneşti din Ungaria cu privire la realizarea unei „uniuni personale" româno-maghiare, considerându-le „bizarerii lipsite total de suport istoric"[333]. Un cercetător american, care a prezentat relaţiile dintre România şi Conferinţa de pace de la Paris din perspectiva diplomaţiei lui Ion I.C. Brătianu, notează în treacăt faptul că la forumul păcii s-a discutat despre o „conspiraţie" româno-italiană „în ideea de a plasa un conducător-marionetă pe un tron maghiar restaurat"[334]. Iar istoricul britanic Robert Seton-Watson era de părere că liderul liberal Ionel Brătianu, chiar „în momentul în care provoca cele mai mari resentimente la maghiarii din toate clasele, se complăcea în a-şi înfăţişa o alianţă ungaro-română, pe care ar cimenta-o unirea celor două coroane"[335].

Şi unii dintre istoricii maghiari au scris despre proiectele de uniune româno-maghiară, fără însă a putea articula o imagine coerentă despre discuţiile care au avut loc în mai multe rânduri, în vara şi toamna anului 1919, în toamna lui 1920, la sfârşitul lui 1921 şi mai târziu[336]. Însă, probabil nu întâmplător, singurul studiu, după cunoştinţa noastră, dedicat în exclusivitate acestei teme nu aparţine vreunui istoric din România sau Ungaria, ci unei cercetătoare din Germania[337]. Din păcate, deşi textul respectiv este mai izbutit decât altele în privinţa trasării unei evoluţii a problematicii legate de planurile de uniune româno-maghiară, există două handicapuri ce s-au dovedit insurmontabile pentru autoare. În primul rând, ea utilizează doar o singură categorie de surse – rapoarte ale diplomaţilor germani şi austrieci de la Budapesta şi Bucureşti –, nereuşind în destule locuri să se distanţeze de relativismul unor opinii întemeiate pe informaţii indirecte. Iar în al doilea rând, nu cunoaşte deloc istorie românească (vina revenindu-i şi istoriografiei româneşti, care nu a reuşit de prea multe ori să-şi facă cunoscute în exterior rezultatele cercetărilor), ceea ce o determină nu numai să schiţeze o evoluţie a evenimentelor, din 1919 mai ales, favorabilă părţii maghiare, ci şi să facă anumite confuzii – nefiind familiarizată cu activitatea celor mai multe dintre personalităţile româneşti – care îi denaturează uneori concluziile[338].

---

333. Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, p. 316; un alt istoric, fără a indica sursa informaţiei, atribuie „diplomaţiei budapestane" propunerea de „uniune politică cu România", mută data „propunerii" în 1920 şi încheie scriind că Ion I.C. Brătianu s-a „împotrivit hotărât" (Augustin Deac, *Revizionismul ungar – permanent factor destabilizator în Europa (1920-1938)*, vol. I, Editura Bravo Press, Bucureşti, 1996, p. 197). Ceea ce nu scrie însă istoricul este faptul că în 1920 liderul liberal nu mai era la putere, ceea ce-i făcea „împotrivirea" mult mai puţin eficace!
334. Sherman David Spector, *România şi Conferinţa de pace de la Paris. Diplomaţia lui Ion I.C. Brătianu*, Institutul European, Iaşi, 1995, p. 285.
335. *History of the Roumanians*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934, pp. 545-546.
336. Mária Ormos, *From Padua to the Trianon...*, pp. 328, 340-343; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 42, 234-237, 306-309.
337. Andrea Schmidt-Rösler, *Pläne für eine Personalunion zwischen Rumänien und Ungarn, 1919-1932*, în „Ungarn Jahrbuch", München, 20/1992, pp. 91-115.
338. Spre exemplu, îl consideră pe Take Ionescu ca fiind ministru de externe în guvernul lui I.I.C. Brătianu din 1919 (*ibidem*, pp. 101, 104), crede că regele Ferdinand încă mai trăia în 1933 (*ibidem*, p. 103) sau este de părere că Ioan Erdelyi era „un important sfătuitor politic" al lui Constantin Diamandy (*ibidem*, p. 99).

Ceea ce putem noi face în cadrul cercetării de faţă este să armonizăm unele dintre prezentările istoriografice uneori contradictorii, să recitim unele dintre documentele publicate ce fac referire la problematica privitoare la planurile de uniune româno-maghiară şi să adăugăm, făcând apel la unele acte inedite, noi elemente acestui *puzzle* extrem de complex, însă atât de departe de a fi complet.

E greu de stabilit când a apărut pentru prima oară şi cui a aparţinut ideea unei uniuni româno-maghiare. Afirmaţia conform căreia în mai 1919 regina Maria a României i-ar fi solicitat regelui Angliei să susţină o unire a Ungariei cu România[339] pare o simplă fabulaţie. Până la proba contrarie, este greu de crezut că într-un moment deosebit de tensionat din evoluţia relaţiilor dintre România şi marile puteri la Conferinţa de pace de la Paris, într-o perioadă în care la Budapesta regimul bolşevic era în continuare atotputernic, consoarta suveranului României s-ar fi gândit la un proiect atât de tenebros şi chiar ar fi lansat ideea în circuitul diplomatic european. Oricât de imaginativă şi ambiţioasă ar fi fost regina Maria, pare cu totul improbabil ca ea să fi putut spera că poate obţine ceva de la suveranul englez George al V-lea, ale cărui prerogative „constituţionale" îi limitau drastic implicarea în chestiuni de politică internaţională. În plus, a suprapune eventualele activităţi ale reginei Maria peste politica lui Ion I.C. Brătianu şi a afirma că „România a propus regelui englez... să unească Ungaria, ca regat autonom, cu România, sub aceeaşi dinastie" este o operaţiune rizibilă.

În realitate, sursa ideilor privitoare la o posibilă uniune româno-maghiară trebuie căutată în cadrul emigraţiei maghiare de dreapta[340]. În primăvara şi vara anului 1919, eterogenul grup de oameni reuniţi sub sigla „Szegedi gondolat" („Ideea Szeged"), având reprezentanţi trimişi la Viena, Berna, Graz, Belgrad, Sibiu etc., era dispus la orice compromis în scopul de a obţine sprijin extern pentru cucerirea puterii în Ungaria. Spre exemplu, unii emisari ai forţelor contrarevoluţionare le-au promis sârbilor o alianţă împotriva italienilor şi românilor[341]; alţi unguri le-au oferit românilor tovărăşia de arme împotriva pericolului slav şi pentru cucerirea Banatului, iar unii maghiari păreau a nu avea alt „dor mai fierbinte decât să vadă pe Regele României încoronat ca Rege al Ungariei"[342]. Asemenea acţiuni erau semne ale unei disperări ajunse la paroxism. Elita politică maghiară, frustrată în cel mai înalt grad din pricina marasmului în care se zbătea Ungaria, acţiona haotic, încercând iluzoriu să nu piardă nici o oportunitate de a scăpa de comuniştii de la Budapesta şi să găsească soluţii de recuperare a ceea ce se mai putea din fostele teritorii ce aparţinuseră Ungariei.

---

339. *Ibidem*, p. 98.
340. Se pare că prima confirmare documentară credibilă cu privire la uniunea personală româno-ungară este aceea că un profesor universitar din Debrecen, István Rugonfalvy Kiss, a trimis, în mai 1919, autorităţilor româneşti de la Bucureşti şi din Transilvania un memoriu în care aducea argumente în favoarea unei federaţii româno-maghiare (Ignác Romsics, *Graf István Bethlens Konzeption eines unabhängigen oder autonomen Siebenbürgen*, în „Ungarn Jahrbuch", München, 15/1987, p. 77).
341. Într-un memoriu adresat de Edvard Beneš Conferinţei de pace, la 18 iunie 1919, se sublinia faptul că guvernul contrarevoluţionar de la Szeged i-ar fi oferit prinţului Alexandru al Iugoslaviei coroana Ungariei, urmând a se realiza o „uniune dinastică" între cele două ţări (*D.B.F.P.*, vol. VI, p. 69).
342. A.N.I.C., *Fond Vaida-Voevod*, dosar nr. 78, f. 5.

Afirmaţia lui Alexandru Vaida-Voevod cu privire la faptul că unii oameni politici maghiari, din emigraţia de dreapta, le făceau românilor, în iulie 1919, oferte de apropiere româno-ungară, mergându-se chiar până la o uniune dinastică, poate fi confirmată din diverse surse. Diplomatul român Nicolae Petrescu Comnen relatează despre o astfel de propunere care i-a fost adresată pe când lucra în cadrul Biroului român de presă din Elveţia, de la Berna[343]. Utilizând un ziarist polonez drept intermediar, câţiva politicieni maghiari, toţi foşti miniştri – Gyula Andrássy, Vilmos Vászonyi, Ludovic Windischgrätz – l-au contactat pe Comnen, s-au întâlnit cu el (şi cu ministrul României în Elveţia, Pâcleanu) în mai multe rânduri de-a lungul lunii iulie 1919 şi i-au propus o colaborare româno-maghiară, concretizată în ocuparea Budapestei şi înlăturarea bolşevicilor, precum şi susţinerea de către români a guvernului de la Szeged[344]. Prietenia maghiaro-română urma să capete trăinicie, „mai ales dacă am fi dispuşi să ajutăm pe unguri să-şi corecteze frontierele faţă de ceilalţi vecini"[345].

În aceeaşi perioadă, în luna premergătoare intrării trupelor româneşti în Budapesta, se pare că în direcţia unei apropieri de România acţiona, de la Viena, şi István Bethlen, liderul maghiar originar din Transilvania. El l-a trimis la Bucureşti pe Imre Csáky (la rândul său transilvănean), cu presupusul obiectiv de a discuta cu Brătianu ideea unei uniuni româno-maghiare[346]. Rezultatele întrevederii nu pot fi identificate cu precizie, aserţiunea conform căreia oamenii de stat români nu au refuzat propunerea[347] neputând fi confirmată documentar.

Tot în iulie 1919, Bethlen însuşi a negociat la Viena cu Ioan Erdelyi, un român ardelean, cumnat al lui Iuliu Maniu[348], fost avocat la Budapesta[349] şi parlamentar în Ungaria din partea Partidului Naţional Român înainte de război. În perioada octombrie 1918 – martie 1919, Erdelyi reprezentase Consiliul Naţional Român şi apoi Consiliul Dirigent la Budapesta, în timpul guvernării Károlyi[350]. La Viena, în iulie 1919, Erdelyi nu avea nici un fel de atribuţie oficială, astfel încât e foarte greu de stabilit în ce măsură acţiunile sale erau cunoscute de către guvernul român sau dacă el era susţinut de către liderii de la Bucureşti. Se pare că Erdelyi a negociat cu Bethlen şi alţi maghiari aflaţi la Viena, promiţându-le acestora sprijinul românesc – politic, economic şi financiar – sub forma unei „uniuni economice" între cele două ţări, în cazul în care partea maghiară accepta unirea Transilvaniei şi Banatului cu România şi noi modificări ale frontierei (în zona Békéscsaba şi în regiunea vărsării Mureşului în Tisa)[351]. Până la urmă, tratativele

343. Despre înfiinţarea Biroului de presă de la Berna, vezi Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, editat de Alexandru Şerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, pp. 98-99.
344. N.P. Comnen, *O primă experienţă comunistă în Ungaria, Amintiri şi documente inedite*, Madrid, 1957, pp. 18-19, 30-39.
345. *Ibidem*, p. 35.
346. M. Ormos, *op.cit.*, p. 328.
347. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 99.
348. N.P. Comnen, *op.cit.*, p. 50.
349. A. Vaida-Voevod, *op.cit.*, vol. I, pp. 263, 266-270.
350. *1918 la români. Documentele Unirii, Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, vol. VII, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 361 ; Gheorghe Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918-1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 25, 107, 110, 144, 149, 160.
351. I. Romsics, *op.cit.*, pp. 78-79, 90-93 ; M. Ormos, *op.cit.*, p. 340.

au fost întrerupte din cauza evenimentelor care au condus la ocupaţia românească din Ungaria; existau însă premise ca negocierile să fie reluate chiar la Budapesta. Oricum, zvonurile referitoare la propunerile maghiare de uniune româno-maghiară şi-au intensificat circulaţia, stârnind aprehensiuni serioase şi proteste la Belgrad şi Praga[352].

După ce armata română a câştigat confruntarea militară cu maghiarii, în august 1919, România, deşi controla militar Budapesta şi o bună parte a teritoriului maghiar, nu a reuşit să impună la conducerea Ungariei un guvern favorabil intereselor, pe termen scurt şi mediu, ale statului român. Nu întotdeauna acţiunile românilor aflaţi la Budapesta în august-septembrie 1919 ţineau de aceeaşi linie politică şi nu toţi urmăreau aceleaşi obiective. Practic, între românii care se găseau în capitala Ungariei în acele săptămâni deosebit de agitate de la sfârşitul verii şi începutul toamnei anului 1919 s-a produs o anumită dezbinare. Pe de o parte, erau reprezentanţii oficiali, politici şi militari, ai României, generalii Mărdărescu, Holban, Panaitescu, Moşoiu şi în special trimisul special al lui Ionel Brătianu, Constantin Diamandy. Iar pe de altă parte, erau unii reprezentanţi ai românilor ardeleni, emisari semioficiali sau chiar particulari ai Consiliului Dirigent; dintre aceştia s-au remarcat numele lui Ioan Erdelyi şi Teodor Mihali[353].

Între cele două grupuri relaţiile n-au fost întotdeauna cordiale, tot aşa cum interesele lor nu erau identice, ceea ce nu însemna însă că erau contradictorii. Este departe de noi dorinţa de a glosa pe tema unor disfuncţionalităţi ale relaţiei dintre guvernul de la Bucureşti şi Consiliul Dirigent din Transilvania, însă colaborarea dintre Diamandy şi Erdelyi la Budapesta n-a fost dintre cele mai bune. Primul era un diplomat de carieră, un apropiat al lui Ion I.C. Brătianu, şi fusese trimis de premierul român în capitala Ungariei tocmai datorită dificultăţii sarcinilor ce trebuiau rezolvate acolo[354]. E greu de crezut că Diamandy făcea la Budapesta altceva decât aplicarea strictă a politicii trasate de Ionel Brătianu. În schimb, Erdelyi, cumnatul lui Maniu, trăise la Budapesta şi înainte de război, îi cunoştea pe oamenii politici maghiari, le ştia limba şi obiceiurile, putând astfel să comunice mai uşor cu ei. Însă Erdelyi nu reprezenta la Budapesta interesele guvernului României, ci eventual pe cele regionale ale românilor ardeleni, dornici de afaceri fructuoase cu proprietăţile pe care le vindeau în acea vreme unii dintre maghiarii din Transilvania[355].

În condiţiile în care raporturile României cu marile puteri reunite în cadrul Conferinţei de pace de la Paris erau extrem de tensionate în perioada imediat următoare ocupării Budapestei şi instalării tandemului Joseph-Friedrich la conducerea Ungariei, politica

352. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 42.

353. Teodor Mihali este amintit în relatarea pe care L. Varjassy (*Révolution, Bolchevisme, Réaction. Histoire de l'occupation française en Hongrie, 1918-1919*, Paris, 1934, pp. 99-104) o face discuţiilor româno-maghiare de la Budapesta din august 1919. De asemenea, A. Schmidt-Rösler (*op.cit.*, p. 105) este de părere că Mihali a fost trimis de către Consiliul Dirigent la Budapesta, după retragerea armatei române, pentru a relua discuţiile despre o uniune dinastică româno--maghiară, însă misiunea sa a eşuat. Până la confirmarea de către o sursă credibilă, această presupusă acţiune a lui Teodor Mihali de la sfârşitul lui noiembrie 1919 ni se pare de domeniul fantasticului.

354. Alexandru Vaida-Voevod (*op.cit.*, vol. II, pp. 230-231) relatează în memoriile sale faptul că Brătianu îl considera pe Diamandy în 1919 cel mai bun diplomat român şi cu el „se sfătuia desigur intim, în toate chestiunile mari şi de tactică externă".

355. N.P. Comnen, *op.cit.*, p. 61.

oficială a guvernului de la Bucureşti a fost aceea de a limita pe cât se putea implicarea românească în afacerile politice interne ale Ungariei. Astfel, Diamandy, în afara faptului că el considera, într-un mod platonic totuşi, că doar personalităţile politice maghiare de centru-stânga ar putea fi favorabile României, a evitat, conform ordinelor lui Brătianu, să încline balanţa luptelor politice care se derulau la Budapesta în favoarea vreunuia dintre grupurile politice ce-i solicitau „asistenţa".

În schimb, Erdelyi a fost deosebit de activ în această privinţă. Profitând de cunoştinţele sale din mediul politic maghiar şi de faptul că acţiona, practic, în calitate de persoană privată[356], a avut tendinţa de a se amesteca în chestiunile interne din Ungaria, încercând să determine formarea unui guvern maghiar potrivit ideilor sale sau, poate, celor ale lui Iuliu Maniu[357]. La 11 şi 12 august 1919, Erdelyi, folosind trei ofiţeri maghiari drept intermediari, i-a adresat un „ultimatum" arhiducelui Joseph, solicitându-i acestuia recunoaşterea unirii Banatului cu România, modificarea graniţei româno-maghiare în regiunea Békéscsaba şi realizarea unei uniuni româno-maghiare cu caracter antislav. Aceiaşi termeni au fost utilizaţi de Erdelyi şi într-o discuţie, tot din 11 august, purtată cu premierul maghiar Friedrich[358]. Dacă maghiarii ar fi refuzat oferta românească, armata română urma să părăsească imediat Ungaria, lăsând-o pradă haosului politic[359]. Joseph îşi exprima indignarea faţă de pretenţiile „româneşti", punându-le pe seama „intrigilor italiene"[360]. Nici Joseph, nici emisarii Aliaţi aflaţi la Budapesta, ca de altfel nici istoricii neromâni care au tratat subiectul nu au identificat vreo deosebire între Erdelyi, Diamandy şi guvernul de la Bucureşti. Ba chiar Erdelyi ajunge să fie considerat „un important sfătuitor politic al lui Diamandy"[361].

În realitate, o telegramă pe care Erdelyi o adresează lui Maniu, în 14 august 1919, ne oferă câteva indicii despre ce se întâmpla în acele zile la Budapesta. Presiunile pe care Erdelyi le exercita asupra guvernului maghiar l-au făcut pe premierul Friedrich să se intereseze pe cine reprezenta în fond transilvăneanul. Un diplomat maghiar, fost membru în corpul diplomatic acreditat la Petrograd în timpul războiului, deci fost „coleg" cu Diamandy în capitala Rusiei, şi-a exprimat părerea că singurul plenipotenţiar român la Budapesta era în acel moment Constantin Diamandy, deci „d-l Erdelyi este un aventurier cu care guvernul nu poate mai departe pertracta, căci nu-i om serios"[362]. Guvernul maghiar l-a contactat imediat pe Înaltul Comisar român, cerându-i „desluşirile necesare" în privinţa lui Erdelyi. Diamandy a răspuns că ardeleanul era o „persoană privată", deci era treaba cabinetului ungar cu cine discută şi ce discută, a afirmat că nu era exclus ca negocierile să conducă la rezultate palpabile, dar a subliniat în două rânduri că între el şi Erdelyi nu există nici o legătură şi că oficialii români de la Budapesta nu doreau „să se amestece în afacerile de stat ale Ungariei". Putea fi vorba, evident, de o delimitare formală, iar cei doi – Erdelyi şi Diamandy – să acţioneze, pe căi diferite, pentru

356. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, vol. XII, p. 665.
357. A.N.I.C., *Fond Vaida-Voevod*, dosar nr. 88, f. 1-2 ; A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 151, f. 99.
358. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 99.
359. *D.B.F.P.*, vol. I, p. 405.
360. *Ibidem*, vol. VI, pp. 169-170.
361. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 99.
362. A.N.I.C., *Fond Vaida-Voevod*, dosar nr. 88, f. 1.

atingerea aceluiaşi obiectiv. Însă evoluţia evenimentelor avea să demonstreze faptul că Ioan Erdelyi şi Constantin Diamandy urmăreau, cel puţin parţial, obiective diferite sau, în ultimă instanţă, ascultau de alţi şefi.

În aceeaşi telegramă, Erdelyi îi comunica lui Maniu că a acordat un nou termen de 24 de ore guvernului maghiar pentru acceptarea condiţiilor sale, dar că existau şi oponenţi (americanii şi italienii de la Budapesta), care „fac tot posibilul să nu reuşească tranşarea, ci deocamdată să se amâne". Textul telegramei lui Erdelyi lasă impresia că ţelul acţiunii nu era realizarea „uniunii româno-maghiare", ci înlocuirea tandemului Joseph-Friedrich cu un alt grup politic, eventual format din maghiari ardeleni (Bethlen, Teleki, Bánffy), oricum mai favorabili proiectelor ce aveau legătură cu Transilvania[363]. Oricum, se pare că Erdelyi nu se bucura de prea mult credit în cercurile budapestane, contele Miklos Bánffy comunicându-i faptul că, „datorită rechiziţiunilor fără milă", era deja cam târziu să fie format un cabinet favorabil apropierii de România[364].

Ştirile despre negocierile dintre Erdelyi şi guvernul maghiar s-au răspândit cu mare repeziciune printre reprezentanţii Aliaţi de la Budapesta. Nu întâmplător, cei care erau cei mai defavorabili prezenţei militare româneşti în Ungaria - amiralul britanic Ernst Charles Troubridge şi generalul american Harry Bandholtz - au fost şi aceia care s-au pronunţat împotriva presupusului plan de uniune româno-maghiară. Cei doi militari nu aveau nici cea mai mică îndoială că ideea le aparţinea românilor, iar Erdelyi acţiona în numele guvernului de la Bucureşti[365]. Bandholtz considera că românii făceau excese în privinţa rechiziţiilor tocmai pentru a-i determina pe maghiari să accepte o „uniune personală"[366]. Şi generalul britanic Walter H. Greenly, aflat în trecere prin Budapesta în perioada 7-14 august, consemna în raportul său că ideea unei uniuni româno-maghiare „fusese discutată de unguri cu d-l Erdelgi [*sic* !]"[367].

Din perspectiva guvernului maghiar, se pare că existau anumiţi membri ai cabinetului care susţineau o uniune personală între România şi Ungaria, sub sceptrul regelui Ferdinand. Era vorba despre ministrul apărării, Ferenc Schnetzer, şi cel de externe, Márton Lovászy[368]. Însă este greu de stabilit care era poziţia lor reală, câtă vreme aceiaşi oameni aveau în vedere şi chiar făceau propuneri Belgradului în privinţa unei uniuni ungaro-iugoslave[369]. Se pare că şi primul-ministru István Friedrich a acceptat până la urmă discuţiile cu Erdelyi, însă numai din motive tactice, nedorind să provoace adversitatea românească faţă de guvernul său. Guvernul maghiar a încercat să joace dublu : pe de o parte, a negociat cu Erdelyi, iar pe de altă parte, s-a adresat guvernului iugoslav, amintind

---

363. Însuşi Erdelyi i-a spus, câteva săptămâni mai târziu, lui N. Petrescu Comnen că „el a pus la cale răsturnarea guvernului Friedrich, pe ziua de 15 octombrie, şi înlocuirea acestuia cu «bărbaţii săi de încredere»" (N.P. Comnen, *op.cit.*, pp. 61-62).
364. A.N.I.C., *Fond Vaida-Voevod*, dosar nr. 88, f. 2.
365. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, vol. VIII, p. 68.
366. *Ibidem*, vol. XII, p. 640.
367. *D.B.F.P.*, vol. VI, p. 172.
368. M. Ormos, *op.cit.*, p. 341 ; alt istoric maghiar este de părere că Lovászy s-a opus vehement unei uniuni personale româno-maghiare (Tibor Hajdu, *A Contribution to the History of the Proclamation of the Hungarian Republic of Councils in 1919*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", tomul XIX, nr. 1-2/1973, pp. 70-71).
369. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea a II-a, Belgrad-Niş, 1914-1924, vol. 26, f. 34; *D.B.F.P.*, vol. VI, p. 193.

de presiunile „româneşti", pentru a le cere sârbilor să solicite Parisului retragerea românească din Ungaria, armata română putând fi apoi înlocuită de cea iugoslavă[370].

Oricum, ideea unei uniuni între România şi Ungaria intrase în circuitul diplomatic european, ceea ce, spre exemplu, a determinat *Foreign Office*-ul să ceară lămuriri reprezentantului său în România, Frank Rattigan. Acesta îi telegrafia şefului său, lordul Nathaniel Curzon, la 19 august 1919, relatându-i despre întrevederea pe care o avusese cu Ion I.C. Brătianu. Deşi Take Ionescu îl avertizase pe Rattigan asupra faptului că cercurile guvernamentale româneşti agreeau ideea unei uniuni româno-maghiare, avertisment ce ar trebui pus pe seama cunoscutei animozităţi dintre Brătianu şi Ionescu, premierul român i-a comunicat britanicului că era vorba doar de o „aberaţie" (*moonshine*) : „nici un om serios nu o poate lua în consideraţie nici o secundă"[371]. Poziţia lui Brătianu era prea tranşantă pentru a fi vorba doar de o mişcare tactică. Mai ales că premierul român, deşi nu vedea posibilă o uniune cu Ungaria, nu excludea posibilitatea unei alianţe româno-polono-maghiare, menită a fi o contrapondere la previzibila colaborare cehoslovaco-iugoslavă, cu sensibile conotaţii panslaviste, în ciuda faptului că Rusia era în acel moment bolşevică[372]. Această idee a liderului liberal avea să fie confirmată şi de un alt diplomat britanic, Allen Leeper, prezent la Bucureşti, împreună cu George Clerk, în septembrie 1919[373]. Această concepţie cu privire la o alianţă cu scop anticomunist între Polonia, România şi Ungaria avea să fie reluată, fără a se obţine vreun rezultat practic, în vara şi toamna anului 1920, din iniţiativă franceză.

Tentativa lui Erdelyi de la mijlocul lunii august 1919 de a înlătura cuplul Joseph--Friedrich a rămas fără efect. Totuşi, datorită presiunilor concertate, venite atât din partea Conferinţei de pace de la Paris, cât şi din cea a oficialităţilor româneşti din Ungaria, arhiducele Joseph a fost obligat să demisioneze, la 22 august 1919[374], ceea ce, prin eliminarea obstacolului habsburgic, nu putea avea decât un rol de catalizator din perspectiva convorbirilor pe tema unei uniuni româno-maghiare[375]. Grupul de lideri maghiari originari din Transilvania (Bethlen, Teleki) a continuat, la finele lunii august, să poarte discuţii cu Diamandy şi Erdelyi[376]. Din partea Înaltului Comisar român la Budapesta ei nu au obţinut decât o atitudine politicoasă, dar rezervată, însă Erdelyi era mult mai entuziast în privinţa apropierii politice româno-maghiare[377]. Reticenţele lui Constantin Diamandy, în contrast cu propensiunile lui Ioan Erdelyi, faţă de proiectele de uniune româno-maghiară au fost remarcate până şi de către generalul american Bandholtz, altfel atât de puţin atent la nuanţe[378].

Se pare că această stare de lucruri s-a prelungit şi în cursul lunii septembrie 1919, Diamandy şi Erdelyi acţionând în direcţii diferite : primul pentru susţinerea unor partide de stânga din Ungaria, iar cel de-al doilea pentru înlocuirea guvernului Friedrich cu unul alcătuit din personalităţi favorabile apropierii de România. Mai mult decât atât, emisarul

370. M. Ormos, *op.cit.*, pp. 341-342.
371. *D.B.F.P.*, vol. VI, pp. 172-173.
372. *Ibidem*.
373. Vezi *ibidem*, p. 276.
374. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, *1919*, vol. VII, p. 855.
375. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 100.
376. *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. IV, pp. 118-119 ; I. Romsics, *op.cit.*, pp. 79-80.
377. *D.B.F.P.*, vol. VI, p. 195.
378. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, vol. XII, p. 665.

Consiliului Dirigent[379] şi-a găsit un susţinător neaşteptat în persoana principelui Carol, moştenitorul Coroanei României.

Aflat în Ungaria, întrucât era ofiţer în armata română, se pare că impetuosul Carol – trimis pe „front" pentru a fi îndepărtat de ecourile încă nestinse ale scandalului pricinuit de aventura maritală cu Zizi Lambrino – s-a implicat (sau a fost implicat de alţii) în negocierile promovate de Erdelyi. Este greu de descoperit care a fost rolul lui Carol de Hohenzollern, însă numele său apare în mai multe rânduri în legătură cu proiectele de „uniune dinastică". Generalul american Bandholtz aminteşte într-una dintre telegramele către superiorii săi de la Paris despre prezenţa lui Carol la Budapesta în a doua jumătate a lui august 1919[380]. Tot Bandholtz consemnează faptul că, în 12 octombrie, la un banchet desfăşurat în capitala Ungariei, Carol s-a lăudat că va fi regele Ungariei[381]. Premierul maghiar din acea vreme, István Friedrich, a afirmat în nişte interviuri din vara anului 1921 că „însuşi principele Carol, care locuia la Hotel Hungaria, conducea aceste tratative, adesea personal"[382]. Înclinăm să credem că Friedrich exagera, acţiunile şi declaraţiile lui Carol trebuind a fi interpretate în contextul în care el se afla în relaţii tensionate cu familia sa şi cu guvernele care s-au succedat la Bucureşti în toamna anului 1919[383] şi ameninţa cu renunţarea la calitatea de moştenitor al tronului României[384]. Faptul că s-a lăudat la o petrecere că va fi regele unei ţări inamice sună mai degrabă ca nişte vorbe spuse pentru a stârni reacţiile părinţilor săi decât ca indicii ferme că acţiona pentru realizarea unei uniuni dinastice româno-maghiare.

Indiferent dacă Erdelyi a beneficiat sau nu de aportul prinţului Carol, transilvăneanul şi-a continuat imperturbabil „pertractările" în vederea schimbării de guvern de la Budapesta. Prin capitala Ungariei se răspândise zvonul că Erdelyi a constituit un „contra-guvern". Friedrich i-a alertat pe emisarii Aliaţi, iar noul ministru de externe maghiar, contele József Somssich, a pus la punct la finele lui septembrie 1919, împreună cu generalul Bandholtz, un plan-capcană, pentru a obţine de la Erdelyi o dovadă scrisă, compromiţătoare, a pretenţiilor sale. Planul a eşuat însă, Erdelyi dovedindu-se îndeajuns de prevăzător pentru a acţiona doar prin diverşi intermediari[385].

Şi totuşi, până la urmă inevitabilul s-a produs: Ioan Erdelyi a intrat în conflict cu Înaltul Comisar român de la Budapesta, Constantin Diamandy. La Bucureşti, la guvernul României, şi la Sibiu, la Consiliul Dirigent, ajungeau mesaje contradictorii din capitala maghiară, ceea ce l-a făcut pe Ion I.C. Brătianu să trimită în Ungaria, la cererea lui Diamandy, la începutul lui octombrie 1919, un emisar special, pe Nicolae Petrescu Comnen, pentru a lămuri delicata situaţie[386]. Observaţiile lui Comnen de la faţa locului au confirmat situaţia: Diamandy şi Erdelyi se antipatizau reciproc, îşi aduceau acuzaţii

379. Este dificil de atribuit Consiliului Dirigent toate iniţiativele lui Ioan Erdelyi; probabil că unele dintre acestea îi aparţineau în exclusivitate, legătura sa de rudenie cu Iuliu Maniu reprezentând „imunitatea" ce l-a scutit de neplăceri.
380. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, vol. XII, p. 652.
381. *Ibidem*, p. 704; vezi şi N.P. Comnen, *op.cit.*, nota 16, p. 43.
382. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 151, f. 99.
383. Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (decembrie 1918 - decembrie 1919)*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1996, pp. 256-359, *passim*.
384. Al. Marghiloman, *op.cit.*, vol. III, pp. 312-313.
385. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, vol. XII, pp. 692-694.
386. N.P. Comnen, *op.cit.*, pp. 47-50.

unul altuia, spulberând imaginea unui punct de vedere unic al românilor, atât de necesar în capitala ocupată a inamicului. Cei doi susţineau opţiuni diferite în privinţa mersului lucrurilor din Ungaria. Diamandy „ar fi dorit să forţeze mâna reprezentanţilor aliaţilor, care susţineau guvernul Friedrich, pentru a-l înlocui cu unul de stânga de la care nădăjduia să obţină consimţământul relativ la unirea Transilvaniei cu România"[387]. În schimb, Erdelyi îl considera pe Diamandy ignorant în privinţa politicii ungureşti; transilvăneanul era de părere că „Ungaria multă vreme încă va fi guvernată de grofi şi că România, dacă voeşte să facă politică mare la Budapesta, cu aceştia trebuie să se înţeleagă"[388].

Oricum, Comnen a fost mai favorabil lui Diamandy, mai ales pentru că Erdelyi i s-a părut neserios: „la orele 11 a.m. era încă în plapomă", „îşi făcea toaleta şi se îmbrăca în faţa mea fără a se sinchisi, deşi ne vedeam pentru prima oară", iar acţiunile politice ale lui Erdelyi îi aduceau aminte de „proiectele grandioase ale obişnuiţilor clienţi de la Cafeneaua Capşa din Bucureşti"[389]. Unul dintre rezultatele directe ale misiunii lui Comnen la Budapesta a fost acela că Erdelyi a trebuit să se mulţumească cu planul secund, intrând într-un con de umbră, iar Diamandy a rămas, până la mijlocul lunii noiembrie, personajul principal al regimului românesc de ocupaţie din Ungaria[390].

Însă misiunea la Budapesta, din primele zile ale lui octombrie 1919, a lui Nicolae Petrescu Comnen a avut şi o parte extrem de interesantă din perspectiva cercetării noastre. Printre obiectivele diplomatului român se număra şi acela de a identifica grupurile cu influenţă din viaţa politică maghiară, pentru a le afla opiniile despre situaţia existentă şi despre viitorul Ungariei. În consecinţă, el s-a întâlnit, în perioada 5-10 octombrie 1919, cu diverse personalităţi maghiare, ilustrând un spectru destul de larg de opţiuni politice. A purtat discuţii substanţiale cu Miklós Bánffy, Gyula Andrássy, Pál Teleki, Vilmos Vázsonyi şi Imre Csáky. Aceşti oameni vorbeau şi în numele altor politicieni maghiari, precum István Bethlen, Lajos Varjassy, Márton Lovászy, István Nagyatádi Szabó, Albert Apponyi, Lóránt Hegedüs şi alţii.

Nicolae Petrescu Comnen şi-a putut da seama că premierul István Friedrich nu era agreat aproape de nimeni, deoarece, potrivit lui Bánffy, devenise „odios şi magnaţilor, şi burgheziei, şi păturii de jos". Mai toţi oamenii politici maghiari cu care s-a întâlnit i-au solicitat sprijinul românilor pentru înlăturarea cabinetului Friedrich şi înlocuirea acestuia cu un guvern de coaliţie, rezultat în urma unui compromis între aristocraţia maghiară, pe de o parte, şi „elementele burgheze democratice" şi socialişti, pe de altă parte.

Dintre personalităţile politice ungare cu care s-a întâlnit Comnen la Budapesta, singurul care s-a pronunţat explicit în favoarea unei uniuni româno-maghiare a fost Vilmos Vázsonyi, un evreu asimilat (Weiss)[391], fost ministru de justiţie în diverse guverne din ultima fază a existenţei Imperiului austro-ungar[392]. Vázsonyi i-a spus lui Comnen că

387. *Ibidem*, p. 54.
388. *Ibidem*, pp. 60-61.
389. *Ibidem*, pp. 61-62.
390. *D.B.F.P.*, vol. VI, p. 380.
391. Opinia lui Teleki despre Vázsonyi era aceea că cel din urmă „este egal urât şi de aristocraţi, fiindcă este ovrei, şi de socialişti, care nu-l cred sincer, şi chiar de ovrei, care îl consideră renegat" (N.P. Comnen, *op.cit.*, p. 73).
392. Al. Vaida-Voevod, *op.cit.*, vol. IV, p. 232.

asistenţa românească în schimbarea guvernului din Ungaria ar putea determina noul cabinet să ofere României „un document dându-i satisfacţiuni asupra aspiraţiunilor sale, ba s-ar putea merge chiar mai departe, îndreptându-ne spre o uniune personală, în persoana regelui Ferdinand"[393]. Vázsonyi era de părere că respectiva uniune dinastică ar fi urmat să aibă caracter antislav şi antigerman, iar din punct de vedere maghiar „ar înlesni convalescenţa noastră şi ar uşura coordonarea intereselor comune. Ea ne-ar ajuta să uităm trecutul şi să acceptăm mai uşor amputările ce ne ameninţă"[394].

Rezultatul discuţiilor lui Nicolae Petrescu Comnen cu diverşi politicieni maghiari a fost acela că s-a convenit o întâlnire, în zona Aradului, între liderii unguri şi Iuliu Maniu, întâlnire care ar fi trebuit să clarifice multiplele aspecte ale unei colaborări româno-maghiare. Însă Maniu, comunicând telegrafic cu Comnen, a avut tendinţa să tergiverseze lucrurile, refuzând să vină la Arad şi indicând ca posibil loc de întâlnire Sibiul, unde-şi avea sediul Consiliul Dirigent. Practic, în cele din urmă, reuniunea convenită nu s-a mai putut desfăşura. Comnen a trebuit să părăsească Budapesta, iar la revenirea sa în ţară l-a vizitat personal pe Iuliu Maniu. Liderul transilvănean i-a indicat motivele pentru care a evitat să se întâlnească cu liderii maghiari: nu voia să lase impresia că România ar urmări „planuri imperialiste" şi nu dorea să-şi asume de unul singur responsabilitatea unei reuniuni cu maghiarii, preferând să obţină în prealabil acceptul Consiliului Dirigent, pe cel al guvernului de la Bucureşti şi pe cel al delegaţiei româneşti de la Conferinţa de pace de la Paris.

În plus, Maniu, spre deosebire de Erdelyi, cumnatul său, era mai înclinat să-i susţină „pe socialişti şi pe elementele burgheze democratice" din Ungaria decât pe aristocraţii maghiari. În sfârşit, Iuliu Maniu se pronunţa ferm, cel puţin în acel moment, împotriva planului de realizare a unei uniuni româno-maghiare: „O asemenea uniune este pentru noi absolut inacceptabilă. Ea ar însemna dictatura ungurilor asupra noastră. Dacă ungurii ajunseseră să îngenuncheze Austria şi să-i impună voinţa lor, ne putem închipui ce s-ar întâmpla la noi, care nu avem nici instituţiile, nici tradiţiile seculare, nici aparatul de stat pe care-l avea Austria. Noi, cei din Ardeal, cunoaştem mai bine pe unguri decât dumneavoastră şi ştim să ne ferim de ei". Mai mult decât atât, Maniu remarca cu justeţe faptul că propunerile maghiare erau oarecum tardive: „Domnii unguri însă nu s-au gândit să ne facă propuneri substanţiale decât când rămânerea noastră în Ungaria nu mai era decât o chestiune de zile. [...] Ungurii, dacă erau sinceri – ceea ce eu mă îndoiesc –, se puteau deştepta mai devreme. Şi apoi orice înţelegere semnată cu ungurii ne-ar fi aprins paie în cap nu numai cu Consiliul Suprem, dar şi cu sârbii şi cehoslovacii"[395].

Nicolae Petrescu Comnen a plecat apoi la Bucureşti, unde s-a întâlnit cu Ion I.C. Brătianu, comunicându-i rezultatele misiunii sale la Budapesta şi ale întrevederii cu Iuliu Maniu. Poziţia liderului liberal în privinţa uniunii cu Ungaria a fost exprimată din nou cu claritate: „Maniu vede just când se opune ideii unei uniuni personale. S-ar putea vorbi poate, într-o zi, mult mai târziu, despre un asemenea proiect. Azi e prea devreme. Noi trebuie în primul rând să ne consolidăm poziţia de stat naţional unitar. Să ne unificăm instituţiile, legile şi, mai ales, sufletele, ce timp de secole au suferit influenţe

393. N.P. Comnen, *op.cit.*, p. 74.
394. *Ibidem*, pp. 76-77.
395. *Ibidem*, pp. 97-98, 108-109.

turceşti, greceşti, ungureşti, nemţeşti, ruseşti... să ne formăm cadre administrative, militare, intelectuale... Apoi se va putea vorbi. Ideea în ea [sine] nu e rea, dar va trebui să mai curgă apă pe Dâmboviţa până să poată fi realizată"[396]. Deşi nu considera realizabilă o federaţie româno-maghiară, Brătianu nu excludea însă discuţii cu liderii maghiari: „Din moment ce aceştia au ceva să ne spună, orice ar fi acel ceva, de ce am refuza să-i ascultăm?".

Interesant de remarcat este că, primit fiind în audienţă la regele Ferdinand, Comnen observa că suveranului i s-au părut „extrem, extrem de interesante" propunerile ungare de uniune dinastică. Cu toate că era de acord cu Brătianu în privinţa faptului că nu era momentul cel mai potrivit pentru punerea în practică a unei asemenea propuneri, Ferdinand a accentuat ideea că „ar fi o greşeală să o declinăm *de plano*. Cine ştie ce ar putea aduce viitorul...? Şi apoi un refuz brutal ar putea jigni pe cei de la Budapesta, care ar interpreta purtarea noastră ca o dovadă de dispreţ al onoarei ce mi se făcea prin propunerea lor"[397]. Faptul că regele Ferdinand nu excludea complet ideea unei uniuni dinastice româno-maghiare poate fi confirmată şi de alte surse. Spre exemplu, Mihail Sturdza consemnează în amintirile sale că, după o vizită la Budapesta, când s-a prezentat regelui Ferdinand şi reginei Maria pentru a le comunica opiniile unor lideri maghiari în privinţa unei uniuni între cele două ţări, a aflat că „Ionel Brătianu, pe atunci Preşedintele Consiliului, respinsese energic propunerile lui Bethlen şi Teleki, pe care Majestăţile Lor le priveau cu favoare, cu următoarele comentarii: *Vă iubim prea mult şi ne temem că aţi fi prea des la Budapesta*"(subl. M. Sturdza)[398].

Până la urmă, datorită faptului că în perioada respectivă s-au desfăşurat în România primele alegeri pe baza sufragiului universal şi pentru că relaţiile dintre statul român şi forumul păcii de la Paris au cunoscut o deteriorare accentuată în a doua jumătate a lui octombrie şi în decursul lunii noiembrie 1919, ideea unei reuniuni între liderii politici importanţi români şi maghiari nu s-a mai putut concretiza. Ungurii înşişi nu şi-au reînnoit propunerile, deoarece li s-a părut mai profitabil să speculeze tensiunile dintre România şi marile puteri decât să continue apropierea de vecinul răsăritean al Ungariei. Astfel, zvonurile privitoare la o uniune între România şi Ungaria au încetat să circule pentru o perioadă[399], pentru a reveni însă în prim-plan – deşi niciodată cu aceeaşi vigoare ca în toamna anului 1919 – în mai multe rânduri de-a lungul următoarelor două decenii.

Ultimul episod din „idila" româno-maghiară din toamna anului 1919 pe care unii istorici îl consideră legat de planurile de uniune dintre România şi Ungaria se presupune că s-a desfăşurat la 25 octombrie 1919. Premierul maghiar Friedrich a pretins că trupele româneşti din Budapesta se pregăteau să-l aresteze. Unii reprezentanţi străini acreditaţi

---

396. *Ibidem*, p. 100.
397. *Ibidem*, p. 101.
398. Mihail Sturdza, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Editura Fronde, Alba-Iulia - Paris, 1994, p. 61.
399. Ultima ilustrare, pe care o cunoaştem noi, a circulaţiei acestui zvon în toamna anului 1919 este prezenţa în ziarele daneze de la sfârşitul lui noiembrie a ştirii, colportată de „un anume Vassermann, originar din România", potrivit căreia regina Maria i-ar fi oferit ex-regelui Carol al IV-lea de Habsburg o anumită sumă de bani în schimbul renunţării definitive la tronul maghiar, pentru a face „posibilă uniunea personală a Ungariei cu România" (A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea a II-a, Paris, 1914-1924, vol. 3, f. 511).

în capitala Ungariei au luat în serios agitaţia stârnită de Friedrich[400], ceea ce i-a făcut pe unii istorici contemporani să considere că românii doreau să-l îndepărteze pe Friedrich tocmai pentru că acesta se opunea uniunii româno-maghiare[401]. În realitate, o scrisoare pe care trimisul în Ungaria al Conferinţei de pace, George Clerk, a adresat-o lui Constantin Diamandy a doua zi, în 26 octombrie, ne lămureşte în privinţa incidentului din ziua precedentă[402]. Friedrich a pretins că nişte ofiţeri români i-au intrat în casă şi l-au ameninţat. Anunţat imediat, Clerk s-a deplasat la reşedinţa premierului, dar, potrivit propriei declaraţii, „aşa cum m-am aşteptat, nu am găsit dovezi îndestulătoare pentru a mă îngrijora prea tare". Opinia lui Clerk era aceea că Friedrich „nu dorea să lase a-i scăpa ocazia de a-şi asigura protecţia Aliată şi de a sublinia sprijinul pe care îl primea din partea Aliaţilor". Clerk îl ruga pe Diamandy să dispună evitarea oricăror situaţii care i-ar fi permis lui Friedrich să tulbure apele, ceea ce autorităţile româneşti de la Budapesta au şi făcut, răpindu-i primului-ministru maghiar posibilitatea de a „poza în victimă" şi infirmând în acelaşi timp zvonul că „românii au fost plătiţi de evrei pentru a-l aresta pe Friedrich"[403]. La aproape doi ani de la evenimente, în august 1921, într-un interviu, István Friedrich a recunoscut că nu a fost arestat de români – ci doar ameninţat de către Erdelyi –, dar considera că acest lucru s-a datorat intervenţiei generalului britanic Gorton şi a celui american Bandholtz[404].

Potrivit documentaţiei de care dispunem, credem că se pot identifica câteva componente ale tabloului complex reprezentat de manifestările ideii referitoare la o uniune româno-maghiară în intervalul august-noiembrie 1919, adică în perioada ocupaţiei româneşti a Budapestei. În primul rând, trebuie subliniat faptul că sursa gândurilor privitoare la o posibilă federaţie ungaro-română trebuie căutată, indubitabil, în spaţiul politic maghiar. Originea acestor planuri nu putea fi românească, câtă vreme românii – şi ardelenii, şi cei din Vechiul Regat – aveau prea puţine lucruri de câştigat şi prea multe de pierdut de pe urma materializării unui asemenea proiect ambiţios. Dimpotrivă, singurii care puteau spera ceva de la o astfel de iniţiativă erau unii dintre oamenii politici maghiari.

Întreaga poveste a debutat încă din perioada în care la Budapesta conduceau bolşevicii lui Kun, iar mulţi dintre politicienii Vechiului Regim maghiar acţionau în emigraţie. Disperarea acestora din urmă era atât de mare, încât erau dispuşi la orice fel de compromis, erau gata să facă orice promisiune şi erau pregătiţi să accepte orice încercare, oricât de aventuroasă ar fi părut, care să conducă la înlăturarea comuniştilor din Ungaria şi eventual la salvarea fie şi a unei părţi din teritoriile pe care statul maghiar le pierduse sau se afla pe punctul de a le pierde. Iar dintre membrii atât de eterogenei emigraţii maghiare, cei care erau mai înclinaţi să găsească o soluţie de ieşire din impas prin stabilirea unui *modus vivendi* cu românii erau acei oameni politici cu origine transilvăneană care, evident, deţineau în Ardeal nenumărate proprietăţi, fiind interesaţi deci şi personal în chestiune. Numele celor ce au lansat ideea unei uniuni româno-maghiare pot fi

400. Vezi, spre exemplu, *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, *1919*, vol. XII, pp. 705-707.
401. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 105; M. Ormos, *op.cit.*, p. 352.
402. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 152, f. 168-169.
403. *Ibidem*, f. 184.
404. *Ibidem*, vol. 151, f. 99.

înscrise pe o listă nu tocmai lungă: Miklós Bánffy, Pál Teleki, Imre Csáky, István Bethlen şi Lajos Varjassy. Probabil că au fost mai mulţi, însă aceştia erau cei mai importanţi, singurii care îşi puteau permite iniţierea unui proiect atât de ambiţios.

După ce Kun a fost înlăturat, iar armata română a ocupat Budapesta, personalităţilor amintite mai sus li s-a mai adăugat o categorie: unii dintre evreii unguri – în principal cei asimilaţi –, care vedeau într-o federaţie româno-maghiară o formă de organizare ce le putea asigura securitatea individuală şi colectivă într-o măsură mai mare decât ar fi putut-o face o Ungarie redusă drastic la limitele teritoriului locuit doar de populaţia maghiară[405]. Evreii – asimilaţi sau nu – simpatizau instinctiv cu o structură de stat multietnică şi multiculturală. Din această categorie de persoane a ieşit în evidenţă Vilmos Vázsonyi, poate cel mai explicit susţinător al ideii uniunii româno-maghiare.

Ce aveau de sperat Bánffy, Teleki, Vázsonyi, Csáky, Bethlen, Varjassy şi alţii de pe urma unei federaţii româno-maghiare? În primul rând, aveau în vedere problema Transilvaniei, poate cea mai importantă dintre provinciile de care statul maghiar se „despărţise”. O uniune între România şi Ungaria ar fi atenuat sensibil şocul pierderii Ardealului. Mai mult decât atât, liderii maghiari îşi imaginau probabil că, în cursul negocierilor cu românii, ar putea obţine autonomia pentru Transilvania, dacă nu chiar concretizarea unei soluţii trialiste: un stat româno-transilvăneano-ungar[406]. Această din urmă variantă putea lăsa un imens spaţiu de manevră prolificei imaginaţii maghiare; s-ar fi putut constitui într-o excelentă soluţie temporară, până când conjunctura istorică s-ar fi dovedit favorabilă eliminării componentei româneşti a statului trialist.

În plus, maghiarii puteau spera că asistenţa militară şi politică românească s-ar fi dovedit importantă pentru materializarea dorinţelor lor de recuperare, în detrimentul Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi Austriei, măcar a unei părţi din teritoriile pierdute. Nu în ultimul rând, liderii maghiari găseau şi unele puncte de convergenţă cu oamenii de stat români: anticomunismul, teama de pericolul slav şi anxietăţile de natură economică (o economie şi o piaţă româno-maghiare păreau mai competitive în peisajul deloc încurajator al Europei interbelice).

Însă atunci, în toamna anului 1919, existau, din perspectivă maghiară, şi destule obstacole în calea unei apropieri între România şi Ungaria: impopularitatea unei colaborări cu ocupantul, nivelul ridicat al rechiziţiilor făcute de armata română, fidelitatea multor aristocraţi unguri faţă de dinastia de Habsburg, în general, şi faţă de Carol al IV-lea, în particular, chestiunea religioasă (ştiut fiind faptul că fiii lui Ferdinand erau ortodocşi), precum şi, în mod deosebit, previzibila reacţie negativă a Puterilor Aliate. Acestea au fost, de altfel, şi motivele pentru care acei lideri maghiari favorabili în principiu ideii unei federaţii româno-maghiare n-au îndrăznit să-şi susţină deschis proiectul, ci doar au tatonat partea română, în scopul de a identifica un posibil viitor pentru ideea respectivă. În sfârşit, probabil că elementul decisiv ce a îngheţat pentru o perioadă intenţiile maghiare de apropiere de România a fost recrudescenţa tensiunii dintre statul român şi marile puteri învingătoare, în perioada octombrie-noiembrie 1919. Unii lideri unguri au început să spere că ar mai exista şanse ca soarta Transilvaniei să nu fi fost stabilită definitiv, că

405. Valul de teroare „albă” ce s-a abătut asupra evreilor după venirea lui Horthy la putere avea să le confirme acestora cele mai negre dintre temeri.
406. Vezi *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. IV, pp. 118-119.

Ungaria ar mai fi putut obţine fie şi doar o parte a regiunii, fără să fie obligată să ajungă la o înţelegere cu România. Evenimentele din februarie-martie 1920, când la Conferinţa de pace s-a repus în discuţie tratatul cu Ungaria, au părut, pentru o clipă, că vor confirma speranţele maghiare.

Din perspectivă românească, în toamna anului 1919, poziţia faţă de o uniune româno--maghiară era mult mai puţin ambiguă. Nici unul dintre factorii esenţiali de decizie şi de influenţă în politica externă a ţării – Ion I.C. Brătianu, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Arthur Văitoianu, Constantin Diamandy şi alţii – nu a agreat planul de realizare, în acel moment, a unei federaţii între România şi Ungaria. Indiferent de motivele fiecăruia, opinia împărtăşită de cei mai mulţi a fost aceea că o apropiere româno-maghiară sub forma unui stat comun nu era posibilă şi nici nu era de dorit. În pofida unei întregi serii de motive care aparent ar fi putut indica un interes deosebit al României faţă de proiectul de uniune cu Ungaria – extinderea influenţei româneşti până la porţile Vienei, asigurarea graniţei apusene a statului român, înclinarea balanţei de putere în cadrul federaţiei româno-maghiare în favoarea românilor, punerea în surdină a revizionismului ungar, obţinerea unui aliat pentru contracararea preponderenţei slave din regiune, înlăturarea pericolului habsburgic etc. –, în realitate ar fi fost cvasiimposibil pentru liderii români să accepte, la atât de puţin timp după înfăptuirea României Mari, intrarea într-o atât de riscantă combinaţie federativă. Pragmatismul lui Brătianu nu putea fi înlăturat cu nişte simple iluzii deşarte, iar românii ardeleni ştiau mult prea bine cât de dificilă era coabitarea cu ungurii, pentru a se lăsa antrenaţi în aventuri cu final imprevizibil.

Practic, cu menţiunea simpatiei „platonice" pe care familia regală din România se pare că a manifestat-o faţă de planul unei uniuni „dinastice" sau „personale" româno--maghiare, documentaţia existentă astăzi indică faptul că singura persoană din partea românească ce a susţinut deschis ideea unei uniuni între România şi Ungaria a fost Ioan Erdelyi. Probabil că acesta şi-a suprainterpretat misiunea pe care o primise din partea Consiliului Dirigent şi s-a imaginat într-o postură de artizan al unui aranjament spectaculos ce ar fi schimbat radical situaţia în Europa Centrală şi Răsăriteană. Nu a dispus însă de susţinerea politică de care ar fi avut nevoie pentru ducerea la bun sfârşit a unei asemenea sarcini extraordinare, astfel încât demersurile sale s-au dovedit în cele din urmă infructuoase.

În ciuda faptului că în noiembrie 1919 românii au trebuit să părăsească Budapesta, ceea ce a dus la descurajarea celor care susţineau proiectul de uniune româno-maghiară, zvonurile despre activitatea unora dintre promotorii unei federaţii româno-maghiare au continuat să prolifereze. Spre exemplu, la începutul lui februarie 1920, guvernul de la Belgrad îşi manifesta îngrijorarea cu privire la acţiunile unor persoane din Budapesta în vederea realizării unei „uniuni personale a Ungariei şi României, sub sceptrul Majestăţii Sale, Regele Ferdinand"[407].

Circulaţia unor asemenea zvonuri s-a intensificat în vara şi toamna anului 1920, când, lansată din iniţiativa Parisului, a părut posibilă realizarea unei alianţe româno--polono-maghiare, o variantă alternativă pentru ceea ce, mai târziu, avea să devină Mica Înţelegere. La concurenţă cu schema franceză se afla, în aceeaşi perioadă, şi o încercare italiană de a media o apropiere româno-maghiară. Ideea era agreată de regele Ferdinand

407. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 6.

şi generalul Averescu[408]. În respectiva conjunctură, s-au reactivat acei lideri maghiari – în primul rând István Bethlen – care susţineau planul unei uniuni trialiste, româno-transilvăneano-ungare[409]. Aceasta era însă o variantă ce nu putea fi acceptată de către Bucureşti, pretenţiile maghiare de natură teritorială blocând orice fel de apropiere româno-ungară.

Anul 1921 a fost anul celor două tentative ale lui Carol al IV-lea de restauraţie habsburgică în Ungaria, deci o perioadă de agitaţii profunde şi dezbateri acerbe din perspectiva ocupării tronului maghiar. După eşecul primei încercări, aceea din martie--aprilie 1921, de revenire la conducerea Ungariei a ex-regelui Carol, doi transilvăneni, Bethlen şi Bánffy, au ajuns să conducă guvernul maghiar, primul ca şef al cabinetului, iar cel de-al doilea ca ministru de externe. Deşi au fost acuzaţi de „orientare românească" şi de faptul că „au dorit uniunea personală cu România"[410], cei doi oameni de stat maghiari s-au dovedit reţinuţi în privinţa promovării proiectului de federaţie româno--maghiară[411]. Conjunctura internă şi internaţională nu era favorabilă, în vara anului 1921, materializării unui asemenea plan[412].

După cea de-a doua tentativă de restauraţie habsburgică, din octombrie-noiembrie 1921, în condiţiile în care Adunarea Naţională maghiară l-a detronat definitiv pe Carol al IV-lea, au început să circule din nou zvonuri privitoare la o posibilă soluţie „românească" pentru Coroana ungară sau la o eventuală căsătorie a uneia dintre fiicele regelui Ferdinand cu fiul arhiducelui Joseph. În acelaşi context, a apărut şi varianta unei „uniuni italo-maghiaro-române", însă guvernul de la Bucureşti a dezminţit toate zvonurile ce implicau România[413]. Take Ionescu, în calitatea sa de ministru de externe, a fost foarte explicit atunci când şi-a exprimat poziţia faţă de proiectul a cărui origine trebuia căutată la Budapesta: „Nimic mai fals şi mai absurd decât această idee a unei uniuni personale între România şi Ungaria. Numai duşmanii României pot să născocească asemenea lucru, care ar fi de natură să strice pe români şi cu marile puteri, şi cu statele Micii Înţelegeri. Nimeni în România nu e într-atât de lipsit de judecată ca să nu-şi dea seama că o asemenea uniune ar fi o nenorocire şi în acelaşi timp distrugerea unităţii naţionale. În ce priveşte românii din Transilvania, ei sunt şi mai potrivnici acestei idei decât cei din vechiul regat [...] Ceea ce ştiu este că am înfăptuit unitatea noastră naţională, vrem să rămânem în fruntariile noastre şi nu suntem nici atât de proşti, nici atât de perfizi ca să ne gândim la combinaţii fanteziste, ce nu pot să aibă nici o durată"[414]. Cu toate acestea, dezminţirile româneşti nu au părut mulţumitoare pentru guvernele din Cehoslovacia şi Iugoslavia, presa din cele două ţări scoţând în evidenţă reţinerile româneşti în ambele încercări de restauraţie habsburgică, ceea ce indica aparent faptul că se pregătea terenul pentru o uniune dinastică[415].

---

408. Alexandru Marghiloman scria în jurnalul său: „regele declară că este partizanul unei perfecte înţelegeri cu Ungaria, fiindcă aceasta este singura ţară conservatoare din Europa centrală care poate furniza un guvern stabil (monarhie?)" (*op.cit.*, vol. III, p. 378).
409. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 235-236.
410. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 17.
411. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 47-48.
412. Despre alte zvonuri, din septembrie 1921, vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 141.
413. C. Iordan, *România şi relaţiile internaţionale...*, p. 100.
414. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 243.
415. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 109.

Astfel de informaţii dubioase, cu origine de cele mai multe ori incertă, au circulat în mediile politice, diplomatice şi de presă din Europa şi în anul 1922. Spre exemplu, vremelnicul cabinet Take Ionescu (17 decembrie 1921 – 19 ianuarie 1922) oferea ziarului budapestan „A Nep" prilejul unor comentarii curioase, de genul următor: „faptul că Derussi este titularul Externelor dovedeşte că Take Ionescu prepară apropierea între România şi Ungaria" sau „Take speră că în timp de o lună va putea dezarma pe opozanţii uniunii personale, iar Regina speră că va putea vrăji pe diplomaţii Antantei cu rafinăria ei femeiască şi cu graţiile femeilor frumoase din Budapesta, câştigându-i planului ei favorit..."[416]. Comentariile par de prisos.

În martie 1922, rapoarte ale diplomaţilor străini consemnează o vizită a lui Anton Mocsonyi (Mocioni) la Budapesta, unde ar fi discutat cu Bethlen despre posibilitatea ca prinţul Nicolae să acceadă la tronul ungar[417]. Alte zvonuri „complementare" indicau faptul că Ion I.C. Brătianu, aflat în Italia în acea perioadă, la Conferinţa de la Genoa, tatona posibilitatea căsătoriei lui Nicolae cu una dintre prinţesele italiene, ca o precondiţie pentru asistenţa italiană în favoarea preluării de către prinţul român a tronului maghiar[418].

În august 1922, Bethlen şi Bánffy au fost acuzaţi în Parlamentul maghiar că nu resping „planurile româneşti" de „uniune personală". Deputatul care a atacat guvernul pe această temă a prezentat o broşură pretins românească în care se afirma că „singura scăpare pentru Ungaria ar fi o unire cu România, având acelaşi rege", în condiţiile în care s-ar fi realizat şi „o autonomie a Transilvaniei". Bánffy a dezminţit zvonurile, tot aşa cum a făcut-o şi Traian Stârcea, reprezentantul României la Budapesta. Acesta din urmă era de părere că broşura „era clar un produs maghiar, făcut cu scopul de a compromite România faţă de aliatele din Mica Înţelegere" sau „poate aparţine unui grup restrâns de maghiari, care doreşte efectiv această uniune, visând însă şi autonomia Ardealului"[419].

În octombrie 1922, Traian Stârcea îi trimitea un lung raport ministrului de externe I.G. Duca, în care relata, printre altele, şi despre un plan de uniune româno-maghiară ce ar fi fost discutat prin cercurile politice ungare: „în ceea ce priveşte uniunea personală, cele două regate ar stipula o alianţă, Transilvania căpătând autonomia [...], iar Majestatea Sa Regele Ferdinand ar avea şi Coroana ungară. Suveranul nostru, precum şi un mare număr de politicieni ar dori de mult aceasta, şi că vizita de astă-vară a contelui Teleki în Transilvania[420] ar fi în legătură cu aceste proiecte". Informaţiile obţinute de Stârcea consemnau faptul că la originea planului s-ar fi aflat Germania, „deoarece suveranul nostru fiind Hohenzollern, pe acolo se va putea aduce un Hohenzollern pe tronul Germaniei". Stârcea indica în raportul său: „se mai spune că contele Bethlen nu ar fi străin de proiectele acestea, însă că nu vrea să se pronunţe până ce nu va vedea ce direcţie vor lua evenimentele europene". Concluzia ministrului României la Budapesta în privinţa acestor planuri era una sceptică, deoarece el remarca faptul că existau oponenţi redutabili în Ungaria (în

416. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 165.
417. A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 108.
418. C. Iordan, *România şi relaţiile internaţionale...*, p. 100.
419. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 202, 205.
420. Un raport al unui diplomat austriac acreditat la Bucureşti consemna faptul că, în vara lui 1922, ar fi avut loc la Vatra Dornei o discuţie între Bethlen, Teleki şi Ionel Brătianu pe tema uniunii româno-maghiare (A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, p. 111). Informaţia – mai ales descoperirea a ceea ce s-ar fi discutat acolo – e foarte greu de confirmat din alte surse.

special cei fideli dinastiei de Habsburg), iar adversitatea româno-maghiară era mult prea pronunţată pentru ca opiniile publice din cele două ţări să accepte o asemenea idee revoluţionară. În plus, scria Stârcea, „observ că, de atunci, s-a petrecut însuşi actul Încoronării, la care au luat parte toţi reprezentanţii străini, pe când ministrul Ungariei nu"[421].

În orice caz, în ciuda tuturor dezminţirilor – maghiare şi româneşti –, zvonurile privitoare la o federaţie româno-ungară au continuat să circule de-a lungul întregii Europe. Astfel, nu întâmplător, Nicolae Iorga a trebuit să răspundă, în primăvara anului 1923, la Paris, la o întrebare pusă de un ziarist polonez cu privire la o eventuală uniune personală între Ungaria şi România. Fără nici un fel de calitate oficială, marele istoric a dat totuşi un răspuns care indica, credem noi, un punct de vedere ce putea fi considerat oficios : „Asuprirea milenară a populaţiei române din Transilvania nu a lăsat în inimile noastre urme de ură contra Ungariei. Admirăm chiar calităţile ungurilor, care ne-au mijlocit în mare parte civilizaţia occidentală. Avem deci toată bunăvoinţa de a trăi în pace cu Ungaria, însă regentul Horthy nu reprezintă, în concepţia noastră, naţiunea ungară. În orice caz, vom apăra frontierele noastre actuale cu cea mai mare energie. Ungariei naţionaliste, ce a luat locul imperiului medieval ungar, nu avem nimic de dat, nici [chiar] un rege"[422].

O nouă intensificare a dezbaterilor – de această dată nu numai în culise, ci şi în presă şi în forurile reprezentative ale celor două ţări – pe tema uniunii româno-maghiare s-a produs în vara şi toamna anului 1926. Guvernul condus de Alexandru Averescu, instalat la sfârşitul lui martie 1926, a urmat, într-o anumită măsură, „cartea italiană" în politica externă românească, fapt concretizat, în luna septembrie a aceluiaşi an, în semnarea la Roma a unui tratat româno-italian „de amiciţie şi colaborare cordială"[423]. În condiţiile în care raporturile dintre Italia şi Ungaria erau strânse, Mussolini şi Bethlen instituind o colaborare pe diverse planuri între cele două ţări, liderul italian a solicitat o apropiere româno-maghiară, care să se constituie într-o componentă esenţială a politicii italiene în privinţa Europei Centrale şi Răsăritene. Nici Averescu şi nici Bethlen nu puteau nesocoti sugestia lui Mussolini, în pofida oricăror obstacole de natură internă ce stăteau în calea unei normalizări a relaţiilor dintre România şi Ungaria, mai ales că existau destule voci în cele două ţări care subliniau necesitatea cooperării economice între cele două state[424].

Deşi s-au obţinut puţine rezultate concrete din acest efort comun de detensionare a relaţiilor bilaterale, în special din cauza faptului că durata de existenţă a cabinetului Averescu a fost una limitată, de aproximativ un an de zile, atmosfera mai relaxată din raporturile româno-maghiare[425] a fost interpretată de unele cercuri din Ungaria ca fiind propice pentru relansarea proiectului unei uniuni personale între cele două ţări[426]. Se pare că existau şi în România unii susţinători ai planului, chiar în interiorul guvernului de la Bucureşti[427].

421. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 250-251.
422. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Polonia, vol. 52, f. 54.
423. N. Daşcovici, *op.cit.*, pp. 425-427.
424. Vezi, spre exemplu, articolul *Relaţiunile româno-maghiare*, în ziarul „Argus" din 20 octombrie 1926.
425. Vezi declaraţiile ministrului român de externe, I.M. Mitilineu, din octombrie 1926, în A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 242.
426. *Ibidem*, f. 233.
427. O gazetă din Belgrad reproducea după un ziar maghiar un interviu al ministrului secretar de stat, P. Groza (este vorba de celebrul, mai târziu, dr. Petru Groza!), „prin care [acesta] se declara, în principiu, pentru unirea României cu Ungaria" (*ibidem*, f. 238).

Presa din România şi Ungaria, ca şi mediile diplomatice au înregistrat cu uimire, în vara lui 1926, o acţiune paradoxală a unui important om politic maghiar. Miklós Bánffy, fost ministru de externe şi fost ambasador ungar la Paris, a renunţat la cariera sa din Ungaria, s-a întors în Transilvania, a solicitat şi a obţinut cetăţenia română. Primit de Horthy şi decorat înainte de a părăsi Ungaria, Bánffy a fost întâmpinat bine în România, regele Ferdinand oferind chiar o recepţie în onoarea sa[428]. Multă lume a interpretat gestul lui Bánffy ca având o semnificaţie politică specială, ca un soi de misiune pe care aristocratul maghiar şi-o asumase pentru a contribui la materializarea mai vechiului proiect de uniune personală între România şi Ungaria.

Un raport al Direcţiei Poliţiei şi Siguranţei Statului din Ministerul de Interne român, raport întemeiat pe informaţii provenite din surse maghiare, prezenta situaţia acţiunii lui Bánffy în felul următor: „Contele transilvănean Nicolai Bánffy plecă în România [şi] trată cu regele Ferdinand şi cercurile ce stau aproape Curţii Regale. Tratativele durară cam două săptămâni şi au fost ţinute în reşedinţa de vară [de la] Sinaia. Aceste tratative încă nu sunt încheiate, însă arată diferenţe mari în rândurile politicienilor români. Dinastia şi întreaga curte simpatizează cu uniunea personală cu România, căci aceasta ar însemna o mărire a puterii Casei Hohenzollern-ilor. În contra acestei soluţiuni sunt însă ţăranii transilvăneni, care formează Partidul Naţional, boierii şi cei mai de vază politicieni liberali. Boierii se tem de pierderea influenţei lor în afacerile statului în cazul în care se va încuiba la curte aristocraţia ungară, cu aptitudinile ei politice, dacă se va face unirea. Ţăranii transilvăneni se văd ameninţaţi în [privinţa] pământurilor lor, în caz că marii proprietari se vor reactiva ca politicieni transilvăneni. Iar liberalii văd în anexarea Ungariei un pericol naţional în privinţa menţinerii teritoriilor dezlipite de Ungaria, cu atât mai mult cu cât tratativele nu au fost făcute sub egida unei regulări a frontierei între România şi Ungaria. Politicienii unguri care stau aproape de soluţiunea română trebuie să arate faţă de grupul legitimist oarecare cuceriri pe teren naţional, pentru a putea răzbate mai bine la populaţie. Ei puseră deci drept condiţie pentru alegerea lui Ferdinand de Hohenzollern restituirea unor comitate [de] dincolo de Tisa. Revolta asupra acestei pretenţii în cercurile române este atât de mare, încât se vorbeşte de abdicarea regelui Ferdinand şi reintegrarea fostului principe moştenitor în drepturile sale. Regelui i se reproşează că n-a avut dreptul de a purta tratative asupra acestor condiţiuni. Procedeul lui este privit ca trădare faţă de chestiunea naţională şi, nefiind o persoană foarte populară, se poate observa un curent puternic pentru înlăturarea lui. Tratativele secrete cu Ungaria sunt folosite de fraţii Brătianu pentru un atac general în contra cabinetului averescan şi nu este exclus că în curând se va schimba în Bucureşti guvernul"[429].

Informaţiile cuprinse în acest raport pot fi cu greu confirmate sau infirmate de alte surse[430]. Însă cel puţin unele dintre ele par a avea un aer de veridicitate şi demonstrează că ideea unei uniuni româno-maghiare nu dispăruse, ea având în continuare adepţi şi adversari, stârnind pasiuni şi fiind utilizată drept armă în luptele politice interne. La

428. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 307-308.
429. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 234-235.
430. Totuşi, ambasadorul francez la Budapesta trimitea superiorilor săi, la începutul lui octombrie 1926, informaţia conform căreia regina Maria era principala susţinătoare în România a proiectului de uniune personală, însă oamenii politici români se opuneau (*apud* M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 308).

şapte ani distanţă de momentul ocupaţiei româneşti a Ungariei, politicienii maghiari originari din Ardeal continuau să viseze cu ochii deschişi la concretizarea unei combinaţii spectaculoase ce le-ar fi permis să spere că pierderea Transilvaniei nu era definitivă. Acesta era catalizatorul ce a ţinut în viaţă un proiect, care, altfel, nu putea fi decât utopic. Însă opinia publică românească nu putea să nu remarce ceea ce stătea, în fapt, în spatele planului de uniune personală. Spre exemplu, un articol din ziarul „Universul", din 30 octombrie 1926, indică cu claritate subtextul acestei iniţiative maghiare : „Uniunea personală româno-ungară, readusă pe tapet astăzi, nu-i decât un ultim balon de încercare al Ungariei, care nu se poate resemna să fie un stat mic, redus la propriile sale mijloace, fără putinţa de a mai sugruma milioane de naţionalităţi străine de neamul ei şi care-i serveau de piedestal pentru a domina Europa centrală. Ceea ce a fost odinioară nu va mai putea fi niciodată ; de acest adevăr ar trebui să se pătrundă oamenii politici maghiari, căci omenirea în evoluţia ei firească nu mai poate da înapoi. Ungaria a încercat totul ca să-şi recapete trufia de altă dată : mai întâi bolşevizarea Europei cu concursul lui Béla Kun ; apoi încercarea de a reîntrona dinastia Habsburgilor făcută după o primă propunere de uniune personală. [...] Iată acum din nou vântură ideea uniunii personale. E singurul mijloc ce a rămas Ungariei de a mai cuteza să atenteze la ţinuturile din Ardeal, eliberate de sub urgia maghiară"[431].

Redeschiderea în 1926 a dosarului privitor la federaţia româno-maghiară a avut o continuare furtunoasă în Adunarea Naţională maghiară. La 4 noiembrie, un deputat din opoziţie, V. Nagy, fost ministru în cabinetul Károlyi din toamna lui 1918, a interpelat guvernul contelui Bethlen, acuzându-l că „intenţionează ca prin uniunea personală cu România să aducă pe tronul Ungariei Casa domnitoare română"[432]. Posibilul candidat la tronul comun era, în opinia lui Nagy, Carol, fostul principe moştenitor al Coroanei României[433]. Bethlen a fost obligat ca, la 6 noiembrie, să dezmintă categoric zvonurile privitoare la implicarea sa în schema de uniune româno-maghiară[434], dezminţire reluată şi de reprezentanţii diplomatici ai Ungariei în străinătate[435].

Când toată povestea părea încheiată, ea a reizbucnit la mijlocul lui noiembrie 1926. Un zvon din presa românească, conform căruia dreptul de moştenire la tronul României urma să revină descendenţilor principesei Ileana, a dat naştere la noi speculaţii în mediile politice şi de presă din Ungaria[436]. Gazeta maghiară „Magyarorszag" din 17 noiembrie publica, sub forma unei corespondenţe din România, un text în care se afirma că la Bucureşti şi Budapesta se pune la punct un plan de căsătorie între principesa Ileana şi arhiducele Albrecht de Habsburg, intermediarul dintre cele două capitale fiind acelaşi conte Miklós Bánffy. Mariajul urma să fie realizat numai în cazul în care premierul Bethlen ar fi garantat alegerea lui Albrecht ca rege al Ungariei[437]. Până la urmă, nici acest zvon nu s-a concretizat, în opinia ministrului României la Budapesta, Traian

431. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 243.
432. *Ibidem*, f. 257-264.
433. *Ibidem*, f. 245.
434. *Ibidem*, f. 246.
435. *Ibidem*, f. 247.
436. Giorgio Maria Sangiorgi, *L'Ungheria dalla Repubblica di Karoly alla Reggenza di Horthy*, Bologna, 1927, p. 81.
437. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84 f. 256.

Stârcea, totul nefiind altceva decât o intrigă a legitimiştilor, „pentru a crea dificultăţi contelui Bethlen în preajma alegerilor”[438]. Interesant este însă de remarcat faptul că principesa Ileana avea să se căsătorească totuşi cu un Habsburg, arhiducele Anton, fiul lui Leopold Salvator, prinţ de Habsburg-Toscana, şi al lui Blanche de Castille. Însă această căsătorie s-a realizat în iulie 1931, când situaţia Coroanei româneşti cunoscuse o clarificare importantă : murise regele Ferdinand, trecuse agitata perioadă a regenţei, iar în iunie 1930 rege devenise Carol al II-lea, fratele Ilenei, dreptul de moştenire revenindu-i principelui Mihai.

Dacă decesul regelui Ferdinand şi criza dinastică din România din perioada 1927-1930 i-au descurajat pe cei care încă se mai gândeau la o uniune personală româno-ungară, venirea tânărului şi dinamicului rege Carol al II-lea pe tronul de la Bucureşti, în vara anului 1930, avea să retrezească interesul unor oameni politici maghiari faţă de chestiunea aducerii unui monarh „român” la Budapesta[439]. În decembrie 1931, a avut loc, la Timişoara, o întâlnire neoficială între regele României şi fostul prim-ministru maghiar, István Bethlen. Nu se poate şti cu exactitate ce s-a discutat în cadrul acelei întrevederi, însă imediat au început să apară speculaţii în presă potrivit cărora subiectele abordate au vizat realizarea unei uniuni vamale între cele două ţări, instituirea unei apărări comune împotriva comunismului şi, în special, înfăptuirea unei uniuni personale româno-maghiare[440]. Nu ştim dacă aşa au stat lucrurile, însă ştim că guvernul de la Bucureşti, condus de Nicolae Iorga, a dezminţit imediat şi categoric informaţiile de acest gen[441]. Însă indiferent de ceea ce s-a discutat la Timişoara în decembrie 1931 şi chiar dacă noi ştim astăzi că planurile federative româno-maghiare n-au avut nici un fel de finalitate practică, trebuie remarcată persistenţa în timp a ideii de uniune între România şi Ungaria.

În sfârşit, ultimele informaţii pe care le deţinem cu privire la o uniune româno-maghiară provin din timpul celui de-al doilea război mondial. În iulie 1940 – cu o lună şi jumătate înainte de ceea ce s-a numit „arbitrajul de la Viena”, când Hitler şi Mussolini au oferit Ungariei o parte a Transilvaniei –, ministrul României la Lisabona, Ioan Pangal, a purtat o discuţie cu reprezentantul Ungariei în capitala Portugaliei şi cu omul politic maghiar Tibor Eckhardt. Acesta din urmă i-a comunicat faptul că statul maghiar caută o înţelegere paşnică şi definitivă cu România, deoarece „nici o personalitate maghiară cu răspundere nu doreşte o împărţire a Transilvaniei, oricât de avantajoasă pentru Ungaria, şi nici schimburi de populaţiune”. Eckhardt l-a indicat pe István Bethlen ca fiind omul de stat maghiar cel mai potrivit pentru „contacte oficioase” în vederea realizării unei

438. *Ibidem*, f. 257.

439. Un susţinător al opiniei conform căreia o uniune dinastică româno-maghiară, sub sceptrul regelui Carol al II-lea, ar fi fost avantajoasă pentru ambele ţări şi ar fi putut calma anxietăţile comune (pericolul bolşevic şi preponderenţa slavă din regiune) era, la începutul anilor ’30, Hermann Müller, fost cancelar al Germaniei în perioada 1928-1930 (vezi Constantin Buchet, *Proiecte de uniune dinastică româno-maghiară*, în „Magazin istoric”, anul XXXIII, nr. 11/1999, pp. 30-31).

440. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 85, f. 164 ; informaţia apare şi la Gheorghe Barbul, Ion Solacolu, *Schimbarea alianţelor României de la Titulescu la Antonescu*, Institutul European, Iaşi, 1995, p. 268.

441. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 85, f. 166; A. Schmidt-Rösler, *op.cit.*, pp. 113-114.

înţelegeri între cele două ţări. Schema prezentată de Eckhardt arăta în felul următor: asumarea de către Carol al II-lea a titlului de principe al Transilvaniei, „spre a relua vechea tradiţie de pe vremea Monarhiei Habsburgilor" ; recunoaşterea de drepturi egale pentru cele trei etnii principale din Ardeal: românii, maghiarii şi saşii; „constituirea unui consiliu restrâns al naţionalităţilor din Transilvania, care ar funcţiona ca un fel de organ de administraţie, sub egida guvernului regal român"; instituirea unei uniuni vamale româno-maghiare; în cele din urmă, realizarea „uniunii celor două Coroane" în persoana lui Carol al II-lea[442]. Politicianul maghiar intuia faptul că o soluţie germană dată diferendului româno-ungar în privinţa Transilvaniei „nu poate fi decât o soluţie provizorie, creând adânci resentimente între România şi Ungaria şi care ar trebui corectate cât mai repede tot prin această politică de apropiere şi unire între cele două ţări". Eckhardt considera că însuşi Horthy ar putea susţine un asemenea plan[443]. Însă, aşa cum bine se ştie, şi acest proiect s-a dovedit nerealist, dat fiind faptul că, la 30 august, la Viena, Germania şi Italia au impus „soluţia lor provizorie", sub forma împărţirii Transilvaniei, iar câteva zile mai târziu Carol al II-lea a abdicat.

Un an mai târziu, în vara şi toamna lui 1941, unii dintre oamenii politici maghiari se aflau în continuare în căutarea unui rege care să le permită refacerea „Regatului Sf. Ştefan": s-au gândit la monarhul croat Zvonimir[444] sau la un principe italian[445] din Casa de Savoia (ducele de Spoletto sau ducele de Aosta) şi au lansat zvonuri privitoare la o uniune maghiaro-slovaco-croată[446]. În sfârşit, având şi concursul lui Mussolini, în vara anului 1942 unele cercuri maghiare au reluat ideea unei uniuni maghiaro-croato--slovaco-transilvănene sub sceptrul unui rege italian[447]. Evoluţia războiului a anulat însă definitiv chiar şi şansele teoretice de materializare a unui asemenea plan rocambolesc[448].

442. A.M.A.E., *Problema 71/1940*, Ungaria/U3, vol. 494/7, f. 5-7.
443. *Ibidem*, f. 8.
444. *Ibidem*, f. 10.
445. *Ibidem*, f. 13-16.
446. *Ibidem*, f. 20, 22-23; ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, remarca faptul că ideea se bucura de sprijinul Romei, dar a fost respinsă atât de ţările interesate, cât şi de Germania, „spulberându-se astfel o nouă iluzie maghiară cu privire la reconstituirea deghizată a Regatului Sf. Ştefan".
447. *Ibidem*, f. 31-32.
448. Ceea ce nu i-a împiedicat pe unii dintre exilaţii români şi maghiari de la Viena să discute, în 1944, despre o „Federaţie Româno-Ungară" sau „Româno-Ungaro-Slovacă" (M. Sturdza, *op.cit.*, pp. 62-63).

Capitolul al II-lea

Problema minorităţilor în preocupările guvernelor româneşti şi maghiare (1919-1923)

II.1. Majoritatea românească şi minoritatea maghiară în primii ani interbelici

Cercetătorul onest care doreşte să abordeze chestiunea minorităţii ungare din România se loveşte, inevitabil, de obstacole diverse. În primul rând, deşi tema a suscitat şi încă mai captează un interes enorm, practic nu este de găsit o lucrare sistematică asupra subiectului. Cu toate că s-a scris foarte mult pe această temă - au făcut-o ziarişti, politicieni, politologi şi, nu în ultimul rând, istorici -, încă din perioada interbelică, precum şi după al doilea război mondial, până în momentul actual, în realitate această literatură stufoasă, dar adesea unilaterală sau chiar inconsistentă, este în sine o piedică în faţa unei înţelegeri nuanţate a problemelor.

În al doilea rând, un cititor neavizat al textelor româneşti şi ungureşti privitoare la situaţia maghiarilor din România Mare se va confrunta cu un paradox, mult mai pregnant în acest caz decât în privinţa altor aspecte ale relaţiilor româno-maghiare din veacul XX. În fapt, cele două categorii de texte - româneşti şi maghiare - par a se referi la lucruri fără nici o legătură între ele. Citind texte ale autorilor români, afli invariabil despre faptul că statul român a asigurat cadrul juridic pentru concretizarea egalităţii tuturor minorităţilor naţionale cu majoritatea, ceea ce nu i-a împiedicat pe maghiarii din România să manifeste faţă de stat o deranjantă lipsă de loialitate, ce uneori s-a transformat în ostilitate făţişă[1]. Pe de altă parte, citind texte ungureşti, descoperi cu uimire că maghiarii din România au fost, încă de la sfârşitul lui 1918, ţinte ale unei represiuni furibunde din partea autorităţilor româneşti, discriminarea faţă de unguri manifestându-se pe toate planurile şi necontenind practic în nici un moment până la finalul secolului XX[2]. Puţini au fost autorii români şi maghiari care au încercat să se sustragă acestui tip de abordare maniheistă, iar cei care au reuşit sunt şi mai puţini. De asemenea, autorii occidentali

---

1. Spre exemplu, vezi Virgil Pană, *Minorităţile etnice din Transilvania între anii 1918-1940, Drepturi şi privilegii*, Editura Tipomur, Târgu-Mureş, [1995], pp. 61-82.
2. Elemér Illyés, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, East European Monographs, Boulder, distribuită de Columbia University Press, New York, 1982, *passim*; Pál Péter Tóth, *Hungarians in the Succesor States: From World War I to World War II*, „Nationalities Papers", vol. 24, nr. 3, 1996, p. 432.

care au scris despre această temă fie au fost favorabili maghiarilor[3], fie românilor[4], fie s-au pierdut în generalităţi fără prea multe conexiuni cu situaţia de fapt[5], fie au încercat să aplice teorii savante, unele deosebit de interesante, dar în general fără acoperire în realitatea istorică din partea centrală şi răsăriteană a Europei[6].

Ar fi o infatuare să credem că noi vom reuşi să spargem acest cerc vicios şi să oferim acea atât de necesară abordare echilibrată, nuanţată şi plină de substanţă cu privire la situaţia maghiarilor din România după primul război mondial, la relaţiile dintre români şi maghiari în Transilvania, la raporturile dintre minoritatea maghiară şi statul român, precum şi la influenţa acestor lucruri asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria în primii ani interbelici. Nu ştim dacă vom reuşi, dar încercarea merită făcută, mai ales că apelul la documente inedite facilitează o tratare mai puţin umorală a subiectului. Cu cât ştim mai mult, cu atât vehemenţa pare a se estompa, iar inevitabilele pasiuni politice ce însoţesc tema pălesc.

Orice referire la maghiarii din România Mare începe, inevitabil, cu precizarea faptului că, spre deosebire de alte minorităţi etnice din Transilvania[7], maghiarii n-au recunoscut şi n-au acceptat verdictul de la Alba-Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, consfinţit apoi pe plan internaţional la 4 iunie 1920 în Tratatul de la Trianon. Românii au considerat aceasta dovada fundamentală că maghiarii ardeleni s-au constituit de la început într-un grup minoritar ostil statului român, vădit resentimentar şi hotărât să blocheze prin orice mijloace „românizarea" provinciei. În ciuda faptului că după momentul Trianon reprezentanţii maghiarilor transilvăneni şi-au exprimat în mai multe rânduri resemnarea în faţa situaţiei *de facto*, în fond, poziţia maghiarilor din România faţă de Alba-Iulia a fost în întreaga perioadă interbelică următoarea: „a pretinde să salute cu osana, cu bucurie şi însufleţire, mutilarea trupului naţiunii, şi în lipsa acesteia a acuza ungurimea cu irrendentizm, numai o oarbă patimă politică o poate face"[8].

Deşi au existat voci, în ambele tabere, care au făcut apel la raţiune, practic încă de la sfârşitul lui 1918, iar apoi în anii ce au urmat, s-a instalat un cerc vicios în raporturile

---

3. Precum C.A. Macartney ; despre activitatea lui Macartney, vezi Miklós Lojkó, *C.A. Macartney and Central Europe*, în „European Review of History", vol. 6, nr. 1, 1999, pp. 37-57.
4. Precum Robert Seton-Watson ; despre opiniile şi acţiunile antirevizioniste ale lui Seton-Watson, vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară în Anglia, 1921-1929, vol. 17, f. 9, 24, 26-27, 37, 45.
5. Vezi Raymond Pearson, *National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945*, St. Martin's Press, New York, 1983, pp. 167-169.
6. Idem, *Hungary. A State Truncated, a Nation Dismembered*, în volumul *Europe and Ethnicity. The First World War and Contemporary Ethnic Conflict*, editat de Seamus Dunn şi T.G. Fraser, Routledge, Londra, 1996, pp. 88-109.
7. Arhivele Statului din România, *Minorităţile naţionale din România, 1918-1925. Documente*, coordonatori Ioan Scurtu, Liviu Boar, Bucureşti, 1995, pp. 126-128, 162-166, 181 ; Gheorghe Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918-1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 75-84 ; idem, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania, 1918-1920*, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, pp. 68-84 ; Nicolae Dascălu, *Minorităţile naţionale în România Mare (1918-1940)*, „Revista Română de Studii Internaţionale", XXIV, nr. 3-4/1990, pp. 195-196.
8. Iosif Horváth, „La chestia irredentizmului", în *Glasul minorităţilor*, Lugoj, anul I, nr. 4/ septembrie 1923, p. 1.

dintre români şi maghiari, acuzaţiile reciproce prevalând asupra încercărilor de reconciliere. Spre exemplu, Traian Bratu, pe atunci profesor la Universitatea din Iaşi, scria la începutul anilor '20: „Şi nu se pune întrebarea dacă ne pare bine sau nu că avem în ţară aceste minorităţi etnice şi confesionale [...]. Le avem, nu le putem nici desfiinţa, nici sili să plece, şi dacă trebuie să ne acomodăm cu acest fapt, este evident că interesul cel mai mare al ţării este să trăim în armonie cu ele, să nu le duşmănim, să nu le avem duşmane"[9]. Iar deputatul secui Béla Maurer spunea în Parlamentul de la Bucureşti, la 1 martie 1920: „Scopul principal al politicii noastre este ca, pe lângă menţinerea intereselor noastre naţionale, să căutăm o armonie cu naţiunea română"[10]. În realitate însă, dacă românii nu puteau „desfiinţa" minorităţile şi nici nu le puteau obliga să părăsească ţara, asta nu însemna că nu ar fi vrut. Iar maghiarii, cu toate că erau unii care se gândeau la necesitatea unei convieţuiri armonioase cu majoritarii, nu s-au împăcat, cei mai mulţi dintre ei, cu pierderea statutului lor dominant.

Cum se poate totuşi explica această tensiune profundă între minoritatea maghiară şi majoritatea românească, aproape fără precedent în Europa acelei perioade? Poate doar în cazul germanilor trăitori în cadrul statului polonez interbelic să mai fi existat o situaţie asemănătoare. Explicaţia nu poate fi nici simplă, nici exhaustivă. Altfel spus, au fost multe elemente ce au contribuit la conturarea acestei ostilităţi mutuale româno-maghiare, iar ponderea fiecăruia dintre aceste elemente nu este întotdeauna uşor de stabilit. Ceea ce putem noi face în studiul nostru este să enumerăm astfel de potenţiale cauze ale „duşmăniei dintre naţii" şi să analizăm câteva dintre ele.

Cei 1100 de ani de relaţii româno-maghiare nu oferiseră prea multe elemente de apropiere, ci, dimpotrivă, potenţaseră animozităţile, accentuaseră sciziunile şi catalizaseră resentimentele. Iar perioada imediat următoare încheierii primei conflagraţii maghiare, adică toamna lui 1918 şi cei doi ani ce au urmat, a reprezentat picătura care a umplut paharul discordiei. Speranţele românilor că în sfârşit puteau să-şi realizeze statul naţional la care aspirau au intrat în coliziune cu speranţele maghiare de realizare a propriului stat naţional care să semene cu ceea ce fusese Ungaria primei jumătăţi a mileniului al II-lea.

Evoluţia evenimentelor din toamna anului 1918, confruntările militare dintre cele două tabere în primăvara şi vara lui 1919, ocupaţia militară românească din Ungaria în a doua jumătate a lui 1919 şi la începutul lui 1920, ca şi desfăşurarea lucrărilor Conferinţei de pace de la Paris, care din perspectivă româno-maghiară a avut drept moment de apogeu semnarea Tratatului de la Trianon la 4 iunie 1920, toate acestea au fost, în general, în favoarea românilor şi în detrimentul maghiarilor. Ceea ce li se păruse maghiarilor în perioada 1918-1920 un provizorat nefericit pentru ei, un coşmar ce trebuia încheiat cât mai curând, s-a transformat în realitate brutală, de zi cu zi, după Trianon. Iar frustrarea lor era cu atât mai profundă cu cât o asemenea ipostază păruse de neconceput până nu demult, iar visul lor de refacere într-o formulă modernă a „Regatului Sfântului Ştefan" păruse atât de aproape de concretizare în 1918[11].

---

9. Traian Bratu, *Politica naţională faţă de minorităţi, Note şi observaţiuni*, Cultura Naţională, [Bucureşti], 1923, p. 12.
10. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, p. 196.
11. Deputatul maghiar G. Bernardy se exprima astfel în Parlamentul român, la 10 aprilie 1922: „Mărturisesc... fără înconjur... că noi, maghiarii... nu am putut suporta fără durere prefacerile cauzate de marele război mondial şi intervenite în stările de drept public de pe pământul

Ce s-a întâmplat practic în Transilvania? În 1918 a fost o „revoluţie", caracterizată de dezorientarea celor care deţinuseră puterea până atunci şi o părăseau în debandadă şi de entuziasmul organelor noii puteri - consiliile şi gărzile naţionale româneşti, săseşti şi maghiare -, care n-au ezitat să-şi asume responsabilităţi uriaşe, uneori peste capacităţile de care dispuneau. A urmat intrarea armatei române în provincie, iar anul 1919 a fost cel al confruntărilor militare directe între români şi maghiari. Este evident faptul că războiul nu s-a purtat numai între unităţile militare combatante de pe front, ci şi între românii şi maghiarii din Transilvania, starea de asediu nefiind doar mijlocul legal prin care guvernul de la Bucureşti şi-a asigurat spatele armatei sale de pe Tisa, ci şi o stare de fapt din Ardeal. 1920 a fost anul primelor clarificări: în primăvară trupele româneşti s-au retras de pe Tisa în interiorul graniţelor stabilite la Conferinţa de pace, în iunie s-a semnat actul internaţional prin care se certifica apartenenţa Transilvaniei la Regatul României, iar în noiembrie Adunarea Naţională maghiară a ratificat documentul.

Structura etnică a Transilvaniei[12] era, în 1920, următoarea: români - circa 57%; maghiari - circa 26,5%; germani - circa 10%; alţii - circa 6,5%[13]. Această structură etnică s-a menţinut, aproape intactă, şi după 10 ani, în 1930, când s-a desfăşurat marele recensământ din România interbelică, raportul români-maghiari fiind de 57,8% - 24,4%[14]. Acelaşi raport fusese în 1900 de 55,1% - 29,5%[15], iar în 1910, data ultimului recensământ maghiar de dinainte de primul război mondial, adică în momentul de apogeu al politicii de maghiarizare, de 53,8% - 31,6%[16]. Se poate observa o uşoară creştere a procentului de populaţie românească, fapt ce poate fi atribuit unor cauze naturale (un spor demografic firesc, natural), dar şi unor motive de conjunctură (scăderea procentelor celorlalte naţionalităţi din provincie, stoparea procesului de maghiarizare, ca şi un posibil transfer demografic, oricum minuscul, dinspre Vechiul Regat spre Ardeal în anii '20). Pe de altă parte, scăderea de aproximativ 5% a procentului de maghiari din Transilvania nu s-a datorat „românizării", aşa cum se indică în anumite lucrări[17], ci a avut alte raţiuni, dintre care putem aminti exodul benevol spre Ungaria al circa 200 000 de maghiari din Transilvania în perioada 1918-1924[18] şi separarea de maghiari - încurajată de către statul

nostru natal, atât de scump nouă" (Gheorghe Sbârnă, *Parlamentul şi politica externă a României, 1919-1940*, Editura Sylvi, Bucureşti, 2000, p. 59).

12. Folosim termenul în accepţiunea sa extinsă, adică pentru un teritoriu cuprinzând fostul Mare Principat al Transilvaniei, Banatul, Crişana şi Maramureşul.
13. „Buletinul Statistic al României", editat de Direcţia Generală a Statisticii din Ministerul Industriei şi Comerţului, seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, pp. 156-157.
14. Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, *Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec. XX*, în volumul *Sabin Manuilă, Istorie şi demografie, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coordonatori Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 159.
15. *Ibidem*.
16. László Sebők, *The Hungarians in East Central Europe: A Demographic Profile*, „Nationalities Papers", vol. 24, nr. 3, 1996, p. 557.
17. Spre exemplu, vezi E. Illyés, *op.cit.*, pp. 58-59.
18. Despre problema refugiaţilor, vezi István I. Mocsy, *Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 491-508.

român - a unor grupuri de şvabi, armeni, slovaci din Ardeal[19]. La nivelul întregii ţări, în 1930, românii reprezentau 71,9% din totalul populaţiei, iar maghiarii erau cea mai numeroasă minoritate etnică, cu 7,9% din total[20].

Privind problema din punct de vedere statistic, maghiarii n-ar fi trebuit să reprezinte o ameninţare pentru statul român; cu sub 8% din totalul populaţiei ţării şi cu mai puţin de un sfert din cel al populaţiei din Transilvania, maghiarii n-ar fi trebuit să se constituie într-un obstacol în calea consolidării României. Însă statistica, aşa cum se întâmplă de cele mai multe ori, nu indică complexitatea situaţiei de fapt. În cazul Transilvaniei, acel sfert din populaţie însemna enorm, pentru că reprezenta cea mai mare parte a elitei sociale, economice şi culturale a regiunii. În plus, din aceste elite mai făceau parte şi evreii ardeleni, circa 3,2%[21], în marea lor majoritate maghiarizaţi[22]. A aduce la ordine un milion şi jumătate de ţărani nu ar fi fost o operaţiune uşoară, însă în nici un caz una imposibilă; dar a câştiga loialitatea foştilor potentaţi, care, deşi îşi pierduseră influenţa politică, deţineau încă multe dintre pârghiile activităţilor economice, stăpâneau oraşele şi conduceau instituţiile culturale, era o operaţiune mult mai dificilă, aproape sisifică, imposibil de înfăptuit în câţiva ani. Traian Bratu intuia bine: „ungurii şi săcuii pe care îi avem ca minoritate: iubirea lor sinceră nu se poate câştiga uşor şi curând, căci ei sunt cu gândul la trecut"[23].

De altfel, aceasta a fost şi natura confruntării româno-maghiare din Transilvania în primii ani interbelici. Ungurii şi-au dat seama că nu mai aparţineau de statul maghiar, însă nu „pierduseră" complet Transilvania[24]. Iar românii au descoperit foarte repede că fusese mai uşor să proclame unirea, să câştige confruntările militare şi să obţină recunoaşterea internaţională decât să obţină poziţia dominantă în viaţa economică, socială şi culturală a Transilvaniei, adică să-şi concretizeze în societate ascendenţa pe care o deţineau în materie de număr şi în plan politic. Minoritarii nu erau uşor de dislocat din poziţiile ocupate în profesiuni, oraşe şi şcoli; relaţiile lor sociale erau mult mai greu de anulat decât ar fi putut părea la o primă vedere[25]. Românii, care alcătuiseră - simplificând un pic lucrurile - „proletariatul naţional", trebuiau acum să-şi formeze o „clasă de mijloc naţională" şi „elite naţionale"; or, această acţiune nu se putea realiza decât în detrimentul aristocraţiei maghiare şi al burgheziei maghiare, germane şi evreieşti din Transilvania. Cu alte cuvinte, trebuia realizată o revoluţie socială pe coordonate naţionale[26].

Şi în primul rând trebuiau „românizate" oraşele din Transilvania, unde românii reprezentau în 1930 doar circa 35% din populaţie, maghiarii circa 38%, germanii circa

19. I. Bolovan, S. Bolovan, *op.cit.*, pp. 160-161.
20. Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 19.
21. I. Bolovan, S. Bolovan, *op.cit.*, p. 159.
22. Davis Schaary, *„The Jewish Policy" in Great Romania between the Two World Wars*, în volumul *The Jews in the Romanian History*, coordonat de Ion Stanciu, Editura Silex, Bucureşti, 1996, p. 153.
23. T. Bratu, *op.cit.*, p. 62.
24. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 90.
25. I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 20.
26. C.A. Macartney, *Hungary and Her Successors, The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937*, Oxford University Press, Oxford, 1937, p. 287.

13%, iar evreii maghiarizaţi aproximativ 10,5%[27]. „Românizarea" oraşelor nu însemna „românizarea" populaţiei urbane, adică deznaţionalizarea maghiarilor, germanilor şi a celorlalte minorităţi etnice, ci efortul statului român de a dezvolta elite de origine etnică românească, astfel încât să poată înlocui elitele regimului maghiar ce guvernase până atunci[28]. „Românii", considera C.A. Macartney, „n-au considerat niciodată, şi pe bună dreptate, că au vreo şansă să se reconcilieze cu maghiarii", iar ideea asimilării, de sorginte central-europeană (germană), era străină gândirii româneşti[29]. În plus, faptul că românii erau ortodocşi sau greco-catolici, iar maghiarii calvini sau romano-catolici, ca şi faptul că Biserica Ortodoxă nu practica prozelitismul au eliminat principiul asimilării din structura raportului dintre majoritatea românească şi minoritatea maghiară din Transilvania. Iar o dovadă adiţională în acest sens o găsim în faptul că au trebuit să treacă peste 70 de ani – abia recensământul din 1992 certifică acest lucru – pentru ca procentul populaţiei urbane româneşti din Ardeal să ajungă la nivelul procentului de populaţie românească din provincie (circa 75%), iar procentul de populaţie urbană maghiară din Transilvania să coboare la nivelul procentului de populaţie maghiară din regiune (circa 20%)[30]. Altfel spus, deziderátul „românizării" sau „naţionalizării" oraşelor transilvănene[31] de la începutul anilor '20 s-a concretizat abia după 20 de ani de regim democratic, un război mondial şi 50 de ani de comunism.

La început, în primii ani interbelici, maghiarii au sperat că vor putea specula eventualele clivaje din rândurile majorităţii, între românii ardeleni şi cei din Vechiul Regat. Au crezut din tot sufletul că „valahii transilvăneni urăsc pe românii din Regat"[32]. Unii au visat că, astfel, s-ar putea concretiza măcar ideea unui Ardeal independent[33]. A fost o iluzie, repede spulberată de contactul cu realitatea. În pofida unor inevitabile dispute legate de metodele de unificare a ţării, de opinii politice diverse sau de anumite interese personale sau de grup, practic solidaritatea profundă şi reală a poporului român nu s-a clătinat niciodată. Altfel spus, printre români nu şi-a găsit loc vreun sentiment iredentist, n-a existat nici un fel de simpatie pentru vreo schemă care să instituie independenţa Transilvaniei[34].

În relaţiile cu minoritatea maghiară, românii, negândindu-se nici o clipă la asimilare, n-au făcut altceva decât să încerce dizolvarea aşa-numitului „bloc maghiar" – sau maghiarizat –, adică separarea de maghiari a acelor grupuri etnice ce fuseseră maghiarizate în ultimele decenii de dinainte de primul război mondial. Era vorba de şvabii, evreii, saşii, românii recent asimilaţi – foarte puţini, de altfel – şi de populaţia, nici ea numeroasă, care vorbea maghiara, dar era de confesiune ortodoxă sau greco-catolică. În privinţa saşilor, şvabilor şi a evreilor, statul român nu a intenţionat să-i românizeze, ci, dimpotrivă, a adoptat politici culturale de natură liberală, menite să le consolideze

27. I. Bolovan, S. Bolovan, *op.cit.*, p. 159.
28. I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 27.
29. C.A. Macartney, *op.cit.*, p. 285.
30. I. Bolovan, S. Bolovan, *op.cit.*, p. 159.
31. Ioan Scurtu, *Minorităţile naţionale din România în anii 1918-1925*, în volumul *Minorităţile naţionale... 1918-1925*, p. 14.
32. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31.
33. *Ibidem*, f. 293-295.
34. C.A. Macartney, *op.cit.*, pp. 279-283.

acestora identitatea naţională proprie. Dacă în cazul germanilor această abordare a autorităţilor de la Bucureşti a dat roade, mai ales pentru şvabii bănăţeni şi cei sătmăreni, în cel al evreilor rezultatele s-au lăsat o vreme aşteptate, deoarece au fost situaţii în care pur şi simplu nu s-a putut opri procesul de maghiarizare început cu câteva decenii înainte[35]. Spre exemplu, într-un memoriu din august 1922 al unui grup de minoritari din Oradea, alcătuit în special din evrei, se scria: „Subsemnaţii suntem... părinţi şi capi de familie din acest ţinut, toţi educaţi prin strămoşi şi secole în limba şi cultura maghiară; aparţinem deci naţiunii maghiare"[36]. Într-un raport al Siguranţei din 1920 cu privire la evreii din Transilvania se estima că cei complet maghiarizaţi reprezentau circa 20% din totalul evreilor ardeleni, dar erau mai ales intelectuali şi studenţi[37]. Cercetări recente au relevat faptul că estimarea din raportul respectiv al Siguranţei era eronată, procentul real al evreilor maghiarizaţi fiind, cel puţin la debutul perioadei interbelice, mult mai mare, de peste 50%[38].

Un alt motiv evident pentru escaladarea tensiunilor dintre români şi maghiari la începutul perioadei interbelice l-a constituit problema comunicării. Cum cei mai mulţi dintre românii din Ardeal se opuseseră în trecut maghiarizării şi prin refuzul de a învăţa limba maghiară, precum şi prin repudierea opţiunii de a-şi da copiii la liceele şi universităţile maghiare, rezultatul acestei atitudini era acela că nu erau foarte mulţi români în anii '20 cunoscători ai limbii maghiare. Iar unguri ştiutori de limbă română erau şi mai puţini: până în 1918 pur şi simplu nu avusese nici un rost să o înveţe, iar după aceea greutăţile de acomodare cu limba statului din care făceau parte derivau nu numai din problemele de natură lingvistică, ci şi din aversiunea pe care o resimţeau cei mai mulţi dintre ei pentru o limbă a unei culturi „inferioare"[39] şi a unei naţiuni aşişderea: „limba valahilor, a iobagilor de ieri, buni numai să procure bogăţie magnaţilor şi grofilor"[40]. Însă, indiferent de raţiunile obturării comunicării, acest fenomen cataliza tensiunile dintre minoritarii maghiari şi majoritatea românească[41].

---

35. T. Bratu, *op.cit.*, p. 43; vezi şi Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, pp. 128-146; Téreza Mózes, *Evreii din Oradea*, Editura Haseffer, Bucureşti, 1997, pp. 146, 153-156.
36. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 29/1922, f. 84.
37. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 232-235.
38. Zvi Hartman, *The Issue of the Jewish Identity in Transylvania between the Two World Wars*, în volumul *The Jews in the Romanian History...*, p. 190.
39. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 90.
40. *Glasul minorităţilor*, Lugoj, anul I, nr. 6/noiembrie 1923, pp. 28-29. Începând cu acest număr, în revista editată în limba română de un grup de maghiari transilvăneni a fost inserată o notiţă în formularea căreia noi am sesizat şi o notă maliţioasă: „Dacă în redactările noastre vor obveni oareşicari greşeli gramaticale sau de topică, rugăm onoraţii noştri cetitori să fie cu considerare la aceea că, fiind crescuţi şi aderenţi ai culturei maghiare, în decurs de patru ani ne-a fost imposibilă însuşirea mai perfectă a limbii române şi astfel sperăm că eventualele erori vor fi scuzabile, drept răsplată a stăruinţelor noastre serioase" (p. 21).
41. Au existat şi tentative, promovate şi de români, şi de maghiari, de a se calma tensiunile de natură culturală între cele două etnii prin promovarea traducerilor de opere literare – din română în maghiară şi din maghiară în română –, fără însă a se constata rezultate pozitive spectaculoase (vezi, spre exemplu, A.N.I.C., *Fond Ministerul Artelor*, dosar nr. 839/1923, f. 1, 10-11, 25, 37-38).

Un exemplu: o comună din judeţul Sălaj a trimis o scrisoare „secţiei de alienaţi" a Spitalului din Cluj, misivă scrisă în maghiară, în care se solicita internarea unei femei demente. Răspunsul primit a fost sec: „Nu înţelegem limba"[42]. Inversând rolurile şi plasându-ne înainte de 1918, asemenea situaţii fuseseră cu miile. Însă, pe vremea respectivă, aceea era „normalitatea". Iar maghiarilor nu le venea acum să creadă că trebuiau să-şi joace rolurile într-o nouă piesă şi cu un nou regizor. „Normalitatea" de atunci s-a transformat acum în „discriminare", „reavoinţă" şi „asuprirea minorităţilor". Noi nu putem şti dacă persoana de la Cluj care a răspuns la respectiva scrisoare cunoştea sau nu limba maghiară; nici nu contează prea mult, deoarece orice variantă îşi găseşte justificarea. Românii aveau dreptate în a nu cunoaşte sau în a nu vrea să înveţe limba maghiară, iar maghiarii aveau dreptate în a se simţi, psihologic vorbind, victimele unui coşmar.

În plus, dificultăţile maghiarilor de adaptare la cadrul reprezentat de statul român şi autorităţile româneşti erau alimentate şi de felul cum fuseseră văzuţi românii de către maghiari înainte de 1918, altfel spus, care erau stereotipurile prevalente în societatea maghiară cu privire la români. Dacă evreul era „cel lacom", slovacul era „cel prost", sârbul era „cel fioros", românul era „cel murdar"[43]. În acelaşi timp, românii erau consideraţi cei mai înapoiaţi din partea maghiară a Imperiului dualist, temperamentali şi resentimentari, necinstiţi, beţivi, în general analfabeţi, având un cler cu un nivel de educaţie modest, „nu prea dornici de muncă, dar dacă erau convinşi puteau lucra bine şi din greu, însă acest lucru se întâmpla foarte rar; de obicei îşi cultivau pământul cât să nu moară de foame"[44]. Indiferent dacă sau în ce măsură aceste stereotipuri aveau legătură cu realitatea, nu e deloc greu de înţeles de ce, în condiţiile unui asemenea „orizont de aşteptare", cei mai mulţi dintre maghiarii din România nu se puteau împăca nicidecum cu noii „stăpâni"[45].

Două au fost domeniile în care conflictul româno-maghiar a avut accente acute în primii ani interbelici: cel educaţional şi cel privitor la proprietatea asupra pământului. Dacă în primul caz tensiunile s-au perpetuat practic de-a lungul întregului secol XX, chestiunea rămânând una de prim-plan în contextul raporturilor româno-maghiare, în cel de-al doilea a fost vorba doar de urmările – sociale, politice, economice şi naţionale – ale revoluţionării de către autorităţile de la Bucureşti a sistemului proprietăţii funciare, urmări resimţite acut mai ales în primul deceniu interbelic. Şcoala şi proprietatea au fost deci mărul discordiei româno-maghiare în primii ani de după 1918. Faptul nici nu este de mirare. Ce ar fi putut să inflameze spiritele mai mult decât o făceau transformările radicale din cadrul celor două instituţii fundamentale ale oricărei societăţi? Practic nu

42. *Glasul minorităţilor*, anul I, nr. 4/septembrie 1923, p. 11.
43. Andrea Petö, *The Image of a Remote Enemy*, în volumul *Pride and Prejudice. National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, editat de László Kontler, Central European University, Budapesta, 1995, p. 199.
44. Mariann Nagy, *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*, în volumul *Pride and Prejudice...*, pp. 40-41.
45. Sau, aşa cum susţinea Nicolae Iorga, „evreii rămâneau maghiari, iar aristocraţia se închidea dispreţuitoare contra oricărui contact social cu neamul vechilor iobagi ori cu înfăţişătorii cuceririi, uzurpării" (*România contemporană de la 1904 la 1930, Supt trei regi, Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, ediţia a II-a, Editura Pro, Bucureşti, 1999, p. 321).

exista familie din Ardeal care să nu fie afectată, într-un fel sau altul, de cele două categorii de probleme ; tot aşa cum guvernele de la Bucureşti şi Budapesta, ca şi forumul genevez, garant al sistemului de protecţie a minorităţilor naţionale, nu puteau să nu acorde o atenţie deosebită celor două domenii.

II.2. Români şi maghiari – probleme legate de sistemul de învăţământ

Şcoala a fost percepută, pe bună dreptate, de noile autorităţi din Transilvania – locale şi centrale – ca fiind un eficient instrument de omogenizare, capabil să accelereze unificarea naţională, mai ales că elitele româneşti simţeau că ţara lor era „înapoiată", potrivit standardelor ţărilor civilizate şi prin comparaţie cu unele populaţii neromâneşti, mai instruite, din propria lor ţară[46]. Drept urmare, a debutat o adevărată „ofensivă culturală" ca program de unificare naţională prin intermediul şcolii. Toate guvernele din acea perioadă – Ion I.C. Brătianu (1918-1919), Alexandru Vaida-Voevod (1919-1920), Alexandru Averescu (1920-1921) şi din nou Ion I.C. Brătianu (1922-1926) –, ca şi Consiliul Dirigent din Transilvania au acţionat în acest sens, însă rolul decisiv a fost jucat la început de Resortul Cultelor şi Instrucţiunii al Consiliului Dirigent, iar ulterior de Ministerul Instrucţiunii, condus de Constantin Angelescu în cele două guverne Brătianu.

Constantin Angelescu, în calitate de ministru al instrucţiunii în guvernul Brătianu din 1919, şi-a propus să uniformizeze învăţământul românesc din România până la începutul anului şcolar 1919/1920. Proiectul a eşuat însă, nu numai din cauza condiţiilor din ţară – România s-a aflat practic în război în acea perioadă –, cât mai ales din pricina rezistenţei întâmpinate din partea românilor transilvăneni, doritori să conserve cel puţin un timp anumite particularisme locale şi să abordeze chestiunea reformării sistemului de învăţământ într-un mod gradual[47]. Aşa cum se exprima Onisifor Ghibu, secretar general al instrucţiunii publice din cadrul resortului mai sus amintit al Consiliului Dirigent, „Unificarea învăţământului din întreaga ţară este [...] scopul nostru. Un proces de transformare atât de radicală nu se poate însă precipita. Trebuie să avem răbdare până ce cele patru organizaţii şcolare, câte avem astăzi în ţara întreagă, ca zestre a unui trecut vitreg, să poată face un singur întreg sănătos în temelii şi în toate încheieturile lui. Să lucrăm în fiecare clipă pentru unificare, dar să nu forţăm împotriva firei lucrurilor"[48].

Acesta a fost spiritul în care a acţionat Resortul Cultelor şi Instrucţiunii din cadrul Consiliului Dirigent[49]. Cum, în decembrie 1918, anul şcolar era început, primele măsuri adoptate de Resort au avut caracterul unor ajustări la situaţia existentă, urmând ca

46. I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 29.
47. *Ibidem*, p. 59.
48. Onisifor Ghibu, *De vorbă cu învăţătorimea din Ardeal*, în *Prolegomena la o educaţie românească*, Bucureşti, 1941, p. 322.
49. Despre dificultăţile experimentate de românii din Transilvania în privinţa educaţiei înainte de 1918, vezi opiniile şefului Resortului de Culte şi Instrucţiune publică din Consiliul Dirigent, Vasile Goldiş (Horia Salcă, Florin Salvan, *Dr. Alexandru Vaida-Voevod, corespondenţă, 1918-1919*, Editura Transilvania Expres, Braşov, 2001, pp. 175-184).

schimbările structurale să survină o dată cu anul şcolar următor (1919/1920)[50]. În ianuarie 1919[51] s-a instituit limba română ca limbă oficială şi s-a aplicat în cazul minorităţilor legea maghiară a naţionalităţilor din 1868[52]. De asemenea, s-a stabilit limba de predare în diferite tipuri de şcoli din Transilvania. În şcolile particulare (confesionale), cel care susţinea stabilimentul din punct de vedere financiar urma să hotărască limba de predare. În şcolile primare de stat, limba majorităţii din cadrul unei comunităţi urma să fie folosită ca limbă de predare, existând însă şi posibilitatea de a se institui clase paralele pentru elevii minoritari, în limba maternă, dacă exista un număr suficient de elevi. Învăţământul în şcolile secundare urma să se desfăşoare în limba majorităţii din fiecare district, în timp ce limba de predare din învăţământul liceal şi superior avea să corespundă limbii majorităţii din întreaga regiune[53].

Acest decret din ianuarie 1919 reprezenta un compromis. Pe de o parte, românii încercau să utilizeze beneficiile rezultate din schimbarea stăpânirii, iar pe de altă parte, se amâna uniformizarea sistemului de învăţământ în întreaga Românie. Sistemul educaţional din Vechiul Regat era exclusiv de stat, spre deosebire de Transilvania, unde supravieţuia sistemul conceput în deceniile anterioare în Ungaria. În Imperiul habsburgic, până la jumătatea secolului al XIX-lea, şcolile fuseseră aproape exclusiv confesionale. Apoi, treptat, statul a început să se implice din ce în ce mai mult în chestiunile educaţionale, pe măsură ce conştientiza rolul şcolii în articularea naţiunii. Astfel, în 1918, statul maghiar ajunsese să deţină aproape în exclusivitate învăţământul superior şi liceal, ca şi o bună parte din cel primar şi secundar. Cum statul român devenise moştenitorul direct al celui maghiar în Transilvania, autorităţile româneşti au preluat aproape toate şcolile de stat din regiune[54], încercând măcar să blocheze procesul de maghiarizare ce se manifestase la sfârşitul veacului XIX şi până la primul război mondial[55].

Operaţiunea nu s-a dovedit deloc simplă, mai ales din perspectiva modestelor posibilităţi materiale ale statului român din acea vreme, ca şi a lipsei acute de personal calificat[56]. A fost uşor de proclamat că şcolile de stat maghiare deveniseră şcoli de stat româneşti; mult mai dificilă a fost românizarea lor reală, în condiţiile în care lipseau

50. Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, p. 260.
51. Anterior se dispusese ca în toate şcolile de stat şi în cele confesionale româneşti istoria, geografia şi Constituţia Ungariei să fie înlocuite cu istoria, geografia şi Constituţia României (*ibidem*, pp. 261-262; Aug. Caliani, *L'Enseignement minoritaire en Transylvanie (I)*, în „Revue de Transylvanie", I, 2, 1934, p. 169).
52. În privinţa acestei legi, vezi Zoltán Szász, *Inter-ethnic Relations in the Hungarian Half of the Austro-Hungarian Empire*, „Nationalities Papers", vol. 24, nr. 3, 1996, pp. 400-403.
53. *Decretele, Regulamentele şi Ordonanţele Consiliului Dirigent din Transilvania*, Cluj, 1929, p. 5; Romul Boilă, *Consiliul Dirigent*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918-1928*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 93.
54. Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, pp. 266-267.
55. Cu privire la legile educaţionale maghiare din acea perioadă, vezi V. Pană, *op.cit.*, pp. 188-200; Z. Szász, *op.cit.*, pp. 403-406.
56. Criza personalului didactic afecta nu numai învăţământul preuniversitar, ci şi pe cel superior, nu doar regiunile proaspăt unite cu România, ci şi Vechiul Regat („Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor", anul XXI, vol. XXIII, nr. 484/mai 1919, p. 35).

cărţile şi manualele în limba română, profesorii erau puţini[57], iar cei mai mulţi dintre minoritari au boicotat de la început şcolile de stat, chiar şi cele în care se folosea limba lor maternă. Profitând de posibilitatea care le-a fost oferită de decretul Consiliului Dirigent din ianuarie 1919[58], iar apoi de aşa-numitul Tratat al minorităţilor din decembrie 1919, bisericile „neromâneşti" din Transilvania – catolică, calvină, luterană şi unitariană – au lansat o amplă campanie de înfiinţare de şcoli confesionale[59]. Astfel, practic, aproape pe lângă fiecare şcoală de stat a apărut, la concurenţă, o şcoală confesională, preoţii şi ierarhii bisericilor mai sus amintite exercitând presiuni susţinute asupra enoriaşilor, cu scopul boicotării şcolilor de stat[60].

Această concurenţă între şcolile de stat şi cele confesionale din Transilvania, transformată uneori în confruntare deschisă, a debutat într-un moment în care, înainte de semnarea Tratatului de la Trianon, unii mai sperau că soarta Ardealului nu era pecetluită. Iar urmările s-au manifestat pe diverse planuri. În primul rând, liderii românilor transilvăneni reuniţi în cadrul Consiliului Dirigent au simţit că bunăvoinţa cu care considerau ei că îi trataseră pe minoritari le fusese trădată, ceea ce i-a determinat să-şi înăsprească atitudinea în chestiunea şcolară[61]. În al doilea rând, s-a instalat o stare conflictuală în chestiuni educaţionale, mai ales între minoritarii unguri şi autorităţile româneşti, stare care, în pofida existenţei unor momente de recrudescenţă a tensiunii şi a unora de acalmie relativă, s-a menţinut în întreaga perioadă interbelică. În sfârşit, oficialităţile de la Bucureşti au început să respingă din ce în ce mai ferm tendinţele de tip regionalist ale liderilor românilor ardeleni[62]. Probabil că

---

57. Drept urmare, pe de o parte, au fost menţinute cadrele didactice maghiare care au depus un jurământ de loialitate faţă de statul român, iar pe de altă parte, s-a încercat recrutarea de personal didactic insuficient calificat (pensionari, studenţi, funcţionari etc.), pentru „calificarea" căruia s-au organizat cursuri scurte, „intensive", la Cluj şi în alte oraşe transilvănene, în timpul verii, în perioada 1919-1920. Aceşti oameni ar fi trebuit ulterior să-şi continue studiile, ceea ce rareori s-a întâmplat. Astfel, ca de multe ori în istoria românească, o măsură concepută iniţial ca provizorie a devenit definitivă, cu evidente urmări pernicioase. În acest caz, era vorba despre discreditarea sistemului educativ românesc, ca şi despre faptul că oamenii respectivi erau plătiţi mai prost şi priviţi ca inferiori de către elevii şi colegii lor (Onisifor Ghibu, *O pagină din istoria învăţământului nostru : profesorii cursişti din Transilvania*, în *Prolegomena...*, pp. 390-395). Abia în iulie 1922 Constantin Angelescu a decis desfiinţarea, în 1923, a Comisiei interimare de la Cluj, menită să-i legitimeze pe „cursiştii" din 1919-1920 care nu-şi finalizaseră studiile (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 572/1922, f. 36-37).
58. Completat de o altă decizie a Consiliului Dirigent din 22 septembrie 1919, potrivit căreia fiecare confesiune avea dreptul să-şi înfiinţeze şcoli pe cheltuiala sa, cu condiţia respectării legilor statului român (vezi Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, p. 261).
59. Practic, numărul şcolilor confesionale maghiare s-a dublat în perioada 1918-1920 (Louis C. Cornish, *Religious Minorities in Transylvania*, The Beacon Press, Boston, 1925, p. 77).
60. Iosif Popovici, *Problema şcolilor minoritare din Ardeal şi Bănat*, Cluj, 1925, p. 34; I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 215.
61. Onisifor Ghibu, *Cea dintâi experienţă politică făcută cu minoritatea maghiară din Transilvania*, în *Prolegomena...*, pp. 759-760.
62. Iată cum caracteriza retroactiv ziarul liberal *Viitorul*, spre finele anului 1923, măsurile Consiliului Dirigent din domeniul educaţiei: „...este desigur o crimă să laşi minorităţile să deschidă noi şcoli confesionale acolo unde tu ca stat ai deschis şcoli pentru aceste minorităţi [...].

şi chestiunea şcolară a contribuit la adoptarea deciziei de desfiinţare, în primăvara lui 1920, a Consiliului Dirigent[63].

Înfiinţarea într-un răstimp scurt a sute de şcoli confesionale a presupus un efort financiar deosebit din partea bisericilor minoritare, ca şi a enoriaşilor lor, care au fost supuşi la taxe pentru aceasta[64]. Iar fenomenul se petrecea într-un moment în care averile bisericilor respective primiseră lovituri grele în urma aplicării reformei agrare. La fel s-a întâmplat şi cu EMKE, Asociaţia Maghiară de Educaţie Publică, ale cărei proprietăţi fuseseră confiscate de către Consiliul Dirigent în toamna anului 1919[65]. Acuzată de iredentism, EMKE a trebuit să facă faţă unei supravegheri atente din partea autorităţilor româneşti[66]. Implicarea asociaţiei în colectarea de fonduri pentru ajutorarea şcolilor confesionale a atras atenţia Direcţiei Poliţiei şi Siguranţei Generale din cadrul Ministerului de Interne, care a informat Ministerul Instrucţiunii, în vara lui 1922, cu privire la natura activităţilor EMKE[67].

Concurenţa dintre şcolile de stat pentru minoritari şi cele confesionale dădea naştere pe plan local la animozităţi şi tensiuni. Spre exemplu, un învăţător „de stat" dintr-o comună din judeţul Trei Scaune a afişat în sunetul tobei următorul anunţ la începutul anului şcolar 1922/1923: „Contribuţiile impuse pentru şcoala confesională nu sunt obligatorii pentru nimeni, fiindcă statul nu le va încasa legal. [...] Să aibă populaţia mai mare încredere în şcoala de stat, unde nu trebuie să plătească contribuţii, fiind instrucţia total gratuită, ba chiar copiii vor primi şi cărţi, şi caiete în mod gratuit. Poporul va vedea la finele anului că şi în şcoală se educă astfel de unguri, dacă nu mai buni, ca în şcoala confesională. Statul a dat poporului şcoală gratuită, ca să îl salveze de sarcini, dar poporul, sedus de unele persoane, are frică de ea. Se doreşte a susţine din buzunarul poporului şcoli confesionale, unde nu se poate preda în alt fel decât în şcoala de stat. Şcoala de stat e şi mai sănătoasă pentru copii, şi părintele care este îngrijorat pentru sănătatea copilului său, îşi face cont serios unde să-l dea"[68].

O astfel de atitudine din partea învăţătorului de la şcoala de stat din comuna respectivă a dat naştere la o reacţie din partea Consiliului Dirigent al Eparhiei Reformate din Transilvania, care a solicitat ministrului instrucţiunii „a împiedica astfel de abuzuri şi a

---

Şi este desigur o crimă să laşi pregătirea corpului didactic pe mâna acelora care au tot interesul să asculte, la un moment dat, de inspiraţiunile care vin de la Budapesta. Şi, în sfârşit, este o crimă împotriva statului român ca şi sub stăpânirea românească să se mai continue cu maghiarizarea" (*apud* „Glasul minorităţilor", I, nr. 7/decembrie 1923, p. 2).

63. Deşi Consiliul Dirigent – ca şi Resortul Cultelor şi Instrucţiunii – a fost desfiinţat la 2 aprilie 1920, au apărut alte instituţii descentralizate (în cazul Transilvaniei – Secretariatul General de la Cluj), iar în martie 1921 au fost instituite în anumite domenii nişte Directorate Generale, unul dintre acestea fiind dedicat învăţământului. Abia în a doua jumătate a anului 1922, ministrul instrucţiunii din cabinetul I.I.C. Brătianu, Constantin Angelescu, a desfiinţat toate Directoratele Generale pentru învăţământ (vezi I. Livezeanu, *op.cit.*, pp. 56-57). Despre alte raţiuni ale desfiinţării Consiliului Dirigent, vezi Partidul Poporului, *Studiu asupra situaţiei ţării în martie 1920, ianuarie 1922 şi aprilie 1926*, Bucureşti, 1927, pp. 206-208.
64. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 211-212.
65. I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 217.
66. „Glasul minorităţilor", I, nr. 5/octombrie 1923, pp. 8-9.
67. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 29/1922, f. 55.
68. *Ibidem*, f. 76.

chema pe învăţătorul, care pe această cale vrea să răstoarne pacea confesională, la ordine". Referatul funcţionarului de la Bucureşti care s-a ocupat de caz a avut în vedere următoarea soluţie, însuşită de altfel şi de diriguitorii Ministerului Instrucţiunii: „Sunt de părere să se comunice în mod confidenţial revizorului şcolar din Trei Scaune să lucreze cu prudenţă în chestiunea şcolilor confesionale străine şi să se ferească de ordine date în scris. Se va răspunde Episcopatului reformat din Cluj că Ministerul a luat act de protestul său şi că a dat ordin în consecinţă"[69].

Acest caz este ilustrativ în privinţa situaţiei de confruntare dintre şcolile de stat pentru minoritari şi cele confesionale. Statul român, preluând şcolile deţinute anterior de statul maghiar şi dorind să respecte litera Tratatului minorităţilor, ce prevedea obligativitatea statului de a oferi învăţământ primar gratuit în limba maternă a minoritarilor, şi să etatizeze, în spiritul tradiţiei din Vechiul Regat, cea mai mare parte a sistemului educaţional, a deschis şcoli pentru minoritari, ca şi şcoli mixte în regiunile unde situaţia etnică o impunea. Însă minoritarii, în cazul de faţă maghiarii, au refuzat să urmeze astfel de şcoli, preferând să înfiinţeze noi şcoli confesionale, cu mijloace materiale uneori precare şi de multe ori în localuri improvizate. Astfel s-a ajuns la o situaţie paradoxală. Existau locuri unde şcoala de stat, având un sediu corespunzător şi beneficiind de asistenţa financiară a statului, era aproape goală[70], în acelaşi timp în care şcoala confesională dispunea de elevi, dar nu avea spaţiu şi materiale didactice, iar banii erau de multe ori insuficienţi[71].

În asemenea cazuri, tensiunea de natură naţională îşi făcea simţită prezenţa. Autorităţile experimentau frustrarea datorată faptului că eforturilor lor de a respecta un tratat ce le fusese impus cu forţa de către marile puteri li se răspundea cu ostilitate din partea minoritarilor. Iar aceştia din urmă se simţeau discriminaţi pe motive naţionale şi religioase[72], nepermiţându-li-se să-şi educe copiii aşa cum doreau[73]. Profesorii şi învăţătorii de la unele şcoli de stat se aflau uneori într-o stare de şomaj mascat, lipsiţi fiind de obiectul muncii: elevii. Oficialităţile române priveau cu suspiciune faptul că şcolile confesionale depindeau de autorităţi religioase cu sediul în străinătate[74] şi considerau că

69. *Ibidem*.
70. *Ibidem*, dosar 622/1924, f. 117.
71. *Ibidem*.
72. E interesant de remarcat faptul că, deşi conflictul părea de multe ori de natură confesională, cel mai adesea el nu avea de-a face câtuşi de puţin cu acest aspect. Pentru că nu era o confruntare între românii ortodocşi sau greco-catolici susţinuţi de stat şi maghiarii catolici, calvini sau unitarieni, cu atât mai puţin între şcolile confesionale româneşti şi cele neromâneşti, ci era o luptă de natură pur naţională.
73. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 82. Un episcop reformat din Ardeal enumeră într-un interviu acordat unei gazete ungureşti în noiembrie 1921 nemulţumirile maghiarilor din România cu privire la chestiunile educaţionale: preluarea de către stat a fostelor şcoli confesionale, existenţa şcolilor mixte, faptul că directorii şcolilor de stat nu puteau fi decât români, coborârea standardului de calitate în şcolile pedagogice româneşti, pierderea dreptului de publicitate pentru multe şcoli confesionale minoritare, nefinanţarea de către stat a acestor şcoli ş.a.
74. În vara anului 1921, deci la un an de la semnarea tratatului de pace cu Ungaria, reprezentanţii şcolilor confesionale maghiare din Transilvania purtau, spre stupefacţia guvernanţilor români, corespondenţă oficială cu autorităţile şcolare de la Budapesta (vezi „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 1/15 iulie 1921, Cluj, p. 14).

multe dintre aceste şcoli fuseseră fondate doar pentru a se opune noii guvernări româneşti[75] şi pentru a-i angaja pe profesorii maghiari care refuzaseră să jure credinţă României şi fuseseră daţi afară din slujbe[76].

Pe de altă parte, autorităţile nu-şi puteau permite, aşa cum ar fi vrut, să desfiinţeze toate şcolile confesionale neromâneşti. Ceea ce puteau face însă era să încurajeze tacit şi cu precauţie presiunile locale în favoarea şcolilor de stat[77] – aşa cum s-a întâmplat în cazul prezentat mai sus – şi să articuleze un cadru legal care să permită blocarea tendinţelor antiromâneşti ale unora dintre şcolile confesionale. Dintre măsurile adoptate în acest sens, pot fi amintite : interzicerea, încercată fără succes încă din vara lui 1921, ca şi în toamna lui 1922, dar pusă parţial în aplicare începând cu septembrie 1923 (ordinele 100 088 şi 100 090), ca elevii care făceau parte dintr-o minoritate etnică să se înscrie la o şcoală ce aparţinea de altă minoritate şi ca elevii de o anumită confesiune religioasă să se înscrie la şcolile altei confesiuni ; impunerea obligativităţii ca şi în şcolile confesionale să se predea limba română, istoria românilor şi geografia României ; retragerea dreptului de publicitate – recunoaşterea de către stat a diplomelor – pentru şcolile care nu îndeplineau anumite condiţii (sediu, dotare, profesori calificaţi şi cunoscători ai limbii române, număr de elevi şi altele) ; desfiinţarea şcolilor confesionale ai căror profesori sau elevi îşi manifestau deschis ostilitatea faţă de statul român ; instituirea aşa-numitei „zone culturale", menită a încuraja stabilirea de cadre didactice din Vechiul Regat în regiunile recent unite cu România[78].

În plus, au fost necesari circa patru ani şi nenumărate ordine şi circulare emise de la Bucureşti pentru ca diversele autorităţi confesionale neromâneşti din Ardeal să se simtă obligate să folosească în corespondenţa oficială cu instituţiile statului român nu numai limba maghiară, ci şi limba oficială a statului (*ibidem*, nr. 4/1 martie 1922, pp. 145-146 ; nr. 7-8/1922, p. 161).

75. „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 5-6/15 martie – 1 aprilie 1922, pp. 153-154.
76. I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 216.
77. Vezi Kelemen Gál, *Etatizarea şcolilor primare*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, pp. 5-13.
78. Aşa-numita „zonă culturală", care în Transilvania fusese instituită din 1920 (I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 58) şi cuprindea judeţele de la graniţa cu Ungaria şi pe cele secuieşti, a căpătat caracter permanent o dată cu intrarea în vigoare a Legii învăţământului primar din 1924. Profesorii şi învăţătorii veniţi din alte părţi ale ţării şi care desfăşurau „o activitate rodnică în şcoală şi afară de şcoală" primeau un spor de 50% din salariu (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 146/1924, f. 16-17). Deşi prevederea îi viza, evident, pe românii regăţeni veniţi în Transilvania pentru a conferi consistenţă „cordonului cultural" de la frontiera cu Ungaria şi pentru a face apostolat printre secui, au existat şi cazuri în care unii maghiari au solicitat indemnizaţia respectivă : „Şi noi, ca şi colegii noştri români de naţionalitate... simţim greutăţile traiului, scumpetea ce creşte din zi în zi. Dorim ca şi noi... să putem intra cu mai puţină grijă în faţa micilor noştri şcolari şi să ne putem împlini datoria spre folosul patriei noastre cu sfinţenie, abnegaţiune şi să ne putem uşura traiul, ca cu atât mai eficace să fie depusă munca de noi pe altarul sfânt al patriei" (*ibidem*, f. 157). Solicitarea le-a fost respinsă, fapt ce a întărit părerile maghiare despre semnificaţia „zonei culturale" : „unde din teritoriul îndepărtat al populaţiei majoritare se aruncă o trupă aleasă şi pregătită cu metode speciale de război, asigurându-i şi o soldă deosebită. [...] Ce egalitate de drepturi şi ce morală e aceea când o fracţiune considerabilă a cetăţenilor, guvernul statului, fără orice procedură formală, o condamnă la execuţie spirituală şi morală şi pe lângă aceea, premiul deosebit al celor ce se angajează să o facă îl dă din impozitele jertfelor [victimelor], rânduite spre acoperirea trebuinţelor publice ? ! " (Andrei Bitay, *Zona culturală*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 8-9/august-septembrie 1924, p. 10).

Interdicţia pentru şcolile confesionale de a primi elevi de altă confesiune, acţiune ce avea drept scop minimal încetarea maghiarizării evreilor, şvabilor, saşilor şi chiar a unor români, a fost resimţită ca o mare „jignire" de către maghiari şi bisericile minoritare[79], ca şi de către evreii care fuseseră în marea lor majoritate maghiarizaţi. Ministerul Instrucţiunii de la Bucureşti, ca şi organismele locale responsabile de învăţământ au fost bombardate cu memorii, petiţii şi proteste. Un exemplu în acest sens îl constituie memoriul, redactat în vara anului 1922, al unor evrei din Oradea care protestau împotriva faptului că fiii lor nu mai puteau urma liceul catolic din localitate[80]. Plin de patetism, textul respectiv oscila între obedienţă[81] şi fermitate[82], între acuzaţii de încălcare a legislaţiei interne şi a tratatelor internaţionale semnate de România[83] şi ameninţări voalate privitoare la urmările aplicării acelei măsuri guvernamentale[84]. Finalul conţinea o cerinţă imperativă: „Cerem sistarea unei încercări teritoriale foarte periculoase pe teren pedagogic, care ar determina un scandal de cultură, tulburând adânc sufletele şi cauzând haos şi prăbuşirea existenţelor"[85]. Deşi răspunsul autorităţilor a fost unul de genul „legea se aplică, nu se negociază"[86] – cu amendamentul că acei elevi care îşi începuseră studiile în anii anteriori şi le puteau continua la liceul respectiv, noua reglementare aplicându-se doar la cei care intrau în clasa I de liceu[87] –, este destul de probabil faptul că aceia dintre minoritari care cunoşteau şi speculau habitudinile administraţiei româneşti au putut să-şi rezolve problemele fără a face apel la petiţii şi proteste. Cert este însă faptul că şi în anii ce au urmat destui elevi minoritari au putut urma şcolile altor confesiuni[88]. În orice caz, din punct de vedere legislativ, chestiunea a fost reglementată definitiv, în sensul dorit de autorităţile româneşti, prin Legea învăţământului particular din decembrie 1925[89].

O altă chestiune ce a contribuit la tensionarea relaţiilor dintre minoritarii maghiari şi statul român a fost aceea a cadrelor didactice de etnie maghiară. Primii care au început să aibă probleme au fost învăţătorii şi profesorii maghiari din şcolile publice, cărora

79. „Glasul minorităţilor", II, nr. 3/martie 1924, pp. 26-27.
80. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 29/1922, f. 83-89.
81. „Ştim, de asemenea, că guvernul actual al ţării noastre a ridicat standardul democratismului şi principiul frumos de egalitate a tuturor cetăţenilor" (*ibidem*, f. 83).
82. „Toţi suntem cetăţeni români, pătrunşi de simţurile obligamentelor conexate cu această cetăţenie, însă conştienţi că avem şi drepturi egale cu ceilalţi cetăţeni români" (*ibidem*).
83. *Ibidem*, f. 87.
84. „Dacă cârmuitorii statului ar încerca să rupă cu forţa firele care leagă o fracţiune din popor de cultura şi limba proprie, chiar dacă s-ar evidenţia un succes negativ aparent trecător, pe termen lung nu s-ar obţine rezultatul dorit şi mai ales nu s-ar strânge legăturile sufleteşti ale acelei fracţiuni naţionale cu statul, ci din contră ar rezulta o îndepărtare iraţională şi inutilă" (*ibidem*, f. 84).
85. *Ibidem*, f. 89.
86. În realitate, au fost destule negocieri; spre exemplu, în februarie 1924, Consistoriul evanghelic din Sibiu a comunicat Inspectoratului şcolar din acelaşi oraş: „Avem promisiunea d-lor miniştri Angelescu şi Tătărescu că, până când durează pertractările relative la executarea ordinelor 100 088/1923 şi 100 090/1923, nu trebuie executată nici una dintre dispoziţiile acestor ordine. Vă rugăm să aşteptaţi sfârşitul pertractărilor" (*ibidem*, dosar 615/1924, f. 4).
87. *Ibidem*, dosar 29/1922, f. 126.
88. *Ibidem*, dosar 615/1924, f. 42.
89. *Minorităţile naţionale din România, 1925-1931, Documente*, coordonatori Ioan Scurtu, Ioan Dordea, Bucureşti, 1996, pp. 111-116.

Consiliul Dirigent din Transilvania le-a condiţionat, în decembrie 1918[90] şi februarie 1919[91], rămânerea în posturi de prestarea unui jurământ de fidelitate faţă de statul român. Măsura nu era tocmai legală, câtă vreme tratatul de pace cu Ungaria nu fusese încă semnat, însă era necesară din perspectiva situaţiei din Transilvania, aflată practic în război în acea vreme. În fond, ar fi fost şi ridicol ca statul român să plătească funcţionari infideli şi ostili. Urmând sfaturile venite din partea oficialităţilor de la Budapesta şi a liderilor bisericilor maghiare, mulţi profesori au refuzat prestarea jurământului, fiind menţinuţi în posturi în anul şcolar 1918/1919, dar daţi afară la debutul anului şcolar următor. Chestiunea s-a reglementat definitiv după semnarea Tratatului de la Trianon, când cadrele didactice minoritare, la fel ca toţi funcţionarii din Transilvania, au fost invitate, prin jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 1674 din 27 iunie 1920, să presteze jurământul de fidelitate. Li s-a oferit un termen de o lună pentru aceasta, iar pentru învăţarea limbii române li s-a acordat un an[92]. Dacă primul termen a fost în general respectat, cei mai mulţi dintre profesorii minoritari prestând jurământul cerut, cel de-al doilea s-a dovedit nerealist. Aveau să mai treacă câţiva ani până când profesorii şi învăţătorii minoritari din şcolile de stat au trebuit să se confrunte cu examenele de limbă română care să le ateste competenţa în domeniu.

În 1924 a venit şi rândul profesorilor şi învăţătorilor minoritari din şcolile confesionale să demonstreze că merită să fie dascăli în România[93]. În conformitate cu ordinul 100 090 din septembrie 1923, „cu începere de la 1 septembrie 1924 nu se vor mai admite ca profesori de Limba Română, Istoria Românilor, Geografia României şi Drept la şcoalele confesionale decât acei profesori care vor trece între 15 august şi 1 septembrie 1924 examenul pe care-l trec anul acesta profesorii de la şcolile statului cu limba de predare minoritară, examen de limba şi literatura română, Geografia României, Constituţia Ţării şi Istoria Românilor. Ceilalţi profesori confesionali, fără considerare de specialitate, vor avea să treacă, în acelaşi termen, examen de limba şi literatura română"[94]. Singurii dispensaţi de examenele respective erau profesorii şi învăţătorii „care au împlinit vârsta de 60 de ani, ori serviciu de 30 de ani, cu condiţia ca autoritatea confesională să se îngrijească de a se preda obiectele de mai sus în conformitate cu dispoziţiile luate de Minister"[95].

Aceste dispoziţii au dat naştere la nemulţumiri, proteste şi încercări de eludare a prevederilor legale, dar şi, în unele cazuri, la manifestări ale dorinţei de respectare a legii. Episcopia Romano-Catolică din Alba-Iulia solicita ca ministerul de resort să-i plătească pe „învăţătorii însărcinaţi de confesiuni ca să predea limba română"[96], iar Consiliul Dirigent al Statusului Romano-Catolic din Transilvania cerea ca Ministerul Instrucţiunii „să aducă pe contul statului un profesor de specialitate" la Liceul catolic din

90. V. Pană, *op.cit.*, pp. 201-202.
91. A. Caliani, *op.cit.*, p. 170.
92. V. Pană, *op.cit.*, p. 203.
93. Măsura fusese adoptată încă din 1922, dar se pare că nu s-a putut aplica până în 1924 (vezi „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 9-10/15 mai – 1 iunie 1922, pp. 177-178).
94. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 615/1924, f. 16, 73.
95. *Ibidem*.
96. *Ibidem*, f. 10.

Miercurea-Ciuc, deoarece „profesorii noştri... nu cunosc încă limba românească", iar „din cauza exproprierii proprietăţilor sale, fondul de studii al Statusului romano-catolic ardelean nu este în stare de a aduce jertfe extraordinare pentru susţinerea şcolilor lui"[97]. Mai mult decât atât, Consiliul local din Miercurea-Ciuc oferea parohiei catolice din localitate un „certificat de pauperitate", în care se afirma că parohia respectivă „n-are avere imobilă, nici fonduri de întreţinere din care ar putea acoperi în total cheltuielile ce se ivesc cu ocaziunea propunerii limbii române în şcoala confesională minoritară romano-catolică din localitate"[98]. Evident că la aceste cereri de finanţare a şcolilor confesionale, în condiţiile în care se desfăşura o luptă acerbă între acestea şi cele ale statului, oficialităţile nu puteau decât să dea răspunsuri negative. Motivele refuzurilor erau clare, aşa cum va evidenţia ministrul instrucţiunii, Constantin Angelescu : „...Domniile Voastre voiţi să plătească statul pe toţi învăţătorii, să clădească şi să întreţină toate şcolile ? Cu alte cuvinte, statul să dea tot şi şcoala să fie a Domniilor Voastre ? Este iarăşi o imposibilitate"[99].

O dovadă a faptului că statul român nu-şi propunea ca prin examenele de acreditare a profesorilor şi învăţătorilor minoritari din şcolile confesionale să-i îndepărteze pe aceştia din învăţământ[100] o reprezintă organizarea, pe speze publice, a unor cursuri de pregătire, în vara lui 1924, în mai multe oraşe ardelene[101]. Însă existau destule cadre didactice în întreaga Transilvanie care n-au făcut sau n-au putut face nici cel mai mic efort pentru a-şi însuşi limba oficială a statului. Aşa cum remarca un inspector care a vizitat diverse şcoli minoritare din judeţul Ciuc, „învăţătorii confesionali şi de stat maghiari..., parte din cauza bătrâneţei şi a surmenajului, parte din antipatie şi ură milenară, nu mai pot sau nu vor să înveţe româneşte. [...] A propune limba română în felul cum s-a propus de învăţătorii bătrâni, cu peste 20 de ani vechime, înseamnă a batjocori şi a poci limba românească. Chiar şi copiii râd de pronunţarea caraghioasă cum o fac aceşti învăţători. Aceasta nu se mai poate tolera pe viitor"[102].

Vrând-nevrând, treptat, chiar dacă la început s-au opus, autorităţile confesionale minoritare au trebuit să accepte inspectarea stabilimentelor lor şcolare de către funcţionarii Ministerului Instrucţiunii[103]. Dacă la început au fost cazuri când nu s-au permis

97. *Ibidem*, dosar 622/1924, f. 6.
98. *Ibidem*, f. 22.
99. C. Angelescu, *Lege pentru învăţământul primar al statului (şcoale de copii mici, şcoale primare, şcoale şi cursuri de adulţi, şcoale şi clase speciale pentru copii debili şi anormali educabili)*, Bucureşti, 1925, pp. 173-174.
100. Au existat însă, fără îndoială, şi abuzuri locale de acest gen. Spre exemplu, unui învăţător maghiar din Miercurea-Ciuc i s-a condiţionat de către revizorul şcolar Nicolae Comaniciu eliberarea salariului restant de depunerea unei cereri de pensionare (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 19/1924, f. 65). Acelaşi revizor român ar fi dorit să devină proprietarul Casei Culturale a învăţătorilor din localitate (*ibidem*, f. 97) şi se afla în conflict deschis cu prefectul român al judeţului Ciuc (*ibidem*, f. 52). Toate aceste aspecte ilustrau, poate, şi sterilitatea eforturilor româneşti într-o zonă, cea secuiască, cu evidentă preponderenţă maghiară.
101. *Ibidem*, dosar 615/1924, f. 21.
102. *Ibidem*, dosar 622/1924, f. 117.
103. Vezi „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 1/15 iulie 1921, pp. 8-9.

inspecţiile sau când nu s-au semnat rapoartele de inspecţie pentru că nu erau redactate în limba maghiară[104], o dată cu trecerea timpului diriguitorii confesiunilor minoritare, ca şi cei ai şcolilor lor au înţeles că o astfel de atitudine ostilă atrăgea automat retragerea dreptului de publicitate sau chiar închiderea unităţilor şcolare respective. Oficialităţile nu aveau nevoie de prea multe motive pentru a închide nişte stabilimente pe care le considerau focare ale şovinismului[105].

Rapoartele de inspecţie oferă o imagine nuanţată asupra atitudinii pe care reprezentanţii statului român în domeniul şcolar o aveau faţă de şcolile confesionale, ca şi asupra situaţiei învăţământului confesional maghiar din Transilvania. Unii dintre inspectori acţionau în spiritul apropierii de minoritari, aşa cum a fost cazul Aureliei Piposiu: „în toate inspecţiile pe care le-am făcut am căutat mai mult să cunosc sentimentul ce-l nutresc elementele minoritare faţă de noi şi în toate şcolile m-am purtat cu mult tact şi m-am folosit de toate mijloacele pentru a câştiga generaţia tânără" şi „în anul şcolar ce urmează îmi voi da toată silinţa să pătrund în sufletul instituţiilor şi cunoaşterea de-amănuntul a progreselor făcute pe teren cultural românesc şi în special a sentimentelor ce nutreşte fiecare şcoală faţă de patrie. Am credinţa că prin metoda mea împăciuitoare să pot câştiga nu numai elementele minoritare tinere, dar şi o bună parte din corpul didactic"[106]. Şi existau rapoarte de inspecţie care subliniau eforturile făcute de unele şcoli confesionale de a se adapta la noile realităţi ale României. Spre exemplu, un asemenea raport al unei inspecţii făcute în decembrie 1923 la Liceul unitarian din Cristuru Secuiesc, semnat şi de inspectorul Nicolae Regman, şi de directorul şi profesorii maghiari ai liceului, se încheia astfel: „Pe calea legalităţii, a ordinei şi sincerităţii ne vom întâlni întotdeauna ca prieteni!"[107].

Însă alţi inspectori - de fapt, cei mai mulţi dintre ei - nu descopereau prea multe motive de optimism în inspecţiile pe care le făceau. Un raport de inspecţie la Liceul catolic „Marianum" din Cluj, din primăvara anului 1923, ilustra cum, la peste patru ani de la unire, în inima Transilvaniei se făcea educaţie maghiară: „istoria şi geografia se predau în ungureşte de unguri, cu tendinţe antinaţionale..., iar limba română se predă de persoane care abia îngână româneşte"; „la clasa a II-a secundară... profesorul m-a aşteptat cu poezia *Ce te legeni, codrule ?* de Mihai Eminescu. Câte zile va fi chinuit pe eleve ca s-o memoreze nu ştiu; dar ştiu că copilele nu cunoşteau înţelesul material al nici unui cuvânt din poezia recitată, nici echivalentul lui în ungureşte"; iar geografia se preda, în anul şcolar 1922/1923, după harta Ungariei antebelice[108].

Alte rapoarte arătau că unele şcoli funcţionau fără autorizaţie[109], în mod clandestin[110], nu aveau sedii proprii, activând de multe ori în localuri improprii procesului de învăţământ[111],

104. I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 215.
105. Vezi cazul Şcolii Civile romano-catolice din Haţeg (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 572/1923, f. 25).
106. *Ibidem*, dosar 615/1924, f. 39, 77.
107. *Ibidem*, dosar 628/1924, f. 3.
108. *Ibidem*, dosar 510/1923, f. 119-120.
109. „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 11-12/ 15 iunie - 1 iulie 1922, p. 188.
110. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 628/1924, f. 4.
111. *Ibidem*, dosar 615/1924, f. 41; dosar 622/1924, f. 117.

nu dispuneau de materiale didactice, conducerile lor exercitau presiuni asupra elevilor minoritari ai căror părinţi îndrăzniseră să-i înscrie la o şcoală de stat[112], „elevii în răspunsurile lor dovedeau că nu s-a făcut printre ei nici o încercare de începere a învăţării limbii române"[113], alţi elevi ridiculizau limba română şi răspundeau cu obrăznicie la întrebările inspectorilor[114], pe coridoarele unor şcoli era pictat tricolorul maghiar[115], se serbau şi se comemorau „evenimente şi persoane politice din Ungaria, în acelaşi timp în care erau sfidate sărbătorile româneşti"[116], existau elevi care nu erau capabili să spună în limba română „numele Majestăţilor Lor şi al ţării în care trăiesc"[117], unii dintre directori erau „şovinişti încarnaţi, care dădeau elevilor o educaţie intransigentă maghiară"[118]. Cel mai adesea, asemenea rapoarte de inspecţii prefigurau retragerea dreptului de publicitate sau chiar închiderea/desfiinţarea şcolii[119]. Uneori chiar presa de la Budapesta consemna motivele pentru care unele şcoli fuseseră închise: se cânta imnul maghiar, iar elevii răspundeau că Braşovul se află în Ungaria[120].

Pierderea dreptului de publicitate însemna că şcoala respectivă nu mai putea oferi absolvenţilor săi diplome recunoscute de stat. Cel care îşi finaliza studiile la o asemenea şcoală şi dorea să obţină un certificat care să ateste acest lucru trebuia să susţină, contra cost, un examen în faţa unei comisii speciale, alcătuită din profesori români. Rezultatele erau de obicei catastrofale. Spre exemplu, 95% din cei 830 de elevi de la un liceu maghiar din Arad au căzut la examenul susţinut în faţa unei comisii de profesori români: „examinatori necunoscuţi pun întrebări îngrozitoare şi cu mare neîncredere"[121]. O analiză maghiară a rezultatelor de la diferite licee ungureşti din Transilvania fără drept de publicitate scotea în evidenţă faptul că elevii maghiari aveau şanse mici să promoveze[122]. Autorităţile şcolare româneşti împărtăşeau aceeaşi opinie. Numai explicaţiile acestui fenomen erau văzute ca fiind diferite: maghiarii le puneau pe seama relei-voinţe a examinatorilor români, iar românii considerau că elevii maghiari erau slab pregătiţi la limba română, istoria şi geografia României în special datorită faptului că dascălii lor nu-şi făceau datoria şi nu-şi îndrumau corespunzător ciracii. Adevărul era, probabil, undeva pe la jumătatea drumului.

---

112. Vezi cazul Şcolii civile catolice de fete din Odorheiu Secuiesc (*ibidem*, dos. 628/1924, f. 6-9) sau cel al Şcolii primare catolice din Deva (*ibidem*, f. 10-11). În revista maghiară „Glasul minorităţilor" (nr. 4/septembrie 1923, p. 30) s-a făcut afirmaţia că Siguranţa ar fi rechiziţionat şcoala din Deva; în realitate, s-a dovedit faptul că Biserica Catolică îşi vânduse localul şcolii.
113. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 628/1924, f. 20.
114. *Ibidem*, dosar 615/1924, f. 45.
115. *Ibidem*, dosar 630/1924, f. 115.
116. „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 10/1 decembrie 1921, p. 113.
117. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 615/1924, f. 42, 44.
118. *Ibidem*, dosar 630/1924, f. 13.
119. Pentru un punct de vedere maghiar cu privire la închiderea unor şcoli şi grădiniţe ungureşti din Banat, vezi „Glasul minorităţilor", I, nr. 7/decembrie 1923, p. 12; II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, p. 16.
120. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 23.
121. Árpád Pál, *Nu e permis a trânti viitorul*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 5/mai 1924, p. 1.
122. Spectator, *Icoana vremii în şcolile secundare*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 10-12/octombrie-decembrie 1924, pp. 15-18.

O dată pierdut dreptul de publicitate, el era foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de recăpătat, în ciuda eforturilor pe care le făceau autorităţile confesionale în subordinea cărora se afla şcoala respectivă. Spre exemplu, episcopul romano-catolic al Transilvaniei, Gusztáv Cárol Mailáth, se plângea ministrului instrucţiunii în februarie 1924 referitor la cazul şcolii de fete din Odorheiu Secuiesc: „...oare Dl. Inspector a avut dreptate... să ridice dreptul de publicitate al şcoalei în chestie? Au meritat bunele surori această pedeapsă? Se poate oare observa o rea intenţiune sau o contumaţie din partea acestor surori? N-au dat ei [*sic*!] dovadă de promptitudinea şi zelul pentru a face tot posibilul şi a satisface cerinţelor şi dispoziţiunilor Ministeriale? Şi n-am făcut şi eu tot ce îmi stă în putinţă pentru a executa toate ordinele respective ale Excelenţei Voastre? [...] Faptul că în acelaşi oraş s-a înfiinţat şi o şcoală de stat de acelaşi caracter nu poate fi cauza ridicării dreptului bisericii noastre de a menţine şcolile sale legale"[123]. Iar episcopul reformat din Ardeal, Nagy Károly, se plângea aceluiaşi ministru al instrucţiunii, în iunie 1924, de faptul că, după ridicarea dreptului de publicitate la unele dintre şcolile Bisericii Calvine, s-au remediat deficienţele care determinaseră degradarea aşezămintelor respective, dar nimeni nu mai venise, în ciuda cererilor şi promisiunilor repetate, să constate dacă şcolile îşi puteau recăpăta statutul pierdut. Între timp, se lamenta Nagy într-o limbă română aproximativă, „elevi sunt siliţi de a pune examen în faţa unui comisie, ai cărui membri lor sunt necunoscuţi, din cauza cărei e natural ca nu poate arăta un succes îndestulător"[124].

O altă problemă a învăţământului confesional maghiar din Transilvania era aceea a programelor şi, implicit, a manualelor. Câţiva ani după unire s-au folosit vechile manuale şi programe de pe vremea monarhiei bicefale[125]. De asemenea, se utilizau cărţi şi materiale didactice tipărite în Ungaria postbelică[126], dintre care unele cu evident caracter antiromânesc[127]. Însă pe măsură ce autorităţile şcolare româneşti au izbutit să desfăşoare inspecţii în stabilimentele educaţionale confesionale, iar avertismentele ce au urmat, privitoare la pierderea dreptului de publicitate sau chiar la închiderea şcolilor, au vizat şi chestiunea programelor şi manualelor, situaţia a început să se schimbe. Treptat, cărţile şi manualele n-au mai putut fi utilizate decât dacă aveau aprobarea Ministerului Instrucţiunii[128], iar programele au trebuit adaptate după cele din învăţământul public, deoarece

123. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 628/1924, f. 9. De altfel, Mailáth era un adversar declarat al Transilvaniei româneşti, el protestând vehement la Conferinţa de pace de la Paris împotriva stăpânirii de către România a provinciei (vezi László Révész, *Minderheitenschicksal in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie, Unter besonderer Berücksichtigung der magyarischen Minderheit*, W. Braumüller, Viena, 1990, pp. 126-127).
124. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 630/1924, f. 129.
125. *Ibidem*, dosar 510/1923, f. 22, 54-55.
126. *Ibidem*, f. 119-120. Uneori ordinele şi dispoziţiile venite de la Bucureşti în vederea prohibirii importului şi confiscării de cărţi publicate în Ungaria după 1920 vizau nu numai lucrările cu caracter revizionist şi iredentist, ci şi traducerile în maghiară ale marilor opere literare şi ştiinţifice universale („Ideea Europeană", V, nr. 122/1-8 iulie 1923, p. 4), fapt ce afecta atât nevoile culturale ale minorităţii maghiare, cât şi afacerile librarilor unguri din Ardeal (vezi doleanţele unor asemenea librari, A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 510/1923, f. 101).
127. *Ibidem*, dosar 401/1924, f. 78.
128. „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 2/15 august 1921, pp. 17-18; A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 510/1923, f. 118; „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii Publice", anul XXV, nr. 534-535/iulie-august 1923, pp. 449-450.

era singura soluţie ca absolvenţii instituţiilor de învăţământ particulare să poată trece examenele, iar, după 1925, să poată lua bacalaureatul. Eforturile finanţatorilor şcolilor confesionale în privinţa schimbării programelor şi seturilor de manuale, dar şi lentoarea desfăşurării acestui proces sunt ilustrate de cererea Consiliului Dirigent al Statusului Romano-Catolic din Transilvania, adresată în mai 1923 Ministerului Instrucţiunii: „...programa noastră nouă de învăţământ... se conformează gradativ către programa şcoalelor de Stat. [...] Vă rugăm cu profundă stimă Domnule Ministru ca, luând în considerare împrejurările grave de trai şi spesele enorme ale părinţilor împreunate cu frecventarea şcoalei, [să] binevoiţi a ne da sprijinul moral şi material; fie-ne totodată permis a vă ruga, Domnule Ministru, să binevoiţi a ne retrimite manualele după examinarea lor, fiind ele, cu oarecare excepţiuni, proprietatea elevilor"[129].

Un aspect inedit al procesului de adaptare a programelor şcolilor confesionale la cerinţele educaţionale ale Ministerului Instrucţiunii a fost acela referitor la tensiunile provocate de dispoziţia ministerială, de la începutul anului şcolar 1922/1923, de a se introduce obligativitatea studierii limbii franceze în locul celei engleze. În ciuda avertismentelor repetate venite de la minister, în decembrie 1922 şi martie 1923, conducerile şcolilor confesionale maghiare nu s-au conformat decât spre sfârşitul anului şcolar, solicitând însă amânarea examenelor pentru luna septembrie. Autorităţile educaţionale româneşti au acceptat cererea, dar nu au anulat pedeapsa avertismentului, ce prefigura ridicarea dreptului de publicitate: „...avertismentul – oricât ar cere-o şcolile în chestiune – nu poate fi retras, pentru că atât pentru interesul statului, cât şi pentru interesul elevilor, direcţiunile şcolilor avertizate trebuie să-şi dea în sfârşit seama că un ordin al statului român nu este o hârtie pe care – chiar când se repetă – să o arunce la coş"[130]. Opoziţia bisericilor protestante se întemeia pe faptul că ele aveau mai multe legături cu lumea anglo-saxonă[131] decât cu cea francofonă. Românii răspundeau că nimeni nu împiedica şcolile confesionale ca, „după ce au introdus limba franceză, să menţină şi pe cea engleză"[132].

Uneori confruntarea pe tărâm şcolar dintre români şi maghiari degenera, aşa cum s-a întâmplat în mai 1924 în comuna Joseni din judeţul Ciuc. Cu prilejul unei serbări câmpeneşti pentru sărbătorirea „Zilei păsărilor şi a arborilor", discursul unui profesor maghiar, Anton Szakacs, a avut şi un pasaj ce a stârnit revolta românilor: „Ziua de astăzi încă nu e ziua bucuriei, dar avem speranţă că această zi va sosi şi speranţa ne este numai în voi. O zi de bucurie adevărată va fi numai atunci când, împreună cu grupurile de oameni care serbează ziua păsărilor şi a arborilor, vor sărbători şi păsările". Profesorii de la şcoala românească s-au revanşat prin nerecunoaşterea victoriei unor elevi maghiari în competiţiile sportive din cadrul acelei serbări şi prin confiscarea steagului şcolii maghiare. Încercarea lui Szakacs de a recupera stindardul s-a lovit de opoziţia unui profesor român: „...profesorul Negoescu m-a lovit în cap cu ruda steagului, vulnerându-mă la frunte, ochi şi nas, încât pe urma loviturii mi s-a pornit sângele pe nas şi pe

129. A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 510/1923, f. 53.
130. *Ibidem*, f. 116-117.
131. Legături pe care confesiunile respective le-au folosit în acest caz pentru a acuza statul român că boicotează limba engleză.
132. *Ibidem*.

gură. În acest moment Gheorghe Antoniu Kiss s-a aruncat între noi pentru a-l împiedica pe profesorul Negoescu de a-şi continua bătălia sângeroasă. Cu toate acestea, profesorul Negoescu, fiind mult superior în ce priveşte forţa fizică, mi-a aplicat alte două lovituri cu pumnul, dintre care o lovitură grea în ceafă m-a doborât la pământ, făcându-mă să-mi pierd conştiinţa, aşa că nu am mai auzit nimic decât strigătul de «hurra» al grupului numeros de elevi români"[133].

Fără a generaliza acest incident şi fără a încerca noi să dăm sentinţe, după trei sferturi de secol, în acest caz, putem totuşi afirma că pasiunile naţionale exacerbate îşi găseau uneori, în primii ani interbelici, un natural, dar în acelaşi timp nefericit teren de afirmare şi în domeniul educaţional. Explicaţia de natură psihologică este relativ simplă : era prea devreme ca maghiarii să-şi uite vechiul statut şi să-şi inhibe suferinţele datorate faptului că fuseseră „răpiţi din o cultură mai înaltă, ajungând sub guvernare şi în situaţie socială orientală"[134] ; iar românii nu-şi puteau reprima dorinţa de a valorifica extraordinara revanşă istorică pe care şi-o luaseră faţă de maghiari la sfârşitul primului război mondial. Sau, altfel spus, tensiunea provenea şi din faptul că unii sperau că situaţia respectivă nu era decât temporară, iar ceilalţi erau iritaţi că exista, în fond, şi această posibilitate. Oricum, nu este greu de bănuit ce impact puteau avea incidente precum cel prezentat mai sus asupra şanselor de convieţuire paşnică în diverse comunităţi locale cu populaţie mixtă : timpul necesar pentru uitarea unor asemenea confruntări se măsura în ani, dacă nu chiar în decenii.

În sfârşit, un alt motiv major al tensiunii dintre români şi maghiari în Transilvania l-a constituit operaţiunea de românizare a Universităţii din Cluj. Imediat după unirea Ardealului cu România s-a pus problema transformării Universităţii din Cluj – care fusese cea de-a doua mare universitate din Ungaria, după cea din Budapesta – într-o instituţie românească. Refuzul profesorilor maghiari ai Universităţii de a presta jurământul de fidelitate faţă de statul român în mai 1919 a condus la destituirea lor şi la preluarea instituţiei de către români[135]. Reorganizată în lunile ce au urmat, printr-un efort major al întregii lumi academice româneşti, Universitatea şi-a deschis porţile pentru studenţi în anul universitar 1919/1920 şi a fost inaugurată cu mare fast în perioada 31 ianuarie – 2 februarie 1920[136]. O evoluţie asemănătoare a cunoscut şi Academia de Drept din Oradea. De asemenea, au fost înfiinţate şi organizate alte instituţii de învăţământ superior românesc în Transilvania : Academia de Agricultură din Cluj şi Şcoala Politehnică din Timişoara[137].

Pierderea Universităţii din Cluj a fost resimţită cu mare durere de toţi maghiarii, nu numai din România ; modul tranşant în care procedaseră românii i-a luat prin surprindere şi i-a înverşunat pe maghiari. Era o nouă dovadă că în Transilvania se desfăşurase o revoluţie naţională ce modificase raporturile interetnice încetăţenite în deceniile anterioare. Autorităţile de la Budapesta au contribuit şi ele la escaladarea animozităţilor pe

133. *Ibidem*, dosar 622/1924, f. 110.
134. „Glasul minorităţilor", I, nr. 6/noiembrie 1923, p. 27.
135. I. Livezeanu, *op.cit.*, pp. 260-265 ; Traian Udrea, *Aspecte privind dezvoltarea învăţământului din România în perioada interbelică*, în „Revista istorică", tomul I, nr. 3/1990, pp. 280-281.
136. Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, pp. 274-276.
137. Idem, *The Ruling Council...*, p. 219.

această temă, înfiinţând imediat două noi universităţi maghiare, la Debrecen şi Szeged[138], cea din urmă emiţând diplome în numele Universităţii Regale din Cluj[139]. Cele două instituţii din Ungaria răsăriteană au atras iniţial mulţi studenţi din România, însă deoarece guvernul de la Budapesta a comis eroarea de a nu recunoaşte diplomele româneşti, măsura de reciprocitate a autorităţilor de la Bucureşti s-a impus ca naturală, ea având ca urmare şi descreşterea evidentă a numărului de cetăţeni români de etnie maghiară care se deplasau la studii în Ungaria. Încă din anul academic 1921/1922, „războiul rece" dintre România şi Ungaria se manifesta şi în domeniul recunoaşterii studiilor[140].

Cu toate că, aşa cum am văzut, asperităţile româno-maghiare din domeniul învăţământului erau evidente şi nu puţine la număr, problemele din sfera educaţiei au suscitat, în primii ani interbelici, o influenţă relativ redusă asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria, ca şi asupra funcţionării, din perspectivă româno-maghiară, a sistemului de protecţie a minorităţilor naţionale aflat sub girul Ligii Naţiunilor. Cauzele care au condus la această situaţie pot fi identificate cu destulă uşurinţă. În primul rând, în aceşti ani de început ai perioadei interbelice, în prim-plan s-au aflat alte chestiuni. Din punctul de vedere al raporturilor româno-maghiare, mai importante au fost problema teritorială şi, legată de aceasta, aceea a securităţii ; iar din perspectiva sistemului de protecţie a minorităţilor, maghiarii, sau mai exact liderii lor – şi cei din România, şi cei din Ungaria –, au resimţit mai acut transformările pe care statul român le-a realizat în domeniul proprietăţii imobiliare şi, drept consecinţă, protestele lor au vizat în special această chestiune.

În al doilea rând, modificările din sistemul educaţional din Transilvania nu s-au produs brusc, ci au trecut câţiva ani până când autorităţile româneşti au declanşat campania de uniformizare a învăţământului. Practic, toate măsurile din perioada 1918-1923 au avut un caracter provizoriu, ceea ce lăsa loc speranţei maghiarilor că legile ce urmau să înlocuiască nenumăratele decrete, ordonanţe ministeriale şi dispoziţii ale forurilor locale responsabile de învăţământ nu vor cuprinde elementele care le stârneau nemulţumirea. Această speranţă nu a fost tocmai îndreptăţită, câtă vreme legislaţia românească cu privire la învăţământ a inclus cele mai multe dintre dispoziţiile anterioare din domeniu. Însă această legislaţie nu a venit decât la mijlocul anilor '20: Legea învăţământului primar din 1924, Legea învăţământului particular din 1925, Legea bacalaureatului din acelaşi an, ca şi Legea învăţământului secundar din 1928. Deloc întâmplător, în 1925 au debutat şi s-au înteţit după aceea protestele maghiare la Liga Naţiunilor pe probleme şcolare.

Până în 1925, nu avem ştiinţă de existenţa vreunei petiţii „oficiale" pe probleme de învăţământ provenită din surse maghiare, care să fi intrat în discuţia Ligii[141]. Singura

138. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 334.
139. I. Livezeanu, *op.cit.*, pp. 268-269.
140. Vezi în acest sens şedinţa Consiliului Profesoral al Facultăţii de Drept a Universităţii din Cluj din 10 mai 1922 (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucţiunii*, dosar 572/1922, f. 18).
141. Expresia „petiţie oficială" are în vedere acele reclamaţii referitoare la încălcarea sau la pericolul de încălcare de către România a aşa-numitului Tratat al minorităţilor din decembrie 1919, petiţii care să se fi conformat procedurii sistemului de protecţie a minorităţilor al Ligii Naţiunilor şi care să fi ajuns în discuţia, singura care conta în ultimă instanţă, a Consiliului forumului genevez. Pentru că petiţii maghiare, să le spunem „neoficiale", au fost nenumărate, inclusiv în chestiunea învăţământului (vezi Vasile Stoica, *Propaganda ungurească în contra*

aparentă excepţie a constituit-o raportul *Transylvania under the Rule of Roumania* al Misiunii Unitariene Americane ce vizitase Ardealul în primăvara lui 1920[142], raport înaintat Secretariatului Ligii Naţiunilor de către Liga pentru Protecţia Minorităţilor din România, organizaţie cu sediul la Budapesta. Deşi Ungaria nu era în 1920 membră a Ligii (va reuşi să obţină acest statut abia în 1922[143]), iar organismul budapestan amintit mai sus nu avea calitate procesuală potrivit procedurii în conformitate cu care funcţiona sistemul de protecţie a minorităţilor, statul român s-a simţit dator să răspundă, în martie 1922, la afirmaţiile din acel raport[144].

Cu privire la chestiuni educaţionale, răspunsul românesc explica de ce a fost nevoie ca Universitatea maghiară din Cluj să fie transformată în Universitatea românească din Cluj şi prezenta felul în care s-a procedat. Din punct de vedere juridic, statul român fiind succesorul celui maghiar, universitatea clujeană intra în proprietatea autorităţilor româneşti. În plus, exista şi o datorie morală să se blocheze acţiunea de maghiarizare a Transilvaniei, ce reprezentase obiectivul fundamental al instituţiei de învăţământ superior din Cluj până în 1918. Nu în ultimul rând, se preciza faptul că refuzul profesorilor maghiari de a presta jurământul de fidelitate faţă de statul român a facilitat preluarea Universităţii de către români[145].

Memoriul românesc mai explica şi lipsa de veridicitate a acuzaţiilor maghiare, preluate de unitarienii americani, conform cărora statul român confiscase localurile şcolilor confesionale ungureşti şi înfiinţase şcoli româneşti. În realitate, respectivele aşezăminte educaţionale aparţinuseră statului maghiar, iar acum, potrivit aceluiaşi drept de succesiune (*iure successionis*), reveneau statului român, care nu le-a schimbat destinaţia şi nici nu le-a românizat: „...nici una din aceste şcoli n-a fost închisă, ci ele funcţionează tot ca şcoli ungureşti, însă supravegheate şi susţinute de statul român"[146]. În continuare, răspunsul românesc la acuzele din raportul Misiunii Unitariene Americane identifica raţiunile pentru care statul român era îndreptăţit să solicite fidelitate din partea

---

României la Liga Naţiunilor, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", III, nr. 4/1921, p. 478; A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 18-21, 78-79; „Democraţia", XI, nr. 4/1923, pp. 48-50). Însă aceste documente de sorginte maghiară n-au ajuns în primii ani interbelici, din diverse motive, pe agenda Consiliului Ligii Naţiunilor, spre intensa nemulţumire a maghiarilor (vezi Francisc Albrecht, *Societatea Naţiunilor şi protejarea minorităţilor*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, pp. 19-29).

142. De-a lungul întregii perioade interbelice au existat mai multe ciocniri de opinii între diversele guverne româneşti şi unitarienii americani (vezi Nicolae Dascălu, *Imaginea României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Universităţii din Bucureşti, 1998, pp. 166-170).
143. Mihai Iacobescu, *N. Titulescu şi Liga Naţiunilor, Rolul forului de la Geneva pe frontul păcii generale*, în volumul *Titulescu şi strategia păcii*, coordonator Gh. Buzatu, Editura Junimea, Iaşi, 1982, p. 166.
144. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 428-450; în plus, în 1921 guvernul Averescu invitase oficial în România o delegaţie a unitarienilor britanici, a cărei vizită se finalizase cu rezultate favorabile punctului de vedere al autorităţilor româneşti (vezi Virgiliu Florea, *Cărturari englezi în apărarea Marii Uniri*, „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj", XXIX, 1988-1989, pp. 545-546).
145. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 442-443.
146. *Ibidem*, p. 443.

profesorimii maghiare din şcolile de stat, ca şi învăţarea limbii oficiale a statului de către toţi profesorii şi elevii din România[147].

În sfârşit, după ce era scos în evidenţă faptul că în doar trei ani de zile numărul şcolilor confesionale maghiare din Transilvania sporise exponenţial, era explicitat motivul fundamental pentru care guvernele româneşti nu ajutaseră financiar până în 1921 bisericile „maghiare" şi şcolile lor: ostilitatea manifestată de acestea faţă de statul român, prin refuzul de a-l recunoaşte. Imediat după ce în primăvara lui 1921 „episcopii unguri din Transilvania şi Banat au făcut jurământul cuvenit de fidelitate faţă de statul român", au început să sosească şi sumele de la bugetul statului alocate diverselor culte religioase, potrivit proporţiei credincioşilor lor din totalul populaţiei României[148]. Sigur că proporţiile respective nu erau prea mari, sumele fiind în consecinţă relativ modeste, tot aşa cum nici asistenţa de orice natură pe care statul român o oferea pentru bisericile „maghiare" (catolică, calvină şi unitariană) nu se putea compara cu cea oferită până nu demult de către statul maghiar. Însă acestea erau noile realităţi...[149].

II.3. Români şi maghiari – probleme privind sistemul proprietăţii asupra pământului

Al doilea domeniu în care tensiunile dintre români şi maghiari au cunoscut o etapă de recrudescenţă în primii ani interbelici a fost cel referitor la proprietatea asupra pământului. Practic, de la 1918 până la jumătatea deceniului al treilea al veacului XX, în România s-a produs o adevărată revoluţie în sfera agrară, ale cărei consecinţe s-au manifestat în întreaga perioadă interbelică. Prezentarea necesităţii înfăptuirii unei reforme agrare radicale nu se află printre obiectivele cercetării noastre. Ceea ce putem totuşi spune este faptul că impactul psihologic major al răscoalei din 1907 în societatea românească şi promisiunile guvernanţilor din 1913, reluate de regele Ferdinand în momentul greu pentru ţară din1917, dăduseră naştere unui orizont de aşteptare al maselor de ţărani, ce trebuia în mod obligatoriu intersectat de măsurile liderilor de la Bucureşti după încheierea conflagraţiei mondiale. În plus, printre hotărârile adunărilor de la Chişinău şi Alba-Iulia, care proclamaseră unirea Basarabiei şi, respectiv, a Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu Regatul României, se afla şi solicitarea expresă de realizare a unei reforme agrare radicale.

În consecinţă, oricare ar fi fost culoarea politică a guvernului de la Bucureşti, după încheierea ostilităţilor în primul război mondial trebuia făcută o redistribuire a fondului funciar. O cereau considerente de natură socială şi politică, dar exista şi un fundamental imperativ naţional în acest sens. Deşi, ulterior, în dezbaterile de pe plan internaţional cu privire la reforma agrară din România, partea română a accentuat mai mult caracterul social şi economic al reformei, tot aşa cum în dezbaterile politice interne cele mai multe forţe politice îşi adunau capital politic din scoaterea în evidenţă a aspectului naţional al

147. *Ibidem*, p. 444.
148. *Ibidem*, pp. 443-449.
149. Vezi şi V. Stoica, *op.cit.*, pp. 504-506.

revoluţiei agrare din teritoriile unite cu România în 1918, astăzi se poate afirma negreşit că transformarea din temelii a sistemului proprietăţii funciare rurale din primii ani ai perioadei interbelice a avut un dublu caracter: social-economic, pe de o parte, dar şi naţional, pe de alta. Era necesar ca ţăranii să primească pământ, însă era la fel de necesară realizarea unei nivelări, a unei reduceri a decalajului apărut de-a lungul secolelor între români şi fostele naţionalităţi dominante din Transilvania, Bucovina şi Basarabia în materie de proprietate asupra pământului.

Deşi este evident faptul că, pe lângă sutele de mii de ţărani români din Transilvania care au fost împroprietăriţi în urma reformei agrare, au primit pământ şi ţărani maghiari şi saşi, la fel de evident este şi faptul că marii „perdanţi" ai procesului de redistribuire a fondului funciar din provincie au fost aristocraţia maghiară, bisericile minorităţilor naţionale şi asociaţiile economice, culturale şi sociale ale aceloraşi minorităţi naţionale, cu predilecţie cea maghiară. Nu este deloc întâmplător faptul că maghiarii din România şi cei din Ungaria au reacţionat cu atâta vehemenţă împotriva reformei agrare înfăptuite de statul român, iar aceste contestaţii furibunde au marcat atât de pregnant deopotrivă relaţiile dintre minoritatea maghiară şi majoritatea românească şi pe cele dintre România şi Ungaria în primul deceniu interbelic.

La scurt timp după unirea cu România, minorităţile au început să înţeleagă ce se preconiza la Bucureşti în privinţa reformei agrare, o dată cu publicarea decretului-lege din 14 decembrie 1918, care stabilea principiile exproprierii, şi cu începerea procesului de aplicare a reformei. Apoi, în mai 1919, a fost făcut public proiectul de reformă agrară întocmit de Victor Bontescu, şeful Resortului de Agricultură din cadrul Consiliului Dirigent, ceea ce a stârnit îngrijorări printre minoritari. Iar în perioada 6-11 mai 1919, Marele Sfat Naţional a dezbătut şi aprobat legea agrară, sancţionată de rege la 10 septembrie 1919 şi promulgată cu decretul 3911 din 12 septembrie 1919[150]. Ulterior, la 5 noiembrie 1920, pentru a pregăti exproprierile, guvernul român a adoptat un decret cu privire la arendarea obligatorie a proprietăţilor de peste 200 de iugăre cadastrale (sau arpeni cadastrali; 1 hectar = 1,737 iugăre). În sfârşit, în primăvara lui 1921, a început în Parlamentul de la Bucureşti discutarea proiectului legii de reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, operaţiune finalizată la 23 iulie 1921, când legea a fost adoptată[151].

Întreg procesul de legiferare a reformei agrare şi apoi de aplicare a acesteia a stârnit un val de reacţii nefavorabile din partea minorităţii maghiare din România, a formaţiunilor politice ale maghiarilor, a Bisericilor „maghiare", ca şi a guvernului de la Budapesta. Nu putem, în cadrul cercetării noastre, să prezentăm toate aceste reacţii negative, din presă, din cadrul diverselor manifestări politice, din Parlament sau de pe plan internaţional. În mod similar, nu putem nici să analizăm răspunsurile autorităţilor româneşti la seria nesfârşită de acuze maghiare din sfera proprietăţii asupra pământului. Ceea ce putem însă face este să prezentăm acele motive de nemulţumire ale maghiarilor care, prin reiterarea lor continuă, s-au dovedit mai importante decât altele, precum şi replicile româneşti. De asemenea, vom încerca să scoatem în evidenţă faptul că problematica

150. D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975, p. 57; Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, p. 221.
151. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 281-289.

raportului dintre interesele maghiarilor din România şi din Ungaria şi reforma agrară românească a avut o influenţă marcantă asupra relaţiilor româno-maghiare, ca şi asupra relaţiilor politice şi economice din partea centrală şi răsăriteană a continentului şi poate chiar din întreaga Europă.

Printre primele memorii semnificative ce sintetizau nemulţumirile maghiare se numără cele din 31 decembrie 1920, 25 februarie 1921[152] şi 28 aprilie 1921[153], redactate de către Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei şi trimise la Liga Naţiunilor. Principalele afirmaţii şi acuzaţii la adresa guvernului român cuprinse în cele trei documente erau următoarele: existau diferenţe marcante între reforma agrară din Vechiul Regat şi cea din Transilvania, ceea ce indica faptul că scopul celei din urmă era „persecutarea şi sărăcirea minorităţilor etnice, maghiare şi săseşti" ; Transilvania nici n-ar fi avut nevoie de o reformă agrară radicală ; deoarece majoritatea covârşitoare a marilor proprietari (91,7%) era alcătuită din unguri şi saşi, exproprierea era, în fapt, o metodă de prigonire a minorităţilor, încălcându-se astfel egalitatea în faţa legii a tuturor cetăţenilor ; arendarea forţată stabilită în noiembrie 1920 era, de asemenea, o măsură antiminoritară, întrucât „ţăranul român era sătul de pământ" ; statul român dorea „sărăcirea şi spolierea proprietarilor unguri", ba chiar „ruina proprietarilor maghiari" ; „preţul de expropriere în Transilvania e cel din 1913, iar în Vechiul Regat e cel din 1916 – prin urmare, marii proprietari din Vechiul Regat, care sunt de origine română, sunt favorizaţi faţă de marii proprietari din Transilvania şi Banat, care sunt în majoritatea lor covârşitoare de origine ungurească" etc.

Răspunsul românesc[154], datat 9 decembrie 1921[155], începea prin sublinierea faptului că „nici Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, nici Tratatul Minorităţilor din 9 decembrie 1919, nici alt tratat semnat de Guvernul regal, indiferent de interpretarea clauzelor sale, nu a obligat Guvernul regal să supună spre aprobarea vreunei autorităţi, alta decât «Corpul Legislativ Român» sau a Majestăţii sale, măsurile luate pentru reforma social--economică". Altfel spus, guvernul român – cabinetul condus de Alexandru Averescu se afla în ultima lună de guvernare – nu se considera obligat să răspundă în faţa vreunei instanţe internaţionale, ci dorea doar să clarifice, cu titlu de informaţii, unele dintre afirmaţiile şi acuzaţiile lansate de guvernul maghiar.

În general, replicile româneşti la cele mai importante componente ale „rechizitoriului" maghiar erau de felul următor: „diferenţele în condiţii de producţie, exploatare şi administrare, în viaţa social-economică şi în psihologia populaţiei agricole explică diferenţele existente între reforma agrară elaborată de Guvernul regal pentru Basarabia, Vechiul Regat, Transilvania şi Banat" ; „în înfăptuirea reformelor noastre agrare, noi am fost conduşi numai de motive sociale şi economice, înlăturând orice considerente cu caracter etnic sau religios. Legile aduse şi dispoziţiunile luate se aplică deopotrivă proprietarilor români, maghiari sau saşi şi instituţiilor bisericeşti ortodoxe, catolice sau

152. *Ibidem*, pp. 365-371 ; V. Stoica, *op.cit.*, p. 479.
153. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 81-87.
154. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 343-365 ; vezi şi V. Stoica, *op.cit.*, pp. 479-500.
155. În A.M.A.E. (*Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 111/1-27) memoriul este datat 29 noiembrie 1921.

protestante. Dacă întâmplător cea mai mare parte a proprietarilor mari din Transilvania şi Banat sunt de origină maghiară, de aceasta nu guvernele româneşti pot fi făcute responsabile, ci dezvoltarea istorică şi guvernele ungureşti, care au permis ca nedreptăţile medievale să continue în Transilvania şi Banat în favorul unei clase minuscule, până în pragul veacului al XX-lea” ; datorită situaţiei din Transilvania, practic până la acea dată (1921) „expropierea nu s-a făcut în adevăratul sens al termenului, ci doar posesia pământului a trecut de la proprietarii de pământ la ţărani, prin intermediul unui sistem de concesionări obligatorii” ; chiar şi unii mari proprietari unguri recunoşteau faptul că în Transilvania şi Banat reforma agrară nu mai putea fi amânată ; „mai mult de jumătate din populaţia agricolă a acestor teritorii posedă o medie de 2 iugăre per cap de familie, în vreme ce o mică minoritate de 0,11 % deţine 3361 iugăre per cap de familie” ; „nu au putut fi acceptate preţurile speculative cerute de proprietarii de pământ, după război ; trebuia să ne raportăm la câţiva ani în urmă, pentru a obţine preţuri normale”, adică anii dinainte de intrarea în război : „1913 în cazul Transilvaniei şi Banatului” şi „1916 în cazul Vechiului Regat” etc.

Concluzia răspunsului românesc la acuzele maghiare privitoare la reforma agrară era aceea că „motivele reale ale acestei campanii sunt interesele personale ale actualilor conducători din Ungaria”. Familiile Bánffy, Teleki şi Bethlen, din care făceau parte cei mai importanţi politicieni maghiari din primul deceniu interbelic, deţineau proprietăţi imense în Transilvania şi Banat, pământuri ce trebuiau să fie – şi au şi fost – expropriate ca urmare a reformei agrare. O analiză a memoriilor guvernamentale maghiare din prima fază de contestare a reformei agrare româneşti, 1920-1921, demonstrează că, într-adevăr, obiectivul lor primordial era salvgardarea intereselor marilor proprietari : accentul cădea pe necesitatea unei reforme agrare în Transilvania şi Banat şi pe dreptul marilor latifundiari de a-şi păstra, dacă nu moşiile intacte, cel puţin cea mai mare parte a lor.

Merită remarcat faptul că, iniţial, perspectiva din care maghiarii din Ardeal priveau reforma agrară nu era tocmai identică cu cea a guvernanţilor de la Budapesta. Într-o primă reacţie oficială, din 4 august 1921, a Uniunii Maghiare, o formaţiune politică ce reprezenta interesele etnicilor unguri din Transilvania şi Banat, faţă de adoptarea Legii pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, se sublinia faptul că adoptarea legii se făcuse în grabă[156] şi fără o consultare reală a ardelenilor, atât români, cât şi minoritari. De asemenea, erau exprimate nemulţumiri cu privire la preţul de răscumpărare a pământului şi se deplângeau exproprierile proprietăţilor bisericeşti şi ale fundaţiilor ce aveau scopuri educaţionale sau culturale, ca şi cele ale „composesoratelor”, adică ale aşa-numitelor comunităţi de avere, şi ale coloniştilor maghiari. La final, se solicita, pe de o parte, modificarea unor componente ale legii, iar pe de altă

156. Se pare că adevăratul motiv al grabei cu care s-a adoptat această lege l-a constituit dorinţa ca ea să premeargă intrarea în vigoare a Tratatului de la Trianon : legea de reformă agrară a fost adoptată la 23 iulie 1921, iar Tratatul de la Trianon a intrat în vigoare, după încheierea tuturor procedurilor de ratificare, la 26 iulie 1921 (Daniel Nikolits, *Reflexiuni la executarea reformei agrare*, în „Glasul minorităţilor”, II, nr. 2/februarie 1924, p. 5). Guvernul român a putut astfel să afirme : „este deci evident că nici o dispoziţie a acestui tratat nu a putut fi călcată de România înainte de 26 iulie 1921, tratatul nefiind în vigoare înaintea acestei date” (*Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, p. 363).

parte, controlarea corespunzătoare a executării legii, pentru a se evita abuzurile de genul celor înfăptuite în cazul arendărilor forţate din anii anteriori[157].

Se poate lesne observa faptul că nu era contestată necesitatea redistribuirii fondului funciar din Transilvania şi Banat şi nici nu se punea accentul pe menţinerea marilor proprietăţi. În schimb, maghiarii cetăţeni români au identificat cu mai multă precizie decât maghiarii din Ungaria care dintre interesele lor fundamentale fuseseră afectate de reforma agrară românească: omnipotenţa economică a bisericilor catolică, calvină, luterană şi unitariană din Ardeal primise o lovitură grea, ca de altfel şi instituţiile culturale ale maghiarilor. Menţinerea stufoasei reţele de şcoli confesionale devenise o povară. Iar problema coloniştilor şi aceea a comunităţilor de avere le păreau ungurilor din România exemple evidente de discriminare la adresa lor.

Chestiunea coloniştilor era una relativ simplă din punct de vedere juridic, însă delicată din perspectivă etică[158]. Statul maghiar colonizase în 1885 şi în anii imediat următori circa 24 000 de persoane în Transilvania şi Banat, fiecare dintre acestea primind câte 50 de iugăre (circa 30 ha)[159]. Aveau la dispoziţie 50 de ani pentru achitarea preţului pământului primit, deci trebuiau să plătească rate până în 1935, când ar fi devenit proprietari. Intuind ce va urma, guvernul maghiar de la sfârşitul lui 1918 a anulat datoriile coloniştilor şi i-a pus în posesiune de drept[160]. Statul român nu a recunoscut această măsură, adoptată într-un moment în care Budapesta nu mai deţinea controlul asupra Transilvaniei. Cum coloniştii nu deveniseră proprietari din punct de vedere legal, statul român, deşi îi considera instrumente ale defunctului proces de maghiarizare, i-a tratat ca pe toţi ceilalţi doritori de pământ, acordându-le câte 16 iugăre (circa 9,5 ha). Cu toate că autorităţile româneşti s-au considerat generoase în cazul coloniştilor maghiari, părerea acestora din urmă era că exproprierea lor nu se făcuse din raţiuni economice obşteşti, „ci sau din motivul să se răzbune actele fostei stăpâniri maghiare, sau pentru aceea că coloniştii sunt maghiari şi trebuie să ajungă cerşetori"[161]. Până la urmă, profitând de faptul că situaţia lor nu era singulară în Europa, existând un caz similar al coloniştilor germani din Polonia[162], coloniştii maghiari din România au făcut apel la Liga

157. *Ibidem*, pp. 297-299.
158. Vezi expunerea lui Nicolae Titulescu la Liga Naţiunilor în privinţa coloniilor ungare (A.N.I.C., *Fond Societatea Naţiunilor*, dosar nr. 34).
159. „Glasul minorităţilor", I, nr. 6/noiembrie 1923, p. 3; Ştefan Manciulea, *Graniţa de Vest*, ediţia a II-a, Editura Gutinul, Baia Mare, 1994, pp. 97-105.
160. Dumitru P. Ionescu, *România şi optanţii unguri*, în „Revista istorică", tomul VIII, nr. 1-2/1997, p. 125. Autorul acestui articol ce sintetizează stufoasa problematică a optanţilor maghiari din perioada interbelică pleacă de la o premisă neveridică, şi anume aceea că optanţii s-au recrutat din rândurile coloniştilor unguri deposedaţi de pământ prin reforma agrară românească, care ar fi părăsit în consecinţă România. Raţionamentul pare logic, însă e totuşi fals. Nu din rândurile ţăranilor maghiari colonizaţi la finele secolului al XIX-lea s-au recrutat cei aproximativ 300 de aşa-numiţi optanţi, cu care s-a „judecat" statul român în primul deceniu interbelic. Optanţii, în marea lor majoritate, erau mari latifundiari din Transilvania, foşti proprietari ai unor moşii de mii de hectare, care se refugiaseră la Budapesta încă din 1918 şi pe care statul român i-a tratat drept absenteişti.
161. „Glasul minorităţilor", I, nr. 6/noiembrie 1923, p. 9.
162. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, vol. III, nr. 2/1923; „Glasul minoritaţilor", II, nr. 5/mai 1924, pp. 16-20, şi nr. 6-7/iunie-iulie 1924, pp. 23, 27.

Naţiunilor, în 1925[163]. După negocieri cu Liga, statul român şi-a manifestat disponibilitatea, în acelaşi an 1925, să le ofere nişte despăgubiri coloniştilor, însă numai „ca un act de bunăvoinţă"[164].

Problema „composesoratelor", a stăpânirii în comun a pământurilor, îşi avea originea în faptul că împăratul Iosif al II-lea donase, la 27 mai 1783, diverse terenuri, în general păşuni şi păduri din zona montană şi submontană, anumitor regimente grănicereşti, mai precis, celor româneşti din Năsăud, Banat şi Făgăraş şi celor secuieşti din Ciuc şi Trei Scaune. La început, toate aceste pământuri au fost stăpânite în indiviziune, însă o dată cu trecerea timpului ele au început să fie divizate. Aşa s-a întâmplat cu terenurile regimentului românesc din Făgăraş şi ale celui secuiesc din Trei Scaune, care au fost împărţite între beneficiari[165]. Reforma agrară românească de după primul război mondial a stabilit, prin art. 24 din legea din 23 iulie 1921, că „sunt expuse exproprierii păşunile şi fâneţele comunităţilor de bunuri până la limita necesară întreţinerii unui şeptel normal de către locuitori". În virtutea acestei prevederi a fost expropriată cea mai mare parte a terenurilor celor din Ciuc, nu însă şi ale celor din Năsăud şi Banat. Maghiarii au considerat această măsură ca o dovadă evidentă a discriminării lor de către autorităţile româneşti. Explicaţia românească[166] a acestei diferenţe de abordare a fost aceea că, spre deosebire de ungurii din Ciuc, care îşi păstraseră proprietatea în indiviziune, ea putând fi folosită doar de urmaşii membrilor din regimentul de graniţă ce fuseseră trecuţi în registrul cadastral, românii din Banat şi Năsăud divizaseră terenurile pe comune, de pământ putând beneficia toţi locuitorii, indiferent dacă erau sau nu urmaşi ai membrilor fostelor regimente de frontieră. Această explicaţie nu i-a satisfăcut însă pe coloniştii maghiari din Ciuc, care au trimis în 1929 o petiţie la Liga Naţiunilor, reclamând discriminarea la care fuseseră supuşi şi solicitând repunerea în drepturi. Soluţia Ligii, rezultată din negocierile cu reprezentanţii guvernului de la Bucureşti, în urma cărora se stabilea restituirea a circa o cincime din totalul terenurilor coloniştilor, nu i-a mulţumit pe aceştia[167], ei revenind ulterior cu alte petiţii la forumul genevez[168].

---

163. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, vol. V, nr. 6/1925, p. 168; „Glasul minorităţilor", nr. 4-6/1925, pp. 16-25.
164. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", nr. 12/1925, p. 346; „Glasul minorităţilor", nr. 10/1925, pp. 5-10; vezi şi *Pétition des Colons Hongrois du Banat et de la Transylvanie*, în „Glasul minorităţilor", nr. 1-2/1926, pp. 33-46; Mihai Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor, 1919-1929*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988, pp. 208-209.
165. „Glasul minorităţilor", I, nr. 6/noiembrie 1923, pp. 9-10.
166. Este vorba despre explicaţia oficială, de natură juridică, pentru că exista şi o altfel de motivaţie, aşa cum remarca Pablo de Azcarate, unul dintre funcţionarii secţiunii pentru minorităţi naţionale a Ligii Naţiunilor: „Trebuie totuşi să spunem că era imposibil pentru guvernul român să menţină privilegiile de care se bucuraseră în mod tradiţional aceste comunităţi de secui. Însă, pe de altă parte, era dificil să le înlături fără a da apă la moară acuzaţiilor privitoare la politica de persecuţie a minorităţilor. Asemenea situaţii presupun manifestarea unei echităţi din partea guvernelor şi mai ales a autorităţilor locale, ceea ce nu-i tocmai simplu, în condiţiile în care apar inevitabil o mulţime de pasiuni în jurul acestor probleme" (*League of Nations and National Minorities. An Experiment*, Klaus Reprint Co., New York, 1972, p. 47).
167. Alexandru Olteanu, *Le Mouvement économique hongrois en Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie", IV, 1-2/1938, pp. 62-64; V. Pană, *op.cit.*, pp. 159-161.
168. Vezi *La Pétition des représentants des descendants des membres de l'ancien régiment garde-frontière des Sicules (Hongrois) devant la Société des Nations*, în „Glasul minorităţilor", nr. 10/1932, pp. 258-263.

Diferendul româno-maghiar care a marcat semnificativ relaţiile dintre cele două ţări în anii '20 a fost aşa-numita afacere a optanţilor[169]. Aceşti optanţi erau foşti cetăţeni austro-ungari care, în virtutea Tratatului de la Trianon, au putut opta pentru cetăţenia maghiară. Cum unii dintre ei erau originari din Transilvania şi deţinuseră proprietăţi însemnate în acea regiune, acelaşi tratat stipula că statul român nu îi putea deposeda şi nu le putea confisca proprietăţile mobiliare şi imobiliare. Or, prin reforma agrară românească din perioada 1918-1921, ei au fost trataţi drept absenteişti (adică au lipsit din ţară în intervalul dintre 1 decembrie 1918 şi primăvara lui 1921, când Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş a intrat în discuţia Parlamentului), fiindu-le expropriat tot pământul ce depăşea 50 de iugăre (circa 30 ha)[170].

Aceşti absenteişti care optaseră pentru cetăţenia maghiară, convinşi de justeţea cauzei lor şi fiind încurajaţi de autorităţile de la Budapesta, au adresat, imediat după intrarea în

169. Spaţiul cercetării noastre nu ne permite o abordare *in extenso* a complexei problematici a aşa-zişilor optanţi unguri, mai ales că derularea „procesului" s-a extins cu mult peste limitele temporale pe care ni le-am impus. Nu vom face decât o schiţare a evoluţiei evenimentelor legate de această chestiune şi o prezentare a implicaţiilor pe care ea le-a avut asupra relaţiilor româno-maghiare. Oricum, pentru informaţii suplimentare, se poate consulta bibliografia apreciabilă care s-a adunat pe această temă : *La Réforme agraire en Roumanie et les optants Hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations*, Paris, 1924, 1928 (două volume favorabile punctului de vedere românesc) ; *La Réforme agraire Roumain en Transylvanie devant la Justice Internationale et le Conseil de la Société des Nations*, Paris, 1928 (lucrare favorabilă perspectivei maghiare) ; *Agrarian Reform in Romania and the Case of the Hungarian Optants in Transylvania before the League of Nations*, Londra, 1927 ; John A. Simon, Ralph Sutton, *The Vacancy in the Hungarian-Roumanian Mixed Arbitral Tribunal*, Londra, 1927 ; Leslie Scott, *The Treaty of Trianon and the Claims of Hungarian Nationals with regard to their Lands in Transylvania*, Londra, 1927 ; *Hungarian-Roumanian Case and Position of Mixed Arbitral Tribunals, A Selection of Newspaper Cuttings*, Londra, 1928 ; *The Mixed Arbitral Tribunals & The Agrarian Reforms of the States of the Little Entente*, Londra, 1930 (toate aceste lucrări în limba engleză sunt în general promaghiare) ; P. Nemoianu, *Chestiunea optanţilor unguri şi reforma agrară ungară*, Cluj, 1928 ; Ilie S. Diaconescu, *Chestiunea ţărănească în România*, Bucureşti, 1928 ; Mihai M. Antonescu, *Regimul agrar român şi chestiunea optanţilor unguri*, Bucureşti, 1928 ; Constantin C. Damian, *Reforma agrară din 1918-1921. Studiu social-economic*, Bucureşti, 1928 ; Alexandru S. Penescu, *Diferendul cu optanţii unguri. Un diferend asupra politicii noastre monetare*, în „Analele economice şi statistice", Bucureşti, XII, nr. 5-6, 7-8, 9-10/1929 ; Jean Caius Dobrin, *Les Optants hongrois et la réforme agraire roumaine*, Paris, 1929 ; N.N. Petrasco, *La Réforme agraire Roumaine et les réclamations Hongroises*, Bucureşti, 1931 ; Constantin D. Cutcutache, *Un mare conflict internaţional : optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România*, Bucureşti, 1931 ; Ion Lăzărescu, *Revizuirea tratatelor. Societatea Naţiunilor. Afacerea optanţilor*, Bucureşti, 1933 ; Francis Déak, *The Hungarian-Rumanian Land Dispute. A Study of Hungarian Property Rights in Transylvania under the Treaty of Trianon*, New York, 1928 ; Ernst Marburg, *Der rumänisch-ungarische Optantenstreit vor dem Geminschten Schidsgerincht und dem Völkerbund. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Enteignung im Völkerrecht*, Leipzig, 1928 ; Joseph L. Kunz, *Two „Causes Celebres", The Hungaro-Rumanian Optant's Dispute and the Mexican Expropriations*, în „The Hungarian Quarterly", vol. V, I/primăvara 1939, pp. 42-60 ; D. Şandru, *N. Titulescu şi Liga Naţiunilor. Procesul optanţilor*, în volumul *Titulescu şi strategia păcii*, coordonator Gh. Buzatu, Iaşi, 1982, pp. 168-192 ; Valeriu Florin Dobrinescu, *Problema optanţilor şi raporturile româno-ungare din anii '20*, în volumul *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, coordonator Mihai Timofte, Iaşi, 1997, pp. 134-138 ; Dumitru P. Ionescu, *op.cit.*, pp. 125-130.

170. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, p. 283.

vigoare a legii agrare din 1921, reclamaţii organelor judiciare româneşti îndreptăţite să judece litigiile agrare. Cum nu au putut obţine câştig de cauză, guvernul maghiar a intervenit pe lângă cel român, solicitându-i să rezolve favorabil revendicările[171]. Deoarece şi această tentativă a eşuat, oficialii de la Budapesta s-au adresat, în două rânduri, în august 1922 şi februarie 1923, Conferinţei Ambasadorilor - organismul abilitat să continue activitatea fostului Consiliu Suprem al Conferinţei de pace de la Paris -, protestând în privinţa faptului că România viola anumite stipulaţii ale Tratatului de la Trianon. În ambele ocazii, Conferinţa Ambasadorilor şi-a declinat competenţa, indicând Liga Naţiunilor ca unicul organism capabil să rezolve problema optanţilor[172].

În conformitate cu art. 11 din Pactul Ligii Naţiunilor, care stipula că orice membru al organizaţiei avea dreptul să atragă atenţia Consiliului Ligii asupra oricăror circumstanţe de natură să afecteze relaţiile internaţionale şi să ameninţe pacea, guvernul de la Budapesta s-a adresat Ligii, la 15 martie 1923, pentru rezolvarea chestiunii exproprierii de către guvernul român a bunurilor imobiliare ale optanţilor unguri[173]. Astfel, în sesiunea din aprilie 1923, Consiliul Ligii Naţiunilor a discutat cazul, a audiat părţile şi, la 23 aprilie, exprimându-şi regretul că nu poate adopta o soluţie imediată[174], a amânat rezolvarea şi a solicitat desfăşurarea de negocieri directe între cele două părţi[175].

Acestea s-au desfăşurat în perioada 25-27 mai 1923 la Bruxelles, sub patronajul raportorului Ligii, ambasadorul Japoniei în Belgia, Adatci, în prezenţa unor funcţionari ai Ligii şi cu participarea unei delegaţii româneşti conduse de Nicolae Titulescu şi a uneia maghiare prezidate de Emerik Csáky[176]. Tratativele s-au încheiat cu un acord, semnat la 29 mai 1923, prin care se recunoştea faptul că, din punct de vedere principial, reforma agrară nu era în contradicţie cu Tratatul de la Trianon, rămânând însă în suspensie problemele legate de cuantumul şi natura indemnizaţiilor ce trebuiau plătite în contul exproprierii[177]. Chestiunea optanţilor părea rezolvată, însă guvernul maghiar şi-a dezavuat reprezentanţii, nerecunoscând Acordul de la Bruxelles.

Astfel că, în iulie 1923, Consiliul Ligii Naţiunilor a trebuit să discute din nou problema[178], atunci desfăşurându-se o rundă din celebrul duel oratoric dintre Albert Apponyi şi Nicolae Titulescu[179]. Elementele fundamentale ale argumentaţiei maghiare

171. D. Şandru, *Procesul optanţilor...*, p. 172.
172. D.P. Ionescu, *op.cit.*, pp. 125-126.
173. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, vol. III, nr. 4/1923, pp. 88-89.
174. Reprezentanţii Ligii Naţiunilor au sugerat iniţial ca întreaga problemă să fie supusă Înaltei Curţi de Justiţie Internaţională; Titulescu a refuzat, deoarece „pentru noi, ar fi să aducem în faţa arbitrajului întreaga structură socială a României şi să punem în discuţie soluţii care sunt fructul a zece ani de luptă şi de diferite compromisuri între interesele de clasă şi interesele partidelor" (Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 271).
175. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, vol. III, nr. 4/1923, pp. 88-89.
176. *Ibidem*, nr. 5/1923, p. 108.
177. D. Şandru, *Procesul optanţilor...*, p. 174.
178. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, vol. III, nr. 7/1923, p. 156.
179. C.D. Cutcutache, *op.cit.*, pp. 58-59; C.I. Turcu, I. Voicu, *Nicolae Titulescu în universul diplomaţiei păcii*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, pp. 27-28; a doua rundă a acestui duel oratoric s-a desfăşurat în martie 1927 (*The Controversy over the Optants in the ex-Hungarian Territories of Romania*, în Arnold Toynbee, V.M. Boulter, *Survey of International Affairs-1928*, Londra, 1929, pp. 174-175).

erau următoarele: reforma agrară românească era îndreptată explicit împotriva minoritarilor, fiind preponderent antimaghiară; existau deosebiri marcante, cu efecte negative pentru maghiari, între reforma agrară din Vechiul Regat şi cea din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş; despăgubirea acordată celor expropriaţi era injustă, fiind chiar mai mică în Transilvania în comparaţie cu Vechiul Regat; între conceptele de lichidare sau confiscare a proprietăţii, aşa cum erau ele stipulate în Tratatul de la Trianon, şi cel de expropriere exista o suprapunere perfectă de sensuri; optanţii nu puteau fi, în acelaşi timp, şi cetăţeni maghiari, şi români absenteişti; exista o agravare a exproprierii prin intermediul dispoziţiilor referitoare la absenţă, care, în plus, aveau şi caracter retroactiv etc.

Elementele esenţiale ale argumentaţiei româneşti erau următoarele: reforma agrară s-a înfăptuit în principal din raţiuni de necesitate socială şi economică; printre beneficiarii reformei se aflau mulţi minoritari, inclusiv ţărani maghiari; era imposibil ca străinii să deţină privilegii în raport cu cetăţenii români: Tratatul de la Trianon nu putea crea insule de proprietate individuală la care legislaţia românească să nu poată ajunge; exproprierea în scopuri de necesitate publică nu putea fi echivalată cu lichidarea proprietăţii inamice; preţul oferit de statul român optanţilor absenteişti nu era injust, el nu era mai mic decât ce primeau foştii proprietari din Vechiul Regat, ci, dimpotrivă, mai mare; alte preţuri, şi mai mari, ar fi fost de neconceput, din raţiuni de imposibilitate bugetară şi pentru că ar fi reprezentat o discriminare la adresa proprietarilor români expropriaţi etc.[180].

Până la urmă, rezoluţia Consiliului Ligii Naţiunilor din iulie 1923 a aprobat raportul lui Adatci, diplomatul japonez care încercase să găsească o soluţie practică, bazată pe conciliere, a diferendului, lăsând în suspensie aspectul strict juridic[181]. Cum însă guvernul de la Budapesta şi-a menţinut poziţia de nerecunoaştere a Acordului de la Bruxelles, chestiunea a ajuns într-un punct mort[182].

Începând cu luna decembrie 1923, optanţii absenteişti maghiari au început să se adreseze Tribunalului Arbitral Mixt Româno-Ungar, instanţă instituită în virtutea Tratatului de la Trianon şi menită a judeca litigiile ce decurgeau din aplicarea tratatului[183]. În general, 1924 a fost un an mai liniştit din perspectiva diferendului optanţilor, calmul relativ fiind datorat probabil necesităţii obţinerii de către Ungaria a unui împrumut de la Liga Naţiunilor în scopuri de reconstrucţie financiară a ţării[184]. Cum pentru eliberarea liniei de credit pentru Ungaria era necesar şi acordul statelor Micii Înţelegeri, o perioadă asperităţile din relaţiile româno-maghiare s-au mai tocit. Nu pentru multă vreme însă, întrucât tensiunile pe tema optanţilor s-au relansat în 1925. Drept urmare, statul român a contestat, în iunie 1925, competenţa Tribunalului Arbitral, fapt pentru care lucrările respectivei instanţe de judecată au trenat în perioada 1925-1926[185].

180. N. Titulescu, *op.cit.*, pp. 269-293.
181. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, vol. III, nr. 7/1923, p. 156.
182. *The Controversy over the Optants...*, pp. 172-173.
183. D. Şandru, *Procesul optanţilor...*, p. 175.
184. Vezi Anne Orde, *British Policy and European Reconstruction after the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 266-274.
185. În opinia lui N. Titulescu, „în dreptul intern există un judecător pentru orice fel de plângere. În dreptul internaţional nu există un judecător decât acolo unde există un compromis, adică

Însă, în ianuarie 1927, Tribunalul Arbitral Mixt s-a declarat instanţă competentă de judecare a litigiului[186], ceea ce a determinat guvernul român, care considera litigiul lichidat prin Acordul de la Bruxelles din 1923, să-şi retragă reprezentantul din componenţa tribunalului, în februarie 1927[187]. Astfel, chestiunea a ajuns din nou pe agenda Consiliului Ligii Naţiunilor, în mai multe şedinţe din martie şi septembrie 1927, ca şi în cele din martie, iunie şi august 1928[188]. Mediatorul Ligii a fost de această dată fostul ministru de externe britanic, Austen Chamberlain, numit preşedinte al unui comitet format din trei persoane ce trebuia să studieze litigiul şi să alcătuiască un raport[189].

Chamberlain a avut o atitudine ambivalentă[190]. Dacă raportul din toamna lui 1927 al comitetului pe care îl prezida acesta consemna faptul că legea agrară română nu constituia o măsură de lichidare sau confiscare atâta vreme cât ea avea un caracter general şi nu crea inegalitate de tratament între români şi maghiari, nici prin textul ei, nici prin modul de aplicare, iar România, în calitate de stat suveran, era îndreptăţită să legifereze asupra bunurilor sale, pe de altă parte, acelaşi raport propunea, ca metodă de aplanare a conflictului, să se facă apel tot la Tribunalul Arbitral Mixt, într-o componenţă lărgită, de la trei la cinci persoane[191]. Românii agreau concluziile de fond ale raportului lui Chamberlain în privinţa reformei agrare româneşti, însă nu doreau să admită competenţa instanţei arbitrale[192], în timp ce maghiarii au adoptat un punct de vedere total opus, respingând opiniile comitetului condus de Chamberlain despre legitimitatea legislaţiei agrare româneşti, dar aprobând ca soluţia litigiului să fie dată pe tărâm legal, prin intermediul Tribunalului Arbitral[193]. Acest blocaj diplomatic a fost

o convenţie prin care un stat se obligă a-l primi [...]. A respinge un arbitraj de la stat la stat, când nu eşti legat contractual a-l accepta, constituie aşadar exercitarea unui drept, iar nu călcarea unei obligaţiuni internaţionale" (N. Titulescu, *op.cit.*, pp. 289-290).

186. Vezi justificarea tribunalului în *The Mixed Arbitral Tribunals...*, pp. 9-14; opinii asemănătoare pot fi găsite în L. Scott, *op.cit.*, pp. 3-11, şi J.A. Simon şi R. Rutton, *op.cit.*, pp. 3-6.
187. I. Lăzărescu, *op.cit.*, pp. 51-52.
188. Reluarea acerbă a confruntării româno-maghiare pe tema optanţilor absenteişti unguri în 1927-1928 poate fi pusă în legătură şi cu recrudescenţa revizionismului maghiar din aceeaşi perioadă, când s-a desfăşurat şi campania în favoarea Ungariei a lordului Rothermere (vezi Aurel Gociman, *România şi revizionismul maghiar*, ediţia a II-a, Cluj, 1996, pp. 33-54).
189. D.C. Cutcutache, *op.cit.*, pp. 100-101; Richard S. Grayson, *Austen Chamberlain and the Commitment to Europe, British Foreign Policy, 1924-1929*, Frank Cass, Londra, 1997, pp. 101-102.
190. Este interesant de remarcat faptul că, în timp ce mulţi dintre autorii români care s-au ocupat de chestiunea optanţilor l-au considerat pe Austen Chamberlain favorabil românilor, o cercetătoare maghiară împărtăşeşte un punct de vedere contrar: „Eforturile lui Titulescu au fost subminate de faptul că Chamberlain a susţinut Ungaria, iar încercările sale de a-l câştiga pe Chamberlain au eşuat. Datorită poziţiei britanice, a fost nevoie de o luptă de câţiva ani de zile pentru a împiedica decizia Ligii Naţiunilor în favoarea Ungariei să devină «ultimul cuvânt»" (Magda Ádám, *The Little Entente and Europe (1920-1929)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1993, p. 309).
191. D. Şandru, *Procesul optanţilor...*, pp. 177-178.
192. Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919-1939*, Editura Mondograf, Constanţa, 1995, pp. 33-34.
193. *Hungarian-Roumanian Case...*, p. 22.

depăşit abia în iunie 1928, când Consiliul Ligii a adoptat un proiect de rezoluţie redactat de acelaşi Chamberlain, prin care se propunea ca diferendul să fie reglementat prin negocieri directe între părţi, pe baza recomandărilor anterioare şi prin acordarea de concesii mutuale[194].

Au urmat, vreme de doi ani, tratative laborioase între România şi Ungaria[195], desfăşurate la Paris, Bruxelles, Geneva, Abbazia, San Remo, Viena, Haga şi, din nou, Paris[196]. Aranjamentele finale au fost convenite la Haga în ianuarie 1930[197] şi semnate în capitala Franţei în aprilie 1930, şi implicau o conexare a rentei de expropiere acordate de România - ca şi de alte state din Europa Centrală şi Răsăriteană unde avuseseră loc reforme agrare - cu reparaţiile datorate de Ungaria[198]. Se creau mai multe fonduri, printre care şi un aşa-numit „Fond Agrar" („Fondul A") menit a-i despăgubi pe optanţii absenteişti, fonduri ce urmau să fie alimentate vreme de câteva decenii din diverse surse, dar mai ales de către Ungaria, România, Cehoslovacia, Iugoslavia şi chiar de către unele dintre marile puteri[199]. Reglementarea diferendului româno-maghiar în privinţa optanţilor reprezenta doar o componentă din mai vastul sistem, cunoscut sub numele de Planul Young, prin care se încerca identificarea de soluţii pentru complexele chestiuni financiare ce marcaseră relaţiile economice şi politice internaţionale în primul deceniu interbelic. În consecinţă, eşecul Planului Young, datorat atât recesiunii economice mondiale de la începutul anilor '30, cât şi tensiunilor politice în creştere din întreaga Europă, a decis şi soarta „Fondului Agrar", devenit superfluu după câţiva ani de profundă criză economică.

Aşa-numita afacere a optanţilor a marcat relaţiile româno-maghiare vreme de mai bine de opt ani, a ţinut capul de afiş al presei europene în tot acest timp şi a consumat energii imense, atât din partea reprezentanţilor celor două state aflate în confruntare şi a celor care au susţinut una dintre cele două tabere, cât şi din partea celor care credeau cu adevărat în Liga Naţiunilor şi în posibilitatea ca acest organism internaţional să se dovedească eficient în menţinerea păcii pe plan internaţional. Acest diferend nu numai că a potenţat animozităţile româno-maghiare, care oricum se manifestau plenar pe diverse planuri, dar i-a scos în evidenţă pe cei care doreau escaladarea tensiunii în relaţiile internaţionale. Partea română a căutat în permanenţă o soluţie politică, singura în măsură să rezolve chestiunea printr-un inevitabil compromis. Maghiarii, prevalându-se de faptul că doreau o soluţie juridică de genul „totul sau nimic", n-au făcut altceva decât să agite spiritele, să menţină tensiunea la cote înalte, cu scopul de a-şi menţine trează speranţa că situaţia cu care nu se puteau împăca a ţării lor pe plan european se va schimba. Autorităţile de la Budapesta nu aveau nimic de pierdut în aşa-numitul proces al optanţilor,

194. D. Şandru, *Procesul optanţilor...*, pp. 180-181 ; *The Controversy over the Optants...*, p. 181.
195. Se pare că cei care au promovat o rezolvare prin negocieri directe a diferendului optanţilor au fost Aristide Briand şi Benito Mussolini, cunoscută fiind influenţa acestuia din urmă asupra politicii externe maghiare de după apropierea dintre cele două ţări de la finele anilor '20, ca şi aplecarea liderului italian spre soluţii care să excludă Liga Naţiunilor (M. Ádám, *op.cit.*, p. 309).
196. D. Şandru, *Procesul optanţilor...*, pp. 183-189; D.P. Ionescu, *op.cit.*, pp. 129-130.
197. C.I. Turcu, I. Voicu, *op.cit.*, pp. 98-99.
198. Vezi Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1921-1939*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, pp. 262-268.
199. Vezi pe larg în Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe, Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României*, Editura Junimea, Iaşi, 1991, pp. 198-199.

ci numai de câştigat, astfel că aveau tot interesul să tergiverseze lucrurile, pentru a permanentiza nesiguranţa, pentru a face propagandă revizionistă şi pentru a pune în discuţie întregul sistem conceput la forumul păcii de la sfârşitul primului război mondial.

În schimb, România avea totul de pierdut, dacă, prin absurd, ar fi trebuit să pună în practică varianta maghiară de soluţionare a diferendului. Întreaga ordine socială din ţară ar fi fost spulberată, ca şi stabilitatea ei economică şi financiară, oricum precară, pe termen scurt, mediu şi lung. Spunem prin absurd, deoarece practic ar fi fost imposibil ca vreo instanţă internaţională să-i poată impune României un eventual verdict în totalitate promaghiar în afacerea optanţilor. În plus, dacă s-ar fi putut proba că statul român a încălcat Tratatul de la Trianon prin înfăptuirea reformei agrare, atunci autorităţile de la Bucureşti ar fi putut aduce în apărarea cauzei lor argumentul că maghiarii înşişi încălcaseră în repetate rânduri acelaşi contract internaţional. Iar dovezi în acest sens erau nenumărate.

Însă diferendul optanţilor a fost mai mult decât o controversă prelungă, complicată şi acerbă între două state vecine inamice. Pe măsură ce disputa evolua, au apărut două chestiuni principiale de interes general. În primul rând, cum putea fi rezolvat un conflict între prevederile unui tratat internaţional, pe de o parte, şi stipulaţiile legislaţiei naţionale, pe de altă parte? Iar în al doilea rând, ce fel de rezolvare a unei dispute internaţionale era de preferat: cea juridică sau cea politică? De asemenea, au apărut o mulţime de semne de întrebare cu privire la competenţele Consiliului Ligii Naţiunilor. La Geneva, în discuţiile referitoare la chestiunea optanţilor, s-a consumat o mare parte din timp cu dezbaterile despre puterile şi îndatoririle Consiliului: dacă era nevoie de unanimitate pentru a se solicita Înaltei Curţi de Justiţie Internaţională o opinie consultativă; dacă putea Consiliul să plaseze pe agenda sa un subiect în cazul în care una dintre părţile aflate în dispută se opunea; în ce măsură era îndreptăţit şi împuternicit Consiliul să interpreteze tratatele; trebuia el să aplice tratatele *stricto sensu* sau trebuia să joace un rol de conciliere?

Răspunsurile la toate aceste întrebări n-au putut fi nici clare, nici definitive. Oricum, şi în acest caz, ca şi în altele, Liga Naţiunilor şi-a jucat rolul său predilect, acela de mediere, de preluare asupra sa a nemulţumirilor taberelor aflate în confruntare. Nu e deloc întâmplător faptul că soluţionarea acestui diferend al optanţilor nu s-a realizat exclusiv în cadrele Ligii, ci mai ales datorită unor factori exteriori forului genevez, care au făcut presiuni asupra guvernelor de la Budapesta şi Bucureşti pentru a se finaliza litigiul. În acelaşi timp, nu a mirat pe nimeni că dispariţia chestiunii optanţilor dintre factorii generatori de tensiune în relaţiile româno-maghiare nu a adus şi o normalizare sau o îmbunătăţire a acestora.

II.4. Români şi maghiari – chestiuni legate de administraţie, justiţie, partide politice şi presă

Nu numai chestiunea învăţământului şi aceea a proprietăţii asupra pământului au marcat raporturile dintre minoritatea maghiară şi statul român în primii ani interbelici. Au existat probleme diverse şi în materie de administraţie, justiţie, viaţă politică, activitate

economică şi chiar cultură şi artă. În cadrul cercetării noastre nu putem decât să prezentăm succint câteva dintre aceste probleme, în încercarea de a sublinia influenţa lor asupra relaţiilor româno-maghiare.

În privinţa chestiunilor legate de administraţie, există două aspecte mai importante: „românizarea" aparatului administrativ din Transilvania şi relaţiile minorităţii maghiare cu administraţia locală. În primul caz, operaţiunea absolut necesară de imprimare a unui caracter românesc corpului de funcţionari ai statului din Ardeal s-a dovedit mai dificilă decât ar fi putut să pară la prima vedere. Nu e vorba de vârfurile administraţiei, care au fost românizate rapid şi complet, ci de marea masă de angajaţi din toate instituţiile patronate de statul român: notari, funcţionari din primării, prefecturi şi alte instituţii ale statului, personal auxiliar şi tehnic etc.

Procesul de preluare a administraţiei din Transilvania de către români a debutat încă din decembrie 1918[200] şi s-a desfăşurat apoi treptat, până în vara lui 1919. Operaţiunea a fost începută prin intermediul consiliilor naţionale româneşti, fiind preluată apoi, după desfiinţarea acestor organisme, de către Resortul Organizării şi cel de Interne din cadrul Consiliului Dirigent. Astfel, erau numiţi prefecţii judeţelor şi ai municipiilor[201], care l-a rândul lor numeau funcţionarii judeţeni şi comunali, înlăturând sistemul electiv de recrutare a funcţionarilor, ce fusese în vigoare până atunci. De asemenea, legile româneşti de mai târziu privitoare la unificarea administraţiei vor utiliza acelaşi sistem, al numirii în posturile aparatului administrativ[202]. După preluarea prefecturilor judeţene urmau celelalte instituţii administrative, judiciare, financiare, şcolare, sanitare etc.

Încă din decembrie 1918, fapt confirmat şi în ianuarie 1919, Consiliul Dirigent a luat decizia ca funcţionarii să depună jurământul de fidelitate faţă de statul român[203]. Atitudinea funcţionarilor maghiari, care reprezentau imensa majoritate a corpului administrativ din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, faţă de această cerinţă a fost una fluctuantă. Au existat judeţe în care aproape toţi funcţionarii au depus jurământul, tot aşa cum au existat alte judeţe în care membrii aparatului administrativ au refuzat în bloc să jure credinţă statului român. În acelaşi timp, au fost cazuri când unii funcţionari au prestat jurământul de fidelitate, dar cu toate acestea şi-au părăsit ulterior posturile. Şi au mai existat cazuri când, după ce au refuzat iniţial să recunoască statul român, ei şi-au schimbat opinia, solicitând reprimirea în posturi. Sau, deşi cei care nu depuneau jurământul trebuiau înlăturaţi din funcţii, au fost destule situaţii când acest lucru nu s-a întâmplat[204]. Unii dintre cei care au fost totuşi destituiţi au dat în judecată statul român, fără succes însă, întrucât, în 1934, Tribunalul Arbitral Mixt româno-maghiar s-a declarat incompetent să judece cazul[205]. Această abordare ezitantă în chestiunea jurământului de fidelitate, atât din partea funcţionarilor maghiari, cât şi din cea a autorităţilor româneşti, s-a datorat stării de război

200. Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, p. 125.
201. Municipiile erau şi ele conduse de către un prefect, altul decât cel al judeţului din cadrul căruia făcea parte oraşul.
202. Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2001, p. 232.
203. Gh. Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent...*, p. 127.
204. *Ibidem*, pp. 134-164.
205. *Minorităţile naţionale..., 1925-1931*, pp. 146-147; vezi şi M. Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor...*, pp. 209-210.

în care se găsea Transilvania în 1919, incertitudinii unora cu privire la soarta regiunii, schimbărilor ce se succedau la Budapesta, incitărilor provenite din capitala Ungariei[206] şi lipsei de înlocuitori pentru cei care nu acceptau să jure fidelitate noilor stăpâni.

Situaţia avea să se reglementeze parţial după semnarea Tratatului de la Trianon, în iunie 1920. Prin decizia Consiliului de Miniştri nr. 1674/27 iunie 1920, s-a acordat un termen de o lună pentru depunerea jurământului şi unul de un an pentru învăţarea limbii române[207]. Şi în acest caz, ca şi în cel al profesorilor din şcolile de stat, primul termen a fost în general respectat, dar cel de-al doilea s-a dovedit mult prea optimist. Cei mai mulţi dintre funcţionarii inferiori şi-au păstrat posturile după prestarea jurământului de fidelitate[208], situaţie ce se deosebea de cea din Cehoslovacia sau Iugoslavia, statul român comportându-se mai generos faţă de slujbaşii săi minoritari[209]. Deşi această stare de fapt era atribuită de către români bunăvoinţei şi sentimentului lor de dreptate, iar de către maghiari incapacităţii statului român de a menţine şi administra Transilvania, în realitate explicaţia principală rezidă în faptul că nu existau înlocuitori români pentru marea masă a funcţionarilor maghiari. Iată ce declara în vara anului 1921 primarul român de la Oradea, declaraţie preluată şi de ziarele de la Budapesta: „A trebuit să menţinem elementul maghiar în oficiile publice în lipsa mare de români. Cauza este că lefurile sunt reduse, astfel nu s-au numit români ca funcţionari. Ungurii au rămas în oficiile lor nevoind să-şi piardă timpul de serviciu, în baza căruia au drept la pensie"[210].

Într-adevăr, cu toate că existau unii funcţionari maghiari care se comportau ca şi cum unirea din 1918 nu avusese loc, care luau în derâdere statul român, considerând că se va dezintegra dintr-o clipă în alta, îşi manifestau dispreţul faţă de români şi chiar corespondau oficial cu autorităţile de la Budapesta[211], guvernanţii români nu au început să-i înlocuiască masiv decât în anii '30, adică atunci când sistemul educaţional pus în funcţiune la debutul anilor '20 a început să „producă" absolvenţi îndeajuns de numeroşi şi de bine pregătiţi pentru a se constitui într-o alternativă corespunzătoare la funcţionarii minoritari.

Însă în primii ani după unire nu avea cine să umple eventualul gol pe care l-ar fi lăsat în administraţia Transilvaniei demiterea sau plecarea în masă a funcţionarilor maghiari. A fost uşor să se numească români în funcţiile de prefecţi, subprefecţi şi şefi pe la anumite servicii publice locale, însă era imposibil de acoperit în totalitate necesarul de funcţionari de la „finanţe", „perceptorat", „cadastru", „contabilitate", „serviciul de drenaj", „serviciul edilitar", „sănătate publică" etc. Iar penuria cea mai accentuată se resimţea în Transilvania în privinţa notarilor comunali, adică a reprezentanţilor autorităţii centrale în comunele rurale[212]. Cei mai mulţi dintre notarii români din mediul rural

206. Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti de la Cuza la Ceauşescu*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999, p. 114.
207. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 208-209.
208. *Ibidem*, p. 268.
209. C.A. Macartney, *op.cit.*, p. 293.
210. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31.
211. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 9, 19-20, 28-29, 33; *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 219, 228.
212. Revistele de resort din primii ani interbelici sunt pline de lamentaţii cu privire la această lipsă de notari români în Transilvania şi Banat; vezi Eugeniu Munteanu, *Lipsa de notari comunali*

migraseră spre oraşele ardelene, pentru a participa şi ei la asaltul asupra acestor citadele minoritare. Deficitul de funcţionari români, nu numai în comunele rurale, ci şi în mediul urban, n-a putut fi acoperit pe termen scurt, în ciuda unor eforturi susţinute ale oficialităţilor. S-a făcut apel la intelectualii români să intre în administraţie, s-au solicitat funcţionari din Vechiul Regat şi, în ultimă instanţă, s-au organizat cursuri intensive. Acestea din urmă nu puteau însă duce la rezultate spectaculoase; dimpotrivă, încă din 1923 se exprimau regrete pentru că „s-au recrutat la repezeală notari", „au fost primiţi deavalma"[213], mulţi dintre ei neîndeplinind condiţiile necesare, în special de studii, pentru practicarea acestei meserii[214]. Ca şi în cazul învăţătorilor şi profesorilor beneficiari de „cursuri scurte", şi aceşti notari făcuţi „la repezeală" au rămas în sistemul administrativ, fiind însă plătiţi mai prost şi trebuind a suporta desconsiderarea celor mai bine pregătiţi profesional, fie români, fie minoritari.

Disfuncţionalităţile administraţiei româneşti în primii ani după unire au fost remarcate într-un articol din *Daily Telegraph* din octombrie 1921 de Moses Gaster, rabinul-şef al sefarzilor din Imperiul britanic, după o vizită în România, efectuată la invitaţia guvernului român. Articolul, scris de altfel pentru susţinerea cauzei româneşti în confruntarea propagandistică cu maghiarii[215], remarca faptul că plângerile minorităţilor „...sunt, în întregime, de un exclusiv caracter administrativ şi este cu totul firesc să fie aşa, întrucât noul regim a trebuit să se despartă de vechea administraţie, pe a cărei loialitate nu se putea bizui. Pe de altă parte, guvernul român nu avea pregătit un personal corespunzător pentru a ocupa posturile rămase libere. Rezultatul a fost că multe elemente necalificate au fost puse în posturi de răspundere. Aceste elemente au profitat de starea de agitaţie, încă dominantă, şi au acţionat, în multe cazuri, cât se poate de arbitrar. Ele s-au pretat la mită şi corupţie şi au pricinuit, foarte adesea, o stare de lucruri care nu corespunde, desigur, intenţiilor guvernului român. Acesta este la curent cu abuzurile, dar nu este capabil, deocamdată, să le stopeze"[216].

Gaster, care se născuse şi trăise în România vreme de câteva decenii înainte de a fi expulzat şi de a se stabili la Londra - ceea ce nu l-a făcut resentimentar la adresa românilor -, era probabil îndreptăţit în observaţiile sale referitoare la carenţele administraţiei româneşti. Avem prea puţine îndoieli în privinţa existenţei corupţiei în administraţia din România interbelică, însă nu credem că fenomenul era unul antiminoritar sau, mai mult, antimaghiar. Dimpotrivă, fără a dispune evident de probe, înclinăm a crede că venalitatea unor funcţionari a contribuit uneori, paradoxal poate, la rezolvarea unor probleme altfel generatoare de tensiuni. Au existat destui minoritari care, având de ales între

---

în Ardeal, în „Revista administrativă", II, nr. 12/15 iunie 1923, p. 179, şi nr. 15/1 august 1923, pp. 230-231; Alexandru Popescu, *În chestia şcoalei de notari din Făgăraş*, în „Administraţia Română", III, nr. 5-6/mai-iunie 1923, pp. 5-6; Ioachim Sas, *Lipsa de notari comunali în Ardeal şi Banat*, în „Administraţia Română", nr. 2/1924, pp. 5-6; vezi şi „Administraţia Română", nr. 11/1923, pp. 2-3, şi nr. 7/1924, pp. 3-4.

213. E. Munteanu, *op.cit.*, p. 231.

214. A. Popescu, *op.cit.*, p. 6.

215. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară în Anglia, 1921-1929, vol. 17, f. 8.

216. *Apud* V. Florea, *op.cit.*, p. 549.

a mitui un funcţionar cu scopul de a obţine o soluţie favorabilă la vreo doleanţă şi a trimite vreo petiţie la Liga Naţiunilor, pentru a reclama o discriminare reală sau imaginară, au optat pentru prima variantă, mai confortabilă şi mai eficientă[217].

Tratatul prin care România se angajase să protejeze drepturile minorităţilor de rasă, de limbă şi de religie nu prevedea utilizarea limbilor minoritare în administraţie. În consecinţă, legislaţia românească aferentă domeniului nu a stipulat folosirea altei limbi decât cea română în administraţie. Însă, câtă vreme rămăseseră destui maghiari în rândurile personalului administrativ, limba maghiară, fără a căpăta vreun statut legal, a fost folosită de multe ori din inerţie, mai ales că erau destui funcţionari care nu cunoşteau limba română[218]. Încercările autorităţilor româneşti din prima jumătate a anilor '20 de a-i obliga pe funcţionarii minoritari să susţină un examen de limba română[219] s-au dovedit în general infructuoase. Nici măcar cursurile gratuite de limba română pentru funcţionarii minoritari nu i-au făcut pe aceştia să-şi însuşească limba statului care îi patrona, unii acţionând astfel din rea-voinţă, alţii din neputinţă[220]. Au existat însă şi destule cazuri când unii funcţionari maghiari au depus eforturi lăudabile pentru a învăţa limba română[221]. În general, se poate afirma că dispoziţia guvernamentală privitoare la obligativitatea cunoaşterii limbii oficiale de către funcţionari nu s-a aplicat cu stricteţe decât abia în anii '30, când s-au organizat teste de limbă cu adevărat serioase pentru minoritarii din serviciul statului român[222]. Au fost însă unele situaţii în

217. Istoricul britanic C.A. Macartney scria, în 1937, referindu-se la acest aspect: „...mita poate rezolva o mulţime de lucruri. «Corupţia românilor», mi-a spus cu cinism un bătrân evreu, «este Geneva noastră». Mai mult decât atât, românul mediu e un tip de treabă. Natura sa nu-l îndeamnă la brutalitate ; nici măcar nu solicită sume foarte mari. Este uimitor cât de departe poţi ajunge cu doar câţiva lei. Chiar nemituit, el va ezita adesea să aplice unele reguli mai aspre, în special dacă punerea lor în practică îi va cauza vreun disconfort. Îi lipseşte complet tenacitatea de fier... a cehilor sau brutalitatea sârbilor. Oferă-i suficient cât să trăiască, mai adaugă şi o minimă păstrare a aparenţelor şi nu-i cauza probleme reale, iar el se va mulţumi să-i lase pe oameni în plata Domnului. Rămâi uimit adeseori în Transilvania de tonul cinic şi amical cu care românii localnici se adresează, spre exemplu, naţionaliştilor maghiari fanatici. Este vorba în mare măsură de superficialitate, însă rămâne faptul că, în anumite privinţe, cel puţin în primii ani după război, în Transilvania viaţa a fost mai tolerabilă pentru minorităţi decât în mult mai bine condusa Cehoslovacie" (*op.cit.*, p. 289). Macartney nu era un prieten al românilor, iar generalizările lui erau niţel exagerate, însă un sâmbure de adevăr în cuvintele sale tot exista.

218. Geograful francez Emmanuel de Martonne, un susţinător al cauzei naţionale româneşti, scria într-un raport din noiembrie 1921, adresat Ministerului de Externe francez: „Românii n-au făcut tot ce era posibil pentru a atenua amprenta maghiară lăsată asupra oraşelor şi asupra administraţiei. Pe linia Oradea-Satu Mare, am văzut lipite pe vagoane etichete scrise în limba maghiară având antetul CFR, deci imprimate după anexare. Personalul căilor ferate, casieri, hamali, controlori, este aproape peste tot de origine maghiară. La fel cel din poşte, unde mi s-a întâmplat să nu mă pot face înţeles nici în franceză, nici în română" (*Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, p. 378).

219. Vezi „Administraţia Română", IV, nr. 5/1924, p. 5.

220. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 244, 378-380.

221. *Ibidem*, p. 488.

222. Vezi „Revue de Transylvanie", 3/1934, pp. 372-381.

care, chiar la începutul anilor '20, unii funcţionari maghiari au fost destituiţi din cauza necunoaşterii limbii oficiale[223]. Însă cei mai mulţi au rămas în funcţie[224].

Utilizarea din inerţie a limbii maghiare în administraţie în primii ani interbelici, chiar dacă legislaţia românească şi tratatele internaţionale semnate de România nu impuneau acest lucru, poate fi probată chiar prin protestele, de altfel nu foarte numeroase în opinia noastră, ale maghiarilor, pe chestiuni legate de administraţie. Spre exemplu, din protestul unui deputat ungur din noiembrie 1923 cu privire la faptul că primarul român din Târgu-Mureş „a scos inscripţia ungurească de pe primărie"[225], noi înţelegem că până în 1923 a existat o inscripţie în limba maghiară pe faţada primăriei din Târgu-Mureş. Sau din faptul că maghiarii din Banat protestau în vara anului 1924 împotriva unei ordonanţe a Prefecturii Timiş din mai acelaşi an ce stabilise ca petiţiile, publicaţiile, afişele şi anunţurile instituţiei respective să fie redactate „în limba română, apoi în germană şi numai excepţional în maghiară"[226], noi înţelegem că se utilizau totuşi limbi minoritare în administraţia românească, chiar dacă într-un mod neoficial[227].

Unul dintre aspectele deloc agreate de minoritatea maghiară din România interbelică era acela al centralizării administrative. Uitând repede care fusese situaţia în Imperiul austro-ungar, maghiarii au devenit în primii ani de după război campionii descentralizării politice şi administrative[228]. Motivaţia principală proferată era una de bun-simţ : vocea lor ar fi fost mai auzită pe plan local. În realitate, maghiarii din România considerau construcţia statală românească drept şubredă ; descentralizarea era cea mai „europeană" dintre metodele ce le stăteau la dispoziţie pentru a accentua presupusa precaritate a edificiului statal românesc. De altfel, exact acesta era motivul pentru care autorităţile româneşti nu puteau accepta o descentralizare pronunţată : în condiţiile de după război, trebuia consolidat statul şi trebuia „concretizată" unirea. Descentralizarea nu putea aparţine decât viitorului României.

Fără îndoială că au existat destule probleme legate de administraţie în România primilor ani interbelici, însă nu toate disfuncţionalităţile aparatului administrativ din Transilvania se datorau unei atitudini programatice antimaghiare. Uneori era vorba, pur şi simplu, de proastă organizare, pregătire profesională modestă, indolenţă sau corupţie. Este sigur că au existat prefecţi, primari, notari şi diverşi funcţionari români care au făcut exces de zel,

---

223. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 634-635 ; vezi şi „Glasul minorităţilor", I, nr. 7/decembrie 1923, pp. 21-22. Orice mutare sau transferare a vreunui funcţionar maghiar din Transilvania declanşa în presa de la Budapesta un val de articole vitriolante împotriva „invaziei opincarilor", ce a determinat „expulzarea, în vagoane de vite, a celor care nu au învăţat «valaheşte»" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 16).
224. Vasile Stoica, *Problema minorităţilor noastre*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", IV, nr. 6/1922, pp. 714-715 ; N. Dascălu, *op.cit.*, p. 206.
225. „Glasul minorităţilor", I, nr. 7/decembrie 1923, p. 20.
226. „Glasul minorităţilor", II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, p. 17.
227. Chiar primarul român din Oradea recunoştea acest lucru în vara anului 1921 : „Actele oficiului primăriei oraşului se eliberează în ungureşte, însă le traducem şi în româneşte. Certificate se dau numai în româneşte". Iar gazeta budapestană care a preluat această afirmaţie insera o remarcă a corespondentului său din România : „cine are talent să citească printre rânduri poate afla mângâiere abundentă în declaraţia dânsului" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31).
228. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 248.

au dorit să-şi demonstreze afinităţile faţă de cauza naţională sau să-şi plătească poliţe de pe vremea fostei guvernări maghiare, au tras concluzii generalizatoare din faptele reprobabile ale unor maghiari sau nu s-au arătat dispuşi să-şi manifeste tactul în relaţiile cu cetăţenii români de etnie maghiară. Însă astfel de atitudini nu făceau parte dintr-o politică concertată a statului direcţionată împotriva minoritarilor în general, a maghiarilor în special.

Spre exemplu, una dintre nemulţumirile ungurilor, aceea că „teascul de impozite... lucrează în două feluri dincolo şi dincoace de munţi"[229], nu trebuie înţeleasă în sensul că minoritarii erau obligaţi, prin lege, să plătească impozite şi taxe mai mari[230], ci era vorba, pur şi simplu, despre faptul că activitatea de colectare a impozitelor – o operaţiune la care nici unul dintre statele româneşti, din Evul Mediu până în secolul XXI, n-a excelat niciodată – se desfăşura cu o eficienţă relativ mai mare în Transilvania decât în Vechiul Regat: obişnuiţi de pe vremea defunctei monarhii bicefale, locuitorii Ardealului, fie români, fie minoritari, îşi plăteau cu mai multă conştiinciozitate dările către stat decât o făceau concetăţenii lor de la sud şi est de Carpaţi. Oricât s-ar glosa pe tema „mentalităţii central-europene" şi a celei „balcanice", este greu de identificat discriminarea maghiarilor în acest caz. De asemenea, merită remarcat faptul că unele firme maghiare s-au adaptat repede atitudinii „orientale" cu privire la plata impozitelor, mutându-şi sediile în Bucureşti şi beneficiind astfel de „privilegiile" majorităţii[231].

Conştiente de problemele inerente raporturilor dintre majoritate şi minorităţi, autorităţile de la Bucureşti au înfiinţat un subsecretariat de stat pentru afacerile minorităţilor etnice. Expunerea de motive a proiectului de lege intrat în dezbaterea Parlamentului în decembrie 1920 preciza: „În actuala stare de lucruri, din cauza lipsei unui organism special care să formeze legătura între guvernul central şi interesele diferitelor minorităţi, problemele politice, speciale, ale noilor cetăţeni ai României nu au primit întotdeauna rezolvarea cea mai potrivită intereselor generale. Pentru înlăturarea neajunsurilor inerente acestei situaţii şi ca o dovadă de solicitudine faţă de cetăţenii de altă limbă, naţionalitate şi confesiune, se impune crearea unui organ care să armonizeze diversitatea de interese ale acestor cetăţeni cu interesele generale ale statului, contribuind astfel la înfăptuirea adevăratei unificări politice interne"[232]. În ciuda unor dezbateri aprinse în Camera Deputaţilor, legea a fost adoptată la începutul anului 1921[233]. Generoasă ca intenţie, ideea unui organism care să facă legătura între minoritari şi guvernare nu a dus la rezultate pozitive spectaculoase, câtă vreme cea mai importantă dintre minorităţile din România, cea maghiară, a rămas nereconciliată cu noua ei situaţie, tratând cu neîncredere această iniţiativă a Bucureştilor.

În justiţie, în conformitate cu Tratatul minorităţilor, statul român a acceptat utilizarea în anumite cazuri a limbilor minoritare. Orice cetăţean român de etnie maghiară se putea adresa judecătorilor şi tribunalelor în limba sa maternă. De altfel, în Transilvania şi Banat, statul român numise până în 1922 un număr de 264 judecători maghiari dintr-un total de 708[234]. De asemenea, s-a prevăzut organizarea şi funcţionarea unui

229. Iosif Willer, „Un cuvânt cătră d-l profesor Iorga", în „Glasul minorităţilor", I, nr. 5/octombrie 1923, p. 3.
230. Aşa cum, eronat sau răuvoitor, consideră E. Illyés, *op.cit.*, pp. 92-93.
231. C.A. Macartney, *op.cit.*, p. 331.
232. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, p. 227.
233. Vezi Ion Cămăşescu, *Statul şi minorităţile etnice*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1921, pp. 5-45.
234. V. Stoica, *Problema minorităţilor...*, p. 715.

corp al traducătorilor şi interpreţilor pe lângă instanţele judiciare, persoane menite să faciliteze comunicarea între părţile de diverse etnii din cadrul proceselor[235]. Dacă maghiarii puteau folosi limba proprie când se adresau oral sau în scris instanţelor, totuşi procesele se derulau în limba română, avocaţii şi jurisconsulţii trebuind să cunoască limba oficială a statului, ei fiind asimilaţi categoriei funcţionarilor publici. În orice caz, nu deţinem informaţii despre avocaţi care să-şi fi pierdut statutul din pricina necunoaşterii limbii române. Probabil ei au fost categoria profesională care s-a adaptat cel mai rapid noilor realităţi.

Problemele maghiarilor cu justiţia din România în perioada interbelică nu proveneau din faptul că nu-şi puteau folosi limba maternă, ci din acela că trăiau cu sentimentul că pierderea oricărui proces se datora discriminărilor la care erau supuşi sau presupusului lor statut de „cetăţeni de rangul al II-lea"[236]. Alte probleme ale maghiarilor în relaţia lor cu justiţia română – probleme care îi afectau, în fapt, pe toţi cetăţenii români – derivau din situaţia deloc nouă în România, cunoscută însă din plin şi de Ungaria antebelică şi interbelică, în care legile, excelente pe hârtie, nu erau întotdeauna aplicate. Cu sarcasmul său tipic britanic, C.A. Macartney remarca : „Aidoma tuturor raselor latine sau latinizate, românii excelează în emiterea celor mai idealiste măsuri de ordin general [...]. Legile lor sunt de obicei mai bune decât cele ale cehilor şi infinit mai bune decât cele ale britanicilor. Însă, în timp ce englezul nu emite de obicei o lege dacă nu are de gând să o respecte în litera şi în spiritul ei, iar cehul nu adoptă o lege dacă nu poate dovedi că îi respectă litera, deşi îi eludează spiritul, pentru român între lege şi aplicarea ei nu există o relaţie decelabilă. [...] De la prefect la jandarm, oficialul face în practică exact ceea ce doreşte"[237]. Aserţiunea profesorului şi avocatului britanic (scoţian) este, desigur, excesivă, nu însă fără un substrat real, recunoscut adeseori şi de români : „E o legislaţie de bibliotecă, neîntâlnită nicăieri în viaţă, în urmări de guvernământ. E un teren pe care, în ce ne priveşte, ne putem lua la întrecere cu orice stat de pe Glob. Până şi Australia s-ar putea simţi umilită alături de noi"[238]. Însă chiar Macartney recunoaşte că acest tip de atitudine faţă de legi nu reflecta sentimente antiminoritare, ci era vorba, pur şi simplu, de lipsă de profesionalism şi/sau corupţie. Este evident însă că şi minoritarii, în cazul de faţă maghiarii, puteau cădea victime acestei stări de fapt. Dar este imposibil de stabilit în ce măsură ei erau mai afectaţi decât românii. Probabil că nu, existând o egalitate nu numai în faţa legii, ci şi în privinţa aplicării/neaplicării ei.

În plan politic, minorităţile din România au avut, începând chiar din 1919, libertatea de a se constitui în partide şi de a activa în câmpul politicii interne româneşti, luând parte la luptele electorale şi la dezbaterile parlamentare, în aceleaşi condiţii ca partidele româneşti. Minoritatea maghiară a manifestat o anumită dezorientare în primii ani de după unire în privinţa activităţii ei în viaţa politică românească. Mulţi dintre liderii maghiari s-au declarat partizani ai rezistenţei pasive faţă de politica ţării. Motivaţia acestei atitudini, formulată eufemistic, suna astfel : „Nimeni n-a aşteptat şi nici nu putea să aştepte ca vechile legături sufleteşti ale ungurimii din Ardeal şi Banat să fie rupte

235. V. Pană, *op.cit.*, pp. 77-78.
236. „Glasul minorităţilor", I, nr. 7/decembrie 1923, p. 15.
237. C.A. Macartney, *op.cit.*, p. 288.
238. „Ideea Europeană", V, nr. 139/18 februarie - 2 martie 1924, p. 4.

deodată. Iar sufletele purtau legăturile vechii ideologii, ale cărei principii fundamentale se întorceau acuma tocmai împotriva celor care mai înainte puseseră jurământ pe ele. Formarea unei noi ideologii a mai fost împiedicată în chip firesc şi prin credinţe naive, prin îndemnuri mai mult sau mai puţin de bună-credinţă, prin trezirea de speranţe iluzorii – şi ea n-a putut să-şi înceapă dezvoltarea decât după ce trecuse prima ameţeală şi începuse să se împrăştie şi ceaţa care împăienjenea vederea şi excludea cunoaşterea situaţiei reale"[239].

În această perioadă de doi ani (1919-1920), când cei mai mulţi dintre liderii maghiarilor din România au promovat rezistenţa pasivă în privinţa participării la viaţa politică românească, a existat totuşi o tentativă, eşuată însă, de înfiinţare a unui Partid Naţional Democrat Maghiaro-Secuiesc. Iniţiativa i-a aparţinut lui Béla Maurer, dar ea „n-a putut să prindă rădăcini" : „poate şi din cauza situaţiei neclarificate, dar probabil şi din cauza tacticii nehotărâte şi lipsite de energie ce adoptase"[240].

Aşa s-a făcut că, în fapt, prima organizaţie viabilă cu caracter politic a maghiarilor din România a fost Uniunea Maghiară (Magyar Szövetség), înfiinţată la 9 ianuarie 1921[241]. Începutul activităţii politice a maghiarilor nu s-a dovedit de bun augur, deoarece autorităţile româneşti au interzis organizaţia[242]. În iunie 1921 a apărut însă Partidul Popular Maghiar (Magyar Néppárt)[243], pentru ca, în februarie 1922, să se înfiinţeze Partidul Naţional Maghiar (Magyar Nemzeti Párt)[244], cele două formaţiuni fuzionând la sfârşitul lui decembrie 1922 sub numele Partidul Maghiar Naţional (Országos Magyar Párt), mai cunoscut sub forma simplificată de Partidul Maghiar (Magyar Párt)[245]. Deşi la sfârşitul anilor '20 şi la începutul anilor '30 au mai apărut şi alte formaţiuni politice

239. Géza Kiss, *Ideologia şi tendinţele minorităţii maghiare*, în volumul *Doctrinele partidelor politice*, ediţia a II-a, Editura Garamond, Bucureşti, f.a., p. 323.
240. *Ibidem*.
241. E. Illyés, *op.cit.*, p. 72.
242. V. Pană plasează începuturile Uniunii Maghiare în iulie 1921 şi consideră că motivul suspendării activităţii acesteia a fost un fel de ofensă adusă autorităţii (neparticiparea liderilor partidului la un spectacol de la Cluj, organizat în cinstea reginei Maria) (*op.cit.*, pp. 103-104). În realitate, statutul Uniunii Maghiare a fost respins de autorităţile româneşti deoarece organizaţia îşi propunea să-i reprezinte din punct de vedere politic, economic, social şi cultural pe maghiarii din România, consideraţi ca aparţinând, în ansamblu, unui subiect de drept public (persoană juridică), ceea ce legislaţia românească nu permitea (Iosif Iacob, *Chestia minorităţilor şi Uniunea Maghiară, Consideraţiuni de drept public*, Oradea Mare, 1923, pp. 18-19, 23).
243. E. Illyés, *op.cit.*, p. 72 ; V. Pană, *op.cit.*, p. 103. Alţi autori consideră că momentul apariţiei pe scena politică românească a Partidului Popular Maghiar a fost acela când această formaţiune politică şi-a extins activitatea asupra întregii Transilvanii : ianuarie 1922 (Emilian Bold, Ion Agrigoroaiei, *Partidele politice burgheze din România, 1918-1938*, Iaşi, 1977, p. 187 ; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 148).
244. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 247 ; E. Illyés, *op.cit.*, p. 72. M. Muşat şi I. Ardeleanu (*op.cit.*, p. 149) consideră că data înfiinţării Partidului Naţional Maghiar a fost 5 august 1922, când s-a desfăşurat adunarea generală de constituire a partidului (V. Pană, *op.cit.*, p. 104).
245. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 247-248 ; E. Illyés, *op.cit.*, pp. 72-73.

maghiare, precum Partidul Popular Maghiar, reapărut în 1927, Partidul Maghiar al Micilor Proprietari (Magyar Kisgazda Párt), în 1933, Uniunea Naţională Maghiară a Muncitorilor (MADOSZ) şi altele[246], în fapt, partidul politic care a reprezentat cel mai cuprinzător interesele cetăţenilor români de etnie maghiară a fost Partidul Maghiar. Tot el a fost şi cel care, în relaţiile cu diferite guverne şi, în general, în politica internă a ţării, s-a afirmat ca reprezentând minoritatea maghiară din România.

De la început, Partidul Maghiar s-a manifestat printr-un program de revendicări maximale, unele dintre ele intrând chiar în contradicţie cu suveranitatea şi interesele naţionale ale statului român. Dintre principalele puncte ale programului său politic pot fi amintite : recunoaşterea prin Constituţie a minorităţilor ca subiecte de drept public ; autonomie naţională pentru maghiari ; autoguvernarea minorităţii maghiare, în limba ei maternă, cu administraţie şi justiţie proprii ; drept de vot pentru femei ; organizarea armatei astfel încât serviciul militar să se reducă la maximum trei luni şi să fie executat în raza cercului de recrutare respectiv, având limba maternă ca limbă de instrucţie şi de comandă ; alegerea prin vot universal a tuturor funcţionarilor ; suprimarea tutelei administrative ; dreptul funcţionarilor de a refuza executarea ordinelor autorităţilor superioare care li s-ar părea ilegale ; interdicţia suspendării consiliilor judeţene şi municipale ; căile ferate să fie preluate de către cele trei naţiuni din Ardeal, care să le administreze singure ; statul să nu întreţină nicăieri şcoli maghiare, ci să predea autonomiei maghiare toate şcolile ungureşti ; dreptul la învăţământ confesional de toate gradele, de la învăţământul primar la cel universitar etc.[247].

Simpla enumerare a cerinţelor pe care le aveau maghiarii din România demonstrează că între minoritatea ungară şi majoritatea românească nu se ajunsese la reconciliere şi că etnicii maghiari respingeau practic existenţa României[248]. Împlinirea unora dintre revendicările maghiare presupunea, pur şi simplu, disoluţia statului român. În consecinţă, singurul comentariu care se poate face asupra platformei politice a Partidului Maghiar în prima etapă de după înfiinţare este acela că reprezentanţii acestei formaţiuni solicitau maximum din ceea ce puteau cere, nu însă şi maximum din ceea ce doreau. Şi asta pentru că nu puteau, legalmente, să solicite unirea cu Ungaria, în fapt, singura soluţie prin care cererile lor ar fi putut fi rezolvate[249]. Efectul unei asemenea platforme politice asupra raporturilor dintre români şi maghiari a fost subliniat chiar de către un maghiar : „Rana

246. E. Illyés, *op.cit.*, p. 75.
247. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 248-249 ; idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 16-17 ; *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 500-502 ; G. Kiss, *op.cit.*, p. 324 ; M. Muşat, I. Ardeleanu, *op.cit.*, p. 150 ; Zsolt K. Lengyel, *Kulturverbindung, Regionalismus, föderativer Kompromiß. Betrachtungen zur Geschichte des frühen Transsilvanismus 1918-1928*, în „Ungarn Jahrbuch", 15/1987, pp. 57, 58-59.
248. Vezi şi C. Troncotă, *op.cit.*, p. 115.
249. Aşa cum scria Nicolae Iorga în „Neamul Românesc" din 29 noiembrie 1923 : „...singurul lucru care le trebuie e desfiinţarea Statului român, în care cu nici un preţ nu vor să trăiască în situaţia de cetăţeni egali îndreptăţiţi aceia care ieri încă exercitau o tiranie ignobilă pe care au sfruntarea de a o tăgădui" (*apud* Constantin Buşe, Nicolae Dascălu, *Nicolae Iorga şi revizionismul maghiar, Culegere de articole, conferinţe şi discursuri parlamentare (1918-1940)*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1993, pp. 41-42).

supurează, vindecarea întârzie mereu. Distanţa dintre noua putere de stat şi minoritatea etnică sau nu se micşorează deloc sau scade într-o măsură imperceptibilă"[250].

În orice caz, pentru a evita izolarea politică şi acuzaţiile de extremism, ca şi pentru a înlătura riscul suspendării sale de către autorităţi, Partidul Maghiar, fără a renunţa la prea multe dintre revendicările sale, a acceptat să le pună în surdină pe cele mai radicale, cele care afectau în mod direct suveranitatea şi interesele fundamentale româneşti. A existat, de altfel, în acest sens şi un imperativ determinat de colaborarea în plan electoral cu unul dintre partidele politice româneşti. După eşecul negocierilor cu Partidul Naţional[251], s-a ajuns la discuţii cu reprezentanţii Partidului Poporului, finalizate în octombrie 1923 prin semnarea aşa-numitului „Pact de la Ciucea"[252].

În textul respectivului acord nu mai era vorba de autonomie naţională sau teritorială, ci doar de revendicări cu caracter particular în chestiuni şcolare, religioase, electorale, administrative, financiare, agrare şi juridice. Raţiunile acestei schimbări de atitudine a liderilor politici ai maghiarilor din România, pe lângă inevitabilul câştig electoral[253], ţineau de faptul că ei au înţeles că o condiţie necesară - nu însă şi suficientă - pentru a obţine anumite concesii pe teren religios şi şcolar era colaborarea cu o formaţiune politică românească de prim-plan. În plus, se pare că atunci, la sfârşitul anului 1923, când statul maghiar făcea eforturi să obţină un împrumut girat de Liga Naţiunilor, iar acordul Bucureştilor părea esenţial, dinspre Budapesta au venit spre maghiarii din România recomandări de moderare a discursului[254].

În sfârşit, unul dintre domeniile vieţii publice în care activităţile minorităţilor, în general, şi cele ale maghiarilor, în special, nu numai că nu au scăzut în intensitate, ci chiar au proliferat într-un mod semnificativ, a fost acel al presei. Zeci de periodice maghiare din Transilvania şi-au continuat apariţia şi după 1918, iar alte câteva zeci au fost înfiinţate după unirea provinciei cu România[255]. De asemenea, aproape două treimi din totalul tipografiilor din Ardeal, ca şi două treimi din numărul librăriilor din regiune aparţineau maghiarilor[256].

Cauzele acestei adevărate explozii a presei maghiare din România sunt numeroase. În primul rând, legislaţia românească referitoare la înfiinţarea de ziare şi reviste era extrem de permisivă, nefiind nevoie nici de aprobarea autorităţilor, nici de plata vreunei cauţiuni[257]. În al doilea rând, suspendarea în primii ani după unire a accesului la publicaţiile din Ungaria[258] a determinat un avânt al presei maghiare din România. În al

250. G. Kiss, *op.cit.*, p. 329.
251. Vezi „Glasul minorităţilor", II, nr. 1/ianuarie 1924, pp. 1-3.
252. *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 623-629.
253. Dacă la alegerile din 1922, când existau două partide maghiare relativ concurente, au fost aleşi doar şase maghiari în Parlament (pe lângă cei patru şefi ai cultelor minoritare, prezenţi din oficiu), la scrutinul din 1926 au ajuns în forul reprezentativ de la Bucureşti 25 de parlamentari maghiari (V. Pană, *op.cit.*, p. 111).
254. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 36 ; „Glasul minorităţilor", II, nr. 2/februarie 1924, pp. 26-32.
255. Vezi V. Pană, *op.cit.*, pp. 282-289.
256. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 292.
257. Chiar şi unii istorici deloc binevoitori faţă de români au recunoscut acest lucru. Vezi, spre exemplu, E. Illyés, *op.cit.*, pp. 240-241.
258. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 86-91 ; vezi şi diversele circulare ale Direcţiei Generale a Vămilor, publicate în

treilea rând, o asemenea presă, a cărei susţinere financiară depăşea posibilităţile minorităţii maghiare chiar şi în condiţiile în care se primeau subsidii din Ungaria[259], nu ar fi putut exista fără sprijinul românilor din Ardeal. Aceştia citeau gazetele ungureşti fie din obişnuinţă, fie din lipsa unor ziare româneşti[260], fie pentru că publicaţiile maghiare erau mai conectate la realităţile locale, fie pentru că erau mai bine informate în legătură cu evenimentele internaţionale[261], fie pentru că unele dintre ele erau mai specializate, adresându-se anumitor categorii profesionale[262].

Printre consecinţele acestei activităţi frenetice a presei maghiare din Transilvania s-a aflat şi aceea că viaţa publică din regiune şi-a păstrat într-o bună măsură un aspect minoritar, mai exact maghiar. Cea mai mare parte a presei maghiare – evident, cea cu caracter politic – susţinea ideologia şi acţiunile Partidului Maghiar. În acelaşi timp, ea căuta să menţină în rândul ungurilor din România un sentiment permanent de nemulţumire şi de revoltă şi să alimenteze speranţe cu privire la eventuale schimbări teritoriale radicale, împiedicând astfel minoritatea maghiară să se încadreze în noua viaţă de stat[263].

Era, de altfel, firesc să procedeze astfel, câtă vreme presa era obligată să corespundă aşteptărilor oamenilor care o citeau. În acest fel, anumite abordări şi atitudini ale mass-media maghiare pot fi identificate drept opinii şi credinţe prevalente printre ungurii din România. Spre exemplu, se ignora cu desăvârşire tot ce era bun în ţară şi toate eforturile făcute pentru consolidarea statului român, în acelaşi timp în care se lua act de toate crimele, fraudele, abuzurile săvârşite oriunde şi de către oricine. Rezultatul acestei combinaţii de abordări era emergenţa impresiei că statul român nu era viabil, deoarece societatea românească şi întregul aparat administrativ erau putrede. De asemenea, erau ignorate progresele tuturor minorităţilor etnice trăitoare în România interbelică, libertăţile de care se bucurau, sprijinul, atât cât era, pe care li-l acorda statul, în acelaşi timp însă exploatându-se toate piedicile pe care aceste minorităţi le întâmpinau. Cel mai mic abuz al unui organ administrativ local era considerat un atentat împotriva dreptului la viaţă al minorităţilor şi era prezentat ca făcând parte din programul guvernamental ce viza populaţiile minoritare. În sfârşit, presa maghiară reproducea, comenta şi difuza toate declaraţiile şi articolele revizioniste apărute în presa străină şi ignora cu desăvârşire orice atitudine antirevizionistă[264]. În felul acesta, era încurajată nesiguranţa privitoare la menţinerea *statu-quo*-ului şi, implicit, impresia că România era o creaţie efemeră, refacerea unei Ungarii de dimensiuni medievale nefiind decât o chestiune de timp[265].

În concluzie, relaţiile dintre români şi maghiarii din România în primii ani interbelici au fost în general tensionate din varii motive. Evoluţia istorică condusese la crearea unui decalaj politic, social, economic şi cultural în Transilvania între români şi maghiari în favoarea acestora din urmă. Inversarea situaţiei politice de după 1918 trezise speranţa

„Import-Export", III, nr. 1/februarie-aprilie 1923, pp. 117, 130; III, nr. 3-4/1923, pp. 624, 630; IV, nr. 3-5/1924, pp. 40-42; IV, nr. 11-12/1924, p. 91.

259. Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 50, şi vol. 3, f. 70.
260. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 89.
261. *Ibidem*, vol. 1, f. 175-176.
262. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 294-295.
263. *Ibidem*, f. 296.
264. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 175-176.
265. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii şi referate, vol. 369, f. 293-294.

majorităţii româneşti de a putea înlătura rămânerea în urmă. Românii cereau sprijinul statului pentru recuperarea decalajului, iar maghiarii solicitau egalitate deplină, libertate de acţiune, fără intervenţionism statal. În timp ce românilor li se părea firesc să pretindă nivelarea inegalităţilor acumulate de-a lungul secolelor, ca şi sacrificii din partea „celor care sunt încă titularii unor privilegii nelegitime, în profitul celor care au fost spoliaţi în trecut"[266], maghiarilor situaţia lor anterioară li se părea ca fiind „normală şi intangibilă", iar procesul de anulare a discrepanţelor de statut ca fiind făţiş antimaghiar, expresie a nefericitei înlocuiri a „sistemului [...] occidental din Transilvania cu cel «balcanic», complet străin spiritului tradiţional transilvănean"[267]. În acelaşi timp, este evident faptul că disfuncţionalităţile raporturilor dintre minoritatea maghiară din România şi majoritatea românească s-au repercutat şi asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria. Ba chiar se poate spune că a existat o relaţie cu dublu sens : tensiunile româno-maghiare din interiorul României contribuiau la escaladarea tensiunii dintre România şi Ungaria, iar confruntarea diplomatică permanentă, pe diverse teme[268], dintre Bucureşti şi Budapesta nu contribuia deloc la spargerea cercului vicios instalat între maghiarii din România şi naţiunea dominantă a statului român. Primii considerau că erau trataţi drept „cetăţeni de rangul al doilea" şi, de aceea, nu puteau fi loiali unui stat care-i discrimina, iar autorităţile româneşti solicitau, înainte de orice, loialitate din partea tuturor cetăţenilor români, indiferent de naţionalitatea lor.

II.5. Politica Ungariei faţă de minorităţi la începutul perioadei interbelice

Guvernele care s-au succedat la conducerea Ungariei după încheierea primului război mondial au devenit brusc campioane ale drepturilor minorităţilor. Statul maghiar dorea a se transforma într-un adevărat paradis pentru minoritarii care ar fi rămas să trăiască în Ungaria. Indiferent de natura regimului de la Budapesta – democratic (octombrie 1918 – martie 1919), bolşevic (martie-august 1919) sau autoritar (august 1919 – iunie 1920) –, toţi cei care s-au perindat la conducerea Ungariei au fost extrem de generoşi în promisiuni

---

266. Corneliu Alex. Rudescu, *Abuzul de drept în materii de „plângeri minoritare" şi apărarea prestigiului extern al statului*, extras din „Revista de Drept Penal şi Ştiinţă Penitenciară", nr. 5-6/1931, pp. 3-4.
267. E. Illyés, *op.cit.*, p. 91.
268. Una dintre aceste teme era, evident, chiar aceea a minorităţilor : „...niciodată Ungaria n-a iubit fostele ei minorităţi cu mai mult foc decât astăzi. Numai o fărâmă din acel foc să-l fi avut pe vremuri, şi chitul aruncat cu lopata şi ajutat de scoabe de fier, care ţinea clădăraia fantastică din Tatra până la Fiume şi Braşov, nu s-ar fi prăbuşit aproape fără lovitură. Cea mai mică suferinţă a rutenilor din Cehoslovacia, suspinele catolicilor slavi din Iugoslavia, nemulţumirile de politică de partid ale românilor din Ardeal deşteaptă valuri de protest la Budapesta. Capitala Ungariei e o inimă de mamă care compătimeşte neîncetat cu toţi foştii ei fii, plesniţi până ieri cu biciul şi căutaţi prin gură, după limbă, cu briceagul. Minuni ale decăderii. Toţi adevăraţii creştini dimprejur trebuie să ne silim a ţine Ungaria în această stare lăcrimătoare a fericiţilor, care singură îi poate aduce iertarea vechilor păcate şi deschiderea porţilor cerului" („Ideea Europeană", IV, nr. 102/24 septembrie – 1 octombrie 1922, p. 4).

faţă de minoritari. Guvernarea Károlyi a propus, prin vocea lui Oszkár Jászi, în calitatea acestuia de ministru însărcinat cu problemele naţionalităţilor, o organizare de tip cantonal a statului maghiar. Comuniştii lui B. Kun au promis o egalitate deplină de tip marxist-leninist. Iar guvernele care au condus Ungaria de la prăbuşirea regimului bolşevic şi până la semnarea Tratatului de la Trianon s-au întrecut în a promite descentralizare, autonomie etc. În august 1919, într-un moment în care armata română abia se instalase la Budapesta, guvernul István Friedrich a adoptat un decret cu privire la naţionalităţi, al căror statut devenea printre cele mai liberale din lume. În decembrie 1919, guvernul Károlyi Huszár a promovat o lege a educaţiei în care se stipula că minorităţile puteau studia în orice limbă doreau şi puteau înfiinţa oricâte şcoli ar fi voit. Iar slovacilor li s-a propus chiar o structură de tip federal[269].

Însă toate aceste tentative maghiare de a câştiga bunăvoinţa naţionalităţilor s-au dovedit inutile. De altfel, veneau şi prea târziu pentru a putea fi luate în serios. Nimeni nu mai credea în bunele intenţii ale liderilor maghiari. Opţiunile fuseseră deja făcute, iar ele au fost consfinţite prin Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920. Concluzia pe care a tras-o elita maghiară din această stare de fapt a fost aceea că încercările concesive faţă de minorităţi nu numai că fuseseră inutile, dar fuseseră şi eronate în principiu. Altfel spus, maghiarizarea de până în 1918 reprezentase politica bună, corectă : greşeala nu stătuse în excesul maghiarizării, ci în insuficienţa ei.

Ungaria post-Trianon se remarca printr-o omogenitate etnică la care foştii lideri maghiari nici măcar nu putuseră visa altădată. Paradoxal însă, această omogenitate etnică nu a fost considerată satisfăcătoare de liderii Ungariei interbelice, astfel încât maghiarizarea a continuat[270]. O dovedesc cifrele statistice : recensământul din 1920 stabilise că, din cei aproximativ 8 milioane de locuitori, 89,6% erau maghiari, 6,9% germani, 0,3% (circa 24 000) români etc., în timp ce recensământul din 1930 consemna, la un număr aproape identic de locuitori, 92,1% maghiari, 5,5% germani, 0,2% (circa 16 000) români etc.[271]. Asta în condiţiile în care singurei minorităţi – e drept că doar confesională[272] – care îşi dorea din tot sufletul asimilarea, evreii, i-a fost refuzat, într-o anumită măsură, acest lucru[273].

269. C.A. Macartney, *op.cit.*, pp. 446-447.
270. Ministerul Naţionalităţilor a fost desfiinţat; în schimb, Ministerul de Interne a numit trei comisari – un german, un slovac şi un român – pentru a se ocupa de problemele respectivelor minorităţi. Românul era Jószef Siegescu, ale cărui caracteristici şi activităţi erau notate astfel de presa maghiară : „credincios totdeauna patriei maghiare", „contele Apponyi l-a numit profesor titular al limbii şi literaturii române la Universitatea din Pesta", membru al comisiei ce a pregătit materialul cu care s-a prezentat delegaţia maghiară la Conferinţa de pace de la Paris, „sfetnic intim" al lui Bethlen (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 2). După moartea lui Siegescu, guvernul maghiar nu l-a mai înlocuit (C.A. Macartney, *op.cit.*, p. 448). În general, conform opiniei ministrului României la Budapesta, Traian Stârcea, maniera în care guvernele maghiare interbelice tratau minorităţile era „reprobabilă" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 54).
271. Zenobius Pâclişanu, *Hungary's Struggle to Annihilate its National Minorities*, Romanian Historical Studies, Miami Beach, 1985, pp. 136, 151.
272. Despre ponderea populaţiei evreieşti în societatea maghiară, vezi Antony Polonsky, *The Little Dictators, The History of Eastern Europe since 1918*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1975, pp. 184-188.
273. Vezi Thomas Spira, *Hungary's Numerus Clausus, the Jewish Minority, and the League of Nations*, în „Ungarn Jahrbuch", 4, 1972, pp. 115-128. Problemele legate de minoritatea

Deşi în practică guvernele Ungariei din primii ani interbelici au continuat să promoveze maghiarizarea[274], din perspectivă legislativă ele au dorit să ofere un exemplu statelor vecine. O serie întreagă de legi, decrete şi ordonanţe au fost emise în special în perioada 1923-1925. Se stipula utilizarea limbilor materne ale minorităţilor în administraţie, în justiţie, în învăţământ, în cadrul bisericilor etc.[275] ; în zonele unde minoritarii deţineau o proporţie semnificativă din numărul locuitorilor, toţi funcţionarii trebuiau să cunoască limba minoritarilor respectivi[276] ; minoritarii puteau înfiinţa, pe speze proprii, şcoli de orice grad, inclusiv institute de învăţământ superior[277] ; statul însuşi susţinea şcoli în limbile minoritare[278] etc.

Cea mai mare parte din această legislaţie maghiară privitoare la minorităţi era calchiată după celebra Lege a naţionalităţilor din 1868[279]. Însă, ca şi atunci, între lege şi aplicarea ei nu exista nici o legătură detectabilă. Raţiunile acestui tip de abordare pot fi găsite într-un articol dintr-o revistă românească din anii '20 ce comenta publicarea, într-o gazetă budapestană în limba franceză, a „Legilor şi ordonanţelor ungureşti privind ocrotirea drepturilor minoritare în Ungaria" : „Într-adevăr, iată o înţelegere a libertăţii, care poate sluji oricui de pildă! Câteva pagini înşiră faimoasele paragrafe ale legii naţionalităţilor minoritare XLIV din 1868. Principiile ei nu pot găsi decât recunoaştere ; aplicarea a dus la sfărâmarea pe bună dreptate a regatului milenar. Alte pagini dezvoltă paragrafe şi paragrafe de ordonanţe şi ordonanţe, începând cu 21 august 1919, în care e vorba de limba iubitelor minorităţi, azi aproape inexistente în cuprinsul Ungariei adevărate, şi e vorba de drepturi strălucite date acestora în şcoli sau de un Minister al Naţionalităţilor minoritare. Toate aceste înlesniri şi libertăţi decurg însă din acelaşi procedeu pe care-l cunosc toate ţările care-şi dau o legislaţie ca să se pună la nivelul

---

germană din Ungaria au început să se manifeste deschis abia în anii '30 (vezi N.G. Papp, *The German Minority in Hungary between the Two World Wars : Loyal Subjects or Suppressed Citizens ?*, în „East European Quarterly", Boulder, XXII, nr. 4/1989, pp. 495-514).

274. Ioan N. Ciolan, Constantin Voicu, Mihai Racoviţan, *Transilvania – istorie şi dăinuire românească*, Editura Sirius, Bucureşti, f.a., pp. 203-204. Potrivit recensământului din 1910, în Ungaria (adică pe teritoriul ce avea să fie consfinţit la Trianon drept maghiar) trăiau circa 85 000 de români. Scăderea bruscă a acestui număr după 1919 nu poate fi explicată doar prin mutarea unor români în România.
275. V. Pană, *op.cit.*, p. 216.
276. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Minorităţi, General, 1923-1944, vol. 61, f. n.
277. *Ibidem*, f. 24.
278. Un decret din 1923 stabilea că şcolile minoritare erau de trei tipuri (A – cu limba de predare minoritară, maghiara fiind doar unul dintre obiectele de studiu ; B – cu limba de predare mixtă ; C – cu limba de predare maghiară, limba minorităţii figurând doar ca obiect de studiu). În practică însă, şcolile de tip A erau cvasiinexistente, cele de tip B relativ puţine, prevalând cele de tip C (V. Pană, *op.cit.*, pp. 216-217 ; Z. Pâclişanu, *op.cit.*, p. 138). În plus, minoritarii care solicitau şcoli de tip A şi B erau consideraţi trădători, fiind supuşi la diverse presiuni de natură administrativă, politică şi chiar juridică (C.A. Macartney, *op.cit.*, p. 450). În privinţa minorităţii româneşti din Ungaria, ea nu deţinea, conform unui raport diplomatic românesc din august 1925, „nici o şcoală în care cursurile să fie predate în limba română, deşi în unele locuri limitrofe ţării noastre ea se află în majoritate faţă de populaţia ungară" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Minorităţi, General, 1923-1944, vol. 61, f. 36).
279. Radu Budişteanu, *Un capitol nou în dreptul internaţional public şi privat : minorităţile etnice*, Bucureşti, 1928, p. 45.

Europei şi nu ca să corespundă unei evoluţii fireşti a cetăţenilor. [...] Nouă „Revue de Hongrie" nu ne poate lua ochii. Ea nici nu se gândeşte, de altminteri, la noi. Gândul ei statornic e la Europa, unde se găsesc prieteni veghetori, gata să pună în circulaţie materialul venit de la Budapesta. Iar intenţia ascunsă e să ridice în faţa naţionalităţilor, până ieri fericite sub vechiul regim, o stare de ideal în cuprinsul hotarelor păzite de sabia de argint a îngerilor apostolici. Naţionalităţile sunt însă cam sceptice şi privesc fără entuziasm curtenia excesivă a unor oameni, pe care, ori sub câte toge de legiuitori sau fracuri de diplomaţi s-ar acoperi, îşi aduc aminte să-i fi cunoscut în haina roşie a călăului"[280].

II.6. Sistemul de protecţie a minorităţilor în perioada interbelică

Printre rezultatele concrete ale Conferinţei de pace de la Paris, reunită la finalul primului război mondial, se înscrie şi faptul că s-a redus la jumătate numărul de locuitori din Europa Centrală şi Răsăriteană care trăiau sub stăpânire străină. Totuşi, încă aproximativ 22 de milioane de oameni se aflau în cadrul unor state unde nu reprezentau naţionalitatea dominantă[281]. De altfel, ţinând cont de amestecul complex de popoare din regiune, era foarte greu de văzut cum s-ar fi putut obţine ceva mai convenabil pentru toate părţile interesate, lăsând deoparte soluţia mişcărilor forţate de populaţie – care astăzi se numeşte epurare etnică –, un principiu pe care artizanii păcii de la Paris l-au respins. Cu toate acestea, rezultatul i-a dezamăgit pe unii şi i-a nemulţumit profund pe alţii. Aceasta era realitatea care îl determina pe Woodrow Wilson, preşedintele american, să spună în Senatul Statelor Unite : „Când eu am lansat acele cuvinte (că toate naţiunile au dreptul la autodeterminare), le-am lansat fără cea mai mică idee despre naţionalităţile existente, care astăzi vin la noi una după alta. [...] Dumneavoastră nu ştiţi şi nu puteţi aprecia anxietăţile pe care eu le-am experimentat ca rezultat al faptului că, prin ceea ce am spus, am trezit speranţele a milioane de oameni"[282].

Liderii marilor puteri participante la forumul păcii de la Paris ştiau foarte bine că naţionalităţile nemulţumite puteau constitui una dintre cele mai grave ameninţări pentru noua ordine internaţională ce se dorea instituită. Drept urmare, Conferinţa de pace a identificat două soluţii în încercarea sa de a limita pericolul : plebiscitele şi protecţia minorităţilor.

Plebiscitele erau o armă cu două tăişuri. În teorie, părea de domeniul bunului-simţ să încerci să afli opiniile locuitorilor dintr-o zonă aflată în dispută, dar, în practică, această operaţiune a condus la multiple complicaţii. Pus în faţa unei alegeri tranşante, între două sau chiar trei opţiuni, alegere ce urma să-i influenţeze viaţa într-un mod radical, locuitorul

280. „Ideea Europeană", V, nr. 139/18 februarie – 2 martie 1924, p. 4.
281. Raymond Pearson, *National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945*, St. Martin's Press, New York, 1983, p. 171.
282. *Apud A History of the Peace Conference of Paris*, editată de H.W.V. Temperley, vol. IV, H. Frowde and Hodder & Stoughton, Londra, 1921, p. 429.

înspăimântat putea da un răspuns ambiguu. În plus, rezultatul consultării populare depindea în mare măsură de modul în care era pusă problema, care era întrebarea, cum erau judecate rezultatele – majoritate generală simplă sau pe regiune, sau pe district, sau pe comună – şi apoi cum se făcea interpretarea finală. În cazuri precum cel al Sileziei Superioare, plebiscitul n-a făcut decât să complice chestiunea aflată în dispută[283].

Principiul însuşi al plebiscitului se putea dovedi nefericit: „În mod evident, Conferinţa nu are nimic de-a face cu teritoriile deţinute de Aliaţi înainte de război [...], iar plebiscitele ţinute în ţări aflate în posesia noastră [...] ar putea fi neplăcute şi cu siguranţă nu trebuie să fie încurajate"[284], nota lordul Hardinge, adjunctul ministrului de externe britanic şi unul dintre membrii marcanţi ai delegaţiei britanice la Conferinţa de pace. Cu toate acestea, recurgerea la plebiscite s-a constituit într-o alternativă pe care reuniunea de pace de la Paris a ales-o de câteva ori, iar rezultatele au pus sub semnul întrebării unele dintre presupunerile referitoare la naţionalitate făcute de liderii marilor puteri sau de experţii aflaţi la dispoziţia lor. În Allenstein, o regiune din cadrul aşa-numitului „coridor polonez", 46% din populaţie vorbea poloneza, însă doar 2% dintre locuitori au votat pentru Polonia; în Silezia Superioară, două treimi dintre locuitori vorbeau poloneza, dar o majoritate generală a votat pentru Germania; în timp ce în Carinthia, unde slovenii reprezentau 68% din populaţie, doar 40% dintre ei au ales separarea de Austria[285].

Celălalt instrument prin care Conferinţa spera să poată „închide cercul" autodeterminării naţionale era principiul protecţiei minorităţilor. Derivând din practica stabilită în secolul al XIX-lea în vederea încercării, adesea nereuşită, precum în cazul românesc, de a oferi protecţia drepturilor civice ale unor grupuri religioase minoritare din unele dintre statele mici ale Europei Răsăritene, ideea protecţiei a fost extinsă la Paris, deşi preocuparea iniţială a realizatorilor păcii viza doar comunităţile evreieşti răspândite în întreaga regiune. S-a sperat că un set mic de drepturi garantate ar putea reconcilia populaţiile lăsate de partea „greşită" a noilor frontiere naţionale cu majorităţile din noile state.

În timpul şedinţei plenare din 28 aprilie 1919 a Conferinţei de pace s-a acceptat constituirea Ligii Naţiunilor, pactul acestei organizaţii devenind parte integrantă a viitoarelor tratate de pace[286]. În ciuda diferitelor planuri care au fost discutate în primăvara anului 1919[287], termenii constitutivi nu includeau vreo prevedere referitoare la protecţia minorităţilor[288], deoarece s-ar fi presupus că trebuie respectată de către toţi membrii viitoarei organizaţii. Cu alte cuvinte, ar fi fost greu, spre exemplu, ca marile imperii coloniale, precum cel britanic sau cel francez, să accepte o supervizare internaţională pentru situaţia nenumăratelor populaţii supuse.

---

283. Vezi Julius Stone, *Regional Guarantees of Minority Rights, A Study of Minorities Procedure in Upper Silesia*, The Macmillan Company, New York, 1933, *passim*.
284. *Apud* Alan Sharp, *The Versailles Settlement, Peacemaking in Paris, 1919*, St. Martin's Press, Londra, 1991, p. 156.
285. K.J. Newman, *European Democracy between the Wars*, Allen & Unwin, Londra, 1970, p. 148.
286. R.B. Henig, *The League of Nations*, Londra, 1973, p. 19.
287. Vezi Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford University Press, Oxford, 1992, pp. 38-39.
288. Vezi Nicolae Daşcovici, *Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public*, Iaşi, 1936, pp. 51-64.

Aceste decizii, şi în special atmosfera care a însoţit adoptarea lor, i-au dezamăgit profund pe numeroşii susţinători ai principiului naţional ca bază a construcţiei unei noi Europe şi chiar a unei noi lumi. Conducătorii puterilor învingătoare au trebuit să facă faţă unor critici severe venite din direcţii diferite. Astfel, ideea impunerii în anumite tratate, semnate cu statele noi şi cu acelea care se măriseră în mod considerabil, a unor obligaţii privitoare la minorităţi trebuie văzută ca un fel de compensaţie pentru speranţele nerealizate evocate de ideea autodeterminării naţionale. E greu de stabilit dacă preşedintele Wilson a luat în considerare şi contradicţia naturală dintre dreptul la autodeterminare şi dreptul unui stat de a-şi conserva existenţa într-o regiune precum Europa Centrală şi Răsăriteană, unde era imposibil ca teritoriul unui stat să fie locuit doar de o singură naţionalitate. Mai probabil, s-a crezut că, acolo unde toţi locuitorii, indiferent de rasă, limbă sau religie, au garantate drepturi egale printr-o lege clar definită sau se bucură efectiv de ele, ca în Statele Unite ale Americii şi Imperiul britanic, dreptul la autodeterminare - sau „dreptul la secesiune", cum era el numit în S.U.A. - putea fi indubitabil scos în afara legii.

Pentru preşedintele american Woodrow Wilson, autodeterminarea naţională însemna dreptul popoarelor de a-şi alege statul în cadrul căruia să trăiască, precum şi tipul de guvernare[289]. Această doctrină a fost răspunsul pe care Wilson l-a crezut adecvat pentru chestiunea naţionalismului[290]. El considera că statele astfel constituite urmau să alcătuiască o societate internaţională paşnică şi justă. Această concepţie se întemeia pe credinţa sa esenţială în faptul că omul era bun de la natură şi perfectibil şi că, oferindu-i-se ocazia şi instituţiile potrivite, voinţa colectivă umană devenea o forţă absolută a binelui. Meritul lui Wilson a fost acela că el a fost primul lider mondial care a respectat puterea sentimentului naţional şi a încercat să canalizeze forţa acestuia în direcţia democraţiei şi cooperării internaţionale, începând cu Europa Centrală şi Răsăriteană, însă incluzând după aceea întreaga lume[291].

O problemă foarte dificilă s-a dovedit aceea a definirii naţionalităţii. Perspectiva anglo-americană şi cea a Europei Occidentale nu făceau o distincţie clară între un membru al unei naţiuni şi un cetăţean al unui stat. Concepţia occidentală în această privinţă se regăseşte sintetizată în cuvintele diplomatului britanic James Headlam-Morley : „Galezul este şi englez, datorită acceptării depline a limbii sale materne în Ţara Galilor"[292]. Cu alte cuvinte, nu se făcea nici o distincţie între naţionalitatea politică (adică cetăţenia) şi cea personală. Această concepţie a fost determinată de istoria relativ stabilă din punct de vedere politic şi teritorial a Occidentului. În plus, de asemenea

289. Alan Sharp, *The Genie that Would Not Go Back into the Bottle, National Self-Determination and the Legacy of the First World War and the Peace Settlement*, în volumul *Europe and Ethnicity, The First World War and Contemporary Ethnic Conflict*, editat de Seamus Dunn şi T.G. Fraser, Routledge, Londra, 1996, p. 11.
290. Daniel Patrick Moynihan, *Pandaemonium : Ethnicity in International Politics*, Oxford University Press, New York, 1993, p. 81.
291. Tony Smith, *America's Mission : The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton University Press, Princeton, 1994, pp. 3-13.
292. *Apud* Alan Sharp, *Britain and the Protection of Minorities at the Paris Peace Conference, 1919*, în volumul *Minorities in History*, editat de A.C. Hepburn, Edward Arnold, Londra, 1978, p. 178.

caracteristic lumii occidentale era principiul opţiunii (alegerii) personale în stabilirea naţionalităţii, ceea ce în partea răsăriteană a Europei, ca şi în lumea germană de altfel, era de neconceput[293].

Şi preşedintele american Woodrow Wilson a avut tendinţa de a confunda conceptul de autodeterminare naţională cu cel de suveranitate populară[294] şi a limitat aplicarea principiului său printr-o precizare: „Tuturor aspiraţiilor naţionale bine definite trebuie să li se acorde o satisfacţie completă, dar fără a se introduce elemente noi sau a se perpetua cele vechi, de discordie şi antagonism, care ar face posibil ca, în timp, să se pericliteze pacea Europei şi, în consecinţă, a lumii"[295]. Era o rezervă pe care puţine grupuri naţionale au dorit să o observe şi, în plus, aşa cum se cunoaşte astăzi foarte bine, exista un număr infinit de „elemente de discordie şi antagonism" în Europa Centrală şi Răsăriteană la 1919.

Wilson preconiza un sistem de protecţie a minorităţilor pornind de la experienţa sa pur americană: atât timp cât cineva se simţea american (şi îndeplinea condiţiile tehnice şi legale), nu conta dacă el vorbea germana, poloneza sau italiana, el era un american. Însă în Europa Răsăriteană, naţionalitatea era determinată de rasă, de religie şi, în special, de limbă şi avea puţină, sau chiar deloc, semnificaţie politică. Treptat, pe măsură ce occidentalii au început să conştientizeze complexitatea situaţiei reale din partea estică a continentului european, testul real al naţionalităţii a devenit limba[296]. Se presupunea că un om care vorbea poloneza era polonez şi dorea să fie cetăţean al statului polonez. Tratatele minorităţilor vor reflecta această confuzie, utilizând termenul „naţional" (membru al unei naţiuni) ca sinonim pentru cetăţean, deşi plebiscitele nu au sprijinit această corelaţie[297]. Mai mult decât atât, opiniile lui Wilson, care practic au reprezentat temelia sistemului de protecţie a minorităţilor, indicau o viziune asimilaţionistă, în stil american, a naţiunii. Wilson pleca de premisa că, după ce le vor fi fost asigurate câteva dintre drepturile fundamentale, minoritarii vor dori să devină polonezi, români, cehi etc[298]. Realităţile Europei interbelice nu au confirmat această presupunere.

Propunerea formală de a se stabili un sistem juridic internaţional de protecţie a minorităţilor a fost prezentată de către preşedintele Woodrow Wilson la o şedinţă a Consiliului celor patru, în 1 mai 1919[299]. El s-a referit la exemplele de tratament răuvoitor faţă de comunităţile evreieşti din Polonia şi România. David Lloyd George a

---

293. Idem, *The Genie that Would Not...*, p. 14.
294. Alfred Cobban, *The National State and National Self-Determination*, Collins, Londra, 1969, p. 63.
295. *Apud* H.W.V. Temperley, *op.cit.*, vol. I, p. 439.
296. Derek Heater, *National Self-Determination : Woodrow Wilson and His Legacy*, St. Martin's Press, New York, 1994, p. 26.
297. K.J. Newman, *op.cit.*, loc. cit.
298. Lloyd E. Ambrosius, *Dilemmas of National Self-Determination : Woodrow Wilson's Legacy*, în volumul *L'Établissement des frontières en Europe après les deux guerres mondiales. Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995)*, publicat sub direcţia lui Christian Baechler şi Carole Fink, P. Lang, Strasbourg, Montréal, 1996, pp. 33-34.
299. Department of State, *Papers relating to the Foreign Relations of the United States*, *The Paris Peace Conference* (de aici înainte, *F.R.U.S.*, *P.P.C.*), *1919*, vol. V, pp. 393-395. De fapt, doar Wilson, Lloyd George şi Clemenceau au participat la acea şedinţă, Orlando părăsise anterior Conferinţa din cauza faptului că cererile teritoriale italiene nu fuseseră luate în seamă.

propus impunerea de obligaţii similare şi altor state noi sau considerabil mărite din Europa Centrală şi Răsăriteană. Aceste sugestii au fost imediat trimise către membrii comisiei care se ocupa de noile state şi de minorităţi. Acolo s-a decis ca protecţia minoritarilor să se realizeze prin intermediul unor tratate separate. Un raport asupra acestei probleme, acceptat de către Consiliul celor patru la 17 mai 1919[300], a afectat considerabil disputele ulterioare.

O mare influenţă asupra desfăşurării evenimentelor în această chestiune a avut memoriul Comitetului delegaţiilor evreieşti la Conferinţa de pace, adresat tuturor delegaţiilor prezente la 10 mai 1919[301]. Multe dintre cererile acestui memoriu aveau să se regăsească în textele care au stat la baza sistemului de protejare a minorităţilor[302], inclusiv formularea „minorităţi de limbă, de rasă şi de religie"[303], folosită în locul sintagmei „minorităţi naţionale"[304], neagreată, din motive lesne de înţeles, de organizaţiile evreieşti. Activităţile bine organizate ale evreilor[305] au avut un impact considerabil asupra formei şi naturii drepturilor minoritare[306]. Problema a fost preluată apoi de către germani, care au subliniat că organismul cel mai potrivit pentru reglementarea protecţiei minorităţilor era într-adevăr Liga Naţiunilor[307].

Procesul de concepere a principiilor privitoare la protecţia minorităţilor a fost puternic afectat de reacţiile statelor direct implicate. Principala dezbatere a avut loc în cadrul celei de-a opta sesiuni plenare a Conferinţei de pace, din 31 mai 1919[308]. Proiectul de tratat cu Austria conţinea prevederi referitoare la protecţia minorităţilor în statele succesoare : Cehoslovacia, Polonia, România şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. Delegaţi din aceste state, în special primii-miniştri ai României (Ion I.C. Brătianu) şi Poloniei (Ignacy J. Paderewski), au subliniat acceptarea de către ei a tuturor soluţiilor propuse, dacă acestea se aplicau tuturor statelor. Brătianu a subliniat că fondatorii Ligii Naţiunilor „au violat principiul egalităţii dintre state chiar din momentul în care

300. *Ibidem*, pp. 678-681.
301. Cu privire la presiunile organizaţiilor evreieşti la Conferinţa de pace de la Paris, vezi C.A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford University Press, Oxford, 1934, pp. 218-240.
302. E. Viefhaus, *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz, 1919*, Holzner, Würzburg, 1960, pp. 228-231.
303. Merită amintită butada lui C.A. Macartney : „dacă reuşeşti să împiedici ca un evreu să fie persecutat pe motive rasiale, lingvistice şi religioase, atunci îţi va fi practic imposibil să-l mai distingi [de majoritate]" (*National States*..., p. 220).
304. „International Conciliation", nr. 222/septembrie 1926, p. 320.
305. Vezi Joost Herman, *Toward the Great Areopagus*, *Some Remarks on Jewish Activities in Intergovernmental Circles in the Nineteenth and Twentieth Century*, în *Homeward Bound*, editată de Marij Leenders şi Wim van Meurs, Utrecht, 1996, pp. 25-27.
306. Stanislaw Sierpowski, *Minorities in the System of the League of Nations*, în *Ethnic Groups in International Relations*, *Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940*, vol. V, editat de Paul Smith, Kalliopi Koufa, Arnold Suppan, New York University Press, New York, 1991, pp. 13-14.
307. K. Herbert, *Das Recht der Minderheiten*, Berlin, 1927, pp. 42-43.
308. Procesul-verbal al sesiunii plenare din 31 mai a Conferinţei se găseşte în *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român, Recunoaşterea ei internaţională. 1918, Documente interne şi externe, august 1918 – iunie 1919*, vol. III, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, pp. 389-413, şi în *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, pp. 130-158.

organizaţia lua fiinţă". S-a atras atenţia asupra consecinţelor introducerii unor discriminări între cetăţeni în relaţiile interne : unii (minoritarii) puteau face apel la legislaţia internaţională, iar alţii (majoritarii) nu erau îndrituiţi să procedeze astfel. Instituţionalizarea inegalităţii, din punct de vedere intern şi internaţional, le apărea statelor respective ca o ameninţare la adresa dezvoltării lor armonioase.

Una dintre consecinţele acţiunii combinate a statelor aşa-zis minoritare a fost scrisoarea lui Georges Clemenceau către Paderewski din 24 iunie 1919[309]. Preşedintele Conferinţei de pace a justificat pe larg ţelurile tratatelor referitoare la minorităţi. Doar faptul că existau nişte principii de protecţie urma să faciliteze, potrivit lui Clemenceau, acceptarea noii situaţii de către minorităţi. Faptul că Liga Naţiunilor avea să supervizeze garantarea protecţiei minorităţilor urma să excludă o potenţială interferenţă în afacerile interne ale statelor interesate. De aceea, prevederile referitoare la garanţii fuseseră formulate cu „maximă scrupulozitate", astfel încât să elimine orice caracter politic din orice dispută care ar putea apărea ca rezultat al aplicării acestor prevederi[310].

Momentul iniţierii sistemului de protecţie a minorităţilor conceput la forumul păcii de la Paris a fost marcat de două documente importante semnate la Versailles, în 28 iunie 1919. Unul dintre ele conţinea condiţiile păcii impuse Germaniei învinse de către principalele Puteri Aliate şi Asociate. Prin intermediul celuilalt, puterile mai sus menţionate impuneau Poloniei acceptarea unui tratat special referitor la protecţia minorităţilor[311]. Semnificaţia acestui document se datorează în special rolului său de model pentru actele analoage care i-au urmat. Soluţiile aplicate acolo au pus bazele întregului sistem internaţional de protecţie a minorităţilor. Când au semnat tratatul de pace cu Austria, la Saint-Germain, în 10 septembrie şi 5 decembrie 1919, Cehoslovacia şi, respectiv, Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor au trebuit să accepte obligaţii asemănătoare, deşi nu identice. Rezistenţa României a fost până la urmă ineficientă, ea semnând tratatul la Paris, în 10 decembrie 1919[312]. Obligaţiile Greciei au derivat din Tratatul de la Sèvres, parafat la 10 august 1920.

Celălalt grup de state aşa-zise minoritare a constat din ţările înfrânte. Obligaţiile lor au fost incluse în următoarele tratate : Austria, cel de la Saint-Germain, 10 septembrie 1919, în articolele 62-69[313] ; Bulgaria, cel de la Neuilly, 27 noiembrie 1919, în articolele 49-57[314] ; Turcia, cel de la Lausanne, 24 iulie 1923, în articolele 37-45 ; Ungaria, cel de la Trianon, 4 iunie 1920, în articolele 54-60[315]. Obligaţiile referitoare la minorităţi ale unor ţări precum Finlanda (cu privire la insulele Aaland), Albania, Lituania, Letonia, Estonia şi Irak au fost stabilite la Liga Naţiunilor sub forma unor declaraţii, atunci când ţările respective au devenit membre ale respectivei organizaţii internaţionale. Chestiunea

309. Pablo de Azcarate, *League of Nations and National Minorities*, *An Experiment*, Klaus Reprint Co., New York, 1972, pp. 165-167.
310. Oscar I. Ianowsky, *Nationalities and National Minorities*, Macmillan, New York, 1945, pp. 179-184.
311. *F.R.U.S.*, *P.P.C.*, *1919*, vol. XIII, pp. 798-801.
312. N. Daşcovici, *op.cit.*, pp. 112-120.
313. *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. IV, pp. 309-311.
314. *Ibidem*, vol. V, pp. 142-144.
315. *Ibidem*, vol. VI, pp. 284-286.

protecţiei minorităţilor a constituit şi subiectul unor tratate bilaterale, cel mai faimos exemplu fiind aşa-numita Convenţie de la Geneva, din 15 mai 1922, referitoare la Silezia Superioară[316].

Tratatul semnat de Polonia în 28 iunie 1919 se referea la cetăţenii unui stat care erau diferiţi de majoritatea populaţiei în ceea ce privea limba, rasa sau religia. Articolul 12 era de o importanţă crucială în evaluarea rolului Ligii Naţiunilor în sistemul de protecţie a minorităţilor. Prin acest articol, tratatul era recunoscut ca o obligaţie internaţională ce urma să fie plasată sub garanţia Ligii Naţiunilor[317]. Eventualele amendamente puteau fi introduse doar dacă ele erau acceptate de către majoritatea membrilor Consiliului Ligii. Orice membru al Consiliului avea dreptul de a sesiza organul de decizie al Ligii în legătură cu orice încălcare sau pericol de încălcare a prevederilor tratatului. Consiliul era liber să ia orice hotărâre şi să apeleze la orice mijloace care să-i facă misiunea eficientă. Acelaşi articol 12 prevedea şi implicarea Curţii Internaţionale de Justiţie în sistemul de protecţie a minorităţilor. Deciziile Curţii erau definitive, neexistând posibilitatea apelului.

Aşa-numitele tratate ale minorităţilor îşi propuneau să protejeze interesele grupurilor periferice din punct de vedere rasial, etnic, lingvistic sau religios. Minorităţile trebuiau să trăiască în aceleaşi condiţii ca toţi ceilalţi cetăţeni ai unui stat dat. Astfel, minorităţile nu puteau pretinde servicii speciale sau reguli mai liberale, iar protecţia a fost oferită doar pentru indivizi, nu şi pentru grupuri[318] (a existat prea puţină simpatie la Conferinţa de pace pentru cererile de autonomie locală, considerată a fi creatoare de probleme). Minoritarii nu puteau, în general vorbind, să beneficieze de nici un privilegiu. Sintagma „în general vorbind" indică faptul că exista totuşi un subtil privilegiu al minoritarilor. Una dintre prevederi stabilea că statul garanta „tuturor locuitorilor săi" protecţia totală a vieţii şi a libertăţii şi recunoştea că ei puteau să-şi exercite în mod liber religiile, credinţele şi cultele ale căror practici nu contraveneau cu ordinea socială sau morala publică. Datorită caracterului său general, această prevedere n-ar fi trebuit să-şi afle locul în tratatele minorităţilor (ci, mai degrabă, în Pactul Societăţii Naţiunilor, unde însă îi fusese refuzat accesul), deoarece, deşi avea în vedere toţi locuitorii, nu puteau face apel la ea decât minoritarii, singurii „protejaţi" de tratatele respective. Teoretic, acea prevedere reprezenta un privilegiu al minorităţilor în domeniul drepturilor fundamentale, întrucât, din punct de vedere formal, atacurile împotriva vieţii, libertăţii şi libertăţii de conştiinţă deveneau de interes internaţional doar dacă îi afectau pe minoritari.

Tratatele referitoare la minorităţi conţineau prevederi care statuau aşa-numita „egalitate negativă" (în faţa legii, în drepturi civile şi politice, în privinţa admiterii în posturi, funcţii şi onoruri publice, cu privire la fondarea de instituţii sociale, religioase, educaţionale şi caritabile private în care să se folosească limba proprie, la utilizarea limbii materne în discuţii private, comerţ, religie, presă şi întruniri publice), cât şi prevederi

316. J. Stone, *op.cit.*, pp. 213-261.

317. *International Conciliation*, nr. 222/septembrie 1926, p. 322.

318. Unii autori sunt de părere că în aşa-numitele tratate ale minorităţilor nu erau stipulate numai drepturi individuale, ci şi drepturi colective (vezi Edward Chaszar, *Trianon and the Problem of National Minorities*, în *War and Society...*, vol. VI, p. 485; R. Budişteanu, *op.cit.*, p. 36; Octavian Gâdei, *Ocrotirea minorităţilor*, Iaşi, 1935, pp. 52-55).

corespunzătoare aşa-zisei „egalităţi pozitive"[319]: folosirea limbii materne de către minorităţi, oral sau în scris, în faţa justiţiei; instrucţia în şcolile primare, în zonele locuite într-o mare măsură de către minoritari, trebuia asigurată de către stat în limba minorităţii respective (acest fapt nu excludea obligativitatea însuşirii limbii oficiale); obligaţia statului ca în oraşele şi districtele unde exista o proporţie considerabilă de minoritari să le asigure acestora o cotă echitabilă din fondurile publice destinate scopurilor educaţionale, religioase sau caritabile.

Poate părea paradoxal, dar în perioada interbelică minorităţile din statele aflate sub incidenţa tratatelor pomenite mai sus s-au arătat prea puţin interesate de prevederile referitoare la „egalitatea pozitivă": nici şcolile publice primare susţinute de stat şi nici folosirea limbii materne în relaţiile cu justiţia n-au constituit subiecte de interes. În schimb, lipsa unei prevederi care să permită utilizarea limbii materne în contactele cu administraţia publică s-a făcut resimţită, tot aşa cum cele mai mari controverse, în afara celor legate de reformele agrare, s-au datorat şcolilor private ale minorităţilor. Nici maghiarii din România, nici germanii din Cehoslovacia şi Polonia nu erau satisfăcuţi de predarea în propriile lor şcoli, chiar în limba lor, a istoriei, geografiei, literaturii etc. în conformitate cu programele, planurile şi manualele pregătite de ministerele educaţiei din România, Cehoslovacia şi Polonia. Pe de altă parte, ţinând cont de circumstanţele cu care guvernele respectivelor ţări s-au confruntat, refuzul lor ferm de a oferi minorităţilor controlul asupra unor chestiuni de o asemenea importanţă precum educaţia şi şcolile este de înţeles, în special datorită faptului că guvernele acelor ţări erau convinse că, dacă abandonau controlul asupra şcolilor private ale minorităţilor, acest control nu urma să treacă la respectivele minorităţi, ci la statele vecine cu interese în domeniu. Soluţia Ligii în această problemă atât de spinoasă a fost una caracteristică: „temporizarea" şi căutarea compromisului pentru calmarea spiritelor[320]. Altfel spus, Liga Naţiunilor şi-a manifestat şi în acest caz rolul ei predilect, de ţintă a vărsării nădufului părţilor aflate în conflict.

Sistemul internaţional de protecţie a minorităţilor a fost, în principal, format în primii ani ai perioadei interbelice. Mai târziu, doar Irakul se va alătura Ligii Naţiunilor, în 1932, şi va accepta obligaţii relevante în acest sens[321]. În acel caz, s-a făcut referire la rezoluţia adoptată în timpul primei sesiuni a Ligii Naţiunilor, la 15 decembrie 1920, care condiţiona admiterea în respectiva organizaţie internaţională de acceptarea obligaţiilor

319. Diferenţa dintre „egalitatea negativă" şi cea „pozitivă" derivă din faptul că, pentru ca membrii unei minorităţi să trăiască în termeni egali cu majoritatea, ar fi necesar ca ei să aibă acele instituţii culturale, juridice, sociale şi economice care să le permită să-şi conserve conştiinţa naţională, să-şi cultive şi să-şi dezvolte limba şi cultura proprii în aceleaşi condiţii ca majoritatea. În acest sens, protecţia împotriva tratamentului discriminatoriu nefavorabil nu este suficientă; egalitatea reală – nu doar formală, ci substanţială – presupune măsuri speciale şi pozitive pentru minorităţi. În cazul „egalităţii negative" statul nu trebuie să facă altceva decât să o afirme şi să o respecte, însă „egalitatea pozitivă" presupune un efort special (administrativ şi financiar) din partea statului. Este de aceea inevitabil ca, într-o anumită măsură, protecţia minorităţilor să apară unui observator neavizat drept un regim excepţional în favoarea minorităţilor, iar acest lucru a creat şi va crea o dificultate foarte serioasă, în special în cazul minorităţilor a căror loialitate faţă de statul din care fac parte poate fi pusă sub semnul întrebării.

320. P. de Azcarate, *op.cit.*, pp. 78-82.

321. N. Daşcovici, *op.cit.*, p. 134.

referitoare la minorităţi. Chestiunea a fost subiect de controversă chiar în momentul în care a apărut. Opinia iniţială a fost aceea că statelor ce aveau de gând să se alăture Ligii nu trebuie să li se impună condiţii suplimentare, în afara celor menţionate în Pact. Altă opinie, în schimb, punea accentul pe necesitatea de a creşte cât mai mult numărul statelor cărora să le fie impuse obligaţii faţă de minorităţi. În consecinţă, în timpul primei sesiuni a Ligii Naţiunilor, Albania şi Finlanda au trebuit să accepte semnarea unor tratate privind protejarea minorităţilor. Alte ţări, precum Lituania, Letonia şi Estonia, au solicitat să fie admise în Ligă fără nici un fel de condiţie adiţională. Rezistenţa lor a fost parţial încununată de succes. Spre exemplu, după lungi negocieri, Letonia a semnat o declaraţie, la 7 iulie 1923, prin care confirma acceptarea voluntară a obligaţiilor referitoare la minorităţi şi se declara de acord să negocieze cu Consiliul Ligii dacă situaţia minorităţilor din Letonia corespundea regulilor din tratate[322].

Principala caracteristică a primilor ani de funcţionare a sistemului a fost tendinţa lărgirii interpretării obligaţiilor privitoare la minorităţi. Această evoluţie a fost susţinută de numeroşi înalţi oficiali din Secretariatul general, Paul Mantoux, fostul interpret al Consiliului Suprem al Conferinţei de pace de la Paris, fiind unul dintre ei. Pe de altă parte, Sir Eric Drummond, primul secretar general al Ligii[323], a încercat întotdeauna să înlăture din preocupările organizaţiei acele chestiuni care se aflau dincolo de scopul fundamental al Pactului. Problemele protecţiei minorităţilor îl preocupau numai atât timp cât ele constituiau o parte din funcţia esenţială a Ligii : garantarea păcii în relaţiile internaţionale[324].

Stabilirea poziţiei şi rolului Ligii Naţiunilor în protejarea minorităţilor s-a dovedit a fi o sarcină foarte complicată. Treptat, Liga a ajuns să fie văzută ca „prestatoare de servicii" şi faţă de membrii săi, şi faţă de minorităţile ce trebuiau protejate. Chestiunea crucială a fost exprimată de către un membru al secţiunii care se ocupa de minorităţi, devenit mai târziu preşedintele acesteia, Pablo de Azcarate. În noiembrie 1923, acesta a spus : „Liga nu a luat niciodată poziţie de campioană a minorităţilor împotriva propriilor lor guverne : dimpotrivă, s-a considerat mult mai satisfăcător pentru Ligă să lucreze împreună cu guvernele pentru a le ajuta să-şi îndeplinească obligaţiile"[325].

Această opinie corespundea rezoluţiilor adoptate de a treia sesiune a Ligii, la 21 septembrie 1922. S-a recunoscut faptul că, în cazuri normale, o înţelegere semioficială şi amicală între Ligă şi guvernele acelor state care semnaseră tratate privitoare la minorităţi era cea mai eficientă cale pentru dezvoltarea unor bune relaţii între guverne şi minorităţile lor[326]. Mai mult decât atât, s-a ridicat cu şi mai multă putere întrebarea dacă minorităţile îşi îndeplinesc obligaţiile faţă de statele din care fac parte : „În timp ce Adunarea recunoaşte dreptul fundamental al minorităţilor de a fi protejate de opresiune de către Ligă, ea subliniază şi datoria persoanelor aparţinând minorităţilor rasiale, religioase sau lingvistice de a coopera, în calitate de cetăţeni loiali, cu naţiunile de care ele aparţin"[327].

322. P. de Azcarate, *op.cit.*, p. 175.
323. M. Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor...*, p. 44.
324. S. Sierpowski, *op.cit.*, p. 17.
325. *Ibidem*, p. 18.
326. Francisc Albrecht, *Societatea Naţiunilor şi protejarea* [illegible] ţilor", nr. 6-7/iunie-iulie 1924, p. 24.
327. League of Nations, „Official Journal", supliment special nr. 9, octombrie 1922, p. 35.

Liga Naţiunilor a avut la dispoziţie doar forţa morală şi politică. Aceasta însemna că dreptul de a adopta rezoluţii (care, în ultimă instanţă, erau ineficiente fără un anumit spirit de colaborare din partea statului pentru care au fost adoptate) a avut o mai mică importanţă practică decât existenţa unei proceduri care făcea posibile nu numai negocierile[328], ci şi folosirea diferitelor tipuri de coerciţie politică şi morală faţă de statul „acuzat" de către Consiliu şi membrii săi[329]. Deşi prin astfel de metode era dificil să se ajungă la soluţii întru totul satisfăcătoare, se obţineau aproape întotdeauna compromisuri, ceea ce, în acele circumstanţe, era mai util pentru minorităţi şi cauza păcii. Multe controverse au însoţit formarea procedurii utilizate de către Liga Naţiunilor pentru a aplica tratatele privitoare la minorităţi. Textele propriu-zise ale tratatelor nu clarificaseră îndeajuns chestiunea procedurii. De aceea, crearea procedurii, care a căpătat forma finală în perioada 1920-1925, a fost însoţită nu numai de numeroase dispute, ci şi de analize detaliate, care au lărgit sfera de cunoaştere în privinţa problemei minorităţilor în general[330].

Toate obligaţiile referitoare la minorităţi se aflau sub garanţia Consiliului Ligii Naţiunilor. Dreptul de a atrage atenţia Consiliului în legătură cu orice încălcare a clauzelor din tratate a fost iniţial rezervat doar membrilor Consiliului. Însă în scurt timp acest drept a fost acordat *de facto* minorităţilor însele şi statelor care nu aveau reprezentanţi în Consiliu. Această soluţie a fost aprobată la 22 octombrie 1920, fiind apoi completată, la 25 octombrie 1920, printr-o altă rezoluţie a Consiliului, care a anulat responsabilitatea individuală a statelor membre ale Consiliului de a atrage atenţia asupra violărilor sistemului de protecţie a minorităţilor[331].

O altă decizie importantă a fost aceea de a se institui un organism intern special al Consiliului, cunoscut în literatura de specialitate drept Comitetul celor Trei[332]. Într-adevăr, el era format din trei membri ai Consiliului: preşedintele său, care se schimba regulat, şi alţi doi membri, aleşi aleatoriu. Primind un ajutor substanţial din partea membrilor Secretariatului, ei examinau toate petiţiile sau informaţiile trimise la Geneva în legătură cu toate cazurile de încălcare sau pericol de încălcare a oricăreia dintre prevederile tratatelor referitoare la minorităţi. Şedinţele Comitetului celor Trei erau secrete. Comitetul putea trimite rezultatele activităţii sale Consiliului, în vederea continuării procedurii, sau puteau închide chestiunea printr-un document semnat de toţi membrii săi. Reclamanţii nu erau informaţi nici despre desfăşurarea lucrărilor Comitetului, nici despre soluţiile adoptate[333]. Varianta confidenţialităţii depline a fost preferată deoarece obiectivul procedurii de protecţie a minorităţilor era acela de a permite Consiliului Ligii să obţină o informare cât mai completă despre faptele susţinute în

328. Vezi Julius Stone, *Procedure under the Minorities Treaties*, în „The American Journal of International Law", Washington, vol. 26, nr. 3/1932, pp. 502-513.
329. Vezi „Glasul minorităţilor", II, nr. 10-12/octombrie-decembrie 1924, p. 13.
330. Joseph S. Roucek, *Procedure in Minorities Complaints*, în „The American Journal of International Law", Washington, vol. 23, nr. 3/iulie 1929, pp. 538-551.
331. N. Daşcovici, *op.cit.*, pp. 124-127; Fr. Albrecht, *op.cit.*, pp. 25-26.
332. Viorica Moisuc, *Consideraţii privind procesul izolării politice a României pe plan internaţional*, în *Probleme de politică externă a României, 1918-1940*, vol. III, Editura Militară, Bucureşti, 1988, p. 247.
333. P. de Azcarate, *op.cit.*, p. 104.

petiţie, dar în acelaşi timp să evite cu orice preţ intrarea într-o situaţie în care statul şi minoritatea ar fi devenit părţi într-un „proces" internaţional. O asemenea eventualitate ar fi dus la prăbuşirea sistemului. Activităţile Comitetului celor Trei au scutit în mod efectiv membrii Consiliului de datoria de a se ocupa de problemele referitoare la legislaţia cu privire la minorităţi.

Treptat, Consiliul Ligii a reuşit, între 1921 şi 1923, să pună la punct procedurile necesare pentru circulaţia petiţiilor. Până în 1921, toate plângerile primite de Secretariat fuseseră trimise pentru informare tuturor statelor membre ale Ligii. Rezoluţia Consiliului din 27 iunie 1921[334] stabilea că petiţiile trebuiau mai întâi trimise statului „reclamat", înainte de a fi făcute publice. Statul respectiv trebuia să-l informeze pe secretarul general, într-un interval de trei săptămâni, dacă dorea să facă comentarii sau să ofere explicaţii. Dacă se exprima această dorinţă, i se acordau, suplimentar, două luni în care să examineze cazul şi să transmită comentariile[335].

Condiţiile menţionate mai sus au fost acceptate iniţial doar de către Cehoslovacia şi Polonia, iar mai târziu de către Austria şi România. Celelalte state interesate n-au fost de acord cu procedura de informare automată a tuturor membrilor Ligii în privinţa conţinutului petiţiilor. Opoziţia cea mai viguroasă a venit din partea Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. După negocieri îndelungate, aşa-numitele ţări minoritare au fost satisfăcute. Rezoluţia Consiliului din 5 septembrie 1923 a stabilit că petiţiile şi comentariile din partea guvernelor interesate trebuiau comunicate doar membrilor Consiliului. Această regulă nu putea fi încălcată decât cu acordul guvernului respectiv sau printr-o rezoluţie specială a Consiliului[336].

Rezoluţia menţionată mai sus a jucat un rol important în evoluţia procedurii cu privire la minorităţi în cadrul Ligii, deoarece ea a schiţat condiţiile generale ce trebuiau îndeplinite pentru ca petiţiile să fie luate în considerare de către organele Ligii. Rezoluţia stabilea că petiţiile trebuiau : să aibă în vedere protejarea minorităţilor din perspectiva tratatelor existente ; să nu provină dintr-o sursă anonimă sau neidentificată ; să nu fie redactate într-un limbaj violent sau ireverenţios ; să nu aibă forma unei cereri în vederea încetării relaţiilor politice dintre minoritatea respectivă şi statul din care aceasta făcea parte ; să conţină informaţii sau să se refere la fapte care nu fuseseră, în trecutul apropiat, subiecte ale altor petiţii[337].

Rolul proeminent al Consiliului ca principal organism care s-a ocupat de protecţia minorităţilor nu trebuie să umbrească activităţile celorlalte organisme interesate în chestiunea respectivă, în special cele ale Secretariatului. Aşa-numitele tratate ale minorităţilor nu făceau nici o referire la rolul Secretariatului. Cu toate acestea, procedura privitoare la minorităţi a fost concepută de către membrii acestuia, deci de către funcţionarii obişnuiţi ai Ligii, oameni care s-au dovedit capabili nu numai să preia o parte din responsabilităţile Consiliului şi ale Adunării, ci şi să sugereze soluţii optime pentru chestiunile care se iveau. Un norvegian, Erik Colban, a jucat un rol crucial în

334. N. Daşcovici, *op.cit.*, pp. 127-128.
335. P. de Azcarate, *op.cit.*, p. 102.
336. *Ibidem*, pp. 103-104 ; N. Daşcovici, *op.cit.*, pp. 128-129.
337. S. Şerbescu, *Procedura pentru protecţia minorităţilor înaintea Societăţii Naţiunilor*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VI, nr. 1-2/1926, p. 116.

selectarea personalului secţiunii pentru minorităţi (denumirea oficială era Secţiunea Comisiilor Administrative şi a Minorităţilor), înainte ca el însuşi să-i devină primul preşedinte. Primii săi colaboratori au fost Helmer Rosting, din Danemarca, şi Geir Lippestad, din Norvegia. Pe măsură ce Secţiunea a crescut, Secretarul General a pretins ca mai multe naţiuni să fie reprezentate. Astfel, Pablo de Azcarate y Flores din Spania şi-a început activitatea aici în 1922, R.N. Kershaw din Australia în 1924, M.A. Cespedes din Columbia şi W. O'Sullivan Molony din Irlanda în 1925, iar E.R. de Haller din Elveţia şi A.H. Hekimi din Iran în 1926[338].

Sarcina funcţionarilor Secţiunii a fost aceea de a decide dacă plângerile, protestele, petiţiile, manifestele şi alte documente trimise la Geneva erau relevante din perspectiva sistemului de protecţie a minorităţilor. Fiecare act a fost analizat din punctul de vedere al formei şi din cel al conţinutului. O declaraţie exhaustivă, adesea lungă de câteva pagini, era semnată de către preşedintele Secţiunii. În finalul declaraţiei se specifica dacă petiţia era acceptată sau respinsă şi se sugera procedura ulterioară. Aproximativ 50% din documentele primite nu au îndeplinit cel puţin una dintre condiţiile stabilite în rezoluţia din 5 septembrie 1923, fiind respinse. Inevitabil, au apărut multe controverse şi nemulţumiri în legătură cu acceptarea petiţiilor. Din această perspectivă, situaţia era una paradoxală. Pe de o parte, Secretariatul a fost atacat pentru respingerea majorităţii plângerilor, iar pe de altă parte, el a fost acuzat de acceptarea unor petiţii a căror formă sau conţinut contrazicea rezoluţia din 5 septembrie 1923.

Curând după ce Germania a intrat în Liga Naţiunilor, ea a devenit un fervent avocat al drepturilor minorităţilor, în special al celor germane. Sub îndrumarea lui Gustav Stresemann, politicienii Republicii de la Weimar au cerut ca principiile fundamentale ale sistemului de protecţie a minorităţilor să fie schimbate. Ei doreau instituirea unui organism permanent, cu funcţii de investigaţie şi control. În plus, s-au sugerat unele modificări în privinţa competenţelor Consiliului, astfel încât acesta să se poată ocupa nu doar de rezolvarea petiţiilor, ci şi de situaţia generală a anumitor minorităţi. În sfârşit, s-a solicitat ca reprezentanţii statelor interesate să primească permisiunea de a participa la şedinţele Comitetului celor Trei[339]. Alături de germani, şi maghiarii erau extrem de interesaţi în modificarea sistemului de protecţie pentru minorităţi[340], astfel încât el să poată fi utilizat cu mai mult succes pentru escaladarea tensiunii internaţionale pe această temă[341].

Rezultatele acestei ofensive germano-maghiare au fost limitate. Un comitet extraordinar, alcătuit din japonezul Adatci, britanicul Austen Chamberlain şi spaniolul Quinones de Leon, a realizat un raport, care a fost acceptat de către Consiliul Ligii la

---

338. E.F. Ranshofer-Wertheimer, *The International Secretariat, A Great Experiment in International Administration*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1945, pp. 95-104, 141, 186, 356 şi *passim*.
339. League of Nations, „Official Journal", supliment special, nr. 79, 1929.
340. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 75. Şi maghiarii doreau înfiinţarea unui organism permanent, cu putere de decizie, al Ligii Naţiunilor, capabil să „judece" aşa-zisele „state minoritare" (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 37).
341. Vezi S. Şerbescu, *op.cit.*, pp. 116-127; A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 47.

reuniunea sa de la Madrid, din 12 iunie 1929, ca aşa-numita Rezoluţie de la Madrid[342]. Rezoluţiile anterioare erau reunite într-una singură, formând un document coerent şi concis, care a sistematizat procedura privitoare la protecţia minorităţilor. Se înfiinţa un Comitet al celor Cinci, care urma să examineze petiţiile nu numai în timpul întâlnirilor Consiliului, ci şi în perioada dintre ele. În plus, s-a propus ca, atunci când petiţia nu era admisă, petiţionarul să fie anunţat de decizia luată, iar rezultatele anchetei Comitetului să fie făcute publice, evident, după obţinerea consimţământului guvernului implicat.

Teoretic, Comitetul avea la dispoziţie doar trei opţiuni: să încheie examinarea, dacă explicaţiile guvernului „reclamat" erau satisfăcătoare, să plaseze chestiunea pe agenda Consiliului Ligii, dacă explicaţiile nu erau considerate mulţumitoare, sau să intre în negocieri cu guvernul respectiv, pentru a obţine informaţii suplimentare, ori, mai exact, pentru a obţine unele concesii şi unele modificări ale situaţiei ce părea în contradicţie cu tratatele privitoare la minorităţi. În practică, prima variantă a fost foarte rar adoptată, cea de-a doua niciodată, iar a treia a constituit regula generală, spre insatisfacţia Germaniei şi a Ungariei, care s-au arătat foarte nemulţumite de această metodă a negocierilor între Comitet şi guvernele „acuzate". Cauza acestei atitudini este evidentă: nu se mai puteau produce agitaţii politice prin discutarea cazurilor în Consiliul Ligii, singurul aspect în privinţa căruia cele două ţări erau interesate.

În acelaşi timp, au început să fie auzite din ce în ce mai multe voci care solicitau, aidoma lui Ion I.C. Brătianu în 1919, generalizarea sistemului de protecţie a minorităţilor. Argumentul era irefutabil: o organizaţie precum Liga Naţiunilor nu putea accepta ca statele membre să fie împărţite în două categorii, unele libere şi altele aflate sub controlul Ligii. O astfel de diviziune nu putea dura, iar dacă nu erau luate măsuri, puteau apărea probleme care să afecteze însăşi existenţa forumului genevez[343].

Sugestia de a introduce un drept universal la protecţie al minorităţilor, făcută de aşa-numitele ţări minoritare, a fost definită iniţial ca având un caracter defensiv, de punere la adăpost în faţa schimbărilor de procedură dezavantajoase. Stabilizarea sau, potrivit altora, stagnarea procedurii în privinţa minorităţilor, cauzată de Rezoluţia de la Madrid din 1929, a declanşat o nouă etapă de încercări pentru obţinerea generalizării sistemului. În timpul negocierilor privind acordarea de drepturi egale Germaniei în chestiunea înarmării, mulţi politicieni şi diplomaţi au considerat potrivit şi pe deplin justificat să formuleze o cerinţă asemănătoare în privinţa protecţiei minorităţilor. De aceea, la începutul anilor '30 s-a întărit cererea pentru generalizarea sau anularea sistemului de ocrotire a minorităţilor. În cursul polemicii, adversarii şi susţinătorii sistemului au exprimat sute de argumente pro şi contra. Unul dintre cele la care s-a făcut cel mai des apel a fost acela conform căruia, deşi justiţia ar presupune obligaţii identice pentru fiecare, în practică anumite ţări, bucurându-se de un nivel înalt de civilizaţie, au depăşit deja perioada de intoleranţă şi nu mai necesită limitări de nici un fel.

---

342. Întregul raport poate fi găsit în P. de Azcarate, *op.cit.*, pp. 163-209, iar textul rezoluţiei, în N. Daşcovici, *op.cit.*, pp. 130-132.

343. Contraargumentele marilor puteri, cele care se opuneau generalizării sistemului, erau rizibile. Spre exemplu, un reprezentant al Imperiului britanic era de părere că „generalizarea aplicării clauzelor de protecţie a minorităţilor va conduce probabil la crearea de minorităţi şi conflicte privitoare la minorităţi acolo unde aşa ceva nu existase înainte" („International Conciliation", nr. 222/septembrie 1926, pp. 318-319).

O negare spectaculoasă a acestei teorii a venit din partea Germaniei naţional-socialiste, o ţară ce susţinuse „drepturile sacre ale minorităţilor". S-a dovedit în 1933 că Germania încălcase consistent Convenţia de la Geneva din 15 mai 1922, privitoare la Silezia Superioară[344], pentru a nu mai aminti de drepturile evreilor. Discuţiile în jurul chestiunii minorităţilor din organismele Ligii, desfăşurate de-a lungul anului 1933, au coincis cu starea de „insatisfacţie cronică" resimţită de diplomaţia germană faţă de forumul genevez. Decizia guvernului german din 14 octombrie 1933, de a denunţa atât Conferinţa dezarmării, cât şi Liga însăşi, a avut consecinţe serioase asupra întregului sistem de la Versailles, ca şi asupra sistemului de protecţie a minorităţilor. Interesant de menţionat este faptul că, deşi problema minorităţilor fusese intens exploatată de către germani în perioada anterioară, ea nu s-a aflat printre motivele oficiale ale părăsirii Ligii de către Germania[345].

Denunţarea de către Germania a Ligii Naţiunilor a fost, într-o oarecare măsură, o surpriză, însă pactul de neagresiune polono-german din 26 ianuarie 1934 a constituit într-adevăr o mare surpriză. Această înţelegere a stopat pentru o bună perioadă de timp disputa dintre cele două ţări, desfăşurată pe multiple planuri, însă adeseori axată tocmai pe chestiunea minorităţilor. Atenuarea tensiunii, atât de dorită de Polonia, părea a scoate în evidenţă faptul că negocierile bilaterale sunt mai fructuoase decât orice soluţie multilaterală. Guvernul polonez a decis să pornească o ofensivă imediată împotriva sistemului de protecţie a minorităţilor, cerând generalizarea acestuia. Nefiindu-i acceptată propunerea, la 13 septembrie 1934, Josef Beck, ministrul de externe, a anunţat Adunarea Generală a Ligii Naţiunilor că guvernul polonez refuză să coopereze cu orice organism internaţional în privinţa controlării situaţiei minorităţilor din Polonia până când un sistem cu adevărat universal de protejare a drepturilor minorităţilor nu va fi introdus. În acelaşi timp, el a asigurat Adunarea că interesele minorităţilor nu vor fi afectate în mod defavorabil, deoarece ele fuseseră şi urmau să fie în continuare protejate de legislaţia poloneză[346]. Această declaraţie era, în fond, o denunţare a obligaţiilor asumate de Polonia la Versailles. Deşi criticile au venit din toate părţile, polonezii nu şi-au revizuit poziţia, ei dând o lovitură serioasă sistemului de protecţie a minorităţilor. În 1935, statele membre ale Micii Înţelegeri au acţionat la fel ca Polonia în anul precedent, ieşind din sistemul de protecţie a minorităţilor[347].

Experienţele perioadei interbelice au demonstrat că stindardul protejării drepturilor pentru minorităţi a fost preluat în principal de către inamicii sistemului de la Versailles. Unele minorităţi, în special cele germană şi maghiară, care erau cele mai puternice şi mai bine organizate din Europa, au devenit subiecte ale unor acţiuni iredentiste ce nu puteau fi tolerate de către guvernele interesate, ca de altfel nici de către Liga Naţiunilor. Aceasta din urmă, deşi „a Naţiunilor", era o organizaţie de state independente. De aceea, organele Ligii – în special Consiliul şi Secretariatul – au luat în considerare

344. Carole Fink, *Defender of Minorities: Germany in The League of Nations*, în *Central European History*, vol. IV, 1972, pp. 350-357.
345. Stanislav Sierpowski, *Germany's Withdrawal from the League of Nations*, în „Polish Western Affairs", nr. 1/1983, pp. 33-36.
346. Janusz Zarnowski, *Le Système de Protection des minorités et la Pologne*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920*, Strasbourg, 1987, pp. 199-200.
347. M. Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor...*, p. 218.

problematica minorităţilor mai ales din perspectiva membrilor săi, şi nu a minorităţilor însele. Faptul că nu s-a înţeles această chestiune fundamentală a provocat multe neplăceri. Astfel, multe dintre criticile la adresa Ligii au vizat faptul că organele acesteia nu s-au angajat în mod activ în acţiuni eficiente împotriva statelor considerate „vinovate" de nerespectarea anumitor obligaţii privitoare la minorităţi.

Interesant de menţionat este contribuţia minimă a Curţii Internaţionale de Justiţie la elaborarea procedurii, funcţionarea sistemului şi rezolvarea divergenţelor privitoare la protecţia minorităţilor[348]. Observaţia subliniază caracterul preponderent politic, şi nu cel umanitar sau de drept internaţional - aşa cum s-a crezut în general -, al sistemului minorităţilor. Aspectul legal al sistemului a fost, în fapt, limitat la chestiuni de procedură, în timp ce conţinutul său a fost determinat de elemente politice. Astfel, soluţiile la problemele care se acumulau nu erau căutate pe tărâm legal. În schimb, s-au aplicat metodele folosite în politica internaţională. Esenţa sistemului a fost întotdeauna - şi nici nu ar fi putut să fie altfel - căutarea soluţiilor de compromis necesare evitării fricţiunilor şi conflictelor interstatale[349]. Totuşi, fiecare compromis în chestiuni legate de minorităţi nu a beneficiat decât de sprijin moderat din partea celor mulţumiţi, iar cei nemulţumiţi l-au atacat în mod violent. Sistemul protecţiei minorităţilor fusese conceput pornindu-se de la credinţa în forţa circumstanţelor. S-a sperat că, dacă statele vor vedea că frontierele sunt stabilite definitiv şi că nici o schimbare nu putea fi făcută prin apelul la război sau revoluţie, fără acordul Ligii Naţiunilor, se va recunoaşte că era în avantajul lor să-i trateze pe minoritari cu cea mai mare consideraţie. De asemenea, s-a sperat că şi reciproca va fi valabilă: minoritarii vor realiza că e mai bine să aibă relaţii bune cu majoritatea. Altfel spus, majorităţile şi minorităţile urmau, potrivit artizanilor sistemului de la Versailles, să trăiască împreună în cadrul frontierelor noi şi permanente ale Europei Centrale şi Răsăritene. Din nefericire însă, graniţele n-au fost acceptate ca definitive, iar minorităţile au promovat ele însele ori s-au lăsat folosite în scopuri iredentiste, astfel că majorităţile şi-au privit propriile minorităţi cu adâncă suspiciune, ca piedici în calea consolidării statale.

Creşterea numărului de interpretări subiective cu privire la cazuri particulare, ca şi la sistem în totalitatea lui s-a manifestat în paralel cu evoluţia Europei şi a lumii către soluţii de tip maniheist. Acest proces a condus la deteriorarea rolului esenţial al Ligii Naţiunilor: cel de mediatoare a compromisului şi de coordonatoare a înţelegerii. Pe măsură ce relaţiile internaţionale se aliniau pe axa către confruntare, erau afectate şi alte sfere, nu în ultimul rând aflându-se şi aceea a protecţiei minorităţilor. Din nefericire, nici unul dintre participanţii în cadrul sistemului de protecţie a minorităţilor - cu excepţia Secţiunii pentru minorităţi a Ligii Naţiunilor - nu a răspuns în modul în care artizanii sistemului speraseră. Noile state erau nemulţumite de inferioritatea lor afişată, minorităţile au rămas ferm neintegrate, statele vecine au continuat să exploateze minorităţile pentru propriile lor ţeluri, iar marile puteri n-au manifestat nici un interes în a se implica. Sistemul de la Versailles s-a presupus a fi o soluţie permanentă, dar nici o mare putere,

---

348. Frank Koszorus Jr., *The Forgotten Legacy of the League of Nations Minority Protection System*, în *War and Society...*, vol. VI, p. 551; Miklós Lojkó, *op.cit.*, p. 39.
349. Hurst Hannum, *Autonomie, suveranitate şi autodeterminare, Aplanarea drepturilor conflictuale*, Editura Paideia, Bucureşti, f.a., p. 51.

Marea Britanie în primul rând, nu a fost pregătită să facă un efort serios pentru ca noile frontiere să fie respectate. În climatul tensionat al anilor '30, protecţia minorităţilor, ca şi Liga însăşi, a devenit o victimă a vremurilor[350].

În perioada de interes pentru cercetarea noastră, 1920-1923, sistemul de protecţie a minorităţilor, aflat sub girul Ligii Naţiunilor, nu intrase încă pe deplin în acţiune din perspectiva axei România-Ungaria[351]. Altfel spus, în afara chestiunii optanţilor absenteişti maghiari din România, ajunsă subiect principal de discuţie în Consiliul Ligii în primăvara lui 1923[352], nici o altă petiţie sosită din surse maghiare sau promaghiare şi care să aibă legătură cu minoritatea ungară din România nu a ajuns pe agenda Consiliului Ligii Naţiunilor[353]. Asta nu înseamnă însă că maghiarii, fie cei din România, fie, mai ales, cei din Ungaria, n-au făcut eforturi susţinute ca doleanţele lor să ajungă la Geneva[354]. Încă înainte ca Ungaria să devină membră a Ligii Naţiunilor, în 1922, sediul acestei organizaţii internaţionale a fost unul dintre centrele majore ale propagandei revizioniste maghiare, întemeiată şi pe specularea diverselor chestiuni minoritare[355].

Din păcate, nu întotdeauna reprezentanţii români la Geneva au răspuns cu promptitudinea necesară şi au găsit cele mai fericite formulări pentru a contracara propaganda excelent organizată a maghiarilor. Uneori, din exces de zel, se făceau greşeli, pe care delegaţii Ungariei le speculau fără ezitări. Potrivit diplomatului român Vasile Stoica, „astfel de greşeli... ar putea fi uşor înlăturate dacă secretariatul nostru de pe lângă Liga Naţiunilor ar verifica încă o dată informaţiile ce i se transmit şi n-ar considera drept adevăruri irefutabile unele exagerări pe care le face presa noastră în lupta ce purtăm cu ungurii, sau le fac broşurile noastre de propagandă"[356]. Dorind să elucideze avalanşa de acuzaţii maghiare, şeful Secţiunii pentru minorităţi a Ligii, norvegianul Erik Colban, a vizitat de mai multe ori România, împreună cu alţi funcţionari ai forumului genevez, în 1922, 1923 şi 1925[357]. Rapoartele subsecvente acestor călătorii au scos în evidenţă, spre

350. P. Thornberry, *op.cit.*, p. 48.
351. De altfel, până în 1925 doar cinci petiţii referitoare la minorităţi din state ce semnaseră tratate de protecţie a minorităţilor de rasă, limbă şi religie au fost luate în considerare de către Consiliul Ligii Naţiunilor („International Conciliation", nr. 222/septembrie 1926, p. 339).
352. Statistica „plângerilor minorităţilor" admise spre discuţie la Geneva indică faptul că de la maghiari a fost primită în 1923 o singură petiţie, în 1924 o alta, în 1925 au fost trei, în 1927 şi 1928 câte una, iar în 1932 patru (Mihai Iacobescu, *Activitatea României la Societatea Naţiunilor în problema ocrotirii minorităţilor naţionale [1919-1935]*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXV/1982, p. 157).
353. A mai existat totuşi un memoriu al guvernului maghiar în vara anului 1922, propus dezbaterii Consiliului Ligii de către ministrul de externe italian. Însă forul conducător al organizaţiei geneveze a decis, la 20 iulie 1922, să se comunice guvernului maghiar faptul că, întrucât memoriul cuprindea numai generalităţi şi nu preciza violări concrete ale tratatului de protecţie a minorităţilor, petiţia trebuia rescrisă, pentru a căpăta relevanţă din perspectiva angajamentelor internaţionale ale statelor reclamate (Fr. Albrecht, *op.cit.*, p. 23).
354. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 78-80; Vasile Stoica, *Propaganda ungurească în contra României la Liga Naţiunilor*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", III, nr. 4/1921, p. 478.
355. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 57-58.
356. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 64-65.
357. Gheorghe Iancu, *Consideraţii cu privire la România şi problema minorităţilor naţionale*, în *Minorităţile naţionale..., 1918-1925*, p. 40.

satisfacţia autorităţilor româneşti, faptul că „afirmaţiile adversarilor noştri în privinţa intoleranţei şi a persecuţiei minorităţilor sunt inexacte şi cu foarte multe exagerări"[358]. Şi alţi membri din aparatul birocratic al Ligii s-au convins la faţa locului de faptul că multe dintre plângerile maghiare referitoare la România nu erau în conformitate cu realitatea[359]. Iar în noiembrie 1923 a sosit la Bucureşti însuşi Sir Eric Drummond, primul secretar general al Ligii Naţiunilor, însoţit de Paul Mantoux, şeful Secţiunii politice[360].

Toate aceste vizite[361], ca şi activitatea de la Geneva a diplomaţilor români au contribuit la conturarea unui punct de vedere pragmatic al Ligii în privinţa chestiunii minorităţii maghiare din România: forumul genevez nu trebuia să se transforme într-un avocat al cauzei maghiare, ci trebuia să acţioneze spre susţinerea eforturilor reale ale României de a-şi îndeplini obligaţiile internaţionale pe care şi le asumase. Chiar liderul Secţiunii pentru minorităţi îi comunica lui Nicolae Titulescu că îşi propusese să revină în România „cu scopul de a face conferinţe asupra Societăţii Naţiunilor, care nu trebuie să apară minorităţilor ca adversar al statului suveran"[362].

358. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, România, vol. 64/6, f. 226.
359. *Ibidem*, f. 233.
360. M. Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor...*, p. 130.
361. Toate sejururile în România ale vârfurilor administrative de la Liga Naţiunilor au fost foarte atent pregătite de către diplomaţia şi autorităţile româneşti. Spre exemplu, Nicolae Titulescu sugera în octombrie 1923, înainte de vizita lui Drummond, ca înaltul oaspete să fie găzduit la Palatul Regal. De asemenea, s-a avut în vedere ca primirile funcţionarilor Ligii la Bucureşti să nu fie cu nimic mai prejos decât cele avute de aceştia la Budapesta sau Belgrad (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 337). Nu în ultimul rând, sugera acelaşi N. Titulescu, „...membrii Secretariatului neputând primi decoraţii, se obişnuieşte a li se face daruri de amintire de către suverani" (Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, România, vol. 64/6, f. 45-46, 226, 233-234).
362. *Ibidem*, f. 233.

Capitolul al III-lea

Relaţii româno-maghiare în perioada 1921-1923: revizionism şi antirevizionism

III.1. Cauze şi manifestări ale revizionismului/iredentismului maghiar în primii ani interbelici

Perioada 1918-1920 le-a părut celor mai mulţi dintre maghiari un coşmar cu totul inexplicabil, un cataclism prin nimic anticipat. Şi asta pentru că, în afara unor voci izolate, elita politică şi culturală maghiară transmisese poporului ungar, în perioada 1867-1914, un mesaj repetat cu obstinaţie, ce s-a impus ca atare în conştiinţa publică. „Compromisul" din 1867 fusese prezentat drept un act tranzitoriu, realizat doar în vederea catalizării renaşterii maghiare; el fusese necesar doar ca un instrument în urmărirea interesului maghiar în interiorul şi în afara ţării, producea avantaje economice palpabile şi, în plus, aducea Ungariei o influenţă supradimensionată în politica europeană. Mai mult decât atât, cercurile conducătoare maghiare avuseseră o viziune dinamică a aranjamentului dualist, încurajându-se astfel speranţa că, într-o zi, centrul de putere se va transfera de la Viena la Budapesta[1].

Una dintre condiţiile fundamentale pentru renaşterea naţiunii maghiare era „menţinerea" integrităţii teritoriale a Ungariei, ceea ce însemna, în concepţia liderilor maghiari, că toate teritoriile care aparţinuseră vreodată de Coroana maghiară[2], indiferent de compoziţia lor etnică, trebuiau să rămână pentru eternitate părţi componente ale Regatului Sfântului Ştefan[3]. Acest teritoriu ungar, o „unitate geografică ideală"[4], era locuit de o singură naţiune, cea maghiară. Toate celelalte naţionalităţi reprezentau doar intruşi, veniţi ulterior şi manifestând o inferioritate culturală evidentă, ceea ce nu le conferea dreptul de a atenta la integritatea teritorială a naţiunii maghiare[5]. Sau, aşa cum se

1. Andrew J. Janos, *The Decline of Oligarchy. Bureaucratic and Mass Politics in the Age of Dualism (1867-1918)"*, în volumul *Revolution in Perspective, Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, editat de A.J. Janos şi William B. Slottman, Berkeley University Press, Los Angeles, 1971, pp. 23-24.
2. Vezi Tudor Drăganu, *La Doctrine juridique de la Couronne Hongroise*, Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944, pp. 47-60 şi *passim*.
3. Walter Kolarz, *Myths and Realities in Eastern Europe*, Lindsay Drummond Ltd., Londra, 1946, p. 86.
4. Count Apponyi, *Hungarian Foreign Policy*, Budapesta, 1921, pp. 4-5.
5. Karaczony, *The Historical Right of the Hungarian Nation to Its Territorial Integrity*, Budapesta, 1920, p. 14.

exprima Nicolae Iorga, „a rezultat ideea de naţiune unitară maghiară, în care celelalte naţii pot să aibă «buze» valahe, ori «nemţeşti», dar sufletul nu poate fi decât al naţiei dominante"[6]. Ungurii avuseseră o misiune „istorică" : apărarea Creştinătăţii de tătari, turci şi slavi (ulterior şi de bolşevici), ceea ce le oferea anumite drepturi spiritual-istorice, prevalente asupra celor de natură etnică[7]. Era o revenire la vechea idee a naţiunii politice maghiare: naţiunea era o categorie moral-culturală fără nici o legătură cu afiliaţiile etnice ale membrilor săi, dintre care mulţi puteau aparţine altor popoare ; era vorba deci de o naţiune cu caracter multirasial şi multilingual[8].

În aceste condiţii, nu e de mirare faptul că toţi cei care au condus Ungaria după încheierea primului război mondial - radicali, pacifişti, socialişti, comunişti, conservatori sau legitimişti, revoluţionari sau contrarevoluţionari - au avut un ţel comun al politicii externe: conservarea/refacerea integrităţii teritoriale a Ungariei. Orice alt obiectiv fundamental de politică externă ar fi fost probabil respins de către poporul maghiar.

În noaptea de 30/31 octombrie 1918, s-a desfăşurat la Budapesta aşa-numita „Revoluţie a crizantemelor", ce a adus la putere Consiliul Naţional Maghiar, condus de contele Mihály Károlyi[9], o personalitate care îşi dovedise în anii anteriori sentimentele pacifiste, antigermane şi proantantiste. Cei mai mulţi dintre maghiari au sperat că marile puteri victorioase vor simpatiza cu principiile wilsoniene şi democratice ale guvernului Károlyi şi, pentru a-şi arăta aprobarea, vor trasa în mod favorabil noile frontiere ale Ungariei. Károlyi însuşi a nutrit speranţa că, prin reconstituirea unei Ungarii independente, el putea menţine loialitatea diferitelor naţionalităţi, putea apăra frontierele ei „istorice" şi putea câştiga sprijinul Aliaţilor. A eşuat însă pe toate cele trei fronturi. Realităţile internaţionale nu au lăsat nici o şansă unor astfel de iluzii. Puterile Antantei erau mult mai puţin interesate de caracterul democratic al guvernului decât de faptul că Ungaria era unul dintre învinşii în război. Regimul lui Károlyi era astfel etichetat, de la început, ca fiind urmaşul unui sistem compromis din punct de vedere moral. Urmarea a fost că, în doar câteva luni, la sfârşitul anului 1918 şi la începutul lui 1919, România, Cehoslovacia şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor au ocupat teritoriile pe care le revendicau, iar regimul din Ungaria s-a prăbuşit pe plan intern şi a fost înlocuit de către o coaliţie dominată de bolşevicul Béla Kun.

Béla Kun, adevăratul lider al regimului bolşevic de la Budapesta, la fel ca Mihály Károlyi înaintea sa, a obţinut mandatul pentru conducerea ţării ca urmare a atitudinilor sale explicite în domeniul politicii externe. Fiind un apropiat al lui Lenin, părea foarte probabil ca el să atragă de la Rusia sovietică ceea ce Károlyi eşuase să obţină din partea puterilor occidentale, adică un sprijin manifest pentru politica externă maghiară. Oricum, în calitatea sa de comisar al poporului pentru afacerile străine, Kun nu a schimbat - nici n-o putea face - ţelul de bază al politicii externe maghiare: menţinerea integrităţii

6. N. Iorga, *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, editată de Mihai Ungheanu, Editura Globus, Bucureşti, 1991, p. 25.
7. István Bibó, *Misère des petits états d'Europe de l'Est*, L'Harmattan, Paris, 1986, p. 179.
8. George Barany, *Hungary: From Aristocratic to Proletarian Nationalism*, în volumul *Nationalism in Eastern Europe*, editat de Peter F. Sugar şi Ivo J. Lederer, Seattle University Press, Seattle, Londra, 1969, p. 291 ; Camil Mureşanu, *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, p. 66.
9. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea a II-a, vol. 45, f. 285.

teritoriale a Ungariei istorice. El s-a bucurat de popularitate atât timp cât a lăsat impresia că îi stă în putere să atingă acest obiectiv[10]; şi-a pierdut încrederea poporului şi pe cea a apropiaţilor săi atunci când a devenit evident că Lenin nu-i putea oferi decât încurajări şi „salutări tovărăşeşti". Decizia de a-i ataca pe români în iulie 1919 pare suicidală, însă era unica opţiune disponibilă. Altfel, ar fi fost înlăturat, fie printr-o manevră internă, fie printr-o intervenţie externă. Cele 133 de zile ale experimentului bolşevic din Ungaria au reprezentat o desluşită dovadă că „naţionalismul maghiar... cu cât se schimbă, cu atât rămâne acelaşi"[11].

În sfârşit, regimul Horthy, impus în toamna lui 1919, dar consolidat abia după ianuarie 1920, avea să aducă cu sine „Teroarea Albă" pe plan intern şi relaţii extrem de tensionate cu vecinii[12], potenţate de încercările de restauraţie habsburgică şi de diverse acţiuni revizioniste şi iredentiste. Semnarea Tratatului de la Trianon, în 4 iunie 1920, şi ratificarea acestuia de către Parlamentul maghiar în toamna aceluiaşi an[13] nu au dus la o normalizare a relaţiilor cu vecinii[14], ci doar la transformarea confruntărilor directe, deschise, în ceea ce am putea numi un „război rece".

„Trianonul" – sau „noul Mohács", cum a mai fost numit[15] – a lăsat naţiunea maghiară într-o neagră disperare. Durerea nu putea fi alinată decât prin încurajarea speranţei că tratatul nu va fi permanent, că mai devreme sau mai târziu el va fi modificat. Milioane de copii din Ungaria rosteau zilnic *Crezul maghiar*: „Cred într-un singur Dumnezeu,/ Cred într-o singură Patrie,/ Cred într-un unic etern Adevăr divin,/ Cred în învierea Ungariei. Amin"; deviza statului maghiar în primii ani interbelici devenise: „Ungaria trunchiată nu este ţară, Ungaria întreagă este Rai!"[16]; chelnerii din Budapesta adăugau câte o coroană la fiecare notă de plată, „pentru ajutorarea celor izgoniţi din patria natală din pricina sentimentelor lor patriotice maghiare"[17]. Liderii de la Budapesta au transmis

10. Tibor Hajdu, *Plans of Strategic Cooperation between the Russian and Hungarian Red Armies*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolution and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, editat de Peter Pastor, Boulder, Colorado, Social Science Monographs; Highland Lakes, New Jersey, Atlantic Studies on Society on Change, material distribuit de Columbia University Press, New York, 1988, pp. 367-374.
11. *Apud* G. Barany, *op.cit.*, p. 259.
12. Gyula Juhász, *Hungarian Foreign Policy, 1919-1945*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1979, pp. 35-40.
13. Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon – consacrare internaţională a legitimităţii unirii Transilvaniei cu România*, în „Anale de istorie", XXII, nr. 3/1976, pp. 44-57.
14. Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Editura Viitorul Românesc, f.l., 1996, pp. 37-52.
15. Mária Ormos, *Le Traité de paix de Trianon et l'assemblée nationale hongroise 1920-1926, Idées et réalité*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, Association des Publications près les Universités de Strasbourg, Université des Sciences humaines de Strasbourg, Centre de Recherches sur l'Europe centrale et sud-orientale (CRECSO) et Association internationale d'Histoire contemporaine de l'Europe, Strasbourg, 1987, p. 135.
16. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 19; rugăciunea şi deviza fuseseră obţinute în urma unui concurs naţional desfăşurat în perioada 1920-1921 (Ferenc Pölöskei, *Hungary after Two Revolutions (1919-1922)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1980, p. 93).
17. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 164. Iar notele de plată aveau pe verso următorul cântec: „În ţara Ciucului îndepărtată este jale amară, iar

aceste mesaje şi către maghiarii rămaşi în ţările din preajmă, aspirând în felul acesta să atenueze imensa frustrare resimţită de foştii stăpâni din Transilvania, Slovacia sau Voivodina[18].

Nici un lider maghiar nu-şi putea permite să nu ţină cont de sentimentele naţiunii ungare în privinţa a ceea ce se întâmplase în perioada 1918-1920 şi culminase cu semnarea Tratatului de la Trianon. Nu împărtăşim opinia conform căreia marea masă a naţiunii maghiare era prea puţin interesată de urmările primului război mondial pentru Ungaria, singurii afectaţi şi care se agitau zgomotos fiind aristocraţii unguri, eventual alături de marii industriaşi, bancheri, ofiţeri şi mica nobilime[19]. Dimpotrivă, suntem de părere că a existat un consens în Ungaria în privinţa urii împotriva a tot ceea ce reprezenta Tratatul de la Trianon. Altfel spus, a existat în această privinţă o relaţie cu dublu sens între elita maghiară şi marea majoritate a populaţiei. Pe de o parte, potentaţii – care fuseseră, într-adevăr, marii perdanţi, cel puţin din punct de vedere material, ai Trianonului –, chiar să fi vrut, n-ar fi putut să renunţe la condamnarea păcii şi la încercarea de a o modifica. Ar fi riscat să fie consideraţi trădători, vânduţi inamicului, sau simpatizanţi ai guvernărilor de stânga din anii 1918-1919, etichetate de mai toată lumea drept responsabile pentru dezastrul ţării. Iar pe de altă parte, maghiarul de rând îşi transfera obida pentru toate problemele sale asupra Trianonului. Oamenii de afaceri aflaţi în dificultate, profesorul prost plătit, funcţionarul sau muncitorul şomer, toţi au aruncat vina pentru necazurile lor pe Trianon. Maghiarul credea că el era prost îmbrăcat, flămând şi fără lucru pentru că Trianonul îl nedreptăţise. Campania împotriva tratatului „înrobitor" nu avea nevoie de prea mulţi agitatori extremişti. Faptul că aceştia au existat, că statul s-a implicat serios în activităţi revizioniste şi iredentiste este indubitabil[20]. Însă

---

sărmanul săcui geme sub domnia barbară. Ne-au furat tâlharii paşnicul cămin, bate-i Doamne pe urmaşii lor. Ne-au luat tâlharii şi ultima noastră pernă şi ne-au rupt sălbatic crucile din sate, pentru că purtau slove maghiare. Bate-i, Doamne, amarnic, cum vei putea mai tare. Am pierdut pământul, am pierdut totul, familia pribeagă nu are nici masă, nu are nici casă. Ni s-a luat pământul, ni s-a luat totul. Vom fi pribegi până la moarte. Bate-i, Doamne, pe acei ce se împacă cu această soartă".

18. Într-un manifest „către fraţii noştri robiţi", din toamna anului 1922, se spunea: „Fraţi ardeleni, fraţi din nord şi din sud, nici un moment să nu credeţi că situaţia de azi va fi statornică. Hotărârea finală o vom face noi, maghiarii liberi. Până atunci păstraţi praful de puşcă uscat. O astfel de răfuială va fi, încât povestind-o hoţii nepoţilor lor, dacă vor avea nepoţi, vor tremura" (idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922, vol. 32, f. 195).

19. Fényes Samu, *Ungaria revizionistă*, Editura Petru Maior, Târgu-Mureş, 1996, pp. 20-21 ; Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar şi România*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1995, pp. 24-26 ; Augustin Deac, *Revizionismul ungar – permanent factor destabilizator în Europa, 1920-1938*, vol. I, Editura Bravo Press, Bucureşti, 1996, pp. 155-156.

20. Nicolae Iorga scria, în iunie 1921 : „Toată viaţa politică răsună de un strigăt sălbatic de revanşă. Presa... urlă zilnic cântecul de război al lui Arpad strămoşul. Tipografia statului scoate cu milioanele timbrele în care se declară în limbile tuturor marilor naţiuni că «ciuntirea» regatului «milenar» nu va fi niciodată primită de conştiinţa maghiară. Ordine pleacă zilnic către funcţionarii din provinciile «ocupate». O literatură şcolară isterică se pune în mâinile copiilor dresaţi să fie duşmani de moarte ai barbarilor care şi-au împărţit vatra de civilizaţie ce era Ungaria unită" (*apud* Constantin Buşe, Nicolae Dascălu, *Nicolae Iorga şi revizionismul maghiar, Culegere de articole, conferinţe şi discursuri parlamentare (1918-1940)*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1993, p. 31).

e greu de crezut că aceste activităţi ar fi avut amploarea cunoscută dacă nu s-ar fi bucurat de o susţinere populară masivă[21].

Aproape toţi maghiarii credeau din tot sufletul în primii ani interbelici - dar şi mai târziu - în adevărul ilustrat de un proverb unguresc: „Durerea copilului mut nu o înţelege nici mumă-sa"[22]. În consecinţă, a fost o decizie colectivă să-şi vocalizeze durerea, să-şi exhibe ura şi să lupte pe toate planurile şi cu orice mijloace împotriva Tratatului de la Trianon şi a susţinătorilor/beneficiarilor acestuia şi pentru modificarea verdictului, în special de natură teritorială, cu care se încheiase primul război mondial pentru naţiunea maghiară. Din multitudinea de căi şi metode de acţiune în acest sens, pot fi amintite câteva mai importante: desfăşurarea unei propagande revizioniste de mare amploare în ţară şi în străinătate, organizarea unor acţiuni iredentiste şi de spionaj împotriva statelor vecine, concentrarea diplomaţiei maghiare pe ţelul primordial al obţinerii de susţinere internaţională pentru revizuirea Trianonului şi pregătirea armată pentru realizarea, prin intermediul confruntării militare, a obiectivelor revizioniste.

Inevitabil, o asemenea desfăşurare de forţe nu putea să nu dea naştere la riposte din partea celor vizaţi de activităţile revizioniste maghiare. Răspunsul românesc - asemănător cu cele venite din partea cehoslovacilor şi iugoslavilor - avea în vedere scopuri şi acţiuni contrare celor maghiare: propagandă antirevizionistă, contraspionaj, descoperirea şi anihilarea acţiunilor iredentiste, activitate diplomatică antirevizionistă şi pregătiri militare pentru a se putea face faţă unei confruntări armate cu maghiarii şi eventualii aliaţi ai acestora.

Dintre toate activităţile revizioniste, cea în care maghiarii au excelat a fost cea propagandistică. Ei au dat dovadă de coerenţă şi de consecvenţă, au investit mari sume de bani şi o cantitate imensă de energie, au fost inventivi şi imaginativi şi n-au manifestat nici un scrupul şi nici o reţinere în a-şi susţine ideile, nerenunţând la nici o metodă care ar fi putut să le faciliteze atingerea obiectivelor[23]. Scopul acestei vaste propagande era,

---

21. Un exemplu semnificativ de implicare atât a autorităţilor, cât şi a populaţiei maghiare în activităţi cu semnificaţii revizioniste - pe teritoriul maghiar, ca şi în străinătate - este oferit de ceea ce s-a întâmplat cu prilejul sărbătoririi centenarului naşterii lui Sándor Petöfi, în 1922, moment analizat în Claude Schkolnyk, *L'Utilisation du mythe en politique, Le centenaire de Petöfi*, „Revue Historique", anul 121, tomul CCXCVII, 1/1997, pp. 165-202. Este interesant de remarcat faptul că, dintre toate ţările Micii Înţelegeri, numai România a autorizat comemorarea lui Petöfi, în întreaga Transilvanie (*ibidem*, p. 182), iar centenarul Petöfi a prilejuit strângerea relaţiilor maghiaro-bulgare (*ibidem*, pp. 186-187). Această apropiere dintre învinşi, sesizată şi în epocă, a determinat aprehensiuni şi păreri de rău la Bucureşti: „Bulgarii au scos un volum comemorativ despre Petöfi. [...] Poate că mulţi se vor gândi că vecinii noştri au făcut acest pas mai mult din consideraţii politice decât literare. Bulgarii au stat alături de unguri pe toate fronturile. Cu asemenea volume ei îşi aduc aminte. Credem însă că e mai mult. Şi ni-e puţin ruşine că noi care trebuie să căutăm punţile, mai ales cele de diamant ale literaturii, de legătură cu ungurii, care avem traduceri frumoase şi mari cunoscători de limbă ungară, care adăpostim ţeasta lui Petöfi şi stăpânim locul morţii lui, n-am făcut un asemenea volum" („Ideea Europeană", V, nr. 121/17-24 iunie 1923, p. 4). A existat totuşi o iniţiativă a Ministerului Cultelor şi Artelor de la Bucureşti datorită căreia s-a realizat şi s-a difuzat în Transilvania o broşură de popularizare dedicată poetului, nu însă şi omului politic Sándor Petöfi (A.N.I.C., *Fond Ministerul Artelor*, dosar nr. 839/1923, f. 8).
22. „Glasul minorităţilor", II, nr. 4/aprilie 1924, p. 9.
23. Vezi, printre altele, informaţiile şi comentariile din revista „Democraţia", IX, nr. 10/1921, pp. 496-499.

evident, reconstituirea teritorială a vechii Ungarii, prin revizuirea Tratatului de la Trianon. Propaganda revizionistă era o afacere de stat în Ungaria, chiar dacă uneori se desfăşura şi pe canale neoficiale. Se pornea de la premisa că, mai devreme sau mai târziu, nu vor întârzia să apară şi rezultatele. O parte considerabilă din bugetul maghiar era dedicată, direct sau indirect, acestui gen de activităţi[24]. Asta nu însemna că nu erau utilizate şi fonduri private[25], ba chiar şi stipendii externe[26].

Organismul care coordona propaganda revizionistă maghiară era unul semioficial, Uniunea Naţională Maghiară, cu sediul la Budapesta[27]. Aceasta cuprindea două secţiuni, una dedicată propagandei din Ungaria, iar cealaltă propagandei externe (Societatea Externă Maghiară). De activitatea propagandistică revizionistă din statele vecine ale Ungariei se ocupau şi organizaţiile „refugiaţilor” din România, Cehoslovacia şi Iugoslavia. În cazul României, era vorba de Societatea Refugiaţilor Ardeleni şi Societatea Muncitorilor Secui[28]. În 1923, coordonarea activităţii de propagandă revizionistă a fost preluată de un organism guvernamental, Serviciul de Propagandă şi Informare, ce a funcţionat de-a lungul întregii perioade interbelice[29].

Activitatea propagandei revizioniste maghiare din România în primii ani interbelici era concentrată în special pe răspândirea de manifeste, cărţi, broşuri, ziare, reviste, cărţi poştale, plachete, vignete etc. cu conţinut iredentist, având drept obiectiv agitarea spiritelor printre maghiarii din România[30]. Oricine trecea graniţa din Ungaria în România era un potenţial curier pentru materialul propagandistic revizionist[31]. Subinspectoratul General de Siguranţă din Transilvania raporta la Bucureşti, în februarie 1921, faptul că „pe întreaga zonă a liniei de frontieră dinspre Ungaria se face o întinsă propagandă filomaghiară, susţinută de elemente străine stabilite în această parte a ţării şi de emisari

24. Chiar presa de la Budapesta conţinea, în toamna lui 1923, aserţiuni de genul: „Bugetul statului poate să cuprindă poziţii secrete, nu importă; numai să fie întrebuinţate exclusiv spre acest scop, aducător de victorie. Dăm parale oricâte, scoase din sudoarea sângelui nostru” (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1923-1924, vol. 3, f. 117).
25. Ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, a obţinut, în septembrie 1922, informaţii despre „partea secretă” a bugetului ungar. A aflat, astfel, ce fonduri de propagandă avea Legaţia maghiară de la Bucureşti, ce sume se cheltuiseră „pentru atragerea bunăvoinţei membrilor Comisiei Interparlamentare de la Viena” (se folosiseră în acest scop şi farmecele unor frumoase unguroaice, dornice să-şi servească patria), ce societăţi comerciale sponsorizau activitatea propagandistică etc. (vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 200-201).
26. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 168, 305-306, 316-321.
27. Preşedintele acestei organizaţii, baronul Zsigmond Perényi, declara în aprilie 1923: „Tratatul de la Trianon nu a fost recunoscut niciodată de către poporul maghiar, ci numai de oficialitate. Deci lupta contra lui se impune” (*ibidem*, f. 336-337).
28. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1923-1924, vol. 3, f. 72-73.
29. *Ibidem*, f. 95-97.
30. Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919-1939*, Editura Mondograf, Constanţa, 1995, pp. 284-286.
31. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 24.

trimişi din Ungaria"[32]. Studenţii de la universităţile maghiare originari din Transilvania soseau vara în vacanţe şi se transformau în agenţi de propagandă[33].

Presa budapestană iredentistă – ce cuprindea articole intitulate, spre exemplu, „Oribilităţile valahilor în Transilvania"[34], „Rânjet de hienă", „Ambiţia opincii"[35] sau „Oradea, oraşul corupţiei balcanice"[36] ori caricaturi cu caracter revizionist[37] – mai putea fi cumpărată, în vara anului 1921, de la chioşcurile din Bucureşti şi din alte oraşe româneşti, în condiţiile în care accesul presei româneşti în Ungaria era obturat[38]. Presa maghiară din Transilvania era alimentată gratuit cu material de natură propagandistică prin intermediul unui aşa-zis birou particular, „Poşta Dunării", ce era, în realitate, subordonat Biroului de presă al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri de la Budapesta, iar angajaţii săi erau funcţionari ai statului[39]. Uneori materialul propagandistic lua forma unor lucrări cu caracter bisericesc sau ştiinţific[40]. Fuseseră trimise în Ardeal sute de mii de cărţi poştale cu conţinut iredentist, tipărite la Editura Patria din Budapesta, una dintre ele reprezentând un om de statură înaltă, legat de ambele mâini şi ţinut cu o sfoară de un om de zece ori mai mic decât el, legenda precizând: „Márosvasarhely/Târgu-Mureş – unguri 89,3%, români, 6,7%, germani, 2,4%"[41]. Toate şcolile maghiare din Transilvania primiseră un apel din Ungaria ca „emblema şovină să fie vândută tuturor copiilor din şcoală, să fie ţintuită pe uşa şcolii şi să nu lipsească de pe nici o uşă maghiară, ca simbol al nedreptăţii care s-a făcut prin pacea de la Trianon Ungariei, care niciodată nu va recunoaşte această pace şi totdeauna va fi gata să folosească orice ocazie pentru recucerirea teritoriilor pierdute"[42].

Circulau în întreaga Transilvanie manifeste care făceau apel la nesupunere civică, incitau la revolta soldaţilor sau îi ameninţau pe evrei[43]. Un astfel de manifest era intitulat „Imnul către fraţii din robie": „Nu fiţi disperaţi! [...] Să credeţi cu credinţă neîntreruptă în libertate! Nu e tocmeală. Nu este mulţumire. Cu pumnii încleştaţi, cu dinţii strânşi, să mai suferiţi o vreme nedreptăţile şi suferinţele ce sunt asupra voastră! Să credeţi nu numai în Dumnezeu, ci şi în puterea naţiunii maghiare! Şi să aveţi încredere în noi, care pregătim socoteala! [...] Staţi împreună, ajutaţi-vă unul pe altul, nu discutaţi cu hoţii de duşmani şi să ţineţi socoteala trădătorilor! [...] Faceţi propagandă printre militari, pentru a-i nemulţumi! Până va veni timpul socotelilor, ţineţi legătura cu noi! [...]"[44].

---

32. *Ibidem*, f. 28.
33. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922-1923, vol. 33, f. 138.
34. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 46.
35. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu România, vol. 92/4, f. 16.
36. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, f. 31.
37. Vezi Peter Haslinger, *Ungarn und seine Nachbarn 1918-1938 in dem Karikaturen des satirischen Zeitschrift „Borsszem Jankó"*, în „Ungarn Jahrbuch", 21/1993-1994, pp. 63-87.
38. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 65, 68.
39. *Ibidem*, f. 176.
40. Vezi, spre exemplu, idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1923-1924, vol. 3, f. 54-55.
41. *Ibidem*, f. 63.
42. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 56.
43. *Ibidem*, f. 83.
44. *Ibidem*, f. 69.

Alt manifest se numea „Către jidanii din teritoriile ocupate": „Zi de zi primim ştiri despre faptul că voi, uitând de Patria voastră maghiară şi de datoria către Patrie, vă îndemnaţi cu hoţii de ocupanţi! Şi încă nu numai că sunteţi bine cu ei, dar îi şi ajutaţi şi vă angajaţi ca duşmani asupra naţiunii noastre! [...] Fiţi cu grijă! Să vă vie mintea! Să încetaţi cu agitaţia contra patriei! Să vă preschimbaţi gândurile cele rele până nu e prea târziu! Pentru că să nu credeţi nici un moment că va fi definitivă sau îndelungată domnia hoţilor de ocupanţi. Vom reocupa patria! Aceasta este atât de sigură precum e sigur că după noapte urmează ziua. Şi atunci va urma socoteala, care nu cunoaşte mila pentru pedepsele păcătoşilor, şi răscumpărarea naţiunii maghiare, care a fost vătămată până la sânge"[45]. În sfârşit, un alt manifest, descoperit de grănicerii români de la frontieră, avea următorul conţinut: „Fraţi secui, au trecut aproape trei ani de când am fost siliţi a părăsi locul natal şi a vagabonda fără patrie şi neînţeleşi de nimeni. Sunt aproape trei ani de când scumpul nostru Ardeal e pângărit de cea mai murdară naţie din lume. De aproape trei ani aşteptăm cu pumnii încleştaţi, tremurând de mânie, sosirea momentului când vom putea alunga de la căminele noastre pe cei mai nemernici bandiţi de pe pământ, pentru a-i putea trage la răspundere. Sunt trei ani de când fiecare zi ne aduce noi deziluzii, fiindcă am dispreţuit forţa noastră şi am aşteptat de la altul ajutor [...]. Nu avem nici un minut de pierdut! Aşteptând să intre în rândurile noastre toţi cei care sunt hotărâţi a-şi jertfi viaţa pentru sărmana noastră patrie pângărită, aşteptăm pe toţi cei cărora le este mai scumpă cinstea neamului decât această viaţă mizerabilă. Glasul Ardealului, al Coroanei Carpaţilor, precum şi strigătul de ajutor al fraţilor robiţi, din părţile rupte ale patriei, se adresează vouă şi vă imploră ajutorul, chemându-vă la fapte"[46]. Astfel de manifeste proveneau, cel mai adesea, de la diverse asociaţii, organizaţii şi grupuri naţionaliste, ce-şi aveau în general sediul la Budapesta.

În Ungaria, în primii ani după încheierea Marelui Război, s-a produs o recrudescenţă a diverselor organizaţii şi asociaţii cu caracter naţionalist, ale căror ţeluri esenţiale erau revizionismul şi irendentismul[47]. Cele mai puternice erau MOVE (Asociaţia Forţelor de Apărare Naţională)[48], ÉME sau Ébredö (Asociaţia Maghiarilor care se Deşteaptă)[49], TEVÉL (Liga Apărării Integrităţii Teritoriale a Ungariei)[50], Asociaţia Etelköz[51], Liga

45. *Ibidem*, f. 70.
46. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 181.
47. F. Pölöskei, *op.cit.*, pp. 14-16; C.A. Macartney, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929-1945*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1956, pp. 29-33; Aurel Gociman, *România şi revizionismul maghiar*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1996, pp. 186-193.
48. Înfiinţată de Gyula Gömbös, aceasta avea ţeluri culturale, economice şi militare de natură iredentistă. Se pare că organizaţia, ce număra în martie 1922 cam 2 milioane de membri, a reuşit să alcătuiască o adevărată armată paralelă cu cea oficială, cumpărând armamente şi echipamente din Austria şi Germania (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922, vol. 32, f. 33-34; 166).
49. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 140, 195-196. Ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, se declara, în decembrie 1921, înspăimântat de scopurile şi mijloacele acestei organizaţii, el temându-se chiar pentru viaţa sa.
50. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 94-100, 108-109.
51. A. Deac, *op.cit.*, pp. 159-160.

Turanică[52] şi Asociaţia de Sânge a Dublei Cruci. Datorită presiunilor internaţionale exercitate asupra Ungariei, în special din partea ţărilor din Mica Înţelegere, la 5 iulie 1921 multe dintre aceste asociaţii au fost aparent desfiinţate. În realitate, cele mai importante (MOVE şi ÉME-Ébredö) au rămas intacte, iar celelalte, care aveau mai puţini membri, s-au reunit în aceeaşi zi în cadrul Partidului Apărării Patriei[53]. Aceste societăţi naţionaliste întreţineau legături cu grupuri din Germania ce aveau obiective asemănătoare[54] sau cu fasciştii italieni[55]. Deşi acţiunile şi ideile liderilor şi membrilor acestor societăţi nu erau întotdeauna pe placul celor care guvernau la Budapesta, raporturile dintre autorităţi şi grupurile radicale maghiare erau adeseori strânse, dovada cea mai consistentă în acest sens reprezentând-o faptul că radicalii beneficiau de fonduri de la bugetul statului[56] şi nu erau niciodată traşi la răspundere, orice ilegalitate ar fi comis[57].

Aceste organizaţii radicale nu s-au limitat, în relaţia cu România, numai la propagandă, ci au apelat şi la alte metode spre a-şi atinge scopurile. Este vorba de comploturi, conspiraţii, atentate, sabotaje, adică tot ceea ce e cunoscut sub numele de terorism. Lista cu asemenea acţiuni maghiare în România primilor ani interbelici este lungă[58], însă merită remarcat că multe dintre ele au fost descoperite la timp de organele româneşti ale Poliţiei şi Siguranţei[59]. Aşa au stat lucrurile şi cu cele câteva tentative de asasinare a unor lideri români – membri ai familiei regale şi personalităţi politice marcante – ce au aparţinut unor grupuscule formate din cetăţeni maghiari şi din cetăţeni români de etnie maghiară. Astfel de comploturi au fost dejucate de Siguranţă şi în toamna lui 1921[60], şi în 1922[61], şi în primăvara lui 1923[62].

Nu au existat, în România primilor ani interbelici, numai acţiuni ale aşa-numitului iredentism privat, ilustrat de diversele organizaţii şi asociaţii naţionaliste maghiare, ci şi un iredentism de stat, ce poate fi probat pe multiple planuri. Spre exemplu, erau folosite ştampile ale autorităţilor oficiale maghiare, pe diverse acte publice şi pe paşapoarte, ce cuprindeau formularea „Bun pentru teritoriul ocupat"[63]; se utilizau în

---

52. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 134. Înfiinţată încă din 1913, Liga Turanică s-a concentrat după război pe activitatea de propagandă pentru apropierea Ungariei de ţările cu care pretindea că se „înrudeşte" : Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Turcia, Japonia şi altele. Ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, o considera ca fiind cea mai puţin periculoasă dintre societăţile iredentiste maghiare.
53. Despre liderul noii formaţiuni politice, contele Nándor Urmánczy, raportul trimis de la Budapesta de către Traian Stârcea, ministrul României în capitala Ungariei, preciza că „de origină este armean şi nicidecum ungur curat, fiind deci, ca toţi renegaţii, ultraşovinist maghiar" şi „se spune că a ars pe rug 24 de români în curtea castelului său din judeţul Târnava Mică în anul 1918" (idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922, vol. 32, f. 13-15).
54. *Ibidem*, f. 165.
55. *Ibidem*, f. 27.
56. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 198.
57. *Ibidem*, f. 477-480.
58. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922, vol. 32, f. 71-78.
59. Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti de la Cuza la Ceauşescu*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999, p. 114.
60. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 156-157.
61. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1922, România, vol. 60/5, f. 75-78, 100-111.
62. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, România, vol. 65/2, f. 1-2, 7-13, 28-29.
63. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 46.

continuare în acte oficiale ştampilele fostelor autorităţi locale din Transilvania şi Banat[64]; sintagma „teritoriul vremelnic ocupat" era prezentă pretutindeni, în documentele de stat, în decrete, în discursurile oficiale, în presa guvernamentală, pe corespondenţa livrată de poşta maghiară etc.; autorităţile de la Budapesta scriau pe actele funcţionarilor care veneau din Transilvania „parte dezlipită/ruptă de Ungaria"[65]; vreme de câţiva ani instituţiile centrale de la Budapesta au purtat corespondenţă oficială cu instituţii locale din Ardeal, ca şi cum unirea n-ar fi avut loc[66]. De asemenea, învăţământul de stat maghiar oferea tinerilor o educaţie în spirit iredentist, în vederea „recuceririi teritoriilor răpite", fanatizându-i şi promovând ura cea mai înverşunată împotriva „valahilor barbari"[67].

În acelaşi timp, activităţile de spionaj ale serviciilor de specialitate maghiare au cunoscut o amploare deosebită pe relaţia cu România[68]. Agenţii trimişi de către diverse organisme militare şi civile subordonate anumitor ministere (Război, Interne, Externe, Finanţe, Comerţ, Culte) împânzeau Transilvania având diverse însărcinări şi urmărind menţinerea vechilor legături şi câştigarea unor noi „oameni de încredere", cărora li se promiteau, în schimbul concursului lor preţios, „în numele guvernului maghiar", privilegii în viitoarea „Ungarie Mare". Contraspionajul românesc avea mult de furcă pentru a împiedica valul de operaţiuni maghiare de pe teritoriul României[69]. Spre exemplu, Inspectoratul de Siguranţă din Cluj descoperea, în februarie 1922, faptul că sub acoperirea unei asociaţii de detectivi particulari se ascundea un organism de spionaj extrem de activ[70]. Iar Ministerul de Război de la Bucureşti remarca, în iulie 1922, că „un număr mare de ofiţeri activi unguri vizitează foarte des diferite localităţi de lângă frontiera româno-maghiară, în scopul de a face propagandă, de a stabili legături cu agenţii unguri din Ardeal şi de a afla care este starea de spirit a populaţiei de lângă frontieră"[71]. Au fost cazuri când spionii maghiari izbuteau să obţină documente româneşti de reală importanţă militară[72].

64. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922, vol. 32, f. 41.
65. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 128.
66. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 9, 19, 28, 56, 60.
67. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922, vol. 32, f. 41.
68. Serviciul de informaţii maghiar, cunoscut sub numele de Secţia „T", avea un departament special dedicat României, ce cuprindea următoarele servicii: ofensivă, defensivă, comunişti, emigranţi şi presă (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 105).
69. La rândul său, statul român desfăşura operaţiuni intense de spionaj în Ungaria (vezi, spre exemplu, idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 89-90). Iar uneori lucrurile se terminau nefericit, prin capturarea, judecarea şi executarea informatorilor (vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 150). Sugestiv pentru felul în care erau trataţi spionii descoperiţi a fost cazul Ilenei Rusu, relatat, în iunie 1924, de un funcţionar din Ministerul Afacerilor Străine de la Bucureşti: „Spioană în serviciul armatei noastre, a fost prinsă de unguri şi supusă la mari chinuri; totuşi n-ar fi divulgat ungurilor din ceea ce ar fi dorit să afle. Dusă la disperare, şi-a tăiat venele de la mâini pentru a muri, însă a fost salvată, pentru a fi din nou chinuită; a înghiţit atunci ace de gămălie din cauza cărora are stomacul perforat. În etate de 21-22 de ani, pe faţa ei se vede întipărită suferinţa". Până la urmă, Ileana Rusu a putut fi repatriată, fiind schimbată cu câţiva maghiari arestaţi în România, iar cazul ei a stârnit compasiunea lui I.G. Duca, ministrul de externe, care s-a interesat cum ar putea fi ajutată (idem, *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 158, f. 145-146).
70. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 45-46.
71. *Ibidem*, f. 174.
72. C. Troncotă, *op.cit.*, p. 123.

Uneori, interesele statului ungar în materie de spionaj în România determinau modificări în atitudinea unor cetăţeni români de etnie maghiară. Dacă în 1920 şi la începutul lui 1921 mulţi dintre maghiarii din România care erau convocaţi pentru a-şi îndeplini serviciul militar, profitând de dreptul stipulat în Tratatul de la Trianon de a opta pentru orice cetăţenie doreau din fostul spaţiu austro-ungar, refuzau încorporarea şi declarau că aleg cetăţenia maghiară[73], ulterior, începând cu toamna lui 1921, de la Budapesta au sosit instrucţiuni contrare, oficialităţile maghiare cerându-le tinerilor unguri din Ardeal să accepte îndeplinirea serviciului militar, cu scopul de a furniza informaţii despre organizarea armatei române[74].

O altă cale de manifestare a revizionismului maghiar în primii ani interbelici era aceea de nerespectare a clauzelor militare din Tratatul de la Trianon[75]. La începutul anilor '20, Comisia Militară Interaliată de Control din Ungaria, Legaţia României de la Budapesta şi serviciile civile şi militare româneşti de informaţii au adunat nenumărate dovezi privitoare la încălcarea de către autorităţile maghiare a stipulaţiilor de natură militară din Tratatul de la Trianon. Astfel, art. 103, ce prevedea suprimarea serviciului militar obligatoriu, a fost eludat în mod repetat : s-a constatat faptul că „voluntarii" s-a întâmplat să fie „tocmai oamenii din contingentele ce trebuiau să fie chemate sub arme, conform vechii legi pentru serviciul militar obligatoriu" şi s-a dovedit că aceştia erau recrutaţi prin presiuni administrative, promiţându-li-se că nu vor fi ţinuţi sub arme decât cel mult doi ani[76], deşi contractul semnat de fiecare era pe 12 ani[77]. Art. 106, care interzicea orice măsură de pregătire a mobilizării, era literă moartă, câtă vreme experţii indicau faptul că Ungaria putea să mobilizeze oricând „după toate regulile prescrise pentru o asemenea operaţiune", întrucât locul vechilor comandamente militare teritoriale fusese luat de „birouri statistice" şi de „agenţii de prevedere populară"[78]. Mai mult decât atât, se pare că au fost momente în primii ani interbelici în care autorităţile de la Budapesta i-au chemat „sub arme" pe unii recruţi[79]. Art. 112, ce stipula interdicţia pentru instituţiile de învăţământ şi societăţile sportive de a se ocupa de chestiuni militare, a fost încălcat în repetate rânduri, statul maghiar încurajând pregătirea militară a adolescenţilor şi tinerilor sub camuflajul diverselor asociaţii, societăţi şi cercuri de pionieri, cercetaşi, pompieri etc., ale căror scopuri declarate erau, evident, deloc

73. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 3-4, 34, 40, 44.
74. *Ibidem*, f. 143.
75. În România, problemele ce urmau să apară din perspectiva controlului dezarmării Ungariei fuseseră intuite încă din momentul semnării Tratatului de la Trianon : „Care va fi rolul nostru şi al celorlalţi vecini faţă de încălcările de către unguri a clauzelor de dezarmare? Va trebui să ne mulţumim a protesta, a contesta şi a discuta, pe calea lungă şi ineficace a notelor diplomatice. Consiliul Suprem, Liga Naţiunilor sau alt instrument al hegemoniei engleze ne va asculta sau nu, după cum vom promite sau nu bancherilor de la Londra mai multe avantagii decât duşmanii noştri maghiari" (S. Şerbescu, *Tratatul de pace cu Ungaria*, în „Ideea Europeană", II, nr. 44/27 iunie – 4 iulie 1920, p. 3).
76. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922-1923, vol. 33, f. 20.
77. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Probleme militare, 1921-1925, vol. 55, f. 100.
78. *Ibidem*, f. 99-100 ; idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 430-431.
79. Vezi, spre exemplu, situaţia din ianuarie 1923 (idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 139).

belicoase[80]. Asta pentru a nu mai aminti de organizaţiile revizioniste, ce se constituiau în adevărate formaţiuni paramilitare, alcătuite în special din refugiaţi, conduse de foşti ofiţeri şi fiind oricând pregătite a se integra în cadrele armatei regulate maghiare[81].

De asemenea, art. 113-119, privitoare la interzicerea deţinerii, producerii şi achiziţionării de arme şi muniţii cu caracter ofensiv, n-au fost niciodată respectate; au fost descoperite depozite de muniţii şi fabrici de armament şi s-au adunat probe referitoare la importurile de natură militară înfăptuite de Ungaria[82]. În sfârşit, clauzele militare ale păcii de la Trianon nu erau desconsiderate doar în litera lor, ci şi în spirit, în măsura în care autorităţile maghiare luau măsuri de simulare a respectării stipulaţiilor de natură militară şi pentru „a adormi controlul Misiunii Militare Interaliate din Budapesta", în realitate înfăptuindu-se o necontenită şi extrem de activă „pregătire morală pentru război"[83], iar cheltuielile militare ale Ungariei se ridicau la circa o treime din bugetul ţării, ceea ce-l făcea pe ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, să afirme în iunie 1922: „După marile cheltuieli pe care le face Ungaria pentru a se reînarma [...] reiese că, în cercurile competente, se crede că ziua răzbunării nu este prea îndepărtată. Altfel nu s-ar putea explica nici maşinaţiunile ce nu încetează a le pune la cale şi nici largheţea cu care acordă sume fantastice pentru pregătirea armatei, mai cu seamă că Ungaria are multe alte răni de vindecat, răni ce în alte ţări victorioase sunt preferate cheltuielilor ce necesită armata"[84].

Revizionismul maghiar, sub toate formele sale, nu se limita doar la acţiuni promovate în Ungaria sau pe teritoriul românesc, ci avea ca scene de desfăşurare şi alte ţări, în special cele europene şi Statele Unite ale Americii. Scopul era, evident, atragerea opiniei publice şi a oamenilor politici din ţările respective în sprijinul cauzei maghiare. Propaganda revizionistă maghiară din anii interbelici prezenta Ungaria drept apărătoarea civilizaţiei apusene de-a lungul veacurilor, un stat căruia marile puteri îi făcuseră o mare nedreptate prin cedarea anumitor provincii unor state vecine, sensibil inferioare din punct de vedere cultural. Propaganda maghiară dorea să convingă opinia publică şi oamenii politici din Occident în privinţa faptului că „Ungaria este elementul de ordine şi

80. Exista un subsecretariat de stat în cadrul Ministerului Instrucţiunii Publice din Ungaria a cărui sarcină era să pună în practică, după model german, un plan de pregătire fizică, cvasimilitară, a tinerilor şi studenţilor în vârstă de peste 18 ani, în acest sens fiind alocate sume considerabile. Tinerii sub 18 ani intrau în rândurile cercetaşilor. Oricum, toate asociaţiile, societăţile şi cercurile de acest gen erau subordonate, începând cu vara lui 1922, unui Consiliu Naţional de Educaţie Fizică, condus de un ofiţer al armatei maghiare (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 182, 349). Nu numai tinerii trebuiau pregătiţi militar, ci, practic, toţi bărbaţii de până la 50 de ani, ministrul României în Ungaria vorbind chiar despre o „armată camuflată", Ministerul de Război de la Budapesta supervizând un program intitulat „Instrucţia generală obligatorie pentru apărarea împotriva incendiilor"; cine lipsea de la pregătiri era iniţial amendat, iar apoi pedepsit cu închisoarea (idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 304-305).
81. Vezi, spre exemplu, idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 123-124; F. Pölöskei, *op.cit.*, pp. 94-98.
82. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922-1923, vol. 33, f. 21-22; idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 335-336; idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Probleme militare, 1921-1925, vol. 55, f. 26, 98.
83. *Ibidem*, f. 6-9, 66-67.
84. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 155-156.

de progres indispensabil pentru echilibrul Europei Centrale, iar o Ungarie ciuntită nu numai că este o anomalie din punct de vedere geografic, economic şi politic, dar nu mai poate avea rolul de agent al civilizaţiei apusene şi de apărător al ordinii internaţionale"[85].

Practic, n-au existat ţări din Europa şi America de Nord unde revizionismul maghiar să nu se manifeste în perioada interbelică, însă ţintele predilecte au fost, în această ordine, Marea Britanie, S.U.A., Italia, Polonia şi Franţa. Ţările anglo-saxone şi Italia erau considerate – şi nu fără o anumită justificare – drept cele mai receptive la doleanţele maghiare; Polonia avusese legături „istorice" cu Ungaria şi trebuia împiedicată cu orice preţ să se alăture Micii Înţelegeri; iar încrederea Franţei în Cehoslovacia, România şi Iugoslavia trebuia zdruncinată prin orice mijloace, pentru ca aceşti inamici ai Ungariei să nu mai beneficieze de protecţia unei mari puteri. Autorităţile maghiare au pornit în această campanie de amploare de la premisa că scopul naţional putea scuza orice mijloc utilizat, astfel încât nu s-a pierdut din vedere nimic ce ar fi putut să contribuie la atingerea obiectivelor naţionale maghiare. S-a ajuns uneori până la mituirea unor ziarişti străini[86] sau chiar la „sponsorizarea" anumitor personalităţi politice din străinătate[87]; s-au trimis în Occident copii maghiari, aşa-zişi orfani, pentru a se demonstra „barbaria" vecinilor Ungariei[88]; s-au vehiculat cele mai fanteziste acuze la adresa popoarelor vecine[89].

În a doua jumătate a anului 1922, propaganda maghiară antiromânească s-a înteţit, prefigurând parcă o încercare de a trece de la vorbe la fapte[90]. Această recrudescenţă a revizionismului şi iredentismului în Ungaria fusese catalizată şi de încoronarea regelui Ferdinand şi a reginei Maria, la Alba-Iulia, la 15 octombrie 1922[91]. Ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, raporta îngrijorat la 23 octombrie: „guvernul întrebuinţează necontenit toate mijloacele pentru a câştiga oameni marcanţi din ţările străine în vederea pregătirii terenului pentru cauza Ungariei. În prezent sunt peste 60 de reprezentanţi [din] 18 state de la Liga Naţiunilor, cărora zilnic li s-au organizat tot felul de invitaţii şi vizite prin muzee, biserici şi alte instituţii cu care se laudă ungurimea; zilnic li se documentează civilizaţia acestei ţări şi nedreptatea strigătoare la cer ce i s-a făcut; şi aproape nu trece săptămână fără ca să nu sosească la Budapesta astfel de străini şi fără să nu se facă astfel de propagandă, în vederea pregătirii opiniei publice mondiale la sosirea momentului începutului revanşei"[92].

---

85. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1923-1924, vol. 3, f. 72.
86. *Ibidem*, f. 52.
87. *Ibidem*, f. 105-111; idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 3-5, 15.
88. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 201.
89. Vezi, pe larg, idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii istorice, vol. 348, f. 240-310.
90. Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 134, 174, 184-185, 200-201, 239-241.
91. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu România, vol. 92/4, f. 11-12, 16-17; despre momentul încoronării, problematica internă aferentă şi rezonanţele externe, cea mai bună analiză se găseşte la I. Ciupercă, *România în faţa recunoaşterii unităţii naţionale. Repere*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1996, pp. 53-83; vezi şi dezbaterea din Adunarea Deputaţilor de la Bucureşti, din 25 octombrie 1922, referitoare la afirmaţiile unor membri ai Adunării Naţionale Maghiare despre încoronarea de la Alba-Iulia („Monitorul Oficial", nr. 32/1922, Dezbaterile Adunării Deputaţilor, pp. 700-706).
92. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 248.

Reacţia românească la revizionismul maghiar, fie privat, fie de stat, cu tot ceea ce însemna el – propagandă, încălcări ale tratatelor internaţionale, acţiuni iredentiste, terorism –, a fost de mai multe feluri şi cu diverse grade de eficienţă. Spre exemplu, protestele diplomatice clasice nu şi-au atins, cel mai adesea, scopul. Când ministrul României la Budapesta protesta, în aprilie 1921, la Ministerul Afacerilor Străine maghiar în privinţa violenţelor de ton din presa maghiară la adresa românilor – de pildă : „valahii comit în Transilvania barbarii : acte cumplite pe care, din Evul Mediu începând, numai bolşevicii le mai săvârşesc"[93] –, răspunsul maghiar preciza sec faptul că „guvernul maghiar nu este în măsură să exercite o influenţă prohibitivă asupra presei maghiare" şi atrăgea atenţia asupra nenumăratelor ziare româneşti „care aţâţă opinia publică română împotriva poporului ungar", „presa românească fiind infinit mai ostilă decât cea maghiară"[94]. Iar la protestul lui Stârcea, din aprilie 1921, cu privire la activitatea pe teritoriul românesc a diverselor societăţi secrete maghiare, autorităţile maghiare răspund abia în decembrie 1921, deci după opt luni : „reclamaţia românească nu este numai nefondată, dar bazată pe supoziţii fantastice, răuvoitoare şi de natură a exercita o influenţă defavorabilă asupra relaţiilor ambelor ţări"[95].

Protestele diplomatice n-au folosit la nimic nici măcar atunci când a fost vorba de discursuri cu caracter iredentist ale principalilor lideri maghiari. Chiar premierul Bethlen declara în faţa unei adunări publice la Debrecen, în mai 1922 : „...teritoriile rupte de organismul unui stat de care au aparţinut 1000 de ani au fost plasate sub suveranitatea unei alte naţiuni: din minoritate s-a făcut majoritate şi din majoritate s-a format minoritate. Şi, îndeosebi, diferenţa se arată în faptul că popoarele cu o cultură superioară au ajuns sub dominaţia unui popor cu o cultură inferioară. Noutatea este că fâşii de pământ aparţinând culturii occidentale au ajuns sub stăpânirea Balcanului, care şi-a întins zona de influenţă până la Szeged şi Oradea Mare. În Ungaria nu va putea să fie pace şi în nici un punct al Europei nu va putea fi pace atât timp cât se va mai auzi pe linia demarcaţională suspinul îndurerat al fraţilor rămaşi sub stăpânire străină. Nu va fi pace atât timp cât lacrimile maghiarilor de sub poalele Carpaţilor umplu mereu râurile maghiarilor. Sunt convins că atunci când se va aranja din nou harta Europei, Ungaria va fi din belşug recompensată"[96]. Acelaşi Bethlen declara în Adunarea Naţională Maghiară, în august 1922 : „pe români nu i-a chemat nimeni la Budapesta ; au venit singuri pentru a ocupa această ţară şi a o prăda"[97]. Iar regentul Horthy clama în septembrie 1923 : „Sunt sigur că, la semnalul meu de trompetă, toţi eroii de la Carpaţi până la Adriatica se vor scula pentru a reconstitui vechea Ungarie"[98]. Protestele diplomatice, fie cele doar româneşti[99], fie cele promovate în colaborare cu celelalte state din Mica Înţelegere[100], n-au condus

93. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 46-48.
94. *Ibidem*, f. 56-57 ; vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 241.
95. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 217-218.
96. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 146.
97. *Ibidem*, f. 207.
98. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1922-1923, vol. 33, f. 188.
99. *Ibidem*, f. 202.
100. *Ibidem*, f. 219-220, 230.

decât la replici tăioase din partea maghiarilor, care susţineau că informaţiile nu erau veridice, că afirmaţiile erau scoase din context sau interpretate într-un mod tendenţios[101].

Dezminţirile maghiare erau atât de ferme, încât a existat un caz[102], în septembrie 1922, în care au izbutit să-l convingă chiar pe ministrul de externe de la Bucureşti, I.G. Duca, spre disperarea reprezentantului nostru de la Budapesta, Traian Stârcea, care s-a plâns exasperat şefului său: „Situaţia mea, ca ministru al României la Budapesta, este destul de grea faţă de corpul diplomatic din acest oraş, care, ca şi mine, ia cunoştinţă de toate atacurile de pe urma cărora prestigiul României suferă şi mai de fiecare dată se interesează să vadă ce răspuns se dă de guvernul român. Dar această situaţie mi-ar deveni imposibilă dacă pe lângă celelalte greutăţi de serviciu pe care le am, reprezentantul Ungariei la Bucureşti ar reuşi să convingă pe ministrul meu de externe că acelea ce-i raportez nu sunt în conformitate cu adevărul"[103]. Stârcea solicita Bucureştilor o atitudine mai fermă în raporturile cu maghiarii: „Reamintesc Excelenţei Voastre că guvernul iugoslav, văzând că cel maghiar refuză să dea satisfacţie pentru insultele ce i s-au adus viceconsulului său din Pécs, a expulzat 200 de unguri din Regatul sârb [Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor], represiune ce a calmat în mod suficient guvernul maghiar"[104].

Şi în domeniul confruntării propagandistice, de altfel, statul maghiar – prin energia enormă investită, prin sumele imense de bani cheltuite şi mai ales prin imaginaţia în materie de mijloace şi metode – a părut a fi în avantaj faţă de autorităţile româneşti. O recunoştea şi ataşatul comercial al României la Budapesta, Victor Stătescu: „propaganda ungară [este] un teren în care vecinii noştri dovedesc o rară fecunditate şi ingeniozitate"[105]. Şi Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române îşi manifesta îngrijorarea faţă de activităţile maghiare: „deşi adevărul prin puterea sa internă îşi formează ieşirea la iveală, totuşi nu putem rămâne indiferenţi faţă de calomniile şi propagandele ce au început din nou a le face [ungurii] pe la toate congresele mondiale şi prin broşurile ce le răspândesc"[106]. Statul român însă, după efortul făcut în perioada Conferinţei de pace de la Paris, renunţase, din motive diverse – de la veşnica penurie de mijloace financiare până la o anumită delăsare izvorâtă din suficienţă –, la o activitate propagandistică susţinută[107].

Asta nu înseamnă că în primii ani interbelici nu s-au făcut eforturi de a se contracara propaganda revizionistă maghiară[108], mai ales că au existat destui factori de răspundere

101. *Ibidem*, f. 206.
102. „Cazul" respectiv avea două componente: pe de o parte, „la 5 iulie [1923] poliţia din Budapesta a provocat un enorm scandal într-un restaurant, unde un om de serviciu de la Consulatul român a fost tratat oribil, iar şoferul meu [al lui Traian Stârcea] a căpătat de la un sergent de oraş o tăietură cu sabia la obraz, care l-a desfigurat pe toată viaţa" (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 196), iar pe de altă parte, la 5 august 1923, consulul general al României la Budapesta, Trifu, şi ataşatul comercial, Stătescu, au fost jigniţi public de ofiţeri ai poliţiei maghiare (*ibidem*, f. 209-212).
103. *Ibidem*, f. 208.
104. *Ibidem*, f. 212.
105. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 264.
106. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1923-1924, vol. 3, f. 7.
107. Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României Mari (1918-1940)*, Editura Alternative, f.l., 1998, pp. 17-18.
108. Vezi, spre exemplu, idem, *Imaginea României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1998, pp. 101, 158.

români care au înţeles că era nevoie de „măsuri drastice şi imediate de contrapropagandă naţională"[109], însă eficienţa acestor eforturi nu a fost întotdeauna la nivelul aşteptărilor[110]. Membrii corpului diplomatic românesc se simţeau uneori copleşiţi de sarcina de a se confrunta cu propagandiştii maghiari. Spre exemplu, un diplomat român acreditat la Londra solicita Ministerului de Externe de la Bucureşti, la sfârşitul lui 1921, „măcar câte un exemplar din lucrările de contrapropagandă referitoare la chestiunea maghiară, minorităţile etnice etc.", „pentru a putea face faţă propagandei ce se duce contra ţării noastre în Anglia"[111].

Iar exemplul cel mai sugestiv în acest sens poate fi găsit în încleştarea româno--maghiară de natură propagandistică pentru câştigarea simpatiei opiniei publice poloneze. La cererea Ministerului de Externe român, ataşatul comercial de la Budapesta, V. Stătescu, a redactat în toamna lui 1923 un raport privitor la eforturile propagandei maghiare de a cataliza apropierea polono-maghiară[112]. Diplomatul român remarca abilitatea demersurilor propagandistice maghiare: „...au apărut în ziarele şi revistele polone articole lungi asupra diverselor aspecte ale vieţii ungare: fie asupra problemelor economice şi financiare, fie asupra literaturii, artei şi diverselor chestiuni de ordin cultural, asupra chestiunilor religioase şi revendicărilor minorităţilor din fostele provincii ungare, apoi studii asupra istoriei ungare, asupra tradiţiilor şi tendinţelor şi idealurilor maghiare. Laitmotivul din toate aceste scrieri era că Ungaria, victima fatalităţii, a căzut pradă, ca pe vremuri Polonia, rapacităţii vecinilor săi, inferiori cultural, distrugându-se astfel elementul de ordine cel mai puternic, care ar fi fost în stare să menţină echilibrul în această parte a Europei". Se punea accentul pe tradiţiile comune polono-maghiare, pe apropierile religioase şi culturale şi pe similitudinile de evoluţie istorică. De asemenea, se sublinia caracterul provizoriu al stării de lucruri din acel moment.

Stătescu mai scotea în evidenţă eforturile maghiare de a „cumpăra" scriitori şi jurnalişti polonezi, punându-i în slujba cauzei ungare. Un astfel de ziarist, un anume Studniki, „cunoscut publicist", dar „aflat sub influenţa oficinelor budapestane de propagandă", a scris mai multe texte antiromâneşti, ale căror teme principale erau: „România a alipit o numeroasă populaţie de altă limbă şi cu o cultură superioară"; „valahii sunt mai numeroşi, însă din punct de vedere politic, cultural şi economic conduc ungurii"; „valahii alcătuiesc în Transilvania cel mai sărac şi mai incult element, totuşi ei sunt superiori celor din Vechiul Regat"; Transilvania cunoaşte o epocă de decadenţă culturală şi economică; „obiceiurile valahe sunt o amestecătură a datinelor bulevardelor

109. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Probleme militare, 1921-1925, vol. 55, f. 11-12.

110. În 1929, la peste un deceniu de la momentul unirii, o propagandă antirevizionistă de anvergură şi eficientă a României era încă un deziderat, aşa cum remarca Viorel V. Tilea în Parlamentul de la Bucureşti: „Este o obligaţie primordială să creăm [...] o armată spirituală, o propagandă temeinic organizată. Numai astfel putem contrabalansa acţiunea de propagandă, ca mijloc de luptă şi tactică, numai atunci vom putea garanta şi pe viitor că opinia publică mondială va rămâne convinsă de îndreptăţirea cauzei noastre, cu graniţele de azi, numai astfel vom putea preîntâmpina furtuna mare ce ni se pregăteşte pentru viitoarele decenii" (*apud* Ion Bitoleanu, *op.cit.*, p. 293).

111. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 245.

112. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920, Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 60-76.

din Paris şi ale haremurilor orientale" ; „lupta dintre polonezii catolici şi ruşii ortodocşi" este la fel cu „lupta dintre catolicismul unguresc şi ortodoxia română" etc.[113].

I.G. Duca, ministrul de externe, trimiţându-i raportul lui Stătescu, i-a solicitat ministrului României la Varşovia, Alexandru Florescu, să-şi exprime părerea despre „cum s-ar putea... zădărnici sau măcar micşora efectele acestei propagande primejdioase"[114]. În răspunsul său din 27 noiembrie 1923[115], după ce remarca la rândul lui „tenacitatea" propagandei maghiare, adăuga noi informaţii despre mijloacele de manifestare ale acesteia şi accentua urgenţa unei contrareacţii româneşti[116], Florescu sublinia faptul că abordările de tip diplomatic, „atât în convorbirile oficiale, cât şi în cele particulare", nu erau suficiente, deoarece „se petrec într-un cerc restrâns" : „ar fi nevoie de o acţiune mai largă, mai sistematică". Însă, constata diplomatul român, „Legaţia României la Varşovia are un singur secretar, n-are nici un ajutor din afară, nu poate avea un birou special de propagandă, n-are publicaţii şi broşuri la îndemână spre a face operă folositoare de propagandă, n-are fonduri. Este de ajuns de a reaminti aceasta spre a învedera starea de inferioritate absolută în care Legaţia României se află faţă de cea a Ungariei"[117].

Soluţiile agreate de Florescu pentru schimbarea în bine a respectivei stări de lucruri vizau crearea „unui serviciu telegrafic serios, bine organizat, între Polonia şi România, care să ţină ambele ţări la curent cu ceea ce se petrece, un serviciu telegrafic a cărui menire ar fi aceea de a pune în valoare toate lucrurile şi evenimentele de natură a ridica fiecare ţară în ochii celeilalte, spre a lega sufleteşte ţările şi a le face astfel mai puţin accesibile campaniilor interesate şi tendenţioase". Apoi, diplomatul român considera că era necesară înfiinţarea unui „organ de publicitate periodic care să apară în cele trei limbi cunoscute, să fie distribuit tuturor redacţiilor de ziar, precum şi personalităţilor de seamă, oameni politici, industriaşi, comercianţi, literaţi etc. [...] În acest organ s-ar strecura din când în când câte un articol arătând spiritul de toleranţă al României faţă de minorităţi şi făcând comparaţia între regimul practicat de noi faţă de unguri şi acela pe care-l practicau pe vremuri ungurii faţă de români" ; „ar fi necesar a se reaminti tot procesul istoric, etnic, politic dintre români şi unguri, proces absolut necunoscut de polonezi, care au fost crescuţi în minciuna răspândită de monarhia austro-ungară sau în antipatia şi dispreţul pe care ni l-au arătat întotdeauna ruşii". Florescu mai solicita lucrări de contrapropagandă traduse în zeci de exemplare în limbile de circulaţie internaţională, considera că „ar trebui făcute vizite cât mai dese de la ţară la ţară între parlamentari, industriaşi, comercianţi, literaţi, studenţi, ofiţeri, ziarişti, sportivi etc." – un domeniu la care „se pricep minunat ungurii, ale căror vizite se succed de la o vreme foarte des pe aici" –, ar trebui trimişi în Polonia pe perioade mai îndelungate profesori care să ţină

113. *Ibidem*, f. 63-64.
114. *Ibidem*, f. 80.
115. *Ibidem*, f. 80-83.
116. „Dacă nu ne vom hotărî a o combate cu măsuri straşnice, această propagandă care nu cruţă cheltuielile şi sforţările va putea câştiga teren, greu de recâştigat mai târziu."
117. Diplomatul român mai deplângea lipsa de contacte între reprezentanţele diplomatice româneşti din diverse capitale europene : „Este tocmai contrariul în celelalte ţări, unde şefii de misiune sunt ţinuţi la curent de colegii lor din alte capitale asupra tuturor chestiunilor care îi pot interesa. [...] Cât mă priveşte, am căutat să iau uneori contact cu unii din colegii mei români. Am aşteptat însă în zadar comunicări similare a căror lipsă spiritul meu de colegialitate nu-l poate atribui decât unei scăpări din vedere" (*ibidem*, f. 81-82).

cursuri de literatură şi istorie românească şi ar trebui înfiinţate noi consulate româneşti în Polonia[118]. Din câte ştim, propunerile lui Florescu au rămas, în mare parte, doar în stadiul de deziderat, Polonia fiind în continuare un teren unde confruntarea propagandistică româno-maghiară a părut a-şi înclina balanţa victoriei de partea Budapestei, cel puţin în anii '20[119].

Nu peste tot a fost însă la fel. Spre exemplu, într-o altă ţară aflată pe lista de priorităţi a propagandei maghiare, Marea Britanie, eforturile româneşti de contracarare au fost mai vizibile. Deşi nici la Londra România nu dispunea în primii ani interbelici de un birou de presă şi propagandă, aşa cum aveau nu numai Ungaria, ci şi Cehoslovacia şi Iugoslavia[120], încercările româneşti de a ţine piept ofensivei mediatice lansate de maghiari s-au dovedit mai eficiente. Cauzele au fost diverse : de la faptul că românii aveau în Anglia prieteni dezinteresaţi (Robert Seton-Watson[121], Moses Gaster, Sidney Chapman, Allen Leeper şi alţii)[122], care li s-au alăturat în disputa propagandistică româno-maghiară, şi până la faptul că s-au utilizat, în anumite cazuri, metode mai puţin ortodoxe, unele chiar preluate din arsenalul maghiar de gen, precum „sponsorizarea" unor ziarişti şi convingerea unor parlamentari britanici, greu de precizat prin ce mijloace, să semneze articole de presă redactate de diplomaţii români din capitala britanică[123].

Dacă protestele diplomatice au fost în general ineficiente, iar contrapropaganda românească nu a reuşit decât în anumite cazuri să concureze propaganda revizionistă maghiară în străinătate, în schimb alte măsuri ale autorităţilor de la Bucureşti au fost mai adecvate pentru contracararea activităţilor iredentiste şi revizioniste maghiare. Spre exemplu, graniţa apuseană a României a constituit în primii ani interbelici o adevărată „cortină de fier" între cele două ţări. Controlul era foarte strict, totul, de la persoane şi până la mărfuri, fiind verificat cu minuţiozitate[124] ; corespondenţa era cenzurată, iar pachetele erau „vămuite" cu maximă atenţie[125]. Pentru eficientizarea controlului asupra materialelor scrise sau tipărite venite din Ungaria, s-a decis, la începutul lui 1923, ca acestea să poată intra în România numai prin punctul vamal de la Episcopia Bihorului[126].

118. *Ibidem*, f. 82.
119. Situaţia s-a mai îmbunătăţit în deceniul al patrulea al secolului XX (vezi Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991, pp. 172-182 ; idem, *Nicolae Iorga şi revizionismul maghiar*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXVI, 1(117)/1992, pp. 42-43 ; idem, *Propaganda externă a României Mari..., passim*).
120. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară în Anglia, 1921-1929, vol. 17, f. 9-10.
121. Spre exemplu, Robert Seton-Watson afirma într-o conferinţă din noiembrie 1921, la Londra, faptul că „brutalităţile" de care a fost acuzată Siguranţa românească în Transilvania „sunt mult mai puţin grave decât acelea făptuite în Irlanda de autorităţile britanice" (*ibidem*, f. 27).
122. *Ibidem*, f. 8-9, 26-28, 45.
123. *Ibidem*, f. 24, 37.
124. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1920-1921, vol. 1, f. 24.
125. *Ibidem*, f. 70.
126. Circulara nr. 260 194/20 februarie 1923 a Ministerului de Interne preciza : „...vă invităm să luaţi cele mai severe măsuri ca astfel de pachete să nu se introducă în ţară decât numai prin sus-menţionatul punct vamal, de unde să fie trimise, înainte de distribuire, la Cluj, spre a fi văzute de d-l Eugen Bianu, inspector general de siguranţă" („Import-Export", III, nr. 1/1923, p. 130).

Cenzura funcţiona nu numai la frontieră, ci şi în teritoriu, vizând nu doar corespondenţa, ci şi cărţile, filmele etc.[127]. Uneori vigilenţa controlului românesc era pusă la încercare de inventivitatea maghiară : pe unele scrisori şi pachete cu materiale prohibite venite din Ungaria se găsea aplicată încă de la Budapesta o ştampilă cu legenda „Censura scrisorilor, România", scăpând astfel de vama românească. Până la urmă, autorităţile române au descoperit subterfugiul şi au reacţionat în consecinţă[128].

De asemenea, randamentul acţiunilor de neutralizare a revizionismului maghiar creştea atunci când statele Micii Înţelegeri colaborau cu adevărat împotriva singurului lor inamic comun : Ungaria[129]. Nu a fost deloc întâmplător faptul că la diverse reuniuni ale organizaţiei s-a hotărât ca diplomaţii români, cehoslovaci şi iugoslavi acreditaţi la Budapesta să conlucreze din ce în ce mai strâns : „Trebuie să dăm Ungariei tot mai mult impresia unui bloc pe care nu-l poate zdruncina"[130]. După conferinţa de la Sinaia a Micii Înţelegeri din iulie 1923, ministrul român de externe, I.G. Duca, trimitea o telegramă circulară către toate reprezentanţele diplomatice româneşti din Europa, în care afirma : „...pretutindeni să arătăm că pe cât suntem de dornici de a avea raporturi de bună vecinătate cu Ungaria, ba chiar să ajutăm la ridicarea ei economică, pe atât vom sta de hotărât în calea ei dacă va continua să nu respecte tratatele şi să facă politică iredentistă"[131].

Iar când Mica Înţelegere funcţiona cu adevărat, la Budapesta îngrijorarea sporea exponenţial, iar presa maghiară devenea vehementă. De pildă, după aceeaşi reuniune de la Sinaia, se putea citi în gazetele maghiare : „Niciodată nu s-a făcut atâta reclamă în chestiunile politice ca acuma de către diplomaţii Micii Înţelegeri. Ca orice organizaţie şubredă, se caută a se impresiona lumea prin afişarea continuă de lozinci sforăitoare şi de mari promisiuni, ştiind că numai prin reclamă poate să capete viaţă. Se vânează popularitatea în scopul ca publicul să nu caute a scruta prea deaproape adevăratul conţinut al alianţei, căci atunci ar vedea că totul este un bluf aranjat de politicieni. Acum diplomaţii Micii Înţelegeri călătoresc încontinuu întocmai ca nişte voiajori de comerţ, măturând pe la uşile altora ca pulberea stârnită să împiedice să se vadă murdăria de la ei. [...] Unicul protector al românilor, Franţa, intenţionează să provoace boicotul economic contra României, plan ce este aprobat de aliaţii cehi. În Camera Lorzilor România este înfierată, iar semioficiosul lui Mussolini declară categoric că ministrul de finanţe valah a minţit. Ziarele româneşti au rubrici zilnice asupra catastrofelor de căi ferate, totul se clatină, dar guvernul valah îşi impune a dezbate condiţiile împrumutului ungar ! "[132]. Când presa de

127. De pildă, Comisia pentru cenzurarea filmelor de cinematograf a respins, în mai 1922, cererea de difuzare a peliculei intitulate *Carol de Habsburg* („Buletinul Oficial al Ministerului de Interne", II, nr. 13-14/15 mai - 1 iunie 1922, p. 274).

128. Circulara nr. 196 613/30 noiembrie 1922 a Ministerului de Interne stipula că „ştampila având scopul de a induce în eroare organele oficiale, vă invităm să luaţi măsuri ca să se confişte coletele cu tipărituri prohibite, venite prin poştă, care vor avea aplicată ştampila în chestiune" („Import-Export", III, nr. 1/1923, p. 117).

129. Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1923-1924, vol. 3, f. 63.

130. Idem, *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 118.

131. *Ibidem*, f. 123.

132. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920, Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 75-76.

la Budapesta adopta un asemenea ton, era un indiciu că Mica Înţelegere îşi concretiza potenţialităţile antimaghiare!

În acelaşi timp, antirevizionismul românesc a căpătat consistenţă şi a condus la rezultate concrete atunci când oficialităţile româneşti au reacţionat cu fermitate, utilizând metode neconvenţionale, precum ameninţările ori şantajul, sau recurgând chiar la represalii. Spre exemplu, paşapoartele cetăţenilor maghiari au cuprins tot felul de însemne, vize şi formulări cu caracter iredentist până când, în martie 1921, ministrul român de externe, Take Ionescu, a decis ca titularii unor asemenea documente să nu mai fie acceptaţi pe teritoriul românesc[133]. Înjurăturile cu care presa de la Budapesta îl „gratula" zilnic pe ministrul României în Ungaria, Traian Stârcea, n-au încetat decât atunci când, în octombrie 1922, secţia consulară a Legaţiei României a redus drastic numărul vizelor pe care le acorda maghiarilor ce doreau să călătorească în România[134]. Guvernul de la Budapesta nu a făcut nimic pentru a-şi limita activităţile iredentiste proprii, îndreptate direct către teritoriul românesc, nici pe acelea ale nenumăratelor asociaţii, societăţi şi ligi naţionaliste, decât atunci când guvernul român a ameninţat că va reduce la minimum sau chiar va întrerupe legăturile telegrafice şi poştale româno-maghiare[135]. În sfârşit, autorităţile româneşti au putut să înţeleagă mai exact dimensiunile revizionismului maghiar şi să acţioneze mai eficient pentru contracararea acestuia atunci când legaţia românească de la Budapesta a izbutit să-şi asigure serviciile unei „cârtiţe" din cadrul Ministerului Afacerilor Externe ungar, respectivul informator plătit oferind vreme de luni de zile, la începutul anului 1924, textele telegramelor pe care diplomaţii maghiari din capitalele europene le trimiteau la Budapesta[136].

III.2. Economie şi politică externă - confluenţe româno-maghiare în primii ani interbelici

Deşi prima conflagraţie mondială a cauzat nenumărate pierderi de vieţi omeneşti, distrugeri şi devastări care au adus Europa într-o situaţie extrem de grea la sfârşitul anului 1918, se poate afirma că urmările imediate ale celor patru ani de ostilităţi au fost mai puţin importante pentru viitorul pe termen lung al Europei decât au fost înţelegerile şi aranjamentele imediat postbelice. John Maynard Keynes, în cunoscuta sa diatribă împotriva Tratatului de la Versailles, a denunţat unele efecte, în opinia sa nefericite, ale

133. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 48. De asemenea, atunci când, în vara lui 1923, maghiarii au introdus nişte paşapoarte pentru cei care „se bucură de încrederea autorităţilor şi care se obligă să facă serviciul de informatori în ţările unde merg", respectivele documente servind „şi ca acte de recunoaştere faţă de Legaţiile ungare, care trebuie să dea tot sprijinul titularilor lor", Siguranţa din România n-a făcut altceva decât să-i urmărească şi să-i aresteze pe deţinătorii acelor paşapoarte (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 368).
134. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu România, vol. 92/4, f. 17.
135. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Iridenta ungară, 1920-1921, vol. 31, f. 83.
136. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 3-5, 7-8, 14-16, 18, 24-25, 28-30, 44.

păcii cu Germania asupra viitorului Europei[137], însă aranjamentele postbelice au avut conotaţii mult mai largi decât cele identificate de economistul britanic. Sintagma „aranjamentele postbelice" acoperă nu numai tratatele de pace încheiate cu statele învinse în război, ci şi o serie întreagă de chestiuni legate de reparaţii, credite de război, apoi operaţiuni de ajutorare a ţărilor aflate în dificultate, acţiuni de reconstrucţie financiară şi economică, înfiinţarea Ligii Naţiunilor, multe dintre aceste probleme fiind conexate şi cu rolul Statelor Unite ale Americii în Europa interbelică. Şi era vorba de o „Nouă Europă", nu numai pentru că geografia politică a continentului se modificase radical, ci şi pentru că se produseseră sau se desfăşurau chiar în acele momente mutaţii semnificative pe toate planurile, inclusiv pe cel economic.

Una dintre nereuşitele majore de la acest nou început de drum al Europei a fost reprezentată de eşecul conceperii unui program adecvat de asistenţă şi reconstrucţie[138]. O bună parte a continentului era stăpânită de o penurie de alimente şi materii prime, iar cele mai multe dintre ţări nu dispuneau de banii necesari pentru a achiziţiona din exterior produsele strict necesare[139]. Multe regiuni ale Europei, în special Europa Centrală şi Răsăriteană, necesitau o asistenţă externă urgentă, nu numai din cauza foametei ce se răspândea cu mare repeziciune, ci şi pentru a se facilita reconstrucţia multor zone devastate. În afară de sarcina de a consolida noi teritorii, multe ţări se aflau în pragul colapsului economic şi trebuiau să se confrunte cu prevenirea foametei şi a dezordinii sociale. Situaţia era agravată şi de continuarea confruntărilor militare de-a lungul anumitor frontiere aflate în dispută, precum şi de instabilitatea politică şi socială ce cuprinsese anumite ţări.

În ciuda situaţiei îngrijorătoare dintr-o bună parte a Europei, eforturile concertate ale puterilor învingătoare de a promova reconstrucţia Europei au fost de mică anvergură. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat după al doilea război mondial, Statele Unite erau puţin interesate de a se implica în afacerile europene, iar cooperarea Aliată s-a dezintegrat la scurt timp după încheierea ostilităţilor, într-o anumită măsură, susţin unii autori, din cauza rivalităţii anglo-americane[140]. Astfel, în afara ajutoarelor alimentare pentru regiunile unde foametea făcea ravagii, în perioada de armistiţiu – ajutoare care au fost total insuficiente –, s-a făcut foarte puţin pentru a se promova refacerea europeană.

Operaţiunile de ajutorare au constat în fapt în livrări alimentare şi în mici sume de bani pentru achiziţionarea de haine, furnizate sub auspiciile A.R.A. (American Relief Administration), organism subordonat Consiliului Suprem Aliat, dar dependent de americani în materie de finanţare şi logistică. Circa 20 de ţări europene au beneficiat de alimente în valoare de 1,25 miliarde de dolari, o mare parte din această sumă fiind însă sub formă de credite ce trebuiau returnate. La scurt timp după încheierea păcii cu

137. John M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Macmillan and co., Londra, 1920, p. 211.
138. Dan P. Silverman, *Reconstructing Europe after the Great War*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1982, p. 230.
139. Derek H. Aldcroft, *From Versailles to Wall Street, 1919-1929*, Allen Lane, Harmondsworth, 1977, pp. 56-57.
140. Denise Artaud, *La Reconstruction de l'Europe (1919-1929)*, Presses Universitaires de France, Paris, 1973, p. 17. Pentru o opinie din epocă, vezi I.N. Angelescu, *Politica economică mondială şi interesele României*, în „Analele statistice şi economice", V, nr. 1-2/1922, pp. 4-6.

Germania, programele oficiale de ajutorare au fost suspendate. Ulterior, în următorii doi-trei ani, operaţiunile cu caracter umanitar au fost desfăşurate de organisme private sau semioficiale, care au reuşit să distribuie alimente în valoare de 500 de milioane de dolari, în general sub formă de credite nerambursabile[141].

Rezolvarea chestiunilor legate de foamete şi distrugeri a fost, bineînţeles, doar primul element din procesul de reconstrucţie. Multe ţări europene aveau, de asemenea, nevoie urgentă de materii prime şi echipamente, astfel încât să-şi poată reface capacitatea de a-şi asigura propriile necesităţi. Însă nu a existat vreun echivalent pentru ceea ce va fi, după al doilea război mondial, Planul Marshall. Practic, a lipsit o acţiune internaţională coerentă şi consistentă cu scopul de a contribui la reconstrucţia pe termen lung a Europei, în ciuda recunoaşterii din partea tuturor a faptului că trebuia făcut ceva pentru încurajarea renaşterii sale.

Până la semnarea primelor tratate de pace n-au fost prea multe reuşite în privinţa cooperării economice, interesele divergente ale diverselor puteri subminând activitatea Consiliului Suprem Economic, organism al Conferinţei de pace de la Paris înfiinţat în februarie 1919[142]. Nici tratatele de pace n-au adus prea multe schimbări în acest domeniu, ele ocupându-se de chestiunea materiilor prime doar incidental, în legătură cu politicile comerciale şi reparaţiile ce trebuiau plătite de ţările învinse. A existat o încercare, la conferinţa financiară internaţională de la Bruxelles din octombrie 1920, de a se concepe un plan menit să furnizeze credite internaţionale pentru achiziţionarea de materii prime şi bunuri de primă necesitate. Tentativa a eşuat, însă, oricum, în 1920 era deja prea târziu, problemele acutizându-se în aşa măsură, încât orice schemă generală de abordare devenise inutilă[143]. În consecinţă, reabilitarea economică europeană a fost serios întârziată, economiile au regresat în continuare, iar inflaţiile au început să capete dimensiuni îngrijorătoare[144]. În cele din urmă situaţia a început să devină atât de serioasă în anumite ţări, încât a fost nevoie de o abordare gen ţară cu ţară, cu credite incluse în câte un plan clar de reconstrucţie financiară sub supraveghere internaţională. Acest tip de abordare a fost până la urmă adoptat de către Liga Naţiunilor în cazul mai multor ţări, în principal Austria şi Ungaria[145].

În lipsa unui plan general european în acest sens, cele mai multe dintre ţări au trebuit să facă mari eforturi pentru a-şi asigura importuri prin credite pe baze private, în ciuda faptului că, după 1920, principala sursă de credite, Statele Unite, aproape a secat[146].

---

141. League of Nations, *Europe's Overseas Needs 1919-1920 and How They Met*, Geneva, 1943, p. 34.
142. Derek H. Aldcroft, *Studies in the Interwar European Economy*, Ashgate, Aldershot Hands, 1997, pp. 16-17.
143. Martin Hill, *The Economic and Financial Organisation of the League of Nations : a Survey of Twenty-Five Years*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1946, p. 26.
144. Vezi G. Taşcă, *Refacerea economică a Europei*, în „Analele statistice şi economice", V, nr. 1-2/1922, pp. 9-15.
145. Vezi *Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations*, Genève, vol. II-V, 1922-1925. Cele mai multe dintre numerele şi suplimentele acestei publicaţii se ocupă de problema reconstrucţiei financiare a Austriei şi Ungariei.
146. League of Nations, *The Transition from War to Peace Economy : Report of the Delegation on Economic Depressions*, partea I, Geneva, 1943, p. 68.

Ţările cele mai sărace au resimţit cel mai acut competiţia acerbă pentru importuri în anii esenţiali, 1919 şi 1920. Datele despre volumul importurilor în Europa indică faptul că Germania şi Europa Răsăriteană au atins atunci doar o treime din volumul importurilor lor din 1913, prăbuşirea cea mai serioasă fiind resimţită în domeniul importurilor de materii prime şi semifabricate[147]. De asemenea, la declinul comerţului a contribuit şi faptul că în mai toate ţările au crescut tarifele vamale[148].

Astfel, se poate afirma că problemele economice din multe ţări europene de la începutul anilor '20 pot fi parţial atribuite absenţei unei acţiuni internaţionale rapide şi eficiente, menită să abordeze chestiunile ajutorului umanitar şi ale reconstrucţiei. În plus, ajutorul a tins să fie considerat o formă de caritate, ce putea fi extinsă asupra anumitor ţări, nu însă şi asupra altora. Au primat, cel mai adesea, consideraţiile de natură politică. Nu în ultimul rând, faptul că S.U.A. nu au putut sau nu au vrut să contribuie, printr-un sistem flexibil de credite, la regenerarea Europei a fost un factor semnificativ în eşecul de a se pune bazele unei păci durabile pe continentul european[149].

Dacă procesul de reconstrucţie a fost un fenomen lent şi secvenţial la nivelul întregii Europe, în partea răsăriteană a continentului situaţia era şi mai gravă. Aproape toate ţările regiunii trebuiau să facă faţă unor dificultăţi aproape insurmontabile, în condiţiile în care veniturile şi resursele erau net inferioare celor din alte părţi ale Europei. Lista problemelor era aproape fără sfârşit: devastare fizică, dezorganizare economică, haos financiar, bugete deficitare, instabilitate monetară, şomaj, reforme agrare, instabilitate politică, administraţii ineficiente şi corupte, înapoiere în materie de structură economică etc. În multe cazuri, nu era vorba de o încercare de revenire cât mai rapidă la normalitate, ci, pur şi simplu, de eforturi de a împiedica dezintegrarea economică.

În anii '20, chestiunile monetare au ţinut capul de afiş al presei europene, nenumărate energii fiind dedicate în această perioadă încercării de a se reface un sistem funcţional de schimb internaţional. Restaurarea ordinii economice liberale din perioada antebelică – suprimarea controlului statului asupra economiei, comerţ liber şi, mai presus de toate, rate de schimb fixate potrivit unui sistem bazat pe etalonul-aur – a fost considerată de aproape toată lumea ca fiind prioritatea politică principală[150]. În special etalonul-aur a întreţinut o credinţă aproape mistică în minţile contemporanilor, care considerau restaurarea sa ca fiind cheia pentru revenirea la prosperitatea europeană şi mondială. Virtuţile etalonului-aur nu au fost niciodată puse la îndoială în anii '20. Spre exemplu, conferinţele internaţionale de la Bruxelles şi Genoa, din 1920 şi, respectiv, 1922, au subliniat urgenţa revenirii la parităţile legate de etalonul-aur[151].

147. Anne Orde, *British Policy and European Reconstruction after the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 111.

148. Vezi Alexandru Cusin, *Note cu privire la noile tarife vamale*, în „Analele statistice şi economice", V, nr. 1-2/1922, pp. 15-17; Panait R. Gheorghiu, *The Foreign Trade of Romania from the Treaty of Adrianopole up to the Great Depression*, Londra, 1936, pp. 97-126.

149. Ruth Henig, *Versailles and After, 1919-1933*, Routledge, Londra, 1995, pp. 39-40.

150. H.W. Arndt, *The Economic Lessons of the Nineteen-Thirties*, Oxford University Press, Londra, 1944, p. 223.

151. Carole Fink, *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921-1922*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1984, p. 235; Edwin Walter Kemmerer, *Gold and Gold Standard*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1944, pp. 109-110; A. Orde, *op.cit.*, p. 299.

Din nefericire, procesul de stabilizare monetară din anii '20 s-a dovedit mult mai complicat decât s-a considerat iniţial, iar situaţia monetară la nivel european s-a deteriorat constant. A lipsit şi în acest caz un plan sistematic de a se stabiliza simultan monedele din diverse ţări, în acelaşi timp neacordându-se o atenţie suficientă mutaţiilor structurale ce avuseseră loc în economia mondială după 1914[152]. Astfel, procesul de stabilizare monetară a avut o evoluţie prelungită, unele ţări reuşind stabilizarea monetară abia la începutul anilor '30, deci după renunţarea aproape generală la etalonul-aur ca urmare a crizei economice mondiale. În zona centrală şi răsăriteană a Europei, stabilizarea monetară s-a produs astfel: în Austria în 1922, în Bulgaria în 1924 (1928), în Cehoslovacia în 1923, în Grecia în 1928, în Ungaria în 1924, în Polonia în 1926 (1927), în România în 1927 (1929), iar în Iugoslavia în 1925 (1931)[153].

Vreme de câţiva ani după ce primul război mondial s-a încheiat, mai multe ţări europene au trăit experienţa unor presiuni inflaţioniste cu diverse grade de intensitate şi cu durată variabilă[154]. Uneori s-a ajuns la situaţiile coşmareşti ale unei hiperinflaţii, precum în Germania, Austria, Ungaria şi Polonia. Din punct de vedere tehnic, inflaţiile de mare anvergură s-au datorat pierderii controlului asupra emisiunilor monetare. Au mai fost însă şi alţi factori ce au activat în acest sens. În unele ţări, condiţiile economice, sociale şi politice erau atât de deplorabile în primii ani postbelici, încât măsurile draconice menite să stopeze inflaţia, care ar fi fost urmate imediat de şomaj şi recesiune, ar fi determinat probabil prăbuşirea edificiului social din statele respective[155]. Guverne slabe, administraţii ineficiente, cheltuieli publice extinse şi baze de impozitare limitate, toate acestea au făcut aproape imposibil controlul strict asupra monedelor naţionale, asta şi în condiţiile în care nevoile reconstrucţiei şi refacerii au forţat guvernele să urmeze politici fiscale active.

Deşi tiparul mental antebelic referitor la inflaţie scotea în evidenţă mai degrabă aspectele negative, cu accent pe instabilitate, ale fenomenului, experienţa imediat postbelică a indicat că acesta comporta şi trăsături pozitive, în măsura în care abordarea opusă, deflaţia, implica şomaj, reducerea profiturilor şi posibile agitaţii sociale. Astfel, se pare că inflaţia a facilitat într-o anumită măsură procesul de reconstrucţie şi refacere în câteva ţări europene, în prima jumătate a anilor '20, cel puţin pe termen scurt. Multe dintre ţările care au experimentat inflaţii crescute au avut, comparativ cu ţările ce au aplicat politici deflaţioniste, un nivel mai înalt de activitate economică şi un şomaj mai redus. Pe de altă parte însă, pe termen mai lung stabilitatea financiară din ţările ce au eradicat inflaţia de la început a contat mai mult decât stimulul iniţial de care au beneficiat statele ce au adoptat politici inflaţioniste[156].

Una dintre ţările „hiperinflaţioniste" în primii ani interbelici a fost Ungaria. Inflaţia a debutat ca un fenomen spontan, pentru a deveni ulterior o politică conştientă, destinată să finanţeze reorganizarea economiei după eşecul din vara lui 1921 al primei tentative de

152. D.H. Aldcroft, *Studies in the Interwar...*, p. 33.
153. League of Nations, *The Course and Control of Inflation : a Review of Monetary Experience in Europe after the First World War*, Geneva, 1946, pp. 92-93. Datele sunt cele ale stabilizării *de jure*, în timp ce între paranteze se găsesc datele stabilizării *de facto*.
154. H.H. Preston, *Europe's Return to Gold*, în „Harvard Business Review", nr. 9/1931, pp. 319-321.
155. Paul Einzig, *World Finance since 1914*, The Macmillan Company, Londra, 1935, p. 51.
156. D.H. Aldcroft, *Studies in the Interwar...*, p. 79.

stabilizare monetară[157]. Abia după trei ani, cu asistenţa Ligii Naţiunilor, s-a reuşit stabilizarea. Efectele pozitive ale inflaţiei s-au concentrat într-un singur an, 1922, după care activitatea industrială a scăzut. Astfel că, în întreaga perioadă 1921-1924, producţia industrială a sporit cu doar 5%[158]. Salariile reale au rămas modeste, iar şomajul a crescut brusc după stabilizarea monetară din vara lui 1924. Se poate spune că beneficiile inflaţiei au fost de scurtă durată şi nu au putut să rezolve problema economică fundamentală a Ungariei, ca şi a tuturor celorlalte ţări din regiune: lipsa de capital. În plus, recesiunea de după stabilizare a fost una evidentă, agravată şi de dificultăţile maghiarilor de a se adapta la viaţa între noile frontiere. Pe de altă parte, situaţia Ungariei n-a fost niciodată atât de gravă precum cea a Austriei, spre exemplu, datorită unei economii mai echilibrate şi unei coeziuni naţionale net superioare[159].

*

Ungaria ieşise din război profund zdruncinată din punct de vedere economic şi într-o stare financiară dintre cele mai precare[160]. Aflată în tabăra învinşilor şi pierzând o bună parte din suprafaţa şi populaţia antebelice, Ungaria fusese sleită de efortul enorm bazat pe apelul la toate resursele ţării şi la toate creditele sale pentru a putea continua războiul. Datoria publică întrecuse cu mult mijloacele de plată şi dezechilibrase total bugetul. Scurta perioadă de bolşevism şi ocupaţia militară românească au contribuit şi ele la dificultăţile economice ale ţării. Deşi a moştenit o bună parte din industria existentă în Ungaria antebelică, noul stat maghiar pierduse fostele pieţe şi o parte din sursele interne de materii prime[161]. Astfel, industria ungară devenise vulnerabilă în faţa politicilor comerciale ale ţărilor vecine, mai ales în condiţiile în care revizionismul implacabil şi extrem de zgomotos al tuturor guvernelor maghiare descuraja tentativele de cooperare[162].

---

157. Iván T. Berend, Gÿorgÿ Ránki, *Hungary: a Century of Economic Development*, Columbia University Press, Newton Abbot, 1974, p. 103.
158. Elizabeth A. Boross, *Inflation and Industry in Hungary, 1918-1929*, Haude & Spener, Berlin, 1994, p. 129.
159. *Ibidem*, p. 221.
160. Pentru urmările primului război mondial şi ale Tratatului de la Trianon în cazul Ungariei, consecinţe identificabile statistic, vezi István Csöppüs, *Statistische Daten zu den wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrags von Trianon*, în „Ungarn Jahrbuch", 21/1993-1994, pp. 175-192.
161. Ungaria a ajuns în 1922 principalul partener comercial al României, în condiţiile în care relaţiile politice dintre cele două ţări erau practic îngheţate. Ungurii importau mult mai mult decât exportau în România, ei achiziţionând în special lemn, animale vii, cereale şi petrol („Import-Export", V, nr. 2/1925, pp. 104-105). După apogeul din 1922, comerţul româno-maghiar a cunoscut un declin relativ (vezi P.R. Gheorghiu, *op.cit.*, pp. 190-191, 224-226), însă şi în anii ce au urmat Ungaria a rămas principala beneficiară a comerţului extern românesc (Gh. Cristodorescu, *Politica noastră comercială. Regimul exportului României în timpul neutralităţii şi după război*, Bucureşti, 1928, vol. II, p. 561).
162. Între România şi Ungaria, din cauza tensiunilor de natură politică din primii ani interbelici, relaţiile comerciale nu s-au desfăşurat pe baza unui tratat (vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 183-185). Abia în aprilie 1924 s-a semnat un „aranjament comercial" între cele două ţări, prin care îşi acordau reciproc clauza naţiunii celei mai favorizate (Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1921-1939*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, pp. 83-84; „Import-Export", V, nr. 2/1925, pp. 151-152).

Statul maghiar se afla în imposibilitatea de a face faţă sarcinilor mari pe care le avea. Imensele obligaţii faţă de funcţionari, al căror număr întrecea cu mult nevoile ţării, ca şi subvenţiile pe care le acorda tuturor refugiaţilor care părăsiseră teritoriile pierdute de Ungaria îngreunau şi mai mult sarcina sa de a echilibra bugetul. În lipsă de altceva, autorităţile de la Budapesta au recurs la mijlocul cel mai comod, dar şi cel mai periculos, pentru a-şi crea resursele pecuniare de care aveau nevoie : inflaţia. Acest expedient a avut ca prim rezultat scăderea valorii monedei naţionale, ceea ce a plasat costurile războiului şi ale reconstrucţiei pe umerii celor care trăiau din salarii şi pensii, a căror valoare reală s-a prăbuşit.

Însă, în acest mod, nu se rezolva chestiunea datoriilor pe care Ungaria le avea de plătit, deoarece o bună parte dintre acestea se calculau în monede străine. În consecinţă, datoria publică a crescut din ce în ce mai mult, ajungând în primăvara anului 1923 la circa 1000 de miliarde de coroane[163]. Numai dobânzile la această datorie absorbeau aproape întregul venit al statului. Nici una dintre măsurile luate de diversele guverne maghiare în perioada 1920-1924 – ştampilarea în martie 1920 a bancnotelor austro-ungare ; tentativa de deflaţie din 1921 (aceasta a fost, în fond, încercarea Ungariei de a ieşi din marasm prin forţe proprii) ; înfiinţarea unei bănci autonome de emisiune monetară în august 1921 ; crearea în august 1922 a Centralei devizelor, al cărei scop era stabilirea unui control de stat asupra ratelor de schimb pentru valutele străine[164] – nu a avut succesul scontat[165]. La începutul lui 1923, devenise limpede pentru liderii de la Budapesta faptul că eventualele beneficii ale fenomenului inflaţionist se epuizaseră şi că singura şansă de redresare a ţării era apelul la ajutor financiar internaţional.

Drept urmare, bancherii maghiari au încercat să obţină un împrumut din Elveţia, dar nu au reuşit[166]. Singura soluţie rămasă era solicitarea ajutorului Ligii Naţiunilor, mai ales că această pistă fusese utilizată, cu succes, şi de Austria[167], aflată într-o situaţie economică şi financiară mai disperată decât aceea a Ungariei. Existau însă unele obstacole, deloc neglijabile. În primul rând, era vorba despre politica guvernului – şi pe plan intern, şi în exterior –, care trebuia schimbată. În al doilea rând, exista o anumită incertitudine în privinţa reparaţiilor datorate de Ungaria, a căror sumă totală nu fusese încă fixată. În al treilea rând, era necesară obţinerea sprijinului unei mari puteri din tabăra învingătoare, care să fie în acelaşi timp şi o mare putere financiară. Singura care se conforma acestui tipar în acel moment era, evident, Marea Britanie. În al patrulea rând, era previzibilă o obiecţie franceză[168], în sensul că Germania putea apela la o tentativă asemănătoare, de

163. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 12.
164. *Ibidem*, f. 13-17.
165. Vezi articolul ataşatului comercial al României la Budapesta, V. Stătescu, *Situaţia financiară a Ungariei*, în „Cronica financiară", V, nr. 10-12/decembrie 1922 – februarie 1923, pp. 164-167.
166. A. Orde, *op.cit.*, p. 267.
167. *Supplément au Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations*, Geneva, octombrie 1922, pp. 1-35 ; C. Zimmermann, *La Société des Nations et l'assainissement financier de l'Autriche*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VI, nr. 3-4/1927, pp. 241-254 ; Gyorgy Ránki, *Economy and Foreign Policy. The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919-1939*, East European Monographs, distribuită de Columbia University Press, New York, 1983, p. 33.
168. Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1996, pp. 53-54.

a-şi amâna plata reparaţiilor, mai ales că începutul anului 1923 a coincis cu ocuparea zonei renane de către trupele franco-belgiene, ca represalii pentru neachitarea de către germani a reparaţiilor. În sfârşit, maghiarii înşişi erau prea puţin doritori de a accepta un control extern în cadrul căruia Mica Înţelegere să aibă un cuvânt de spus.

Însă Ungaria nu avea alternativă. În ciuda tuturor acestor obstacole, deloc neglijabile, pentru a evita ruina financiară, statul maghiar trebuia să facă apel la Liga Naţiunilor, mai ales că britanicii erau dispuşi să-i ajute pe maghiari[169]. Acestora li s-a sugerat să abordeze Comisia Reparaţiilor, pentru a solicita ridicarea ipotecii generale ce garanta plata reparaţiilor datorate de Ungaria. Premierul István Bethlen s-a prezentat în faţa Comisiei la 23 mai 1923, dar decizia adoptată cu acel prilej nu a fost pe măsura aşteptărilor maghiare[170]. Deşi pledoaria maghiară a accentuat faptul că situaţia financiară a ţării era deplorabilă[171], a invocat pericolul bolşevic[172] şi a promis toate garanţiile posibile, prin alocarea în acest scop a unor venituri sigure ale statului, la început Comisia nu s-a lăsat convinsă. Prin votul decisiv al preşedintelui, un francez[173], s-a decis ca, în principiu, să nu existe o opoziţie la ridicarea ipotecii pe anumite venituri ale statului maghiar, însă numai în condiţiile în care împrumutul obţinut de Ungaria urma să fie supervizat de către Comisia Reparaţiilor, iar o parte din banii primiţi aveau să fie destinaţi plăţii reparaţiilor. Această decizie ilustra faptul că statele cărora Ungaria trebuia să le plătească reparaţii nu puteau renunţa cu uşurinţă la garanţiile pe care le aveau asupra averii debitorului lor[174].

Bethlen şi-a exprimat dezamăgirea faţă de hotărârea Comisiei Reparaţiilor, a agitat spectrul demisiei, dar a decis să conteste decizia printr-un apel la guvernele Aliate, în primul rând, evident, la cel britanic[175]. Deşi Ministerul de Externe de la Londra nu dorea să apară ca un patron al Ungariei, Ministerul de Finanţe britanic (*The Treasury*) era decis să sprijine solicitarea maghiară[176]. În perioada mai-iunie 1923, englezii au făcut presiuni asupra statelor Micii Înţelegeri pentru ca acestea să-şi suspende obiecţiile privitoare la

169. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 336. Britanicii le-au cerut totuşi maghiarilor să-şi normalizeze relaţiile cu statele Micii Înţelegeri (*ibidem*, f. 341).
170. „Democraţia", XI, nr. 5/1923, p. 43.
171. Se pare că maghiarii, în dorinţa de a obţine împrumutul, au exagerat dificultăţile cu care se confruntau. Spre exemplu, la o şedinţă din 8 februarie 1923 a Comisiei pentru afacerile externe a Adunării Naţionale maghiare, s-a solicitat ministrului de finanţe să mărească, „în scripte", deficitul bugetar cu circa 50%, pentru a lăsa impresia că Ungaria nu e capabilă să plătească reparaţii, iar situaţia sa economică şi financiară este aproape tot atât de gravă ca şi aceea a Austriei, ea necesitând, în consecinţă, asistenţă financiară externă (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 301).
172. I. Ciupercă, *Marile puteri şi ţările Europei centrale şi de sud-est după primul război mondial. Probleme economice*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", tomul XXVI, s. IIIa, Istorie, 1980, p. 117.
173. V.F. Dobrinescu, *op.cit.*, pp. 54-55.
174. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 21.
175. Pentru susţinerea cauzei lor la Londra, maghiarii şi-au schimbat în vara anului 1923 ministrul în capitala britanică, noul şef al misiunii ungare fiind un diplomat activ şi perseverent, contele Woracziczky, originar din Transilvania, deci plin de resentimente împotriva României (idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară în Anglia, 1921-929, vol. 17, f. 54).
176. A. Orde, *op.cit.*, p. 269.

împrumutul dorit de Ungaria[177]. Montagu Norman, guvernatorul Băncii Angliei, declara într-o scrisoare din iunie 1923 către *Foreign Office*: „Suntem hotărâţi să-i împiedicăm pe cehi şi pe români să obţină bani de la Londra până când poziţia Ungariei nu va fi asigurată. Aceasta nu este o chestiune politică, ci mai curând una financiară, iar eu nu ezit să vă solicit sprijinul pentru această linie politică pe care am adoptat-o [...] în interesul Europei Răsăritene"[178].

Presiunile britanice[179], exercitate în special asupra cehoslovacilor, care aveau de ridicat de la băncile londoneze o a doua tranşă a unui împrumut guvernamental stabilit în 1922[180], aveau să-şi dovedească eficienţa încă din iulie 1923. La reuniunea Micii Înţelegeri de la Sinaia din luna respectivă a început să se manifeste o schimbare de ton în politica organizaţiei faţă de chestiunea împrumutului maghiar. După dezbateri aprinse, s-a acceptat principiul necesităţii acelui credit pentru Ungaria, însă numai în condiţiile în care urmau să fie cerute garanţii pentru ca banii acordaţi maghiarilor să nu ia vreo destinaţie susceptibilă a stânjeni aplicarea Tratatului de la Trianon sau a crea vreo situaţie periculoasă pentru vecinii statului maghiar. Renunţându-se la ideea ca o parte a împrumutului să fie utilizată pentru plata reparaţiilor, s-a solicitat, în schimb, participarea statelor Micii Înţelegeri la controlul financiar şi militar asupra Ungariei[181]. Era o decizie pe care statele Micii Înţelegeri au considerat-o binevoitoare faţă de Ungaria, dar pe care aceasta din urmă a privit-o ca pe un gest de ostilitate[182].

În aceste condiţii, o delegaţie maghiară formată din premierul István Bethlen, ministrul de externe Géza Daruváry şi cel de finanţe, Tibor Kalláy, s-a prezentat la Geneva în faţa Consiliului Ligii Naţiunilor, la sesiunea din septembrie 1923[183]. Au urmat dezbateri aprinse între reprezentanţii Micii Înţelegeri şi cei ai Ungariei, primii adresând o scrisoare colectivă Consiliului, la 29 septembrie 1923, în cadrul căreia se exprima acordul statelor respective la o eventuală cerere a Comisiei Reparaţiilor de a se stabili de către Liga Naţiunilor un plan de reconstrucţie financiară a Ungariei, plan ce urma să

177. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 69. Diplomaţii români de la Paris remarcau că Marea Britanie era foarte nemulţumită de decizia Comisiei Reparaţiilor în privinţa împrumutului maghiar, englezii nefiind dispuşi la nici un fel de compromis cu statele Micii Înţelegeri în această privinţă. Vezi şi I. Ciupercă, *op.cit.*, pp. 117-118; Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Beneš, 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 91.
178. *Apud* A. Orde, *op.cit.*, p. 270.
179. Englezii le-au cerut şi maghiarilor să-şi normalizeze relaţiile cu statele Micii Înţelegeri (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 341).
180. În plus, britanicii plecau de la premisa că „este imposibil ca ţările Micii Înţelegeri să aibă în această chestiune un punct de vedere identic şi să lege chestiunea datoriilor din tratat cu aceea a reparaţiunilor", întrucât Cehoslovacia nu avea de primit nici un fel de reparaţii (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 2). Despre împrumutul cehoslovac din 1922, vezi Anne Orde, *Barings Brothers, The Bank of England, the British Government and the Czechoslovak State Loan of 1922*, în „The English Historical Review", vol. 106, nr. 418/1991, pp. 27-40.
181. Idem, *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 123.
182. O preconizată întâlnire între Bethlen şi Beneš (*ibidem*, f. 157) nu s-a mai putut desfăşura în vara anului 1923 (vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 3, f. 102).
183. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 430.

fie elaborat de către Comisia financiară şi Secretariatul Ligii împreună cu părţile interesate. Mica Înţelegere a solicitat, totodată, ca la şedinţele Consiliului Ligii Naţiunilor la care avea să fie discutat acel plan să fie admişi şi reprezentanţii României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei[184].

Consiliul Ligii Naţiunilor a acceptat această propunere, iar Comisia Reparaţiilor a adoptat, la 17 octombrie 1923, o decizie prin care Liga Naţiunilor era invitată să elaboreze planul de reconstrucţie financiară a Ungariei şi se manifesta disponibilitatea de a se ridica ipoteca asupra unor venituri ale statului maghiar după ce se va fi finalizat planul de reconstrucţie[185]. În noiembrie şi decembrie 1923, un comitet financiar al Ligii Naţiunilor, după ce a efectuat o vizită la Budapesta, iar apoi s-a reunit la Londra şi Paris, a elaborat un raport ce a fost prezentat Consiliului Ligii în sesiunea acestuia din capitala Franţei, la 20 decembrie 1923. Textul raportului a fost adoptat de Consiliu în unanimitate, el urmând să servească drept bază a întregului program de asanare financiară a Ungariei. Apoi, în ianuarie 1924, Comisia Reparaţiilor şi-a dat avizul favorabil în privinţa planului definitiv de reconstrucţie financiară a Ungariei, consimţind, în 21 februarie 1924, la ridicarea ipotecii ce greva bunurile statului maghiar (era vorba numai de ipoteca asupra veniturilor vămilor, tutunului, sării şi zahărului pe un termen de 20 de ani)[186]. Protocoalele definitive, care stipulau obligaţiile Aliaţilor, pe de o parte, şi ale Ungariei, pe de altă parte, rezultând din programul de asanare, au fost semnate la Geneva în martie 1924[187].

Raportul comitetului financiar al Ligii Naţiunilor debuta prin hotărârea rolului Societăţii Naţiunilor în intervenţia în afacerile Ungariei. Se stabilea o distincţie între dificultăţile de natură financiară ale statului maghiar şi problemele sale de natură economică, declarându-se că Societatea Naţiunilor nu avea alt rol decât acela de a se ocupa de chestiunile financiare, rămânând ca ţara, prin mijloacele ei proprii, o dată consolidarea financiară realizată, să-şi îndrepte starea economică printr-o normalizare a producţiei şi a celorlalte activităţi economice. Cu alte cuvinte, Liga Naţiunilor îşi propunea doar asanarea financiară, prin trei operaţiuni: stoparea inflaţiei, înfiinţarea unei bănci de emisiune complet independente şi atingerea unui echilibru bugetar până în iunie 1926. În acest scop, urma să fie obţinut un aşa-numit împrumut de reconstrucţie, în valoare de 250 de milioane coroane aur (14,2 milioane lire sterline). Din acest credit, Ungaria urma să primească periodic câte o sumă, pentru a-şi echilibra bugetul.

Pentru aplicarea programului de asanare era prevăzut, potrivit dorinţei statelor Micii Înţelegeri, un control după modelul celui aplicat în Austria. Liga Naţiunilor trebuia să numească un comisar general a cărui misiune era să vegheze la aplicarea strictă a

184. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 22.
185. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 352-353, 355-356; *Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations*, Geneva, vol. III, nr. 4/1923, pp. 252-253.
186. Maghiarii ar fi dorit, având şi sprijin englez în acest sens, să fie scutiţi definitiv de plata oricăror reparaţii de război, ceea ce, măcar formal, nu s-a putut face, opoziţia principală venind din partea Franţei şi a statelor Micii Înţelegeri (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 336). S-a decis, în cele din urmă, limitarea anuităţilor pe care trebuia să le plătească Ungaria în contul reparaţiilor şi un moratoriu pentru aceste plăţi în primii ani (Frederic C. Nanu, *Politica externă a României, 1918-1933*, Institutul European, Iaşi, 1993, p. 91).
187. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 23.

programului de reconstrucţie pecuniară. Se mai instituia un Comitet de Control, cu sediul în afara Ungariei, numit de Comisia Reparaţiilor, Comitet ce trebuia să asigure respectarea drepturilor şi intereselor Comisiei Reparaţiilor, mai bine zis ale statelor succesoare şi creditoare, potrivit art. 180 din Tratatul de la Trianon. Comisarul general era obligat să pună la dispoziţia Comitetului de Control toate datele şi informaţiile referitoare la situaţia din Ungaria. În sfârşit, se mai recomanda statului maghiar să-şi îmbunătăţească relaţiile cu vecinii, încheind eventual tratate comerciale cu aceştia.

În primul dintre cele două protocoale semnate la 14 martie 1924, guvernele aliate şi succesoare se angajau în mod solemn să respecte independenţa politică, integritatea teritorială şi suveranitatea Ungariei, să nu încerce să obţină nici un avantaj special sau exclusiv de natură să compromită această independenţă şi, în sfârşit, să se abţină de la orice acţiune contrară spiritului convenţiilor de reconstrucţie. La rândul ei, Ungaria se obliga să respecte cu stricteţe prevederile Tratatului de la Trianon şi să se abţină de la orice act contrar acordurilor de reconstrucţie sau dăunător creditorilor ei. Al doilea protocol enumera obligaţiile pe care şi le asuma guvernul maghiar în virtutea planului de reconstrucţie şi cuprindea textul definitiv al acestui plan, în fapt reluând concluziile raportului prezentat mai sus[188].

România, prin vocea lui Nicolae Titulescu, a condiţionat semnarea protocoalelor împrumutului maghiar de renunţarea de către Ungaria la orice fel de pretenţii financiare legate de operaţiunile militare din 1919 şi 1920. În acelaşi timp, statul român renunţa şi el la pretenţiile cu privire la rambursarea costurilor ocupaţiei armate româneşti din Ungaria[189]. Abia după semnarea de către Bethlen şi Titulescu a unei declaraţii comune care consemna cele două condiţii de mai sus, reprezentantul României şi-a dat acordul pentru parafarea protocoalelor împrumutului ungar[190]. De asemenea, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia au solicitat participarea la controlul militar asupra Ungariei. Abia în decembrie 1924 s-a obţinut din partea marilor puteri includerea unui delegat cehoslovac, ca reprezentant al ţărilor limitrofe, în Comisia Interaliată de Control din Ungaria. În plus, pentru monitorizarea respectării clauzelor militare din tratatele de pace, s-a constituit pe lângă Consiliul Ligii Naţiunilor o Comisie Permanentă Consultativă, în a cărei componenţă a intrat şi un delegat român, generalul Toma Dumitrescu[191]. În sfârşit, statele Micii Înţelegeri au mai solicitat – şi au obţinut – amânarea plăţilor ce le reveneau din perspectiva datoriilor austro-ungare de dinainte de război şi a aşa-numitei „cote de eliberare"[192].

Semnarea protocoalelor la Geneva, în martie 1924, a fost urmată de căutarea unui candidat acceptabil pentru toate părţile pentru postul de comisar general stipulat în planul de asanare financiară a Ungariei. Cel ales a fost un american, Jeremiah Smith, care a supervizat în următorii ani aplicarea planului de reconstrucţie financiară. Mai greu a fost de obţinut împrumutul propriu-zis de pe piaţa bancară internaţională[193]. Din nou a fost nevoie de intervenţia britanicilor, fără al căror ajutor schema Ligii Naţiunilor

188. *Ibidem*, f. 23-27.
189. A.N.I.C., *Fond Nicolae Titulescu*, dosar nr. 62, f. 31.
190. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 1-3.
191. *Ibidem*, f. 4.
192. *Ibidem*, f. 1.
193. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 13, 28.

probabil că ar fi eşuat. Se poate observa că, din împrumutul obţinut de maghiari în iulie 1924, partea cea mai consistentă (circa 55%) fusese subscrisă de băncile englezeşti[194] la care făcuse apel acelaşi Montagu Norman, guvernatorul Băncii Angliei[195], aceasta fiind urmată de participarea americană (aproximativ 15%), cea italiană (circa 12,5%), cea elveţiană (circa 8,5%), cea cehoslovacă (circa 4%) şi altele[196]. Se remarcă, prin absenţă, Franţa. Motivele nu au fost probabil de ordin politic, Ministerul de Externe francez neopunându-se – ba dimpotrivă – unei participări a băncilor franceze, ci mai curând de ordin financiar: lipsa banilor şi cea a interesului din partea instituţiilor financiare pariziene. Urmarea acestei absenţe a fost scăderea influenţei economice şi politice franceze în Europa Centrală şi Răsăriteană, în paralel cu asigurarea preponderenţei financiare britanice în regiune[197].

Schema de asanare financiară a Ungariei s-a bucurat, în destulă măsură, de succes. Ea a cuprins trei componente esenţiale: înfiinţarea Băncii Naţionale şi stabilizarea coroanei; acoperirea deficitelor bugetare prin împrumutul extern şi apoi echilibrarea bugetară; un set de reforme financiare şi economice menit să consolideze stabilizarea macroeconomică şi bugetară. Banca Naţională a Ungariei şi-a început activitatea în 24 iunie 1924, iar la sfârşitul lui iulie s-a realizat stabilizarea monetară, operaţiune ce ar fi fost imposibilă fără un împrumut consistent din partea Băncii Angliei. Potrivit unui diplomat român acreditat la Budapesta, „ajutorul dat de Bank of England avea drept consecinţă angajamentul luat de Ungaria de a stabiliza coroana pe baza lirei sterline. Trebuie să spunem că această obligaţie oferea avantaje ambelor state. Anglia avea interes ca în momentul când era pe cale să revalorizeze lira sterlină să-şi întindă hegemonia financiară asupra unui stat european. Ungaria, la rândul ei, avea mare interes să pună noua sa bancă sub protecţiunea unui institut de talia Băncii Angliei"[198]. Ulterior, în noiembrie 1925, s-a înfăptuit reforma monetară, înlocuindu-se coroana cu o nouă unitate monetară, pengö, ce a intrat în circulaţie la 1 ianuarie 1927[199].

Deficitul bugetar al Ungariei, ce trebuia acoperit din sumele primite din creditul extern contractat de Ungaria până în 1926, s-a dovedit mult mai uşor de înlăturat decât

194. A. Orde, *British Policy...*, p. 273.
195. Despre ideile şi acţiunile de natură financiară, dar cu profunde implicaţii politice, ale lui Montagu Norman, vezi Gyorgy Peteri, *Central Bank Diplomacy: Montagu Norman and Central Europe's Monetary Reconstruction after the World War I*, în „Contemporary European History", I, nr. 3/noiembrie 1992, pp. 233-258. Se pare că „finanţistul" britanic viza realizarea unei uniuni vamale, ca preludiu al unei federaţii, în Europa Centrală şi Răsăriteană (*ibidem*, p. 251). De asemenea, a fost consemnată istoriografic francofobia lui Norman, un element care i-a influenţat multe decizii şi acţiuni (Jon Jacobson, *Strategies of French Foreign Policy after World War I*, în „Journal of Modern History", Chicago, vol. 55, nr. 1/1983, p. 94).
196. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 35.
197. A. Orde, *British Policy...*, pp. 273-274; G. Ránki, *op.cit.*, pp. 33-34. V.F. Dobrinescu, pornind de la aceleaşi premise, ajunge la o concluzie diametral opusă: „Franţa şi-a întărit poziţiile pe plan economic în cele trei state ale Micii Înţelegeri, în detrimentul Angliei. Astfel, aceasta din urmă a pierdut o bătălie în rivalitatea avută cu Franţa în Europa Dunăreană" (*op.cit.*, p. 56). Nu reuşim să identificăm raţiunile care l-au condus pe autor la această concluzie!
198. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 32.
199. *Ibidem*, f. 33-34.

lăsaseră impresia autorităţile de la Budapesta în perioada 1923-1924. Încă de la sfârşitul anului bugetar 1924-1925, bugetul maghiar a devenit excedentar, una dintre cauzele acestei situaţii fiind aceea că „Ungaria s-a arătat a fi mai bogată decât se crezuse sau, mai bine zis, decât voise ea să pară"[200].

Pentru a-şi consolida reuşitele pe plan financiar, statul maghiar a fost obligat să aplice un program de reforme: reducerea drastică a aparatului birocratic al statului (numărul funcţionarilor era cu mult peste nevoile Ungariei, reprezentând o povară bugetară imensă: circa 60% din totalul cheltuielilor publice)[201]; centralizarea încasărilor şi veniturilor statului; introducerea unui sistem de contabilitate publică; restructurarea întreprinderilor principale ale statului; sprijinirea agriculturii; susţinerea industriei prin intermediul unui tarif vamal protecţionist etc.[202].

În concluzie, se poate afirma că activitatea de asanare financiară a Ungariei s-a înfăptuit cu o reală eficienţă prin conjugarea eforturilor interne cu asistenţa din exterior. Paradoxal, împrumutul contractat de statul maghiar în cadrul schemei de reconstrucţie girate de Liga Naţiunilor nu a fost elementul determinant al asanării finanţelor maghiare. Decisive au fost ordinea introdusă în administrarea finanţelor publice şi controlul strict, efectuat de expertul american Jeremiah Smith, al aplicării dispoziţiilor adoptate de Liga Naţiunilor. Astfel că sumele rezultate din împrumut au putut lua, la un moment dat, o altă destinaţie decât cea stabilită iniţial, operaţiune înfăptuită cu acordul Ligii şi controlată de J. Smith. O bună parte a creditului obţinut de statul maghiar a fost utilizată pentru investiţii, pentru dezvoltarea factorilor de producţie ai Ungariei[203]. Cu alte cuvinte, „Ungaria şi-a plătit ea singură reparaţiuni în loc ca să plătească reparaţiunile ce le datora, pe baza tratatului, ţărilor învingătoare, greu încercate şi ele de războiul mondial"[204].

În acelaşi timp, poate câştigul cel mai important obţinut de Ungaria din schema de reconstrucţie financiară a Ligii Naţiunii a fost acela că a reuşit să penetreze pe piaţa mondială de capital într-un moment în care alte ţări din regiune aveau mari dificultăţi în acest sens. Ungaria a izbutit să obţină şi alte împrumuturi din străinătate până la sfârşitul anilor '20, fapt ce a avut implicaţii semnificative. Asta însemna că cei care creditau Ungaria aveau încredere în stabilitatea ei economică şi politică internă, iar pe de altă parte, din perspectivă maghiară, aşa cum remarca în iunie 1927 Traian Stârcea, ministrul României la Budapesta, „toate împrumuturile pe care Ungaria le-a făcut până acum, precum şi acele pe care intenţionează să le contracteze în viitor sunt făcute cu tendinţa certă de a lega interesele financiare ale creditorilor străini şi deci, în mod implicit, ale marilor puteri respective de interesele politicii de revanşă a guvernelor Ungariei"[205].

*

Reconstrucţia financiară a Austriei şi Ungariei căzuse în sarcina „comunităţii internaţionale" parţial datorită inflaţiilor galopante din cele două ţări şi parţial pentru că solvabilitatea lor era strâns legată de prevederile de natură financiară din tratatele de

200. *Ibidem*, f. 36-37.
201. Vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 334, 429.
202. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 38-40.
203. Vezi I. Saizu, Al. Tacu, *Europa economică interbelică*, Institutul European, Iaşi, 1997, p. 84.
204. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 40-41.
205. *Ibidem*, f. 10.

pace. România nu se găsea într-o situaţie similară. Ea era o ţară învingătoare în război, îşi realizase cea mai mare parte dintre obiectivele de natură naţională şi dorea să stea pe propriile picioare, simţindu-se capabilă să-şi apere suveranitatea. Deşi efectele războiului – pierderi, distrugeri, cheltuieli, datorii etc. – asupra României au fost profunde, resursele de care dispunea ţara, în special cele de natură alimentară şi cele petroliere, indicau existenţa speranţei de refacere, prin îmbunătăţirea balanţei comerciale externe.

Nu ne propunem să analizăm în cadrul cercetării noastre complexul set de probleme privitoare la reparaţii şi datorii în care a fost angrenată şi România în perioada interbelică. Şi asta pentru că nici una dintre aceste probleme nu şi-a găsit finalitatea până la limita temporală (1923-1924) pe care ne-am impus-o pentru studiul nostru. Chestiunea „reparaţiilor orientale" a fost de cele mai multe ori lăsată în suspensie de-a lungul anilor '20[206] ; cotele atribuite diverselor state din reparaţiile germane şi cele orientale s-au modificat continuu[207], însă sumele care s-au plătit în realitate au fost mai mult decât modeste ; România, în calitate de stat succesor al monarhiei austro-ungare, avea datorii imense[208] – rambursarea vechii monede austro-ungare, plata titlurilor împrumuturilor de război făcute de monarhia bicefală, achitarea cotei-părţi din datoria antebelică a Imperiului austro-ungar, obligaţia de a plăti bunurile şi proprietăţile publice situate în teritoriile preluate (Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, Bucovina), aşa-numita „datorie de eliberare"[209] –, toate ridicându-se, potrivit unui calcul aproximativ, la 2,3 miliarde franci aur[210], însă, din fericire, nici din această sumă nu s-a plătit prea mult.

În al doilea rând, problemele României legate de datoriile şi creanţele sale în primii ani interbelici nu au provenit atât din sumele pe care le avea de primit sau de dat, cât mai ales din sentimentul, îndreptăţit de altfel, al liderilor români privitor la faptul că ţara lor era considerată o putere de mâna a doua. Tratamentului prea puţin binevoitor din partea marilor puteri la care a fost supusă România la forumul păcii de la Paris i s-au adăugat, la diversele conferinţe internaţionale din prima jumătate a anilor '20, nenumărate dovezi referitoare la modul prea puţin amical în care era privit statul român de către foştii săi aliaţi[211]. Lista cu motive de disconfort pentru liderii români poate fi foarte lungă. Amintim doar câteva : cotele reduse atribuite României din reparaţiile de război ; neinvitarea la unele reuniuni internaţionale dedicate refacerii economice a Europei ; neadmiterea vreunui delegat român în Comisia reparaţiilor şi în conducerea Băncii Reglementelor Internaţionale ; presiunile la adresa României pentru ca aceasta să-şi rezolve anumite creanţe speciale prin acorduri bilaterale, ceea ce presupunea uneori

206. Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe, Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României*, Editura Junimea, Iaşi, 1991, p. 227.
207. *Ibidem*, pp. 108, 180.
208. Despre argumentele filosofice şi juridice care au contribuit la această stare de fapt, vezi Ernst H. Feilchenfeld, *Public Debts and State Succession*, The Macmillan Company, New York, 1931, pp. 458-465, 474-487, 494-518, 571-575, 623-642.
209. Ion I. Lăpedatu, *Chestiuni de finanţe publice*, Cluj, 1923, pp. 2-33 ; G.M. Dobrovici, *Clauze financiare ale tratatului de pace cu Austria şi Ungaria şi datoria publică aferentă Bucovinei, Transilvaniei, Banatului şi părţilor ungurene alipite*, în „Cronica financiară", II, nr. 9-11/1920, pp. 163-171.
210. George Cioriceanu, *Datoria publică a României*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1923, p. 25.
211. Vezi, spre exemplu, „Cronica financiară", nr. 9-11/1920, pp. 175-179.

concesii dureroase; daunele industriei petroliere, provocate la dorinţa Aliaţilor, au fost reglementate târziu şi prea puţin favorabil României etc.

Ceea ce este însă important din perspectiva relaţiilor româno-maghiare e faptul că la numai câţiva ani după încheierea războiului a dispărut o distincţie între state ce păruse sortită unei existenţe mai îndelungate: aceea dintre învinşi şi învingători. Dacă pe relaţia Franţa-Germania această diferenţă de statut s-a pierdut în a doua jumătate a anilor '20, pe relaţia România-Ungaria şi-au făcut apariţia încă din primii ani interbelici destule elemente care pledau în favoarea estompării sau chiar a eludării acestei distincţii. Iar unul dintre aceste elemente a fost accesul la piaţa internaţională de capital, un indicator extrem de important, nu doar sub raport economic, ci şi politic.

Aşa cum am văzut, Ungaria a reuşit, începând cu 1924, să obţină credite din ce în ce mai substanţiale, în condiţiile în care alte ţări din regiunea Europei Centrale şi Răsăritene au eşuat în tentative similare. Este cazul României, care, în afară de câteva credite de mici dimensiuni din perioada 1919-1921, destinate în principal asigurării unui minim alimentar şi în materie de armament[212], nu a izbutit să obţină capitalul de care avea atâta nevoie pentru dezvoltare. Paradoxal, unul dintre atuurile României – resursele petroliere – mai mult a complicat decât a facilitat accesul ţării la credite externe.

După război, mai multe firme străine au încercat să obţină concesionarea exploatării terenurilor petroliere ale statului român, iar în 1921 a apărut un sindicat format din firme britanice, franceze, olandeze şi americane, susţinut, evident, de către guvernele respective. Sindicatul a negociat cu guvernul român, care a mai primit şi oferte de la grupuri şi companii individuale[213]. Francezii şi britanicii abordau chestiunea petrolului românesc uneori împreună, în spiritul acordului de la San Remo din 1920[214], iar alteori separat, încercând să obţină preponderenţa în industria petrolieră românească[215]. Însă românii s-au arătat în general reticenţi faţă de dominarea industriei lor petroliere de către capitalul extern. Dacă totuşi guvernul Averescu din perioada 1920-1921 şi-a manifestat disponibilitatea pentru negociere[216], fără însă a se ajunge la rezultate concrete, după venirea la putere, în ianuarie 1922, a guvernului condus de Ion I.C. Brătianu, şansele de obţinere a unor credite externe prin gajarea drepturilor de exploatare a terenurilor petroliere româneşti s-au redus simţitor. Iar după adoptarea Constituţiei din 1923, ce naţionaliza toate resursele naturale, şi a Legii minelor din 1924, ce impunea restricţii asupra personalului şi capitalului străin din întreprinderile de exploatare a subsolului, aceste şanse aproape au dispărut[217].

Un alt obstacol în calea obţinerii de către România a unor împrumuturi de pe piaţa de capital londoneză l-au constituit dificultăţile şi întârzierile în privinţa reglementării debitelor mai vechi şi a plăţii daunelor din industria petrolieră. Prima chestiune a fost

212. G. Cioriceanu, *op.cit.*, pp. 14, 22-25; Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 129.
213. Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998, pp. 112-120.
214. Vezi „International Conciliation", nr. 166/septembrie 1921, pp. 52-53.
215. I. Ciupercă, *op.cit.*, p. 119.
216. Gh. Buzatu, *op.cit.*, pp. 103-104.
217. Valeriu Florin Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze (1914-1933)*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, 1986, pp. 124-130.

tergiversată de-a lungul anilor '20, iar neplata de către România a dobânzilor la împrumuturile antebelice a determinat Bursa londoneză să excludă din lista sa oficială bonurile de tezaur româneşti[218]; de asemenea, Banca Angliei a fost reticentă în 1928 faţă de schema românească de stabilizare monetară[219]. Chestiunea pagubelor din industria petrolieră românească a fost reglementată abia în 1925-1926, printr-un compromis ce a nemulţumit ambele părţi[220]. Oricum, în aceste condiţii, capitalul britanic a rămas inaccesibil pentru România la mijlocul anilor '20, adică exact în perioada în care Ungaria beneficia de împrumuturi consistente din partea băncilor londoneze şi de susţinerea conducătorilor Băncii Angliei şi ai Ministerului de Finanţe britanic.

Cum şi capitalul american era de neatins pentru România, din cauza condiţiilor impuse băncilor americane de către Departamentul de Stat al S.U.A.[221], singura şansă pentru obţinerea vreunui împrumut de către statul român părea cea legată de piaţa franceză de capital. Aceasta s-a dovedit însă o şansă ratată. Cauzele au fost variate, ele fiind, aşa cum s-a remarcat deja, şi de natură internă, dar ţinând mai ales de conjunctura politică, financiară şi economică internaţională[222]. Politica internă şi externă a guvernului Brătianu nu era întotdeauna pe placul Parisului. Băncile franceze nu aveau disponibilităţi pecuniare prea mari în perioada 1923-1925[223]. Iar picătura care a umplut paharul a fost încercarea Senatului francez din decembrie 1923 de a lega chestiunea împrumutului de aceea a unor creanţe private faţă de statul român[224].

Astfel că finalul tentativei româneşti de a obţine un împrumut francez pentru înarmare a fost cel intuit de I.G. Duca, ministrul de externe, încă de la începutul lui 1923, atunci când Alexandru Cretzianu, diplomat în cadrul M.A.S.[225], i-a comunicat, la 10 ianuarie, anumite ştiri privitoare la pregătirile militare ale Ungariei şi Rusiei şi l-a rugat să insiste pentru trimiterea de material de război din Franţa[226]. Răspunsul lui Duca de la Paris,

218. În primăvara lui 1924 s-a revenit asupra acestei decizii, în special datorită explicaţiilor oferite de Titulescu, ministrul României la Londra (I.M. Oprea, *op.cit.*, p. 136).
219. A. Orde, *British Policy...*, p. 275, nota 35.
220. V.F. Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze...*, pp. 136-137.
221. Vezi Robert D. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, Oxford University Press, New York, 1994, p. 130.
222. Vezi I. Ciupercă, *op.cit.*, pp. 118-128; idem, *Probleme ale relaţiilor internaţionale ale României după primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi, tomul XVIII, 1981, pp. 354-359; Ion Stanciu, *România şi condiţiile financiare internaţionale după primul război mondial (1919-1929)*, în „Revista de istorie", tomul 37, nr. 12/1984, pp. 1214-1215; Constantin Iordan, *România şi relaţiile internaţionale din sud-estul european: probleme ale păcii, securităţii şi cooperării (1919-1924)*, Editura All, Bucureşti, 1999, pp. 85-86.
223. Ceea ce nu le-a împiedicat să-i împrumute totuşi pe polonezi şi iugoslavi în 1923-1924 (A. Orde, *British Policy...*, p. 276). Pentru unele dintre cauzele dificultăţilor financiare franceze din perioada respectivă, vezi Al.S. Penescu, *Ofensiva contra francului. Tipul speculaţiunei, Episodul din martie 1924*, Bucureşti, 1925.
224. La Budapesta se considera că intrigile britanice au împiedicat contractarea de către români a unui împrumut din Franţa (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 25).
225. Pentru începutul carierei sale diplomatice, vezi Alexandru Cretzianu, *Relapse into Bondage: Political Memoirs of a Romanian Diplomat, 1918-1947*, editată de Sherman David Spector, Center for Romanian Studies, Iaşi, 1998, pp. 21-32.
226. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 21.

adresat Ministerului de Finanţe şi celui de Război, indica faptul că acesta se ocupase de chestiune, dar se încheia astfel: „insist asupra trebuinţei de a începe organizarea fabricaţiunii la noi în ţară"[227]. Era un indiciu că negocierile lui Duca din capitala Franţei pentru obţinerea unui împrumut destinat achiziţionării de material militar nu se arătau prea fructuoase. României nu-i rămânea decât varianta apelului la resursele proprii, inevitabil limitate.

În concluzie, se poate afirma că în perioada 1923-1925 distincţia dintre statutul României de ţară învingătoare şi cel al Ungariei de ţară învinsă era extrem de estompată. Ungaria intrase încă din 1922 în Liga Naţiunilor şi se manifesta foarte activ la lucrările forumului genevez. Reuşise să obţină un acces semnificativ pe piaţa internaţională de capital, fără ca adversarii săi să poată bloca aprobarea planului Ligii de asanare financiară. Tot în 1923, liderii maghiari au lansat campania antiromânească pe tema optanţilor. României îi era refuzat în aceeaşi perioadă accesul la credite externe - sau şi-l refuza ea însăşi, din pricina condiţiilor oneroase ce-i erau propuse -, iar Mica Înţelegere părea în 1924 mai dezbinată ca oricând, tensiunile româno-iugoslave făcându-i pe unii să creadă că respectivul organism antimaghiar era în pragul destrămării[228]. Nu toate previziunile negative din acei ani, pe relaţia România-Ungaria, aveau să se împlinească, însă ne pare cert faptul că în diplomaţia europeană de la mijlocul anilor '20 puţini îşi mai aduceau aminte că România şi Ungaria ieşiseră din Marele Război cu statute internaţionale diferite: una de învingătoare, iar cealaltă de învinsă. Poate doar cei la urechile cărora ajungeau lamentaţiile maghiare permanente şi zgomotoase cu privire la necesitatea modificării graniţelor.

III.3. România şi Ungaria în context politic european (1922-1923)

La sfârşitul anului 1921, după trei ani de la încheierea primului război mondial, în jurul Ungariei apăruse o schemă de securitate - Mica Înţelegere - ce părea întru totul capabilă să impună guvernului de la Budapesta acceptarea, dacă nu de bunăvoie, măcar din teamă, a verdictului cu care se finalizase Marele Război pentru Ungaria. Evoluţia ulterioară a evenimentelor va demonstra că maghiarii nu se vor resemna, vor căuta să schimbe sentinţa pe care o primiseră la Trianon, însă vreme de ani buni unii lideri unguri au trebuit să identifice căi şi metode mai paşnice, mai puţin tranşante, şi să-şi fixeze ţeluri mai puţin triumfale. În anii care au urmat, orice gest cu implicaţii externe al Budapestei a fost „monitorizat" la Praga, Belgrad şi Bucureşti, ceea ce nu putea să nu aibă un caracter inhibant pentru predispoziţiile spre agresivitate ale celor nemulţumiţi de Tratatul de la Trianon[229].

227. *Ibidem.*
228. Idem, *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 219, 249-250.
229. Anxietăţile autorităţilor de la Budapesta faţă de atenţia cu care erau privite acţiunile maghiare de către statele Micii Înţelegeri răzbăteau din cuvintele discursului premierului Bethlen, din faţa Adunării Naţionale a Ungariei, din 9 ianuarie 1922: „Tot asupra noastră se va arunca vina că avem scopuri agresive, acum când Europa ştie bine că naţiunea este zdrobită şi

Primele luni ale anului 1922 pe plan european au fost marcate de preparativele şi apoi de desfăşurarea Conferinţei de la Genoa. Respectiva reuniune internaţională avea menirea de a dezbate un plan englez – ultima mare iniţiativă diplomatică a lui David Lloyd George – de oprire a deteriorării constante a situaţiei economice europene şi de a limita escaladarea tensiunii în chestiunea reparaţiilor, pentru a se evita ocuparea de către francezi a Ruhrului, eventualitate privită cu îngrijorare la Londra. Se dorea o reexaminare a problematicii reparaţiilor, pentru a se facilita reconstrucţia şi a se mări securitatea în Europa. În varianta cea mai fericită, în care s-ar fi putut fructifica toate potenţialităţile momentului, forumul de la Genoa ar fi trebuit să împlinească ceea ce nu se realizase la Conferinţa de pace de la Paris, adică să devină un adevărat congres al statelor europene, la care să se adauge S.U.A. În acelaşi timp, era nevoie şi de prezenţa tuturor statelor învinse, ca şi de aceea, în premieră, a Rusiei sovietice[230].

Agenda reuniunii din Italia a fost aprobată la Cannes, în ianuarie 1922, şi a stârnit un interes deosebit în Europa Răsăriteană, deoarece conferinţele de la Roma şi Porto Rose arătaseră că posibilităţile ţărilor din regiune de a-şi îmbunătăţi situaţiile economice şi comerciale erau foarte limitate, cel puţin atâta vreme cât nu beneficiau de susţinere concertată din partea marilor puteri. Printre obiectivele care urmau să intre în atenţia conferinţei de la Genoa se aflau „stabilirea păcii europene pe o bază fermă" şi instituirea unor „condiţii esenţiale pentru restabilirea încrederii, fără a leza tratatele existente"[231]. Însă multe dintre proiecte au rămas vagi, deoarece reuniunea preliminară de la Cannes a scos la iveală deosebirile profunde de vederi din rândul marilor puteri învingătoare, ceea ce, în Franţa, a condus chiar la o schimbare politică la vârf, moderatul Aristide Briand fiind înlocuit cu intransigentul Raymond Poincaré la conducerea cabinetului de la Paris[232]. În plus, americanii au refuzat să participe, consfinţindu-se astfel linia politică promovată de succesorii republicani ai lui Woodrow Wilson: internaţionalismul independent, adică un izolaţionism adaptat la noile realităţi şi interese americane şi internaţionale[233].

Aceste evoluţii au stârnit îngrijorare în capitalele statelor Micii Înţelegeri, mai ales că reprezentanţii lor nu fuseseră invitaţi la Cannes, ca de altfel nici la o altă reuniune preliminară, a experţilor, ce se desfăşurase la Londra în decembrie 1921[234]. A fost nevoie de o călătorie diplomatică, în februarie 1922, a liderului cehoslovac Edvard Beneš la

---

dezarmată şi nu se gândeşte la agresiune; acum când bine ştiu că vecinii noştri au de cinci ori mai multă putere decât această naţiune, şi tot ei sunt aceia care nu sunt mulţumiţi cu dezarmarea acestei naţiuni şi cu această situaţie în care ne găsim" (A.M.A.E., *Fond 71/ 1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 120).

230. Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940)*, vol. I, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 84.
231. Frederic C. Nanu, *Politica externă a României, 1918-1933*, Institutul European, Iaşi, 1993, p. 87.
232. Eliza Campus, *Raymond Poincaré (1860-1934), Un om în istoria lumii, Din istoria relaţiilor româno-franceze*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1998, p. 99.
233. Robert D. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, ediţia a III-a, Oxford University Press, New York, 1994, pp. 125-145.
234. Magda Ádám, *The Genoa Conference and the Little Entente*, în volumul *Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922*, editat de Carole Fink, Axel Frohn şi Jürgen Heideking, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp. 189-190.

Paris şi Londra, pentru a se obţine invitarea statelor Micii Înţelegeri la Genoa. Însă eforturile lui Beneš de a reconcilia punctele de vedere francez şi britanic au fost, în mare măsură, zadarnice[235]. Mai mult decât atât, aceste tentative ale lui Beneš de a nu se plasa de partea vreuneia dintre cele două mari puteri l-au făcut pe fostul emisar special în Ungaria al Conferinţei de pace, iar acum ambasador englez la Praga, George Clerk – altfel proceh şi membru în grupul inspirat de Robert Seton-Watson –, să-l caracterizeze pe liderul cehoslovac drept „un călăreţ de circ, cu câte un picior pe fiecare dintre cei doi cai"[236].

Dacă resursele de conciliere din cadrul Marii Antante păreau în acele momente epuizate, în schimb Mica Înţelegere oferea, cel puţin în exterior, imaginea unei coeziuni mai bune. Necesitatea unei strângeri a relaţiilor între diversele ţări din Europa Centrală şi Răsăriteană devenise evidentă. Chiar în perioada în care Beneš se afla încă la Londra, logodna principesei Mărioara a României cu regele Alexandru al Iugoslaviei[237] a oferit prilejul pentru un schimb de vederi, la Bucureşti, între miniştrii iugoslavi şi români, la care s-au alăturat delegaţii cehoslovaci şi polonezi[238]. Discuţiile au continuat apoi la Belgrad, în perioada 9-12 martie 1922, sub forma unei conferinţe a Micii Înţelegeri, dar şi cu participarea experţilor polonezi[239]. În pofida unor anumite divergenţe de opinii, s-a elaborat un plan comun minimal de acţiune în chestiuni de natură financiară şi comercială[240].

Deşi se bucurau de susţinerea Franţei[241], delegaţiile statelor mici răsăritene nu au fost invitate la prima şedinţă de la Genoa, din 9 aprilie 1922. Drept urmare, acestea s-au întâlnit separat, demonstrându-şi hotărârea de a acţiona în bloc. Deşi cunoscut ca fiind reţinut în afirmaţii, Ion I.C. Brătianu, care a fost şi liderul delegaţiei româneşti la reuniunea de la Genoa, a vorbit, în iunie 1922, despre „Quadrupla Înţelegere"[242]. Coeziunea grupului a fost sporită ca o consecinţă directă a semnării tratatului sovieto--german de la Rapallo, la 16 aprilie[243]. Cu toate că statele Micii Înţelegeri şi Polonia nu împărtăşeau aceleaşi opinii cu privire la chestiunea germană sau cea sovietică, spargerea izolării de către Germania şi Rusia şi faptul că ele s-au putut înţelege[244], în condiţiile în care tabăra învingătoare în război era vizibil dezbinată, i-au alarmat pe toţi liderii politici şi diplomaţii statelor central- şi est-europene, ei împărtăşind, de altfel, percepţiile Parisului în această privinţă[245]. Îngrijorarea de la Bucureşti, Praga şi Belgrad era potenţată

235. *Ibidem*, pp. 191-194 ; Frank Hadler, *The European Policy of Czechoslovakia on the Eve of the Genoa Conference of 1922*, în volumul *Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922...*, pp. 179-181.
236. Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Beneš, 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford University Press, Oxford, 1997, pp. 88-90.
237. C. Iordan, *op.cit.*, p. 38.
238. M. Ádám, *op.cit.*, pp. 194-195.
239. „Universul", XL, nr. 58/15 martie 1922.
240. F. Hadler, *op.cit.*, pp. 184-185.
241. Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Libraire Droz, Geneva, 1972, p. 77.
242. Gheorghe Sbârnă, *Parlamentul şi politica externă a României, 1919-1940*, Editura Sylvi, Bucureşti, 2000, p. 65.
243. M. Ádám, *op.cit.*, p. 198.
244. Vezi Robert Himmer, *Rathenau, Russia, and Rapallo*, în „Central European History", vol. IX, nr. 2/iunie 1976, pp. 146-183.
245. Vezi Cyril Buffet, *Rapallo, Sirens and Phantoms*, în volumul *Haunted by History, Myths in International Relations*, editat de Cyril Buffet şi Beatrice Heuser, Berghahn Books, Providence, Oxford, 1998, pp. 240-243.

şi de faptul că Ungaria, dorind să lase impresia că ar putea urma exemplul Germaniei, a salutat încheierea Tratatului de la Rapallo[246].

Astfel, se poate spune că, în ciuda eşecului evident al Conferinţei de la Genoa, încheiată fără ca vreunul dintre obiectivele iniţiale să fi fost atins, Mica Înţelegere părea a fi un element de stabilitate în politica europeană a momentului[247]. Şi asta în ciuda faptului că în privinţa chestiunii ruseşti, una dintre temele fundamentale de pe agenda de la Genoa, exista o anumită dezbinare în cadrul Micii Înţelegeri. Cehoslovacia şi Iugoslavia păreau mai favorabile punctului de vedere britanic, ce viza o apropiere de tip pragmatic (mai precis, comercial) faţă de Rusia sovietică[248], în timp ce România – ca şi Polonia – se plasa alături de Franţa în această chestiune[249]. Merită remarcată observaţia că, din această perspectivă, s-a produs o detensionare relativă între liderii politici francezi şi Ion I.C. Brătianu, pentru prima dată după disputele furtunoase din 1918-1919[250]. Însuşi premierul român recunoştea în Parlamentul de la Bucureşti, după ce a revenit de la Genoa, faptul că fusese tratat altfel decât la Conferinţa de pace de la Paris[251].

În iunie 1922, reprezentanţi din statele membre ale alianţei antimaghiare s-au întâlnit din nou la Belgrad, unde au hotărât să adopte o atitudine comună în următoarea etapă, ce urma să se desfăşoare la Haga, din aşa-numita „diplomaţie de conferinţe". De asemenea, s-a instituit o periodicitate bianuală pentru reuniunile miniştrilor de externe ai ţărilor din Mica Înţelegere[252]. În acelaşi timp, cehoslovacii şi iugoslavii au discutat despre reînnoirea tratatului dintre cele două ţări, ceea ce s-a şi întâmplat la 31 august 1922, noul document conţinând prevederi mai detaliate cu privire la colaborarea politică, diplomatică şi economică[253]. Din păcate, exemplul acestei dezvoltări a alianţei cehoslovaco-iugoslave nu a fost urmat atunci când, la 7 mai 1923, s-a prelungit valabilitatea convenţiei dintre România şi Cehoslovacia. Propunerile româneşti de transformare a alianţei antimaghiare într-una împotriva oricărei ameninţări externe (*erga omnes*) au fost refuzate de liderii de la Praga, astfel încât în primăvara lui 1923 s-a prelungit doar, pe încă trei ani, convenţia din 1921[254]. Faptul că România nu s-a alăturat alianţei cehoslovaco-iugoslave în forma stabilită în vara lui 1922 a determinat apariţia în unele cercuri maghiare a ideii că România ar putea să se detaşeze de Mica Înţelegere, orientându-şi politica externă spre Italia şi apropiindu-se astfel de Ungaria. Bucureştii au dezminţit însă ceea ce ministrul de externe, I.G. Duca, numea „intrigi maghiare[255].

---

246. Magda Ádám, *The Little Entente and Europe (1920-1929)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1993, p. 225; Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919-1940*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 134.
247. Vezi comentariile din revista „Democraţia", XI, nr. 6-7/1923, p. 69, şi din „Universul", XL, nr. 99/5mai 1922.
248. De altfel, în 1922 au debutat relaţiile comerciale instituţionalizate între Cehoslovacia şi Rusia sovietică (M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 225).
249. Nicolae Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Institute Universitaire des Hautes Études Internationales, Geneva, 1977, pp. 71-72; vezi şi „Democraţia", XI, nr. 8-9/1923, pp. 28-31.
250. C. Iordan, *op.cit.*, p. 86.
251. I. Bitoleanu, *op.cit.*, p. 93.
252. F. Nanu, *op.cit.*, p. 88.
253. N. Iordache, *op.cit.*, pp. 68-69.
254. Sorin Zugravu, *Relaţii politico-diplomatice între România şi Cehoslovacia în perioada interbelică*, teză de doctorat (nepublicată), Iaşi, 2000, p. 80.
255. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 213.

Prima dintre reuniunile bianuale convenite la Belgrad s-a desfăşurat la Praga, la sfârşitul lui august 1922, la ea participând şi un delegat polonez[256]. Principalul subiect de discuţie a fost cel privitor la sesiunea Ligii Naţiunilor din septembrie acelaşi an. Mica Înţelegere şi-a exprimat sprijinul pentru planul de reconstrucţie financiară a Austriei girat de forumul genevez. De asemenea, Cehoslovacia, România şi Iugoslavia nu s-au mai opus – sau, poate, n-au mai putut să se opună[257] – la admiterea Ungariei în Liga Naţiunilor, atitudine radical modificată faţă de cea din anul precedent[258], când eforturile Micii Înţelegeri de blocare a cererii maghiare de intrare în Ligă fuseseră încununate de succes[259]. Oricum, membrii alianţei antimaghiare au decis să colaboreze strâns la Geneva în privinţa aşa-numitelor probleme minoritare şi să contracareze previzibila ofensivă pe care Ungaria, o dată devenită membră a Ligii Naţiunilor, urma să o declanşeze pe această temă. Cooperarea statelor Micii Înţelegeri în privinţa obturării drumului pentru petiţiile minoritare, fie maghiare, fie germane, a funcţionat cu deosebită eficienţă în toamna lui 1922, mai ales că a beneficiat şi de susţinere franceză şi chiar britanică[260]. În plus, maghiarilor înşişi li s-au solicitat explicaţii de către Ligă în privinţa aplicării principiului *numerus clausus* în învăţământul superior ungar[261].

Următoarea întâlnire internaţională în care au fost implicate şi interese ale unor state din Europa Răsăriteană a fost Conferinţa de la Lausanne, întrunită cu scopul de a se încheia pacea cu Turcia. Deşi între Franţa şi Marea Britanie nu se ajunsese între timp la o conciliere a punctelor de vedere[262], la Lausanne discuţiile au fost mai fructuoase decât la Genoa. Interesele României la respectiva reuniune internaţională vizau nu atât pacea cu Turcia, cât mai ales convenţia privitoare la regimul Strâmtorilor ce trebuia ataşată tratatului de pace[263]. În general, convenţia semnată la 24 iulie 1923 a satisfăcut autorităţile de la Bucureşti, datorită faptului că erau stipulate principiile demilitarizării şi libertăţii trecerii prin Strâmtori[264]. O dată cu semnarea Tratatului de la Lausanne se finaliza, în

256. „Epoca", nr. 206/9 septembrie 1922.
257. Există indicii în privinţa faptului că Ministerul Afacerilor Străine de la Bucureşti şi-a pregătit o documentaţie bogată în argumente menite să creeze o atmosferă nefavorabilă cererii maghiare de admitere în Liga Naţiunilor, dar se pare că, datorită conjuncturii de la Geneva, documentaţia nu a mai fost utilizată (vezi „Buletinul Oficial al Ministerului de Interne", II, nr. 15-16/15 iunie – 1 iulie 1922, p. 289).
258. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, 8/1921, p. 181.
259. Şi Polonia îşi schimbase atitudinea în această privinţă; dacă în 1921 Varşovia manifestase destule reţineri în susţinerea acţiunii Micii Înţelegeri de blocare a accesului Ungariei în Liga Naţiunilor, în 1922 polonezii susţinuseră „ostentativ" cererea maghiară de admitere în organizaţia genevează (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1920, Polonia, Relaţii cu Ungaria, vol. 40/1, f. 49, 51, 52).
260. Vezi M. Cornwal, *A Fluctuating Barometer: British Diplomatic Views of the Czech--German Relationship in Czechoslovakia*, în volumul *Grossbritannien, die Vereigniten Staaten von Amerika und die bömische Länder*, editat de E. Schmidt-Hartmann şi S. Winters, R. Oldenbourg, München, 1991, p. 138.
261. „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva, 9/1922, p. 203.
262. Vezi Ilie Seftiuc, Iulian Cârţână, *România şi problema strîmtorilor*, Editura Politică, Bucureşti, 1974, pp. 128-131.
263. *Ibidem*, pp. 137-188; Mehmet Ali Ekrem, *Relaţiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993, pp. 21-23.
264. Nicolae Daşcovici, *Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public*, Iaşi, 1936, pp. 34-45.

sfârşit, din punct de vedere formal, sistemul de tratate de pace început la Versailles, în 1919[265]. Merită remarcat faptul că exemplul Turciei, care a reuşit să-şi schimbe soarta ce-i fusese stabilită la Conferinţa de pace de la Paris, a oferit speranţe celor de la Budapesta, în sensul că „tratatele se pot schimba"[266].

Evenimentele anului 1923 nu au contribuit decât foarte puţin la îmbunătăţirea relaţiilor internaţionale. Începutul anului a fost furtunos. Pentru că Marea Britanie şi Franţa nu ajunseseră la un punct de vedere comun în chestiunea reparaţiilor germane[267], liderii de la Paris au încercat să rezolve problema printr-o măsură de mână forte: la 10 ianuarie 1923 trupele franco-belgiene au început să ocupe Ruhrul[268]. În aceeaşi zi, armata americană de ocupaţie a fost retrasă din zona Rinului, lichidându-se ultimul element palpabil al implicării americane în Europa. Iar relaţiile franco-britanice ajunseseră la nivelul cel mai scăzut de după incidentul Fashoda din 1898[269], ceea ce-l făcea pe ambasadorul britanic la Berlin să afirme: „Multe din argumentele care erau valide în 1914 împotriva Germaniei sunt valide astăzi împotriva Franţei. [...] Oricine presupune că un guvern francez dominator al Continentului în acelaşi fel în care a făcut-o Napoleon după Tilsit va rămâne apropiat de Anglia nu poate fi decât un modest cunoscător al psihologiei naţionale... În măsura în care doresc menţinerea Antantei anglo-franceze, sunt obligat să doresc existenţa unei Germanii puternice"[270]. Se pare că francezii ar fi dorit şi o participare cehoslovacă la ocuparea Ruhrului, dar autorităţile de la Praga au refuzat. Ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, comunica la Bucureşti faptul că în cercurile guvernamentale maghiare a fost primită cu bucurie ştirea unei eventuale implicări cehoslovace în ocuparea de teritorii germane, deoarece unii credeau că Cehoslovacia „o să cadă ca un fruct copt în planurile maghiare şi aceasta cu atât mai mult cu cât rutenii şi majoritatea slovacilor sunt de acord cu planurile maghiare"[271]. Exact în aceeaşi perioadă au avut loc nişte incidente la graniţa româno-maghiară, semnificaţia lor fiind probabil aceea că Ungaria dorea să acuze România de inexistenţa unei delimitări precise a frontierei, dar putând fi identificate şi alte sensuri ale evenimentelor respective[272].

În primăvara lui 1923, avea să capete anvergură internaţională şi aşa-numita „problemă a optanţilor", pe care maghiarii au reuşit să o aducă în discuţia Consiliului Ligii

265. I. Seftiuc, *Momente din activitatea diplomatică a României la Conferinţa de la Lausanne (1922-1923)*, în „Revista arhivelor", XLVII, vol. XXXII, nr. 1/1970, pp. 162-163.
266. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 248.
267. Stephen A. Schuker, *The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1976, pp. 18-24; Walter A. McDougall, *France's Rhineland Diplomacy, 1914-1924: The Last Bid for a Balance of Power in Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1978, pp. 178, 214, 219.
268. Jon Jacobson, *Strategies of French Foreign Policy after World War I*, în „Journal of Modern History", Chicago, vol. 55, nr. 1/1983, pp. 82-83; vezi şi comentariile din revista „Democraţia", XI, nr. 4/1923, pp. 40-43.
269. Michael Howard, *The Continental Commitment*, Ashfield Press, Londra, 1989, p. 82; Alan Sharp, *Lord Curzon and British Policy towards the Franco-Belgian Occupation of the Ruhr in 1923*, în „Diplomacy and Statecraft", vol. 8, nr. 2/1997, pp. 83-96.
270. Lord D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, vol. 2, Londra, 1929, pp. 238-239.
271. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 300.
272. Vezi subcapitolul III.5.

Naţiunilor, contribuind în următorii opt ani la menţinerea unei stări de tensiune în relaţiile româno-maghiare. Tot în primăvara lui 1923, diplomaţii români de la Budapesta observau cu îngrijorare cum capitalul german câştiga poziţii semnificative în economia maghiară, în ciuda ocupaţiei franco-belgiene a Ruhrului, iar colaborarea germano-ungară în materie de propagandă revizionistă se înteţea, chiar dacă la nivelul relaţiilor diplomatice dintre cele două ţări nu apăruseră mutaţii semnificative[273].

Mica Înţelegere şi-a continuat existenţa, întrucât în mai şi iulie 1923 au fost prelungite, pe încă trei ani, convenţiile României cu Cehoslovacia şi Iugoslavia[274]. Cei trei miniştri de externe s-au întâlnit la sfârşitul lui iulie 1923 într-o reuniune la Sinaia, unde principalul subiect de discuţie a fost chestiunea împrumutului solicitat de Ungaria Ligii Naţiunilor pentru reconstrucţia financiară. S-a convenit ca Mica Înţelegere să acorde un accept de principiu, dar numai după îndeplinirea unor condiţii de natură politică, financiară şi în materie de dezarmare[275]. De asemenea, s-a subliniat faptul că relaţiile cu Bulgaria erau satisfăcătoare şi se putea întrevedea o dezvoltare a lor, cu condiţia ca noul guvern Ţankov, care venise la putere după asasinarea lui Stamboliiski[276], să-şi respecte promisiunea de a continua politica de respectare a Tratatului de la Neuilly[277]. În acelaşi timp, relaţiile cu Polonia nu cunoscuseră îmbunătăţirea aşteptată, răceala din raporturile ceho-polone anulând aproape orice şansă de alăturare a statului polonez la Mica Înţelegere. Beneš nu scăpa nici o ocazie de a sublinia diferenţele de vederi şi de atitudini dintre Cehoslovacia şi Polonia, unul dintre scopurile majore ale liderului de la Praga fiind, potrivit unui istoric american de origine poloneză, „canalizarea germanilor spre Danzig"[278]. Noul ministru al Poloniei la Bucureşti, Wielowiejski, înainte de a pleca la post, îi comunica lui Alexandru Florescu, ministrul român la Varşovia, în toamna anului 1923, faptul că „Mica Înţelegere are un caracter prea special pentru a mai putea fi mărită prin concursul Poloniei" şi că „Polonia n-are ce căuta în această constelaţie politică"[279]. Însă alianţa româno-polonă rămânea în funcţiune, pericolul reprezentat de U.R.S.S. pentru ambele ţări conferind substanţă legăturii lor politico-militare ; iar vizitele la nivel înalt – a preşedintelui Piłsudski la Sinaia în 1922 şi cea a regelui Ferdinand la Cracovia în 1923[280] –

273. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 305-306, 316-321, 335.
274. *Politica externă a României, Dicţionar cronologic*, coordonatori Ion Calafeteanu şi Cristian Popişteanu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, pp. 180-181.
275. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 87-88, 118, 123.
276. Autorităţile de la Bucureşti au negat orice implicare în evenimentele din Bulgaria (I. Bitoleanu, *op.cit.*, p. 248).
277. F.C. Nanu, *op.cit.*, p. 91.
278. P.S. Wandycz, *The Foreign Policy...*, p. 226; idem, *The Twilight of French Eastern Alliances...*, p. 4.
279. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Polonia, vol. 52, f. 110.
280. Pregătirea vizitei suveranului român şi a premierului Brătianu în Polonia a prilejuit un schimb de telegrame între ministrul român de la Varşovia, Alexandru Florescu, şi şeful său de la Bucureşti, I.G. Duca, schimb ce demonstra câtă istorie trebuia să ştie un diplomat pentru a nu face gafe în materie de protocol. Florescu îi comunica lui Duca la 14 iunie 1923 : „Mai toţi regii poloni sunt înmormântaţi la Cracovia, totuşi raporturile din trecut ale voievozilor noştri cu nici unul dintre dânşii n-au fost de aşa natură încât să îngăduie o depunere de coroană pe mormântul vreunuia" ; ministrul român de externe a răspuns :

au contribuit, la rândul lor, la întărirea încrederii între aliaţi, spre nemulţumirea Budapestei[281].

La reuniunea din septembrie a Ligii Naţiunilor, Beneš - care fusese ales membru al Consiliului, cu sprijinul celorlalţi membri ai Micii Înţelegeri[282] - a acţionat ca principal purtător de cuvânt pentru grupul de probleme privitoare la Ungaria. După dezbateri aprinse la Geneva[283], urmate de discuţii tehnice care au durat câteva luni, în martie 1924 au fost semnate cele două protocoale ce cuprindeau planul de reconstrucţie financiară a Ungariei, ca şi angajamentele pe care şi le asuma această ţară[284].

De asemenea, la Geneva, în septembrie 1923, s-au făcut nişte înţelegeri verbale între liderii unguri şi cei ai ţărilor vecine, înţelegeri care au fost puse în practică în primăvara şi vara următoare[285]. După negocieri îndelungate, desfăşurate la Bucureşti[286], România şi Ungaria au semnat, în 16 aprilie 1924, 13 convenţii şi un protocol privind comerţul, extrădarea, probleme ale dreptului internaţional privat, restituiri, datorii şi pretenţii în coroane, fonduri de trust, controlul râurilor etc.[287]. Convenţii similare au fost semnate de Ungaria cu Italia, Iugoslavia şi Cehoslovacia. Alte acorduri cu caracter asemănător au fost parafate cu Austria, la Viena, în 29 iulie 1924, dintre care opt erau cu România[288].

Tot în septembrie 1923, s-a încheiat, la Praga, o convenţie militară tripartită între statele Micii Înţelegeri, act ce înlocuia convenţiile bilaterale anterioare[289]. Analiza documentului respectiv indică faptul că autorităţile politice şi militare de la Bucureşti, Belgrad şi Praga considerau statul maghiar ca principala ameninţare pe termen scurt pentru ţările lor. Acest fapt era demonstrat de ponderea mare pe care o deţineau în cadrul armatelor respective forţele destinate să prevină şi să neutralizeze un eventual atac maghiar, mai ales dacă acesta s-ar fi produs în contextul unui conflict generalizat[290].

„Considerăm inutil a depune vreo coroană la Cracovia. Dacă Mickiewicz este îngropat la Cracovia, preşedintele Consiliului va depune o coroană la mormântul său" (*ibidem*, f. 88).

281. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, Relaţii cu Italia, vol. 92/5, f. 15-16.
282. Idem, *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 123.
283. Alături de premierul Bethlen, la Geneva s-a aflat şi ministrul de externe maghiar, Géza Daruváry, care îl înlocuise pe Bánffy încă din decembrie 1922 (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 271).
284. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, vol. 53, f. 23.
285. O cercetătoare maghiară afirmă că discuţiile româno-ungare din toamna lui 1923 şi primăvara lui 1924 l-au avut drept iniţiator pe Benito Mussolini, iar singurele domenii unde autorităţile de la Bucureşti s-au dovedit inflexibile priveau despăgubirile pentru foştii proprietari maghiari din Transilvania şi aşa-numitul „mic trafic" de frontieră, adică facilitarea formalităţilor pentru vizitele în ţara vecină ale populaţiei ce locuia în preajma graniţei româno-maghiare (M. Ádám, *The Little Entente and Europe*..., pp. 264-267). Însă, atunci când, în decembrie 1923, Traian Stârcea comunica la Bucureşti o informaţie care circula în mediile politice de la Budapesta, conform căreia România, sub impulsul Italiei, avea tendinţa de a se îndepărta de statele Micii Înţelegeri, Duca, ministrul de externe, replica: „Puteţi da cea mai categorică dezminţire" (A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 175).
286. „Democraţia", XI, nr. 11-12/1923, p. 74.
287. Vezi Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1921-1939*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, pp. 68-84.
288. *Ibidem*, pp. 91-97.
289. Dumitru Ţuţu, *Alianţele militare ale României (1921-1939)*, în *Probleme de politică externă a României, 1918-1940*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1973, p. 110.
290. Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, Editura Militară, Bucureşti, 1981, pp. 104-105; Mihai

Sfârşitul lui 1923 şi începutul lui 1924 au fost marcate în Europa de divergenţele anglo-franceze. Neînţelegerile dintre o Franţă guvernată de Raymond Poincaré şi o Anglie condusă de Ramsey MacDonald, primul opunându-se la orice discuţie cu bolşevicii, ultimul promiţând să-i recunoască pe sovietici[291] şi să reducă cuantumul reparaţiilor, au continuat să fie latente[292], în pofida abandonării rezistenţei pasive din zona Ruhr de către Germania în septembrie 1923[293]. Din direcţia Micii Înţelegeri au continuat să vină apeluri la reconciliere[294]. Spre exemplu, preşedintele cehoslovac Masaryk, atunci când a vizitat Parisul şi Londra, în octombrie 1923, a încercat să detensioneze atmosfera, să aplaneze divergenţele[295]. Mesajul cehoslovac - similar, de altfel, celui românesc[296] sau iugoslav - era acela că înţelegerea franco-britanică era cea mai bună garanţie în vederea menţinerii păcii pe continent, ca şi a consolidării interne, politice şi economice, a statelor din Europa Centrală şi Răsăriteană.

Mica Înţelegere a dorit o vreme să lase impresia de imparţialitate faţă de diferendul franco-britanic. Conferinţa organizaţiei, desfăşurată în perioada 10-12 ianuarie 1924 la Belgrad, s-a încheiat cu obişnuita asigurare privind intenţiile de pace, echidistanţa faţă de puterile occidentale şi libertatea de acţiune a membrilor săi în ceea ce priveşte relaţiile cu Rusia. După revenirea de la Belgrad, I.G. Duca trimitea o telegramă circulară către legaţiile româneşti din principalele capitale europene, exprimându-şi îngrijorarea faţă de înrăutăţirea în continuare a raporturilor franco-engleze şi sugerând că nu s-a putut conveni o atitudine comună a Micii Înţelegeri în privinţa „recunoaşterii sovietelor"[297].

Însă realitatea arăta altfel decât comunicatele oferite presei. Spre deosebire de România, care a refuzat - sau i-a fost refuzat - un credit francez de 100 de milioane de franci, destinat achiziţionării de armament, Iugoslavia a acceptat un împrumut de 300 de milioane de franci, având aceeaşi destinaţie[298]. Acest fapt a stârnit nemulţumire la

---

Retegan, *În balanţa forţelor, Alianţe militare româneşti interbelice*, Editura Semne, Bucureşti, 1997, pp. 43-44.

291. Ceea ce s-a şi întâmplat, la 1 februarie 1924 (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relaţii româno--engleze [1914-1933]*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, 1986, p. 115).
292. John Robert Ferris, *The Evolution of British Strategic Policy, 1919-1926*, Macmillan, Londra, 1989, pp. 143-144.
293. „Democraţia", XI, nr. 11-12/1923, p. 72; E. Campus, *op.cit.*, pp. 101-105.
294. Sau, aşa cum se exprima Ion I.C. Brătianu în Parlament, la 20 iunie 1922, după revenirea de la Conferinţa de la Genoa: „...am considerat că pentru ca o viaţă normală să se poată stabili între toate statele Europei, victorioase, neutre şi vrăjmaşe de odinioară, prima condiţiune este ca dezbinări să nu se pronunţe între cei care au asigurat realizarea păcii, pe care voiam să o consolidăm" (Gh. Sbârnă, *op.cit.*, p. 65).
295. Unii istorici s-au întrebat cum de a reuşit Cehoslovacia să exercite în relaţiile internaţionale din perioada interbelică o influenţă disproporţionată, dacă o raportăm la mărimea şi forţa sa. Unul dintre posibilele răspunsuri este acela că statul cehoslovac a fost unul dintre marii producători mondiali de armament, ceea ce i-a conferit un statut aparte, de care liderii politici de la Praga au ştiut să profite, cel puţin până în a doua jumătate a anilor '30 (vezi Maurice Pearton, *Diplomacy, War and Technology since 1830*, University Press of Kansas, Kansas City, 1984, pp. 199-200).
296. I. Ciupercă, *Probleme ale relaţiilor internaţionale ale României după primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi, tomul XVIII, 1981, p. 358.
297. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 191-193.
298. Şi Polonia a primit în 1924 un credit francez, de 400 milioane de franci (P.S. Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances...*, p. 11).

Londra, care i-a întrebat pe iugoslavi dacă noile datorii nu vor avea prioritate în raport cu datoriile de război faţă de Anglia. Răspunsul primit a fost ambiguu[299].

Nemulţumirea engleză s-a accentuat o dată cu semnarea, la 25 ianuarie 1924, a tratatului de prietenie şi alianţă dintre Franţa şi Cehoslovacia[300]. Un oficial din *Foreign Office* s-a plâns că Beneš şi-a plasat propria ţară de partea unei puteri care „militariza Europa şi o conducea spre haos economic"[301]. Tratatul franco-ceh a fost întocmit după modelul tratatelor Micii Înţelegeri, cu excepţia faptului că scopul declarat era acela de a menţine ordinea stabilită prin toate tratatele semnate în comun, nu doar prin cel de la Trianon, şi se asigurau numai consultări, nu şi asistenţă militară, în cazul în care una dintre ţări era ameninţată[302]; în plus, cehoslovacii au reuşit să includă prevederi anti-habsburgice[303]. Tratatul respectiv a provocat reacţii de nemulţumire din partea Poloniei[304].

De asemenea, neaşteptat a fost „Pactul de prietenie cordială şi colaborare" dintre Italia şi Iugoslavia, semnat la Roma în 27 ianuarie 1924[305], întrucât în perioada anterioară se purtaseră discuţii privitoare la un tratat franco-iugoslav. În pofida titlului său eufemistic, tratatul italo-iugoslav a fost, pur şi simplu, rezultatul presiunii exercitate de Mussolini asupra guvernului de la Belgrad[306], acesta din urmă considerând că era mai

299. F.C. Nanu, *op.cit.*, p. 92.
300. De fapt, propus de francezi încă din mai 1923, tratatul a fost finalizat în decembrie 1923, el fiind doar semnat în ianuarie 1924 (Z. Zeman, A. Klimek, *op.cit.*, p. 91; vezi şi Jules Laroche, *Au Quai D'Orsay avec Briand et Poincaré 1913-1926*, Hachette, Paris, 1957, pp. 185-186). În mai 1923, cu prilejul vizitei mareşalului Foch la Varşovia şi Praga, s-a încercat nu numai încheierea unei alianţe franco-cehoslovace, neagreată de cehi mai ales pentru că ar fi presupus o implicare cehoslovacă în chestiunea ocupaţiei Ruhrului, ci şi reluarea ideii unei alianţe polono-cehoslovace, care nu s-a concretizat însă din cauza neîncrederii mutuale (Marian Zgorniak, *La Situation géopolitique et militaire de la Pologne et de la Tchécoslovaquie dans l'Europe après le traité de Versailles*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920...*, p. 355).
301. *Apud* Rainer Franke, *London und Prag. Materialen zum Problem eines multinationalen Nationalstaates 1919-1938*, Lerche, München, 1991, p. 124. Tratatul franco-cehoslovac a condus la pagube iremediabile în relaţiile ceho-britanice, după ianuarie 1924 liderii de la Londra tratând Cehoslovacia drept un satelit francez (*D.B.F.P.*, vol. 26, p. 38), iar pe Beneš drept „un fel de Macchiavelli" (Z. Zeman, A. Klimek, *op.cit.*, p. 92). La Budapesta, această evoluţie era privită cu satisfacţie, mai ales că şi ministrul maghiar la Londra acţionase în acest sens, după cum le raporta superiorilor săi: „Am încercat să influenţez presa, cu care suntem deja de mult înţeleşi, în chestiunea alianţei franco-cehe. Efectele acestui demers al meu se arată deja" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 4).
302. Robert J. Young, *France and the Origins of the Second World War*, St. Martin's Press, New York, 1996, p. 17; Nicole Jordan, *The Popular Front and Central Europe: The Dilemmas of French Impotence, 1918-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 7-8.
303. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 4.
304. *Ibidem*, f. 5.
305. Christopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925*, Methuen, Londra, 1967, p. 675.
306. Una dintre metodele alese de italieni a fost aceea că, în timp ce negociau cu autorităţile iugoslave, au contribuit la declanşarea unor tulburări la graniţa dintre Albania şi Iugoslavia, incitându-i şi pe macedonenii care influenţau guvernul de la Sofia şi creau neplăceri celui de la Belgrad (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 4-5, 16).

înţelept să cedeze. Însă, tocmai din acest motiv, soluţionarea conflictului privitor la Fiume nu era de natură să favorizeze relaţiile dintre cele două ţări[307]. Totuşi, reiterarea garanţiei Italiei cu privire la stipulaţiile teritoriale cuprinse în tratatele de la Trianon, Saint-Germain şi Neuilly a putut fi socotită, cel puţin teoretic, o creştere a autorităţii Micii Înţelegeri[308]. Oricum, în pofida unor aparenţe contrare, politica externă promovată de Italia lui Mussolini nu a susţinut până în a doua jumătate a anilor '20 o revizuire pe scară largă a tratatelor de pace[309], neîncurajând, spre exemplu, iredentismul maghiar decât în forme benigne[310], parcă desconsiderând marile speranţe puse în el de unii dintre liderii radicali maghiari[311] şi chiar de către membrii cabinetului Bethlen[312]. Iar uneori au existat momente de tensiune în relaţiile maghiaro-italiene, cum a fost de pildă atunci când, la sfârşitul lui 1922, liderul italian a declarat că nu are de gând să renunţe la partea ce-i revenea Italiei din reparaţiile datorate de statul maghiar[313]. Ulterior, Mussolini a renunţat la această cerere, solicitându-le însă maghiarilor obedienţă[314].

Este interesant de remarcat faptul că tratatele pe care Cehoslovacia şi Iugoslavia le-au încheiat cu Franţa şi, respectiv, Italia au avut darul de a reduce şansele unei strângeri a relaţiilor italo-cehoslovace şi franco-iugoslave. Autorităţile de la Belgrad au trebuit să amâne *sine die* semnarea unui tratat cu Franţa[315], iar raporturile dintre Praga şi Roma, care oricum intraseră într-un declin după aventura italiană din Corfu (27 august – 27 septembrie 1923)[316], au cunoscut o răceală accentuată în 1924, vizibilă în timpul vizitei lui Beneš, din luna aprilie, în capitala Italiei[317], chiar dacă atunci s-a încheiat un tratat de prietenie italo-cehoslovac prin care cele două ţări se angajau să apere situaţia existentă şi să prevină restauraţia habsburgică[318].

România nu a putut urma calea cehoslovacă sau cea iugoslavă de semnare a unor tratate cu marile puteri. Deşi s-au purtat discuţii privitoare la încheierea unui tratat

307. Totuşi, aceste relaţii au fost calme până în toamna lui 1925, când croaţii au intrat în guvernul de la Belgrad, iar tensiunile italo-iugoslave au reizbucnit (C. Seton-Watson, *op.cit.*, p. 679).
308. Merită remarcat faptul că Budapesta a primit cu multă neplăcere vestea semnării tratatului italo-iugoslav (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 16).
309. Poate că era vorba şi de o influenţă moderatoare a diplomaţiei britanice în acest sens, *Foreign Office*-ul salutând, spre exemplu, încheierea tratatului italo-iugoslav din ianuarie 1924 (*ibidem*, f. 15).
310. C. Seton-Watson, *op.cit.*, p. 680 ; John Whittam, *Fascist Italy*, Manchester University Press, Manchester, 1995, pp. 101-102 ; R.J.B. Bosworth, *Italy and the Wider World, 1860-1960*, Routledge, Londra, 1996, pp. 34, 38, 44.
311. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, Relaţii cu Italia, vol. 92/5, f. 7, 13-14.
312. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 301.
313. C. Schkolnyk, *op.cit.*, p. 191.
314. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, Relaţii cu Italia, vol. 92/5, f. 57 ; idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 300.
315. Tratatul franco-iugoslav a fost semnat abia în noiembrie 1927 şi era extrem de vag în formulări, foarte puţin precis în obligaţii şi nu prevedea nici un fel de discuţii ale statelor majore, fiind deci mai puţin consistent decât documentele pe care francezii le semnaseră cu polonezii, cehoslovacii şi chiar cu românii (R. Young, *op.cit.*, p. 18).
316. Vezi „International Conciliation", nr. 199/iunie 1924.
317. Chr. Seton-Watson, *op.cit.*, pp. 680-681.
318. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 217.

franco-român, acestea au eşuat, în special datorită faptului că francezii nu doreau acordarea unor garanţii antisovietice[319]. Oricum, francezii au făcut, în martie 1924, un gest simbolic, ratificând tratatul din octombrie 1920 privind Basarabia, spre iritarea Moscovei[320]. Ratificarea, în ajunul conferinţei româno-sovietice de la Viena[321] şi imediat după recunoaşterea guvernului sovietic de către italieni (31 ianuarie) şi britanici (1 februarie), nu a fost, evident, o simplă coincidenţă[322], fapt remarcat şi de sovietici. Maksim Litvinov, adjunctul comisarului poporului pentru Afacerile Străine al U.R.S.S., comunica presei în aprilie 1924: „Asemenea altor vasali ai fostei Antante, România încă nu s-a dezobişnuit să gândească că toate problemele internaţionale importante se rezolvă la Paris şi Londra. Noi nu ştim câţi arginţi a plătit România Franţei pentru actul trădător al acesteia faţă de U.R.S.S., dar, în orice caz, ea a găsit de cuviinţă că prin aprobarea ocupării Basarabiei de către Camera Deputaţilor a Franţei va putea înlocui reglementarea problemei cu republicile sovietice"[323]. Însă alegerile din Franţa din mai 1924 au dus la schimbarea cabinetului de la Paris, Raymond Poincaré trebuind să-i lase locul lui Edouard Herriot, unul din liderii „Cartelului stângii"[324], ceea ce a limitat simţitor şansele încheierii unui tratat franco-român[325].

Nici relaţiile româno-italiene nu evoluau aşa cum ar fi vrut liderii de la Bucureşti, posibilitatea semnării unui tratat între cele două ţări fiind anulată de Mussolini, care a considerat că momentul era favorabil pentru exercitarea unor presiuni asupra guvernului român în favoarea bancherilor italieni care se bucurau de favorurile regimului fascist şi dobândiseră creanţe la Trezoreria română pe un preţ de nimic. În plus, la începutul lui 1924, Italia a stabilit relaţii diplomatice cu U.R.S.S. şi a încheiat un tratat de comerţ şi navigaţie cu bolşevicii, ceea ce a stârnit o reală anxietate la Bucureşti[326]. Astfel, a trebuit anulată vizita regelui Ferdinand la Roma[327], fapt ce a amânat pentru câţiva ani eventualitatea unui tratat româno-italian[328], ca şi ratificarea de către Italia a tratatului privind Basarabia din octombrie 1920[329].

---

319. Jean Nouzille, *Aspectul militar al relaţiilor franco-române între 1919 şi 1939*, în „Revista de Studii Internaţionale", XXV, nr. 3-4 (113-114)/1991, pp. 177-179; I. Ciupercă, *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1994, pp. 126-128; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 204, 212-216; Gh. Zaharia, C. Botoran, *op.cit.*, pp. 99-100; Viorica Moisuc, *Consideraţii privind procesul izolării politice a României pe plan internaţional*, în volumul *Probleme de politică externă a României, 1918-1940*, vol. III, Editura Militară, Bucureşti, 1988, pp. 263-265.
320. Traian Sandu, *Les Avatars de la ratification de la Convention bessarabe par la France, 1921-1924*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXV, 1-2/1996, pp. 67-68.
321. Vezi *Relaţii româno-sovietice, Documente, 1917-1934*, vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999, pp. 219-255.
322. I. Ciupercă, *Probleme ale relaţiilor internaţionale...*, pp. 359-361.
323. *Relaţii româno-sovietice, Documente, 1917-1934*, vol. I, p. 256.
324. E. Campus, *op.cit.*, p. 106; Donald G. Wileman, *What the Market Will Bear: The French Cartel Election of 1924*, în „Journal of Contemporary History", vol. 29, nr. 3/1994, pp. 483-500.
325. J. Nouzille, *op.cit.*, pp. 180-181.
326. I. Ciupercă, *Probleme ale relaţiilor internaţionale...*, p. 363.
327. I. Bitoleanu, *op.cit.*, p. 314.
328. Vezi I. Ciupercă, *Momente ale relaţiilor româno-italiene (1924-1937)*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", tomul XXXIII, s. IIIa, Istorie, 1987, pp. 53-58.
329. Vezi Ioan Chiper, *Italia şi ratificarea tratatului din 28 octombrie 1920 privind Basarabia*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXVI, nr. 2(118)/1992, pp. 78-81.

În plus, primăvara anului 1924 a cunoscut un moment de apogeu al tensiunii pe relaţia România-Iugoslavia, spre marea încântare a autorităţilor de la Budapesta[330]. Motivele erau diverse: divergenţele de păreri în chestiunea rusească, fricţiunile apărute în operaţiunea de delimitare a frontierei dintre cele două ţări, chestiunile privitoare la regimul proprietăţii rurale din zona graniţei româno-iugoslave şi complexul de probleme referitoare la şcolile şi bisericile româneşti şi aromâneşti din Iugoslavia[331]. În raporturile dintre cele două ţări se instaurase o stare de încordare, exacerbată şi de campaniile violente de presă de la Bucureşti şi Belgrad[332]. La un moment dat, în aprilie-mai 1924, s-a ajuns chiar la rechemarea ambasadorului român din Iugoslavia[333]; la una dintre întâlnirile Micii Înţelegeri, desfăşurată la Bled, românii n-au fost invitaţi[334]. Ulterior, în iunie-iulie, s-a produs o detensionare relativă a situaţiei, iar la Conferinţa de la Praga a miniştrilor de externe ai Micii Înţelegeri (11-12 iulie) lucrurile au părut a reintra în normalitate. După ce s-a întors din Cehoslovacia, I.G. Duca afirma, într-o telegramă către legaţiile româneşti din Europa, că reuniunea la care participase fusese „mulţumitoare". Recunoscând faptul că „în urma incidentelor cu Iugoslavia şi a unor campanii de presă se vorbise de slăbirea sau chiar de lichidarea Micii Înţelegeri", ministrul român de externe făcea cunoscut că la Praga s-a convenit menţinerea alianţei, care era necesară „mai mult ca oricând", şi afirmarea solidarităţii ei[335]. De asemenea, se pare că la Praga s-a discutat şi despre reacţia alianţei în eventualitatea unui atac sovietic împotriva României, singura promisiune a cehoslovacilor şi iugoslavilor făcută românilor fiind aceea că vor mobiliza parţial, pentru a-i descuraja pe maghiari să-şi sincronizeze acţiunile militare antiromâneşti cu cele ale sovieticilor[336].

Oricum, era vorba despre o chestiune importantă pentru România, mai ales că negocierile româno-sovietice de la Viena, din primăvara lui 1924, eşuaseră, iar tensiunile de la Nistru se acumulau ameninţător, parcă prefigurând ceea ce avea să urmeze în toamnă, la Tatar Bunar[337]. Iar ştirile privitoare la unele discuţii sovieto-maghiare – eventual şi maghiaro-bulgare[338] – stârneau temeri la Bucureşti. Aşa se întâmplase în primăvara lui 1923, când preşedintele Uniunii Industriaşilor Maghiari negociase la Berlin cu reprezentanţii sovietici stabilirea unor relaţii comerciale între cele două ţări[339]. La fel se va întâmpla în toamna lui 1924 – la puţin timp după revolta de la Tatar Bunar şi înainte de înfiinţarea de către Stalin a Republicii Autonome Sovietice Socialiste

330. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1924-1925, vol. 44, f. 3.
331. Vezi discuţiile pe aceste teme din Parlamentul de la Bucureşti, în I. Bitoleanu, *op.cit.*, pp. 173-176.
332. Vezi, spre exemplu, „Universul", XLII, nr. 144/29 iunie 1924.
333. C. Iordan, *op.cit.*, pp. 35-37.
334. A.M.A.E., *Fond Mica Înţelegere*, vol. 5, f. 219.
335. *Ibidem*, f. 250.
336. Gh. Zaharia, C. Botoran, *op.cit.*, pp. 105-106.
337. *Relaţii româno-sovietice...*, vol. I, pp. 255-266.
338. M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 266.
339. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu U.R.S.S., vol. 92/1, f. 13-16. Alte surse sugerau că, în fapt, la Berlin au fost şi discuţii de natură politico-militară, la care au participat şi delegaţi bulgari (idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 296).

Moldoveneşti în stânga Nistrului[340] –, când la Ministerul Afacerilor Străine din Bucureşti vor sosi informaţii despre tratativele secrete sovieto-maghiare de la Berlin, unde partea maghiară fusese reprezentată de secretarul general de la Externe, Kálmán Kánya[341].

Potrivit opiniei ministrului României la Budapesta, Traian Stârcea, Kánya era „unul din cei care consideră că reintegrarea Ungariei nu se va putea îndeplini decât cu ajutorul Germaniei", avea o anumită influenţă asupra guvernatorului Horthy şi a premierului Bethlen şi reuşea adeseori „să imprime acestora – deci şi guvernului – ideile sale în politica externă a acestei ţări". Stârcea era de părere că maghiarii aleseseră calea apropierii de sovietici după eşecul tratativelor româno-sovietice de la Viena, scopul final fiind, după reluarea relaţiilor diplomatice, încheierea unei convenţii militare secrete între cele două ţări, astfel încât „în viitoarea conflagraţie, Germania, Rusia şi Ungaria trebuie să facă front comun".

Deloc întâmplător, remarca Stârcea, Kánya, datorită orientării sale progermane şi prosovietice, era şi promotorul unei răciri a relaţiilor polono-maghiare, toamna lui 1924 găsind Polonia fără ambasador la Budapesta, după ce ultimul care ocupase postul respectiv fusese rechemat în ţară în luna august[342]. Şi Alexandru Florescu, ministrul României la Varşovia, confirma o anumită răceală în relaţiile dintre Ungaria şi Polonia în vara lui 1924[343], care se va menţine până în primăvara lui 1925, când se va semna un tratat comercial între cele două ţări[344]. Era şi acesta un semn că raporturile dintre Ungaria şi U.R.S.S. nu conduseseră la apropierea dorită de Kánya, maghiarii având prea puţine lucruri de oferit sovieticilor, iar Horthy nutrind sentimente antibolşevice manifeste[345].

III.4. Studiu de caz: România şi emigraţia maghiară de la Viena (1921-1923) – un document şi câteva observaţii

Una dintre consecinţele instaurării regimului Horthy a fost aceea că mulţi dintre membrii de frunte ai guvernărilor anterioare au fost obligaţi să emigreze pentru a nu suporta rigorile aşa-numitei „contrarevoluţii". Unii au plecat direct în Rusia sovietică, luptând iniţial alături de Armata Roşie şi apoi activând în cadrul Cominternului. Este cazul lui Béla Kun, care va muri într-una dintre „epurările" staliniste din anii '30[346]. Alţii s-au refugiat în România, nu pentru a se stabili în această ţară, ci doar pentru a o tranzita în drum spre Rusia sau spre Europa Centrală ori Apuseană.

---

340. Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, pp. 781-785.
341. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1922, Ungaria, Relaţii cu U.R.S.S., vol. 92/1, f. 24-25.
342. *Ibidem*.
343. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Polonia, vol. 1, f. 43, 59.
344. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Polonia, vol. 46, f. 9-10.
345. Jean Berenger, *Le Révisionnisme hongrois*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 ...*, p. 168.
346. *Encyclopaedia Judaica*, vol. 10, Ierusalim, 1978, p. 1291.

Însă cei mai mulţi dintre conducătorii maghiari din perioada noiembrie 1918 – august 1919 au plecat la Viena, unde o bună parte a lor a rămas vreme de câţiva ani[347]. Măreaţa capitală a monarhiei bicefale, acum o mult prea impozantă capitală a minusculului şi instabilului stat austriac, a fost o gazdă primitoare pentru refugiaţii maghiari de stânga. În 1919 şi de-a lungul anilor '20, guvernul Austriei a aparţinut unor coaliţii alcătuite din social-democraţi şi social-creştini, funcţia de cancelar revenind în prima fază puternicului Partid Social-Democrat, prin intermediul lui Karl Renner (martie 1919 – iunie 1920), iar apoi celeilalte componente a coaliţiei, Partidul Social-Creştin, prin Michael Mayr (iunie 1920 – iunie 1921), Johann Schober (iunie 1921 – mai 1922) şi Ignaz Seipel (mai 1922 – decembrie 1924)[348].

În aceste condiţii, socialiştii, radicalii şi comuniştii moderaţi maghiari au găsit la Viena locul potrivit de unde puteau lupta împotriva regimului horthyst şi puteau spera să se întoarcă în patrie. De altfel, Viena anilor '20 a fost şi unul dintre centrele importante ale activităţii Internaţionalei a III-a comuniste, unul dintre locurile pe unde tranzita influenţa bolşevică spre Europa Centrală şi Răsăriteană[349]. În consecinţă, capitala austriacă a devenit un teren de acţiune şi pentru nenumăratele servicii secrete interesate de acţiunile stângii şi ale extremei stângi internaţionale.

Nici serviciile secrete româneşti nu au făcut excepţie de la această regulă, acţiunile emigraţiei maghiare de la Viena trezindu-le un interes evident. O confirmare a acestui interes am descoperit-o în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din Bucureşti, sub forma unui material de aproximativ 20 de pagini[350]. Inedit după cunoştinţa noastră, acest text cuprinde 9 note informative despre 9 personalităţi marcante din rândurile ungurilor de la Viena, o listă cu principalele publicaţii de limbă maghiară ce apăreau în capitala Austriei şi un fragment conclusiv despre emigraţia maghiară şi eventuale posibilităţi de colaborare cu aceasta. Nu sunt precizate numele agenţilor sau ale diplomaţilor care au furnizat informaţiile şi nici acelea ale celor care au realizat sinteza.

Documentul nu este datat, dar, din textul propriu-zis, reiese destul de clar că el a fost realizat în perioada de la sfârşitul lunii martie şi începutul lui aprilie 1921. Era, de altfel, o operaţiune de rutină, care intra în atribuţiile de bază ale Direcţiei Poliţiei şi Siguranţei Generale din cadrul Ministerului de Interne, mii de asemenea acte putând fi găsite în arhivele principalelor instituţii ale ţării. De obicei, astfel de sinteze informative, dacă conţineau referinţe la chestiuni externe, aveau un caracter strict secret, purtau semnătura lui Romulus Voinescu, secretar de stat în Ministerul de Interne, şi cea a lui Eugen Cristescu, director general în acelaşi minister, şi erau adresate regelui, preşedintelui Consiliului de Miniştri şi ministrului afacerilor externe[351].

347. Vezi, spre exemplu, Lee Congdon, *Trianon and Emigré Intellectuals*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 391-406.
348. Vezi Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediţia a VIII-a, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, pp. 620-623.
349. Comuniştii maghiari de la Viena se aflau sub ascultarea secţiei vieneze a Cominternului (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U11, vol. 92/6, f. 3).
350. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Relaţii cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 5-25.
351. Vezi, spre exemplu, idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U11, vol. 92/6, f. 4.

Din lectura acestui document se pot extrage câteva observaţii pe care le considerăm interesante. Dintre cele nouă personalităţi de frunte ale emigraţiei maghiare de stânga de la Viena, doar una - Garbai Sándor - reprezenta etnia majoritară din Ungaria. Ceilalţi opt lideri din emigraţie erau fie evrei (cinci dintre ei), fie maghiari de origine germană (doi) sau slovacă (unul). Este, probabil, un indiciu al apetenţei - naturale, de altfel - a minoritarilor şi perifericilor din punct de vedere etnic pentru ideologiile de stânga.

Se mai poate observa faptul că, exceptându-l pe Hirossik Lájos (un social-democrat extremist, trecut ulterior la comunişti), ceilalţi opt fuseseră personajele-cheie din Comitetul executiv al Consiliului Naţional Maghiar, organism care a preluat puterea în Ungaria la 31 octombrie 1918 şi a deţinut-o până la 21 martie 1919. De altfel, şapte persoane din totalul de nouă aveau vârste foarte apropiate (date de naştere între 1875 şi 1880), ceea ce ar putea sugera un anumit suport „de generaţie" pentru acţiunea lor comună. De asemenea, toţi cei nouă deţinuseră funcţii ministeriale în cele trei cabinete care s-au succedat în Ungaria până la instaurarea aşa-numitei „contrarevoluţii" : M. Károlyi (31 octombrie 1918 - 11 ianuarie 1919), D. Berinkey (18 ianuarie - 20 martie 1919) şi S. Garbai - B. Kun (21 martie - 1 august 1919). Toţi se aflau în relaţii prea puţin amicale cu regimul horthyst, unul dintre inamicii României. Din nou cu excepţia lui Hirossik, ceilalţi erau de stânga, dar nu se supuneau rigorilor colaborării cu Internaţionala a III-a ; cu alte cuvinte, nu ascultau de ordinele Moscovei, fapt ce nu putea decât să fie privit cu simpatie la Bucureşti.

Iniţial, în toamna lui 1918, aceşti oameni politici de stânga din Ungaria, reuniţi sub sigla Consiliului Naţional Maghiar, reprezentau, în principal, trei orientări politice : M. Lovászy şi L. Hatvany erau apropiaţi de aşa-numitul „partid Károlyi" (denumirea oficială era „Partidul '48 şi al Independenţei"), O. Jászi şi P. Szende făceau parte din Partidul Radical Burghez, iar S. Garbai, Z. Kunfi, E. Garami şi V. Böhm erau social-democraţi. Acum, în momentul martie-aprilie 1921, când toţi aceşti oameni se aflau la Viena, s-a produs o subtilă redistribuire a „afinităţilor elective" : Jászi şi Szende au rămas împreună, aşa cum s-a întâmplat şi cu trioul Garbai-Kunfi-Böhm, iar ceilalţi trei (Hatvany, Lovászy şi Garami) s-au regrupat în jurul ziarului *A Jövö*.

Din punctul de vedere al autorităţilor româneşti, criteriul utilizat pentru caracterizarea acestor emigranţi politici maghiari de la Viena a fost cel al tipului de concepţie naţională promovat de cele trei minigrupuri amintite mai sus. Cu alte cuvinte, românii erau interesaţi de acel grup care avea sentimentele naţionale cel mai puţin accentuate, fără a fi însă comunist, deci aservit Moscovei. Privind emigraţia maghiară de la Viena doar din această perspectivă, numai grupul Garbai-Kunfi-Böhm prezenta un anumit interes pentru autorităţile româneşti.

Nu cunoaştem în ce măsură acest interes şi-a găsit vreo materializare în perioada următoare. Cert este că Ministerul Afacerilor Străine a fost informat, tot de către Direcţiunea Poliţiei şi Siguranţei Generale din Ministerul de Interne, şi în septembrie 1922 despre activităţile emigraţiei maghiare de la Viena[352]. Ulterior, în 1923, emigraţia maghiară vieneză va lua iniţiativa trimiterii unui memoriu către autorităţile din Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, document în care se exprimă dorinţa realizării „unui

352. *Ibidem*, f. 2-5.

front unic al tuturor grupurilor existente în emigraţie" şi se solicită asistenţă în lupta împotriva regimului horthyst[353]. Iugoslavii au informat şi Ministerul român al Afacerilor Străine despre dorinţele maghiarilor[354]. Se pare că şi Praga era la curent cu această problemă şi chiar îi „sponsoriza" pe unii dintre maghiarii de la Viena[355]. Rezoluţia pusă pe actul respectiv de I.G. Duca, ministrul român de externe, este întru totul revelatoare pentru poziţia guvernului român: „S-a comunicat Ministrului Serbiei că noi nu credem oportun a ne amesteca în momentul de faţă în afacerile interne ale Ungariei, dar că suntem gata oricând a ajuta, *precum am şi făcut-o* [subl. n. – L.L.], acţiunea acelor emigranţi unguri a căror tendinţă de acţiune concordă cu interesele tuturor statelor succesoare ale Monarhiei"[356]. Deşi constituie dovezi indirecte, considerăm că documentul pe care îl prezentăm mai jos şi rezoluţia lui Duca din mai 1923 ne-ar putea face să credem că statul român a oferit asistenţă unor socialişti unguri de la Viena, în speranţa că vor produce mai multe „bătăi de cap" autorităţilor de la Budapesta.

Anexă

[f. 5-7][357]
Ad I., 1., a.,
Dr. Oscar Iaszi[358].

Maghiar, calvin (bunicul său a fost jidan[359], medic legist al oraşului Debreţin), 45 ani.

Francmason progresist (în Ungaria erau şi sunt şi loje francmasone cu membrii reacţionari – marii proprietari şi capitaliştii de la oraşe – şi şovinişti).

Doctor în ştiinţe politice, fost docent la Sociologie, la Universitatea din Cluj. Unul din cei mai de seamă publicişti ai Ungariei, savant sociolog cu renume european. A combătut reacţionarismul şi şovinismul maghiar. Întemeietorul şi conducătorul până la plecarea sa din Maghiaria[360] (Martie 1919) a „Societăţii Sociologice" („Társadalomtudományi Társaság"). Întemeietorul şi directorul revistei lunare „Huszadik Század" („Secolul XX"), organ politic şi sociologic, renumit în întregul continent. Fost colaborator mai mulţi ani al ziarului „Világ" („Lumea", organ susţinut pe atunci de către loja francmasonică progresistă „Eötvös"), în care publica în fiecare duminică câte un articol de fond.

În februarie 1914, înfiinţează partidul politic numit „Partidul Radical Burghez"[361]. În programul acestuia, „pentru a se putea face o administraţie mai bună", cere o arondare a

353. *Ibidem*, f. 9-10.
354. *Ibidem*, f. 8.
355. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 251.
356. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U11, vol. 92/6, f. 8.
357. Fila 5; toate notele de subsol şi parantezele drepte ne aparţin (L.L.).
358. Jászi Oszkár (1875-1957); toate accentele puse pe cuvintele din limba maghiară ne aparţin (L.L.).
359. Utilizarea peiorativului „jidan" indică atitudinea prea puţin binevoitoare a realizatorilor acestei sinteze informative faţă de evrei, identificaţi ca fiind purtătorii molimei bolşevice şi ai pernicioaselor idei stângiste.
360. Ungaria.
361. Vezi András Siklós, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State, 1918*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1988, pp. 18-19.

judeţelor „mai corespunzătoare raporturilor etnografice". Mai cere o colonizare a elementului maghiar prin ţinuturile naţionalităţilor în aşa condiţii, ca „şi populaţia locală să poată obţine pământ". Acestea sunt aşa numitele „drepturi naţionale", în schimbul cărora D-l Iaszi cere acum federalizarea României.

În anul 1915, pentru a scăpa de armată, se constitue corespondent de război al ziarului „Világ" şi, în corespondenţele sale, pledează pentru „Mitteleuropa", ca „zid de apărare al civilizaţiei contra puhoiului rusesc".

În octombrie 1918 [devine] ministru al naţionalităţilor în guvernul contelui Károlyi[362]. Membru al delegaţiei maghiare, care s-a prezentat generalului Franchet d'Esperey la Belgrad[363].

În 17 decembrie 1918 se prezintă la dânsul delegaţia secuilor din Ardeal (compusă din: contele Majláth, episcop romano-catolic de Alba-Iulia; baronul Szentkereszty, fost preşedinte al Curţii de Apel din Oradea, fost preşedinte al Tribunalului în procesul „Memorandului"; un preot armean cu numele Feher şi un anumit Biro Bálázs, avocat în Cluj) şi-l anunţă că vrea să proclame republica săcuiască. Iaszi dă afară delegaţia.

La începutul anului 1919 se retrage din guvern[364].

Combate intenţia contelui Károlyi de a încerca şantajarea statelor învingătoare prin ameninţarea cu bolşevismul.

După introducerea regimului bolşevic în Maghiaria, emigrează în Viena. Aci sub durata regimului bolşevic se menţine în pasivitate. Însă după venirea lui Horthy organizează contra acestuia o campanie europeană.

Prin noiembrie 1920 vine în România, unde face vizită la toţi bărbaţii politici de seamă (Iorga, Brătianu, Take Ionescu, I. Mihalache, Vaida, Maniu, etc.), dă intervievuri prin ziare („Luptătorul"), pretizând federalizarea României după sistemul elveţian[365], adică acordarea autonomiei politice teritoriale maghiarilor din România.

---

362. La 31 octombrie 1918, aşa-numita „revoluţie a crizantemelor" a adus la putere un guvern reprezentând Consiliul Naţional Maghiar, organism alcătuit din forţe „progresiste", necompromise prin colaborarea cu „Vechiul Regim", vinovat de participarea, alături de partea perdantă, la primul război mondial. Prim-ministru a fost numit contele Mihály Károlyi (1875-1955), personalitate ce părea a fi simpatizată de marile puteri învingătoare, datorită atitudinii sale din timpul războiului. Evoluţia evenimentelor nu a confirmat această speranţă a maghiarilor, Károlyi demisionând la 11 ianuarie 1919, pentru a deveni preşedinte al Republicii Ungare. Premier a fost numit Dénes Berinkey, noul guvern începându-şi activitatea la 18 ianuarie 1919; existenţa acestui cabinet a durat două luni de zile, până la instaurarea Republicii Sfaturilor din Ungaria, la 21 martie 1919, experiment care a funcţionat 133 de zile (până la 1 august 1919) şi a fost controlat de către bolşevicul Béla Kun. Cele nouă persoane descrise în această sinteză informativă au deţinut diverse funcţii în cadrul celor trei administraţii: Károlyi, Berinkey şi Kun.

363. Despre negocierile de la Belgrad, care au condus la semnarea convenţiei de armistiţiu din 13 noiembrie 1918, vezi Bogdan Krizman, *The Belgrad Armistice of 13 November 1918*, în „The Slavonic and East European Review", vol. XLVIII, nr. 110/1970, pp. 67-87.

364. Jászi nu a mai făcut parte din guvernul Berinkey (ianuarie-martie 1919); în momentul respectiv, în condiţiile unei restrângeri teritoriale drastice, statul maghiar aproape că nu mai avea minorităţi, deci nu se mai justifica existenţa unui ministru al naţionalităţilor.

365. Despre viziunea lui Oszkár Jászi privitoare la organizarea cantonală a Ungariei, vezi Zsolt K. Lengyel, *„Östliche Schweiz" und Siebenbürgen 1918/1919. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativvorstellungen zu großrumänischen Staatidee*, în „Siebenbürgische Semesterblätter", München, 6, 2/1992, pp. 111-113; Olga Zobel, *Ungarn Gesellschaft und Staat bei Oszkár Jászi*, în „Ungarn Jahrbuch", München, 3/1971, p. 170.

Atât el, cât şi anturajul lui se plânge că 1/ „Armata Română a creat regimul lui Horthy, pe care îl sprijineşte şi acum”[366], 2/ Dinastia Română, cu deosebire Regina, este principala protectoare a Habsburgilor[367], pentru a-i aduce pe tronul Maghiariei.

În martie 1921 pleacă prin Italia (unde se întâlneşte cu contele Károlyi şi cu preotul Hock János[368], intimul acestuia) în America, „pentru a face propagandă printre maghiarii de acolo şi a-i organiza contra lui Horthy”.

În Bucureşti (noiembrie 1919) şi-a exprimat intenţia de a se stabili în Ardeal „pentru a-i determina pe maghiari să abandoneze pasivitatea şi pentru a-i organiza la lupta politică”.

La finele anului 1920 scoate în Viena cartea „Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás” („Calvarul maghiar, Învierea maghiară”), în care explică atitudinea „politică” sub răsboiul mondial şi sub „revoluţia maghiară”, declară că acceptă Tratatul de la Trianon şi cere autonomia politică teritorială pentru maghiarii din Ardeal.

[f. 8]
Ad I., 1., b.,
Dr. Paul Szende[369].

Ovreo-mahiar, 45[370] ani, doctor în ştiinţe politice. Fost secretar general al instituţiunei „O.M.K.E.” („Országos Magyar Kereskedelmi Egylet” - „Reuniunea Comercială Regnicolară Maghiară”[371]), în fruntea căreia se găsea şi se găseşte şi astăzi marele financiar jidano-maghiar Sándor Pál. În 1914 mobilizat şi trimis pe frontul din Galiţia. La intervenţia lui Sándor Pál, demobilizat în septembrie 1914.

Francmason progresist (vezi Ad I., 1., a., aliniatul 2), sociolog şi publicist distins. Alături de Iaszi, fruntaş al „Partidului Radical Burghez”, înfiinţat în februarie 1914 (vezi Ad I., 1., a., aliniatul 4)[372].

Fost ministru de finanţe în guvernul contelui Károlyi (octombrie 1918 - febr. 1919)[373].

În martie 1919 emigrează cu Iaszi în Viena, unde se găseşte şi acuma. Desvoltă o mare activitate contra lui Horthy, însă în ce-i priveşte pe maghiarii din România, ţine şi D-l Szende (întocmai ca Horthy) ca ei să fie conduşi din afară de frontierele României.

Pledează din greu contra Armatei şi a Dinastiei Române pe tema lui Horthy şi a Habsburgilor (vezi Ad I., 1., a., pag. 2, aliniatul 6).

---

366. Falsitatea acuzaţiei că românii au contribuit la reinstaurarea unui regim „reacţionar” în Ungaria a fost demonstrată de Eva S. Balogh, în *Romanian and Allied Involvment in the Hungarian Coup d'Etat of 1919*, în „East European Quarterly”, vol. IX, nr. 3/1975, pp. 297-314.
367. Maria de *Edinburgh*, regina României, nu a avut, probabil, simpatii manifeste pentru Habsburgi.
368. Când Károlyi a devenit prim-ministru, Hock l-a înlocuit la conducerea Consiliului Naţional Maghiar.
369. Szende Pál (1879-1934).
370. În realitate, Szende avea doar 41 sau 42 de ani în acel moment.
371. Asociaţia Naţională Comercială Maghiară.
372. Szende era liderul aripii marxiste a Partidului Radical Burghez, spre deosebire de Jászi, care conducea facţiunea „socialiştilor liberi”, adică doar parţial marxişti (A. Siklós, *op.cit.*, p. 18).
373. Szende a fost subsecretar de stat în guvernul Károlyi (noiembrie-decembrie 1918) şi ministru de finanţe în guvernul Berinkey (ianuarie-martie 1919).

[f. 9-10]
Ad I., 2., c.,
Alexandru Garbai[374].

Maghiar de baştină. 45 ani[375], fost maistru zidar. Un autodidact foarte inteligent. Pe vremuri (sub guvernele Bánffy – Szell – Tisza), întemniţat de multe ori pe tema că făcea propagandă socialistă. Fost secretar general al centralei sindicatelor socialiste din Ungaria (în Budapesta). De vreo 20 ani membru în comitetul central executiv al Partidului Social-Democrat din Ungaria. Fără de a împărtăşi ideile comuniste: fost preşedinte al Republicii Sovietice Maghiare[376]. (Teroarea comuniştilor, care îşi luau rolul în serios, se desvolta şi asupra socialiştilor, pe care îi forţau să ocupe funcţii importante ale regimului sovietic). Deţinut de către autorităţile militare române (august 1919) în Budapesta. Negăsindu-i-se nici o vină, se propune punerea lui în libertate. Garbai protestează cu ultima disperare, de teama să nu fie pe urmă luat în primire de către maghiarii lui Horthy şi pretinde a fi ţinut arestat mai departe, sub paza armatei române. Fu deci ţinut internat (la „Hotel Ungaria" din Budapesta) până la evacuarea Budapestei, când fu escortat în Ardeal, unde i se designează a sta în oraşul Dej[377]. Guvernul din Budapesta trimite în Ardeal un agent să-l asasineze. Agentul maghiar este prins, dar şi Garbai este expediat în Ceho-Slovacia[378]. În scurt pleacă de aci la Viena, unde se găseşte şi în prezent şi unde duce o campanie de desfiinţare contra lui Horthy. (Vezi Revista săptămânală „Világosság" – „Lumina"), totdeodată însă şi contra Internaţionalei III-a, adică contra comunismului. În acest scop, în de acord cu guvernul Ceho-Slovac[379], trece mereu în Ceho-Slovacia, unde prin meetinguri[380], conferinţe, etc., combate din greu comunismul răspândit printre muncitorii din Ceho-Slovacia. (Cel puţin 80% din aceşti muncitori sunt bolşevici). În acest sens duce o luptă foarte grea, având în faţă nu numai pe agenţii Moscovei, ci şi pe agenţii provocatori ai guvernului din Budapesta.

Se oferă a face aceeaşi propagandă şi printre muncitorii maghiari din România, determinându-i a lua act de Tratatul de la Trianon şi a se organiza ca Partid Socialist în cadrele statului român.

Prin toate cercurile, chiar şi de duşmanii săi, D-l Garbai este recunoscut de un om pe cât de sincer, pe atât de corect şi cinstit.

[f. 11]
Ad I., 2., d.,
Sigismund Kunfi[381].

Jidan. Ca de 45 ani[382], fost profesor la liceul de stat din Timişoara. Dat afară de aci (pe la anul 1907) pentru propaganda socialistă ce o făcea[383], trece la Budapesta ca colaborator intern al

374. Sándor Garbai (1879-1947).
375. În realitate, vârsta era de 41-42 de ani.
376. Garbai a fost preşedintele Consiliului de conducere al Republicii Sfaturilor din Ungaria, funcţie care ar putea fi echivalată cu cea de prim-ministru. În fapt, toate deciziile importante erau adoptate de către B. Kun, care însă nu deţinea decât postul de comisar al poporului pentru afacerile externe.
377. O dovadă importantă că românii n-au fost chiar atât de brutali cu foştii inamici!
378. Cehoslovacia.
379. Cehoslovac.
380. Mitinguri.
381. Zsigmond Kunfi (1879-1929).
382. De fapt, vârsta era de 41-42 de ani.
383. Există şi opinia că Z. Kunfi şi-a dat demisia datorită vederilor sale antireligioase (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 10, Ierusalim, 1978, p. 1291).

ziarului „Népszava" („Glasul Poporului", organul oficios al Partidului Social-Democrat din Ungaria) şi ca membru în comitetul central executiv al partidului socialist[384]. Pe vremea războiului mondial unul din cei mai merituoşi propagandişti defetişti. Mare organizator al „revoluţiei" din octombrie 1918[385]. Comisar al poporului în guvernul lui Béla Kuhn[386]. Cum însă nu accepta întru toate „principiile" acestuia din urmă, în scurt părăseşte guvernul comunist, despărţindu-se în acelaşi timp şi de comunişti în mod definitiv. După dezastrul maghiarilor de la Tisa (iulie 1919) fuge în Ceho-Slovacia, pe urmă în Viena. Aci se uneşte cu adevăraţii socialişti de sub şefia lui Garbai şi scoate revista anti-horthystă şi anti-comunistă „Világosság" („Lumina"), al cărei director este şi în prezent. Între alte cele, în această revistă a dat (şi dă) în vileag multe documente diplomatice şi de tot soiul, prin care demască acţiunea de distrugere prin Ceho-Slovacia şi prin România a guvernului din Budapesta. Mai e colaborator intern şi la ziarul „Arbeiterzeitung" din Viena (organul Partidului Social-Democrat din Austria) unde conduce rubrica Maghiariei. Unul din marile merite ale D-lui Kunfi este demascarea individului Gutman Henric, pe care l-a dovedit că este în solda guvernului din Budapesta. Acest Gutman Henric este originar din oraşul Beregsas [?]. Tatăl său este fabricant de spirt, un mare capitalist. Totuşi fiul său, care fusese mai înainte rabiner, astăzi dă pe cel mai grozav comunist. Stă în Viena şi conduce acolo Biroul de Presă a guvernului bolşevic din Moscova, scoţând un oficios litografiat al acestuia în limbile : rusă, germană, franceză, şi plasând astfel în presa occidentală şi americană comunicatele bolşevice. Un om recunoscut ca eminamente răutăcios şi criminal. Dânsul (în acord cu guvernul din Budapesta) a organizat şi pus la cale greva generală din România (octombrie 1920).

[f. 12-13]
Ad I., 4., i.,
Jean Hiroşik[387].

Slovac maghiarizat, 36 ani, fost maistru. Autodidact şi foarte inteligent. Fost secretar general al sindicatului chelnerilor din Budapesta. Întotdeauna a făcut parte din elementele extreme ale Partidului Social-Democrat maghiar, opunându-se cu îndârjire compromisurilor de ori şi ce soi cu guvernele burgheze. Sub durata războiului a fost militar. Sosit acasă de pe frontul italian (oct. 1918), se pune în expectativă faţă de aşa numita „revoluţie", şi anume fiindcă nici rostul şi nici caracterul adevărat al acestei „revoluţii" nu se ştia încă[388]. (Din acest punct de vedere avea dreptate, fiindcă într-adevăr, în acel timp, muncitorii nu cunoşteau cu toţii tactica imperialiştilor maghiari ca, pentru menţinerea integrităţei teritoriale, să dea pe „republicanii democraţi", iar dacă aceasta n-ar prinde, să ameninţe cu bolşevismul). Când însă regimul bolşevic fu introdus, Dl. Hiroşik a intrat în guvernul lui Béla Kun, în calitate de comisar al Poştelor. În această funcţie a dovedit o excelentă forţă administrativă şi organizatorică, aşa că guvernul sovietic din Budapesta, după ce în urma ofensivei din iunie 1919 contra ceho-slovacilor o mare parte din Slovacia fu cucerită de maghiari, l-a trimis pe acest Hiroşik ca delegat plenipotenţiar (cu sediul în Kaşovia[389]) pentru organizarea şi administrarea

384. Vezi Ferenc Mucsi, Agnes Szabo, *Zsigmond Kunfi (1879-1929)*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, tomul XXX, nr. 1-2/1984, pp. 181-207.
385. Kunfi a făcut parte din guvernele Károlyi şi Berinkey (noiembrie 1918 - martie 1919).
386. Béla Kun.
387. János Hirossik.
388. Hirossik nu a stat chiar în „expectativă", câtă vreme el a participat, în 24 noiembrie 1918, la înfiinţarea Partidului Comunist din Ungaria, făcând parte chiar din prima conducere centrală a respectivului organism (A. Siklós, *op.cit.*, p. 130).
389. Košice.

teritoriului cucerit[390]. După ocuparea Budapestei de către români a stat aici ascuns până după plecarea armatei române, refugiindu-se mai târziu în Viena. Aici a primit apoi funcţia de „secretar general al grupării comuniştilor maghiari emigraţi în Austria". (Predecesorul său a fost un jidan cu numele Szántó Béla, care şi-a părăsit postul în urma acuzelor formulate de revista socialistă din Viena „Az Ember", că D-lui este în solda guvernului maghiar).

D. Hiroşik este un om corect, un comunist de convingere însă, aşa că propagă înainte comunismul în Jugo-slavia[391], Ceho-Slovacia şi România. Fireşte, mijloacele de propagandă se trimit de la Moscova (plus de la guvernul din Budapesta, care întreţine un mare număr de agenţi provocători de ai săi printre aceşti comunişti).

Dl. Hiroşik se plânge că autorităţile româneşti „persecută şi torturează din greu pe comunişti şi, ce e mai grozav, îi forţează să se facă spionii poliţiei române"[392]. Faţă de observaţia că agitatorii comunişti din România poartă şi căciula lui Horthy, deci pe adevăraţii comunişti îi priveşte dacă ţin să opereze împreună cu agenţii provocatori din Budapesta, d. Hiroşik cere acceptarea sistemului ceho-slovac în România şi anume: „să se permită în toate centrele româneşti funcţionarea mandatarilor[393] comunişti ai organizaţiei centrale din Viena, în scopul de a-i legitima pe adevăraţii comunişti înaintea autorităţilor române".

Este de menţionat că d. Hiroşik a devenit secretarul general al organizaţiei comuniştilor maghiari emigraţi, în urma unor acuze ale ziarului socialist „Az Ember" contra secretarului general de până atunci Szántó Béla. Despre acesta s-a susţinut şi se susţine că are legături cu guvernul din Budapesta, că deci este agentul provocator al aceluia, în consecinţă asta este explicaţia agitaţiunilor comuniste ce le face prin Ceho-Slovacia şi România. Comuniştii maghiari emigraţi au negat acest lucru, însă după informaţii confidenţiale situaţia lui Szántó Béla n-a putut fi clarificată în mod îndestulător. Totuşi, pentru a nu compromite „cauza comunistă", au ţinut să treacă sub tăcere scandalul, iar ca sancţiune au aplicat doar atât, că au predat funcţia de secretar general lui I. Hiroşik.

[f. 14]
Ad I., 3., h.,
Baronul Ludvig Hatvany[394].

Jidan, ca de 32 ani[395]. Francmason. Licenţiat în drept. Fiul marelui financiar şi moşier Baron Alex.[396] Hatvany-Deutsch. Voind a parveni repede în politică, se aliază în oct. 1918 cu „revoluţionarii"[397]. Fiindu-i incomod regimul lui Béla Kun, pleacă nesupărat în străinătate. Mai târziu se stabileşte la Viena, unde „combate" regimul lui Horthy (nu pentru că este imperialist, ci pentru că mai e şi antisemit în acelaşi timp), dând pe refugiatul maghiar. În

390. La începutul lunii iunie 1919, s-a proclamat la Košice o Republică sovietică slovacă, cu o durată de viaţă de aproximativ trei săptămâni (Josef Kalvoda, *The Czechoslovak-Hungarian Dispute*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, New York, 1982, p. 286).
391. Iugoslavia; denumirea oficială era Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor.
392. Ceea ce, probabil, nu era foarte departe de adevăr!
393. Reprezentanţilor.
394. Lájos Hatvany (1880-1961).
395. În realitate, vârsta era de 40-41 de ani.
396. Sándor.
397. Hatvany a făcut parte, în octombrie 1918, din Comitetul executiv al Consiliului Naţional Maghiar, ca reprezentant al presei; a fost şi el la Belgrad, unde s-a negociat semnarea convenţiei de armistiţiu la 13 noiembrie 1918.

ianuarie 1921 scoate cartea „Das verwundete Land", un pamflet de propagandă iredentistă maghiară sub firma democraţiei[398]. În februarie 1921 scoate tot în Viena, tot cu banii tătâne-său, ziarul „A Jövö" (vezi rubrica lui Garami şi a lui Lovászy). Ţine a răsturna regimul lui Horthy ca, în guvernul ce ar urma, să devină ministru[399].

Cartea sa „Das verwundete Land" este aspru criticată şi respinsă din cauza tendinţelor ei iredentiste de către revista „Világosság", organul grupării Garbai (Vezi rubrica lui Garbai şi a lui Kunfi).

[f. 15-16]
Ad I., 3., g.,
Martin Lovászy[400].

Maghiar, de origine germană. Ca de 52 ani[401]. Licenţiat în drept, publicist. Timp de vreun deceniu şi jumătate fost director al ziarului românofob „Magyarország". Fost deputat, ca făcând parte din gruparea contelui Batthany Tivadar[402], unul din cei mai redutabili duşmani ai românilor. Adevărat că această grupare susţinea în politica externă punctul de vedere al corifeului său de odinioară, Ugron Gábor, un nemeş secui din Ardeal. Acest punct de vedere însemna cultivarea de raporturi amicale cu Franţa, şi anume pe motivul că în Franţa vedea o mai mare garanţie pentru independenţa şi stabilitatea unei Ungarii imperialiste.

Sub durata războiului mondial D. Lovászy şi prietenii săi secundează pe contele Károlyi care, în primii ani ai războiului când se credea că va merge bine, susţinea cauza Puterilor Centrale[403] (călcându-şi prin asta cuvântul de onoare dat francezilor, care îl internaseră pe Károlyi la începutul războiului în Franţa; i-au dat însă drumul după ce numitul se obligase a veni acasă şi a face propagandă pentru Antantă), mai apoi se pune în expectativă, aşteptând încotro va înclina soarta războiului ca, în caz de se vor ivi zorile Antantei, să se proclame antantofil. Aceasta, fireşte, pentru a salva pe maghiari de consecinţele războiului şi, mai cu seamă, pentru a salva integritatea teritorială a Ungariei. De fapt, pe la începutul lunei octombrie 1918, d-lor[404] însceneazǎ sub conducerea contelui Károlyi în Parlamentul din Budapesta o „manifestaţie", declarându-se „partizani" ai Antantei.

După căderea Habsburgilor, D. Lovászy intră în guvernul contelui Károlyi[405]. În martie 1919 pleacă împreună cu acesta din Ungaria, iar după venirea lui Horthy la putere se duce la Fünfkirchen (Cinci Biserici, pe mãghiereşte: Pécs), unde împreună cu fostul ministru de război Linder şi cu alţi refugiaţi maghiari organizează rezistenţa judeţului Baranya contra lui Horthy şi proclamă „Republica Baranya". Când i s-a dat a înţelege de către delegaţii Antantei

398. Mulţi evrei maghiari s-au raliat cauzei naţionalismului unguresc, fiind uneori mai vehemenţi decât maghiarii neaoşi. Hatvany a devenit ulterior cunoscut ca scriitor şi critic literar.

399. Până la urmă, Hatvany s-a întors la Budapesta, s-a predat autorităţilor, a fost judecat şi condamnat, însă a fost eliberat după o scurtă detenţie; a plecat din nou din Ungaria în 1938, dar a revenit în 1947. Era un „asimilaţionist" convins (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 7, Ierusalim, 1978, p. 1474).

400. Márton Lovászy (1864-1927).

401. Vârsta reală era de 57-58 de ani.

402. Tivadar Batthyány.

403. Vezi A. Siklós, *op.cit.*, p. 16.

404. Dumnealor.

405. Lovászy, ministru al educaţiei, a fost cel care a determinat căderea guvernului Károlyi, la 11 ianuarie 1919 (vezi Peter Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin, The Hungarian Revolution of 1918-1919 and the Big Three*, East European Quarterly, Boulder, distribuită de Columbia University Press, New York, 1976, pp. 93-94).

că judeţul Baranya[406] are să fie în scurt [timp] evacuat de către sârbi şi redat Maghiariei, dl. Lovászy pleacă la Viena ca director politic al ziarului „A Jövö" (vezi rubrica lui Garami), alături de Ernest Garami şi baronul Hatvany-Deutsch junior.

[f. 17-18]
Ad I., 3., f.,
Ernest Garami[407].

Maghiar, de origine germană. Ca de 45 ani. Fost meseriaş. Autodidact inteligent. Publicist de seamă. Timp de vreun deceniu şi jumătate director al ziarului „Népszava" („Glasul Poporului", organul oficios al Partidului Social-Democrat din Ungaria)[408], şi membru în comitetul central executiv al partidului Social Democrat din Ungaria. Fost secretar general al centralei sindicatelor muncitoreşti din Ungaria (cu sediul în Budapesta). A reprezentat întotdeauna un curent cu tendinţe naţionaliste maghiare în organizaţia socialistă din Ungaria. Pe la 1908, când muncitori români, slovaci, etc., au cerut înfiinţarea de sindicate româneşti, slovăceşti, etc., alături de cele ungureşti, Garami s-a opus şi a zădărnicit această justă dorinţă, menţinând - sub raportul naţionalist - organizaţia unitară cu caracter maghiar. A dat întotdeauna pe „diplomatul", ceea ce în limbajul socialist însemna: oportunistul. Astfel, când cu izbucnirea războiului mondial, în de acord cu Scheideman şi tovarăşii germani ai acestuia (care se înţeleseseră cu guvernul german) şi D-l Garami s-a înţeles cu contele Tisza, dându-şi aprobarea pentru dezlănţuirea războiului. Aşa numitul „protest", pe care l-a publicat Dl. Garami despre declanşarea războiului în ziarul „Népszava", a fost mult mai deplorabil - sub raportul combaterii războiului - decât chiar manifestul de acest soi al socialiştilor germani. A fost egal cu zero. Sub durata războiului D-l Garami a avut aceaşi atitudine hibridă, iar după ocuparea Olteniei şi a Munteniei l-a luat în primire pe „socialistul" Cristescu şi pe tovarăşii acestuia din Bucureşti, instruindu-i cum să pledeze pentru Puterile Centrale. (Participarea lui Cristescu la Congresul dela Stockholm alături de Scheideman în 1917. Declaraţiile criminale ale lui Cristescu prin Suedia, Germania, Austria şi Ungaria în favoarea Puterilor Centrale şi contra României, făcute cu acest prilej).

În 1918 (oct.) D-l Garami intră în guvernul contelui Károlyi ca ministru de comerţ, în care calitate cultivă pe faţă interesele capitaliştilor jidani faţă cu pretenţiile - în cea mai mare parte juste - muncitorilor[409]. Venind Béla Kun la putere, primeşte de la acesta o misiune în Elveţia şi, de cheltuială, 700 (şapte sute) lire sterline. Pe drum însă îşi dă seama de rostul acestei misiuni, face un „împrumut" personal la baronul Hatvany Deutsch, iar banii lui Béla Kun îi consemnă[410] la o bancă din Zürich. Sub ocupaţia română se înapoiază la Budapesta, colindă în dreapta în stânga pentru a deveni şef de guvern, cum însă - ca oricare maghiar imperialist - nu voia să ştie de condiţiile româneşti, mai cu seamă în ce priveşte frontiera, planul său de a forma guvern a rămas baltă[411].

406. Vezi Mária Ormos, *From Padua to the Trianon*, Social Science Monographs; Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, distribuită de Columbia University Press, Boulder, 1990, p. 315.
407. Ernö Garami (1876-1935).
408. Vezi P. Pastor, *op.cit.*, p. 13.
409. Garami a fost ministru al comerţului şi în cabinetul Berinkey, în perioada ianuarie-martie 1919 (vezi *ibidem*, nota 75, p. 166).
410. Depune.
411. Este drept că românii ar fi agreat un guvern social-democrat moderat, însă conjunctura internaţională nu le-a permis transpunerea în realitate a unui asemenea deziderat (vezi A.M.A.E., *Fond 7/1914*, E2, partea I, vol. 151, f. 92).

Cu terminarea ocupaţiei române a plecat şi dânsul din nou în străinătate, stabilindu-se mai pe urmă în Viena. Aici prietenii săi capitalişti din Budapesta (Hatvany-Deutsch, etc.), ale căror interese le-a ocrotit ca ministru şi care voiau să-l aducă acum la putere, l-au angajat director al ziarului „A Jövö" („Viitorul"), alături de Martin[412] Lovászy şi baronul Hatvany--Deutsch junior. (Ziarul a apărut în Viena pe la începutul lunii martie, 1921). Acest organ ar avea pretenţia că este socialist, că acceptă Tratatul dela Trianon, că vrea raporturi „normale" cu România, cere însă convenţii comerciale „convenabile", „respectarea dreptului minorităţilor", latitudine pentru corifeii de până acum ai muncitorilor de prin Ungaria de a organiza şi a conduce şi în viitor muncitorimea din Ardeal etc.

[f. 19]
Ad I., 2., e.,
Wilhelm Böhm[413].

Jidan, ca de 45[414], fost calfă de comersant. Autodidact. Recunoscut de un mare organizator. Fost ministru de război[415] în guvernul lui Károlyi (oct. 1918 – mart. 1919). După desfiinţarea armatei austro-ungare la Piave, a organizat aşa numita „armată a Republicii Maghiare". După căderea lui Béla Kun, emigrează în Austria[416], unde se întovărăşeşte cu Al. Garbai şi cu Sigm. Kunfi. (Vezi rubrica acestora).

[f. 20-21]
Ad II., 4.,

Personalul Legaţiei Maghiare din Viena, indivizi ce petrec în Viena sub diferite pretexte (ca negustori, pensionari, etc.). Sunt însă un considerabil număr de români (peste 100) ce fac acest serviciu eminamente ca spioni. Aceştia sunt: câţiva transilvăneni în serviciul maghiar încă pe timpul regimului maghiar, restul români din Vechiul Regat, fugiţi de aici din diferite motive explicabile (dezertori din armată, etc.). Cu toţii formează aşa numita „brigadă valahă" de sub conducerea unui anumit Romulus Popescu, care a făcut multe ravagii în România, chiar înainte de războiul mondial, dar mai cu seamă s-a distins pe timpul ocupaţiei germano-austro-maghiare (de pildă internările şi exportările[417] s-au făcut conform indicaţiilor lui, cum a fost şi cazul primarului Petrescu, al D-lui Ministru Antonescu, etc., de asemenea şicanele, torturile şi schingiuirile, cum a fost cazul lui I. Procopiu, care de asemenea a fost victima acestui R. Popescu).

În general este de se constata că toţi emigranţii maghiari din Viena, înţeleg toate grupurile lor despre care am vorbit, ţin a se sprijini pe maghiarii din Ceho-Slovacia şi România, mai

412. Márton.
413. Vilmos Böhm (1880-1948).
414. De fapt, vârsta era de 41-42 de ani.
415. Böhm a fost ministru al apărării doar în cabinetul Berinkey (ianuarie-martie 1919), fiind ulterior comisar al poporului pentru apărare în guvernul bolşevic. Căzut în dizgraţie după înfrângerile suferite în faţa românilor în a doua jumătate a lunii aprilie 1919, Böhm a fost înlăturat de la conducere.
416. Böhm nu putea „emigra" în Austria, câtă vreme el era, din iulie 1919, ambasador la Viena. A încercat să negocieze cu reprezentanţii Aliaţi la Viena înlăturarea lui Kun, însă repeziciunea cu care românii au ocupat Budapesta a blocat concretizarea respectivelor discuţii (vezi *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, vol. VII, Washington, 1946, pp. 254-256, 304-308, 480-481).
417. Expulzările.

mult, a-i conduce în activitatea lor culturală, economică şi politică. Ori, dacă o conducere a maghiarilor noştri de către cei de la Budapesta este inadmisibilă, în principiu este tot aşa de inadmisibilă o conducere de la Viena, sau ori şi de unde din străinătate şi de către elemente care nu cultivă interese identice sau măcar paralele cu ale statului român. Doar că – sub raportul oportunităţii momentane – s-ar putea primi oferta lui Garbai[418] şi a oamenilor săi de încredere, cari sunt constataţi ca oameni cinstiţi, ca, prin propaganda lor la faţa locului, să-i determine pe muncitorii maghiari din Ardeal a se lepăda de comunişti şi de agenţii iredentişti ai guvernului din Budapesta şi a se organiza într-un partid cu adevărat socialist, patriotic român. Aceasta, fireşte, sub controlul pe cât de temeinic, pe atât de cu bună credinţă, lipsit de şicane inutile al organelor administrative şi militare româneşti.

Sub raportul aceleiaşi consideraţii se va proceda şi cu organele de publicitate ale emigranţilor maghiari, permiţându-li-se sau refuzându-li-se intrarea în România.

[f. 22-23]
Ad II., 5.,

Elemente ca cele de la Ad II., 4., plus peste 200 ofiţeri maghiari domiciliaţi în edificiul „Magyar Ház" („Casa Maghierească"). De asemenea aşa-numita „Comisie de lichidare maghiară", cu sediul în „Heumarktkaserne", este compusă exclusiv din ofiţeri maghiari, al căror rost adevărat este spionajul.

Este de remarcat faptul că agenţii maghiari fac o adevărată poliţie în Viena şi prin Austria (aceasta, bine înţelegând[419], cu binevoitorul asentiment al poliţiei austriece şi vieneze), executând control şi urmăriri în toată regula, cu personal imens, mai cu seamă asupra persoanelor din România, notate în aşa-numita „carte neagră" a lor.

[f. 24-25]
Organele de publicitate ale emigranţilor maghiari din Viena

1) „Bécsi Magyar Újság" („Gazeta Maghiară din Viena").

Organ cotidian. A început sbiciuind[420] din greu regimul lui Horthy. Devenind neplăcut din cale afară pentru guvernul maghiar, acesta s-a hotărât să-l cumpere, ceea ce i-a fost şi reuşit (luna iulie 1920). Dacă însă acordul complet a reuşit cu proprietarul ziarului (ceva Iollesch Sándor) [?] şi chiar cu vreo doi membri ai redacţiei (unul din aceştia este scriitorul Gábor Andor, fost redactor la româno-fagul[421] ziar de scandal „A Nap" din Budapesta), în schimb n-a reuşit de loc cu restul personalului de redacţie, care a refuzat să scrie în sensul impus de către ministrul Maghiariei la Viena. Aşa că, astăzi ziarul – afirmative – este din nou în mod sincer un organ anti-horthyst.

2) „A Jövö" („Viitorul").

Ziarul cotidian al grupărei socialisto-burgheză a emigranţilor maghiari din Viena. (Vezi rubrica lui Garami, Lovászy şi a br. Ludwig Hatvany-Deutsch). A apărut în luna februarie 1921. Director: Ernest Garami, Martin Lovászy şi br. Hatvany-Deutsch Ludwig.

418. Sugestia autorului sintezei era îndrăzneaţă, însă presupunea acceptarea unui risc destul de mare, ştiut fiind faptul că Garbai, deşi socialist, făcuse parte, în toamna lui 1918, dintre membrii fondatori ai „Ligii pentru menţinerea integrităţii teritoriale a Ungariei", un organism al cărui slogan era „Nu, nu, niciodată!" (Zs.L. Nagy, *op.cit.*, pp. 265-266).
419. Bineînţeles.
420. Şfichiuind.
421. Românofobul.

3) „Világossag" („Lumina")[422], revistă săptămânală a grupării adevăraţilor socialişti maghiari, emigraţi în Viena. (Vezi rubrica lui Garbai şi a lui Kunfi). Director: Sigmund Kunfi.

4) „Az Ember" („Omul"). Revistă săptămânală. De fapt, este continuarea revistei defetiste cu acelaşi nume, ce apărea în Budapesta pe vremea războiului mondial. Sub regimul lui Béla Kun a fost oprită. Directorul şi proprietarul ei, publicistul Francisc Gondor, refugiindu-se dinaintea lui Horthy la Viena, a scos-o din nou aici (nr. 1 a apărut la 13 nov. 1919) şi o scoate regulat şi acum. Se poate spune că este organul de publicitate care i-a dat şi îi dă cele mai sângeroase lovituri actualului regim din Maghiaria prin numeroasele sale desvăluiri despre barbariile din Maghiaria şi despre maşinaţiunile guvernului maghiar contra Ceho-Slovaciei şi a României.

Din această cauză s-a şi dat ordin de la Budapesta ca directorul ziarului, Gondor Ferenc, să fie asasinat. Nişte ofiţeri maghiari au fost şi l-au prins pe d. Gondor (toamna anului 1920) şi voiau să fugă cu dânsul (erau cu automobilul) pe teritoriul maghiar. Acesta însă a reuşit a scăpa de ei (era noaptea târziu) chiar când ajunsese la marginea unui suburbiu al Vienei[423].

5) „A Proletar" („Proletarul"). Organul comuniştilor maghiari. Este susţinut cu bani de la Moscova. În timpul din urmă, gazeta „Az Ember" a dovedit, că anumiţi redactori (Gábor Ferenc, etc.) de ai ziarului „Bécsi Magyar Újság" scriu articole în „A Proletar". Aceşti redactori au fost la timpul lor complici în afacerea cu vânzarea ziarului „B.M.U." guvernului din Budapesta. Deci încă o dovadă că guvernul maghiar lucrează cu comuniştii şi viceversa.

III.5. Studiu de caz: incidentele din ianuarie 1923 de la graniţa româno-maghiară

Revizionismul maghiar a părut la un moment dat, în ianuarie 1923, să-şi piardă caracterul de periculozitate latentă şi să se transforme într-o acţiune frontală, de ameninţare directă împotriva integrităţii teritoriale româneşti. A existat un plan conceput în Ungaria, cu consimţământul şi susţinerea autorităţilor de la Budapesta, menit a realiza nişte infiltrări în Transilvania cu scopul de a declanşa o revoltă împotriva românilor, ceea ce ar fi putut conduce la urmări neplăcute pentru stabilitatea României Mari.

În istoriografia română există puţine referiri la evenimentele din ianuarie 1923. Una dintre acestea se găseşte în monumentala lucrare, cu aspect de operă de colectiv, dar semnată doar de Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*. Ne permitem să cităm în întregime textul respectiv: „La începutul anului 1923 au avut loc manevre ale trupelor ungare în unele zone ale frontierei cu România. Imediat, trimişii României în Franţa, Anglia şi Italia (Victor Antonescu, Nicolae Titulescu şi Alexandru Emanoil Lahovary) au informat guvernele respective asupra acestor aspecte. Demersurile României au determinat marile puteri să adreseze guvernului ungar, prin ambasadorul Italiei la Budapesta, o notă de protest prin care cerea [*sic !* – L.L.] încetarea manevrelor

---

422. Alte informaţii despre acest ziar pot fi găsite în János Jamnitz, *Les Activités journalistiques de Zoltán Rónai après 1919*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, tomul XXXI, nr. 3-4/1985, pp. 373-408.
423. Unei suburbii a Vienei.

militare la frontierele cu vecinii. Totodată, ele au creat o comisie militară[424] compusă din reprezentanţi ai Angliei, Franţei şi Italiei care să ancheteze asupra situaţiei semnalate"[425]. Această informaţie a fost preluată din ziarele *Viitorul* şi *L'Indépendance Roumaine* din 16 ianuarie 1923. Nu se precizează în nici un fel finalitatea evenimentelor respective.

Şi Viorica Moisuc aminteşte de un moment de tensiune în relaţiile româno-maghiare spre sfârşitul anului 1922: „În toamna şi iarna anului 1922 au fost masate trupe la frontierele [Ungariei] cu România şi Cehoslovacia, au fost provocate numeroase incidente de frontieră, concomitent cu organizarea, după 10 decembrie, a unei serii de manifestaţii şi reuniuni publice în localităţi situate de-a lungul frontierei cu România; în cadrul acestor manifestaţii au fost adoptate moţiuni în care se cerea anularea tratatului de pace de la Trianon şi refacerea «Marii Ungarii»"[426]. Autoarea concluzionează că amploarea acţiunilor maghiare a determinat trimiterea către autorităţile ungare a unei note comune de protest, anglo-franco-italiană, precum şi a unei note verbale din partea statelor din Mica Înţelegere[427].

Să vedem ce se ascunde în spatele acestor fraze[428]. Informaţii despre acţiunile autorităţilor maghiare de încălcare a unora dintre clauzele militare ale Tratatului de la Trianon ajunseseră la Bucureşti de-a lungul întregii toamne a anului 1922[429]. Însă, de la mijlocul lunii decembrie a anului 1922, mesajele şi rapoartele reprezentantului României la Budapesta, Traian Stârcea, încep a avea un caracter dramatic, indicând îngrijorarea crescândă a autorului lor. Spre exemplu, într-o telegramă trimisă Ministerului Afacerilor Străine la 13 decembrie 1922, Stârcea oferă informaţii despre o mare adunare care se desfăşurase la 10 decembrie, la Békéscsaba, unde 10.000 de refugiaţi maghiari din Transilvania, din comunele de lângă frontieră, protestaseră împotriva Tratatului de la Trianon şi a presupuselor atrocităţi comise de către români. Principala cerere cuprinsă în moţiunea pe care o adoptaseră participanţii la reuniunea respectivă viza „organizarea unui plebiscit în teritoriile ocupate temporar de români, în caz contrar fiind necesar apelul la arme"[430]. Ministrul român la Budapesta sublinia faptul că autorităţile maghiare nu numai că au aprobat reuniunea, dar au şi participat la această manifestare „în spirit de ură şi revanşă". De asemenea, presa maghiară a prezentat evenimentul prin articole de o violenţă extremă la adresa ţării noastre.

Informaţii îngrijorătoare despre situaţia din Ungaria, din vecinătatea graniţei cu România, soseau la Ministerul Afacerilor Străine şi din partea Ministerului de Interne, Direcţiunea Poliţiei şi Siguranţei Generale. Spre exemplu, o adresă din 31 decembrie

---

424. În realitate, nu a fost înfiinţată o nouă comisie care să cerceteze respectivele evenimente, ci era vorba doar de Comisia Militară Interaliată de Control, statuată prin Tratatul de la Trianon.
425. M. Muşat, I. Ardeleanu, *op.cit.*, p. 1030.
426. Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României...*, p. 152.
427. *Ibidem*, p. 153.
428. Şi un istoric sârb aminteşte faptul că „în primele luni ale anului 1923, Ungaria lui Horthy a provocat câteva incidente frontaliere cu toate statele membre ale Micii Înţelegeri" (Milan Vanku, *La Lutte de la Petite Entente contre le révisionisme et le revanchisme, 1920-1938*, în „Revue des études sud-est européennes", XIV, 3/1976, p. 426).
429. Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Probleme militare, 1921-1925, vol. 55, f. 75-76, 81-82, 98-103.
430. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 1.

1922 menţiona ce cântau soldaţii armatei ungare încartiruiţi la Debrecen atunci când mergeau la instrucţie şi traversau oraşul[431] : „În ograda mamei mele jalea e adâncă,/ În ograda mamei mele soldaţi valahi umblă./ Nu mai plânge mamă dragă, jalea-ţi va dispărea/ Când în ogrăjioara-ţi mică, soldaţi secui vor umbla.// Tâlharului, mizerabilului şi câinelui de moţ/ Îi vom smulge părul unsuros,/ Bătu-l-ar Dumnezeul maghiarilor/ Pe blestematul de valah"[432].

La 26 decembrie 1922, Stârcea revine cu o nouă telegramă, în care prezintă informaţii primite de la un informator de încredere, plătit de Legaţia română de la Budapesta. Este vorba despre un plan semioficial ungar de pregătire a unei revolte a maghiarilor din România şi Cehoslovacia. În Ungaria de Est şi de Nord se adunau sute de „insurgenţi" cărora li se puneau la dispoziţie arme şi care trebuiau ca în luna ianuarie să organizeze incursiuni peste graniţe (în zonele Arad, Oradea Mare, Satu Mare şi Careii Mari din România, precum şi în direcţia Kassa – Cehoslovacia) şi să declanşeze revolte în Transilvania şi Slovacia. Aceste informaţii au fost comunicate imediat miniştrilor de război şi de interne, pentru a adopta măsurile corespunzătoare, precum şi ambasadorului cehoslovac în România, Veverka[433].

La 30 decembrie Traian Stârcea transmite de la Budapesta un mesaj disperat, prin care comunică M.A.S. că o anchetă întreprinsă de către secretarul de legaţie Gh. Davidescu, pentru a elucida cauzele întârzierilor foarte mari ale telegramelor Legaţiei trimise la Bucureşti, ajunsese la concluzia că maghiarii sunt responsabili de acest lucru şi, mai important, că ei cunoşteau „cel puţin o parte a cifrului nostru". Mesajul a stârnit panică la Bucureşti, experţii ministerului lucrând, în perioada 30 decembrie 1922 – 3 ianuarie 1923, zi şi noapte, pentru a înlocui cifrul[434].

La 2 ianuarie 1923 o telegramă venită de la ambasada noastră din Berlin confirma informaţiile lui Stârcea : „sub făgăduiala unei recompense ce i s-ar acorda din partea guvernului român, în cazul când cele afirmate s-ar dovedi exacte, un fost ofiţer german, reîntors de două zile din Ungaria, a ţinut să facă următoarele destăinuiri asupra unui atac pe care guvernul de la Budapesta l-ar plănui împotriva României : în noaptea de 20/21 ianuarie 1923, o ceată 600-700 de oameni [...] va trece graniţa românească în pâlcuri mici şi se vor reuni la 2 km. de graniţă [...], unde vor găsi armele şi muniţiile necesare, adunate de pe acum. De aici, ceata se va îndrepta spre Arad, cu intenţia de a surprinde garnizoana nepregătită, a o masacra, a distruge firele telegrafice şi a pune stăpânire pe localurile administrative. Acesta ar fi semnalul unei răscoale generale împotriva românilor, la care ar participa peste 150.000 de maghiari, care toţi ar poseda arme ascunse. [...] Mişcarea, pusă la cale acum două luni, cu prilejul unei vizite pe care amiralul Horthy a făcut-o la moşia contelui Esterhazy, este pregătită la noi de un oarecare László, fost farmacist, originar din Transilvania, expulzat din ţară, actualmente [aflat clandestin] la Arad, cu paşaport fals sau fără paşaport. [...] Complicii săi ar fi un anume Barday, chimist, şi un impegat C.F.R. al cărui nume nu este cunoscut informatorului"[435].

---

431. Idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 283.
432. *Ibidem*, f. 284.
433. Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 2-4.
434. *Ibidem*, f. 11.
435. *Ibidem*, f. 12.

Lucrurile începeau să se lege. Autorităţile române au intrat în alertă maximă. Este vorba despre Ministerul de Război, cel de Interne (în special Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Statului) şi Ministerul Afacerilor Străine. Rapoarte ale Siguranţei din 10 ianuarie 1923 ofereau informaţii despre reuniuni secrete de pe teritoriul maghiar ale unor ofiţeri superiori, unde s-ar fi hotărât un atac în direcţia Oradea Mare[436]. De asemenea, Inspectoratul General de Siguranţă al Dobrogei comunica faptul că Marele Stat Major al armatei bulgare a dat ordin confidenţial către grăniceri să sape tranşee în faţa fiecărui pichet. În plus, efectivul trupelor din garnizoana Rusciuk se dublase, ajungând la 40.000 de soldaţi, iar în prima decadă a lunii ianuarie s-au observat mari mişcări de trupe în timpul nopţii spre graniţa Dobrogei, în direcţia Rasgrad şi Chemanlar[437]. Astfel de temeri privitoare la o eventuală acţiune comună a inamicilor României nu reprezentau o noutate. De-a lungul întregii perioade interbelice autorităţile româneşti s-au temut de pericolul unei acţiuni concertate a vecinilor revizionişti[438], iar ceea ce s-a întâmplat în 1940 a confirmat aceste temeri[439].

Pentru a se contura o atitudine comună în privinţa Ungariei, diplomaţia românească a făcut apel la statele Micii Înţelegeri[440]. Constantin Hiott, reprezentantul nostru la Praga, s-a întâlnit cu Edvard Beneš, ministrul de externe cehoslovac, convenind cu acesta să se efectueze imediat mişcări de trupe la graniţele cu Ungaria ale celor două ţări, să se acţioneze prin reprezentanţii Micii Antante la Budapesta pentru atragerea atenţiei guvernului maghiar asupra consecinţelor acţiunilor sale, să se avertizeze Puterile Aliate şi să se abordeze în mod similar, împreună cu Iugoslavia şi Grecia, şi chestiunea bulgară[441].

Th.G. Emandi, reprezentantul român la Belgrad, a încercat să ralieze şi guvernul Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor într-o asemenea abordare tranşantă, însă acţiunea a fost primită oarecum fără entuziasm, Ministerul de Externe din această ţară dorind calmarea spiritelor, declarându-se satisfăcut de negaţiile guvernului maghiar şi sugerând că nu este bine să se lase impresia că Mica Înţelegere are o atitudine „provocatoare”[442].

Exista, de altfel, o anumită continuitate de abordare a statului iugoslav în privinţa Ungariei. Încă din 1919, în perioada în care la Budapesta se instalase la putere coaliţia bolşevico-social-democrată dominată de Béla Kun, planurile de intervenţie Aliată împotriva penetrării comuniste în centrul Europei fuseseră primite cu evidentă răceală la

436. *Ibidem*, f. 30.
437. *Ibidem*, f. 31.
438. Vezi, spre exemplu, informaţiile obţinute de Traian Stârcea din surse iugoslave şi trimise la Bucureşti în 6 februarie 1923, informaţii referitoare la nişte discuţii desfăşurate la Berlin între delegaţi bulgari, unguri şi sovietici (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 296; vezi şi *1920. Un act de justiţie, Documente*, editat de Corneliu Mihail Lungu şi Ioana Grigorie, Editura Elion, Bucureşti, 2001, pp. 401-403).
439. Faptul că teama românească din 1922-1923 nu era nejustificată avea să fie confirmat prin planul din 1924 al Cominternului de subminare a României, acolo specificându-se că una dintre regiunile unde urmau să se desfăşoare acţiuni antistatale era Banatul şi Crişana: „Centrul operativ se sprijină pe iredentiştii unguri, dându-şi consimţământul lor la un atac comun, dar urmărind numai interesele lor naţionale” (M. Muşat, I. Ardeleanu, *op.cit.*, p. 782).
440. „Universul”, XLI, nr. 11/15 ianuarie 1923.
441. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 32.
442. *Ibidem*, f. 61.

Belgrad[443]. Şi după eliminarea focarului bolşevic din Ungaria, relaţiile dintre statul iugoslav şi cel maghiar n-au fost foarte tensionate, mulţi dintre liderii unguri considerând că Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor era singurul vecin faţă de care se putea realiza o apropiere[444]. Pe de altă parte, dintre toate statele din jurul Ungariei, cel iugoslav părea cel mai puţin stabil: disensiunile dintre sârbii ortodocşi şi croaţii catolici trebuiau, în concepţia conducătorilor maghiari, speculate. În plus, singura componentă a Micii Înţelegeri împotriva căreia Ungaria putea spera să obţină sprijinul unei mari puteri (Italia) era Iugoslavia. Acestea ar putea fi motivaţiile pentru care statul slavilor de sud a fost uneori mai reţinut decât România sau Cehoslovacia în privinţa unei atitudini aspre faţă de Ungaria, însă aceste reţineri nu s-au transformat niciodată într-o apropiere reală între cele două ţări.

Revenind la incidentele din ianuarie 1923, trebuie spus că, între timp, în noaptea de 8/9 ianuarie, cu 12 zile mai devreme de data cunoscută de autorităţile române, în preajma orelor 24, trei grupuri mici, a câte 5-8 oameni, au încercat să forţeze graniţa română în direcţiile Oradea Mare, Chişinău Criş şi Arad. Grănicerii români erau pregătiţi şi au reacţionat prin deschiderea focului. Li s-a răspuns în acelaşi fel, schimburile de focuri durând doar câteva minute, după care atacatorii s-au retras, nici una dintre părţi nesuferind pierderi[445]. Incidente asemănătoare s-au produs şi în seara zilei de 10 ianuarie[446].

Acestea au fost, practic, singurele rezultate ale planului conceput pe teritoriul maghiar[447]. În rest, se poate aminti doar accentuarea fenomenului de propagandă antiromânească printre maghiarii din Transilvania şi răspândirea de zvonuri cum că Ungaria va porni un război de reîntregire dacă nu va reuşi să obţină desfăşurarea unui plebiscit[448]. În această activitate de propagandă iredentistă, un rol important – o ştim dintr-un raport al prefectului de Bihor, Petre Pârvulescu – a deţinut Episcopia romano-catolică din Oradea Mare, ai cărei conducători beneficiau de paşapoarte diplomatice permanente eliberate de Ministerul Afacerilor Străine, ceea ce le facilita „naveta permanentă între Gyula şi Oradea Mare". Prefectul de Bihor îşi încheia raportul astfel: „Chiar episcopul unit Frenţiu răspândeşte ideea că noi suntem agresivi, iar ungurii nu fac decât să se apere. Vă asigur, d-le ministru al afacerilor străine, că vom veghea aici la graniţă şi ne vom face întreaga datorie"[449].

Traian Stârcea, ministrul României la Budapesta, a adresat guvernului maghiar un protest comun, împreună cu ambasadorii iugoslav şi cehoslovac, la 13 ianuarie, pentru incidentele de la graniţă[450]. Cei trei reprezentanţi în capitala Ungariei ai ţărilor din Mica Înţelegere au transmis acasă opinia lor referitoare la faptul că „deocamdată guvernele

443. M. Ormos, *op.cit.*, pp. 219, 222, 232, 322.
444. M. Ádám, *op.cit.*, pp. 233-234.
445. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 46.
446. *Ibidem*, f. 211-212.
447. Alexandru Marghiloman ironiza în jurnalul său reacţia românească faţă de incidentele respective: „Am găsit din nou mijlocul să ne acoperim de ridicol. S-a imaginat să se facă o diversiune, pretextând incursiuni ungureşti peste graniţă. Nu erau acte de brigandaj, ci trupe regulate ungare; ungurii masau trupe; s-a proclamat starea de asediu la Oradea Mare; s-au chemat rezerviştii, în fine toată reclama necesară, dar nu ne-au atacat" (*Note politice*, vol. III, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995, p. 422).
448. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 54-55, 57.
449. *Ibidem*, f. 97.
450. Vezi „Universul", an XLI, nr. 11/15 ianuarie 1923.

noastre să se folosească de materialul [pe care îl] punem la dispoziţie pentru a face o propagandă serioasă în străinătate, arătându-se opiniei mondiale şi în special Marilor Puteri aliate chiar cu textele discursurilor şi descrierilor manifestaţiunilor apărute în presa maghiară, cum că Ungaria este o ţară în care spiritele sunt ţinute într-o necontenită agitaţie în vederea războiului de revanşă, anihilând deci prin acest mijloc toate declaraţiunile ce guvernul maghiar nu lipseşte de a le face pentru a dovedi că Ungaria este o victimă a maşinaţiunilor Micii Antante"[451].

Traian Stârcea trimitea la Bucureşti, în 20 ianuarie 1923, o telegramă, lungă de câteva pagini, în care solicita o acţiune hotărâtă din partea Ministerului Afacerilor Străine, pentru demonstrarea atitudinii de rea-credinţă din partea maghiarilor. În acest sens, el transmitea la Bucureşti un colaj format din tăieturi din ziarele oficioase maghiare şi promitea că va trimite şi o lucrare despre societăţile iredentiste din Ungaria[452]. De asemenea, ataşatul militar al României la Budapesta, colonelul Motaş, completa telegrama lui Stârcea cu un referat în care demonstra, bazându-se pe constatări oficiale extrase din unele rapoarte ale Comisiei Militare Interaliate de Control, că Ungaria nu respecta anumite clauze militare din Tratatul de la Trianon : art. 103 (suprimarea serviciului militar obligatoriu), 106 (interzicerea oricărei măsuri de pregătire a mobilizării), 112 (interzicerea ca aşezămintele de învăţământ şi societăţile sportive să se ocupe de chestiuni militare), 113-114 (deţinerea anumitor tipuri de armament şi muniţie), 115 (fabricarea armelor, muniţiilor şi altor materiale de război), 119 (interzicerea fabricării şi importării de gaze toxice)[453].

Deşi dezamăgit de nereuşita acţiunilor sale din prima decadă a lunii ianuarie 1923, guvernul de la Budapesta a ştiut să profite de pe urma acestui eşec lamentabil, minimalizând evenimentele şi reuşind să convingă Comisia Interaliată de Control în privinţa faptului că fusese vorba despre unele operaţiuni anarhice ale unor persoane private, fără nici o legătură cu oficialităţile maghiare. Rolul decisiv pentru stabilirea acestei concluzii, în fond sugerată de maghiari, a fost – o ştim din raportul conclusiv al lui Traian Stârcea de la Budapesta, din 20 ianuarie 1923 – cel al delegaţiei italiene, care s-a arătat favorabilă părţii maghiare[454]. Era, de altfel, în spiritul politicii externe a Italiei din acea perioadă, când se încerca extinderea influenţei italiene în Europa Centrală şi Răsăriteană.

De altfel, Stârcea se plângea de faptul că, chiar dacă ar fi dorit să facă o anchetă adevărată, Comisia Interaliată de Control nu ar fi putut, deoarece partea maghiară supraveghea în întregime deplasările în teritoriu ale ofiţerilor Aliaţi. Aceştia urmau să fie însoţiţi de un interpret ungur, care trebuia să cunoască dinainte la ce oră şi la ce gară trebuia să se prezinte în vederea plecării. În consecinţă, toate garnizoanele aflate de-a lungul căii ferate respective erau avertizate de sosirea controlului, având timp suficient pentru îndepărtarea elementelor incriminatorii. Iar dacă nu puteau fi şterse toate urmele, nici măcar nu se permitea accesul ofiţerilor Aliaţi în anumite depozite, sub pretextul că acestea aparţineau „unei autorităţi civile", fiind deci necesar acceptul unui procuror, care era de obicei greu de găsit etc.[455].

---

451. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 107.
452. *Ibidem*, f. 107-108.
453. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, vol. 33, f. 20-23.
454. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 108 ; vezi şi raportul din 31 ianuarie 1923 al ataşatului militar al României în Ungaria, col. D. Motaş (*ibidem*, f. 299).
455. *Ibidem*, f. 109.

Concluziile anchetei respectivei comisii au sugerat că românii au reacţionat exagerat la un incident minor. Era, în fapt, un „certificat de bună purtare"[456] acordat Ungariei, prin care se atesta că nu existaseră mişcări sau concentrări de trupe, ceea ce le permitea autorităţilor maghiare să afirme că ţara lor era victima „maşinaţiunilor" Micii Înţelegeri, în special ale României[457].

Diplomaţiile marilor puteri au preluat acest punct de vedere, se plângea Victor Antonescu într-o telegramă trimisă de la Paris în 25 ianuarie 1923[458], România nereuşind să argumenteze gravitatea acţiunilor întreprinse de partea maghiară, în principal din cauza lipsei dovezilor concrete. Nici măcar ofiţerii francezi din Ungaria nu constataseră nimic anormal la frontiera româno-maghiară, iar ministrul Franţei la Budapesta nu detectase nimic suspect în atitudinea guvernului maghiar[459]. Însuşi mareşalul Ferdinand Foch, cel care susţinuse de atâtea ori punctul de vedere românesc în perioada Conferinţei de pace de la Paris[460], de data aceasta minimaliza evenimentele, considerând că vreo două sentinele maghiare s-au rătăcit din cauza ceţii şi au trecut frontiera română. Totuşi, la insistenţele Franţei, s-a hotărât amânarea suprimării existenţei Comisiei Interaliate de Control, înfiinţată prin Tratatul de la Trianon. Era singurul aspect pozitiv al unei afaceri de pe urma căreia statul român nu a avut prea multe de câştigat.

Diplomaţia maghiară a reuşit să acrediteze ideea că incidentele din ianuarie 1923 nu reprezentau decât un pretext pentru ca statele Micii Înţelegeri să ocupe noi teritorii maghiare. E. Papiniu, ministrul român în Austria, trimitea la Bucureşti[461], la 28 ianuarie 1923, o copie a unui interviu pe care ministrul Ungariei la Viena îl acordase influentului ziar „Neues Wiener Tageblatt" din 26 ianuarie: „Ceea ce s-a întâmplat reprezintă o confirmare a faptului că Ungaria nu urmăreşte nici cea mai mică activitate contra vecinilor săi. [...] Noi am dovedit deja cu prisosinţă că pretinsele atacuri asupra României nu au avut loc niciodată. [...] Noi bănuim că se pregătesc noi acţiuni diplomatice ale Micii Înţelegeri şi că în curând se vor născoci iarăşi [motive] pentru a ne atribui intenţiuni de agresiune, a ne arăta în Europa ca tulburători ai păcii şi a încuraja şi înrăutăţi situaţia noastră în interior şi în străinătate. Ce scop final urmăresc aceste fapte şi unde vrea să ajungă Mica Înţelegere? Aceasta nu doreşte decât un pretext pentru a ajunge pe teritoriul unguresc şi a-l ocupa"[462].

Până la urmă tensiunea s-a aplanat din dorinţa ambelor părţi: românii şi-au dat seama că nu pot specula incidentele pe plan internaţional, iar maghiarii nu au dorit să forţeze nota, în contextul în care Ungaria aspira la eliminarea statutului de stat învins (Ungaria fusese deja admisă, în 1922, în Liga Naţiunilor). Calmarea spiritelor s-a manifestat şi la recepţia pe care regentul Horthy a oferit-o, în 30 ianuarie 1923, tuturor

---

456. *Ibidem*, f. 299.
457. *Ibidem*, f. 110.
458. *Ibidem*, f. 247-248.
459. De altfel, cercetătoarea maghiară Magda Ádám, bazându-se pe un raport al lui Doulcet, filomaghiarul ministru al Franţei la Budapesta, ajunge la concluzia că România lansase nişte acuzaţii nefondate la adresa Ungariei (*The Little Entente and Europe...*, p. 254).
460. Vezi, spre exemplu, Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari, Campania armatei române din 1918-1919*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, pp. 174-175.
461. A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 253.
462. *Ibidem*, f. 261-262.

şefilor misiunilor diplomatice acreditate la Budapesta. Acolo a avut loc o discuţie amicală între Traian Stârcea şi contele István Bethlen, primul-ministru maghiar[463]. Stârcea a raportat ulterior la Bucureşti : „Contele Bethlen mi-a spus că are toată bunăvoinţa de a intra în raporturi cât mai strânse cu ţara noastră, dar i-am răspuns că de doi ani guvernul român a fost împăciuitor şi a întins mâna în mod loial Ungariei, însă cu mult regret constat că dorinţa României nu a ajuns la nici un rezultat bun. Contele Bethlen mi-a spus că timpul nu este pierdut şi că am putea intra acum în nişte raporturi cât se poate de strânse. Înţelegând aluzia care mi-o făcea, i-am răspuns că raporturi strânse, aşa cum le înţelege Domnia Sa, deocamdată nu s-ar putea realiza, deoarece avem legături politice pe care le cunoaşte, iar Ungaria nu a dat dovadă faţă de România decât de sentimente duşmănoase. Domnia Sa m-a întrebat : «Mica Antantă ?», iar eu i-am răspuns afirmativ, adăugându-i că în schimb am putea începe acum raporturi de bună vecinătate, care să pregătească pentru mai târziu un teren cât mai favorabil, căci nu se pot prevedea de astăzi viitoarele constelaţiuni politice. Atunci contele Bethlen mi-a răspuns : «Cu toate acestea, eu prefer să începem mai bine acum, decât mai târziu», repetându-mi această frază de două ori"[464].

Ce concluzii am putea trage de pe urma incidentelor din ianuarie 1923? În primul rând, faptul că maghiarii nu considerau ceea ce se realizase în 1918 în România, Cehoslovacia şi Iugoslavia ca fiind ceva definitiv, iar Tratatul de la Trianon era văzut ca având un caracter temporar. Planurile maghiare, de genul celui de la finele anului 1922 şi începutul lui 1923, s-au succedat de-a lungul întregii perioade interbelice. De multe ori, iniţiativele veneau din partea unor asociaţii private sau a unor persoane particulare, dar primeau aproape întotdeauna sprijinul moral şi material al autorităţilor oficiale maghiare. Pe de altă parte, aceste conspiraţii păreau teribile pe hârtie, însă în practică ele nu izbuteau mare lucru, nereuşind decât să confirme vigilenţa vecinilor Ungariei, pregătiţi în permanenţă să riposteze cu duritate, inclusiv prin forţa armelor.

Ungurii îşi supraestimau forţele, nefiind capabili să se obişnuiască cu ideea că aparţin unui stat mic, fără influenţa de altădată şi fără capacitatea de a produce mari schimbări în Europa. La fel ca la Conferinţa de pace de la Paris, unde delegaţia maghiară, cu inconştienţă sau poate datorită unei mentalităţi de tip „imperial", şi-a propus doar obiectivul maximal – menţinerea integrităţii teritoriale a Regatului Sfântului Ştefan –, şi în primii ani postbelici, liderii maghiari s-au lăsat amăgiţi de ţeluri fantasmagorice, precum cel privitor la declanşarea unei revolte în tot spaţiul fostului Imperiu austro-ungar, care să convingă marile puteri că nedreptatea ce ar fi fost făcută maghiarilor trebuia remediată.

Totuşi, se pare că deja începeau să se impună anumite personalităţi care nu mai încurajau acţiuni riscante, ci preferau să încerce integrarea ţării în sistemul internaţional, în aşteptarea unui moment mai prielnic pentru promovarea ideii refacerii teritoriale

463. Bethlen era renumit pentru stăpânirea de sine. Iată cum îl caracteriza Gusztáv Gratz, un fost ministru de externe al Ungariei (ianuarie-aprilie 1921) : „Secretul superiorităţii sale constă în principal în bunul său simţ şi în judecata sobră. Nu este niciodată nervos sau nerăbdător ; mişcările sale sunt studiate, iar gesturile sale sunt bine coordonate. Răceala sa merge adesea atât de departe, încât pare lipsit de pasiune, chiar impasibil" (Gustáv Gratz, *Count Stephen Bethlen*, în „The Hungarian Quarterly", vol. III, nr. 2/1937, p. 210).

464. A.M.A.E, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, Ungaria, U9, vol 93/1, f. 285-286.

maghiare. Este vorba, în primul rând, de premierul István Bethlen, ale cărui obiective de guvernare erau consolidarea politică şi economică, precum şi atragerea unor împrumuturi occidentale[465]. Acest program de guvernare a stârnit nemulţumirile grupurilor de extremă dreaptă ce susţineau idei antiliberale şi „creştine", adică antioccidentale şi antisemite[466]. Poate nu este întâmplător faptul că ciocnirile dintre Bethlen şi radicalii de dreapta (al căror lider era Gyula Gömbös) au cunoscut o intensificare tocmai după momentul ianuarie 1923. În luna februarie au început contestările deschise la adresa lui Bethlen, iar în aprilie tensiunile dintre cele două tabere au atins un punct critic, pentru ca la 1 august 1923 Gömbös să demisioneze din gruparea politică aflată la putere şi să înfiinţeze un partid de opoziţie, Partidul Protejării Rasei[467]. Poate că Bethlen, care era deranjat de revanşismul zgomotos şi anticapitalismul înverşunat al extremiştilor, a preferat să-i lase pe aceştia să experimenteze aventurismul planurilor de recucerire imediată a teritoriilor pierdute de Ungaria prin Tratatul de la Trianon[468]. Abia după ce s-a demonstrat eşecul, primul-ministru maghiar a putut să tranşeze în favoarea sa confruntarea de pe plan intern şi să înceapă operaţiunea de reabilitare internaţională ce trebuia finalizată prin obţinerea de împrumuturi din Occident[469]. Ambele obiective ale lui István Bethlen au fost atinse: Gömbös a fost temporar îndepărtat[470], iar Ungaria, cu toată opoziţia statelor din Mica Înţelegere şi cea a Franţei, a izbutit să obţină, în februarie 1923, primul împrumut de pe piaţa internaţională de capital[471], în condiţiile în care nevoia de capital a statului maghiar era extrem de mare, iar pieţele tradiţionale de acţiune pentru maghiari – Viena, Berlin şi Paris – erau acum fie în competiţie cu Budapesta pentru obţinerea de capital străin, fie nu mai aveau resurse şi erau ostile Ungariei din punct de vedere politic[472].

În al doilea rând, începeau să-şi facă simţită prezenţa pe plan european semnele unui fenomen care se va maturiza în anii următori. Este vorba despre anularea treptată a diferenţelor de statut internaţional dintre învingătorii şi învinşii din primul război mondial. Autoritatea statelor din tabăra victorioasă – fie mari puteri, fie puteri de rang inferior –

465. A.M.A.E., *Fond 71/Ungaria*, vol. 53, f. 17-18.
466. Mulţi dintre conducătorii aşa-numiţilor radicali de dreapta din Ungaria erau ofiţeri sau foşti ofiţeri (vezi Thomas L. Sakmyster, *Army Officers and Foreign Policy in Interwar Hungary, 1918-1941*, în „Journal of Contemporary History", vol. 10, nr. 1/1975, pp. 20-22).
467. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 412. Vezi, pe larg, William M. Batkay, *Authoritarian Politics in a Transitional State, István Bethlen and the Unified Party in Hungary, 1919-1926*, East European Monographs, Boulder, distribuită de Columbia University Press, 1982, pp. 72-78.
468. O declaraţie a lui Bethlen din aprilie 1923 sugera acest lucru: „...dacă ar veni la putere un guvern ultranaţionalist (Gömbös-Wolff), atunci se va vedea ce înseamnă tulburări la graniţă" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 341).
469. William M. Batkay, *Trianon: Cause or Effect – Hungarian Domestic Politics in the 1920's*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, p. 521.
470. Idem, *Authoritarian Politics...*, pp. 77-78.
471. M. Ádám, *op.cit.*, pp. 256-257.
472. György Péteri, *Financial Change at the Sector Level: the Interrelations between Banking and Industry in Hungary during the 1920's*, în volumul *European Industry and Banking between the Wars. A Review of Bank-Industry Relations*, editat de P.L. Cottrell, Hakan Lindgren şi Alice Teichova, Leicester University Press, Leicester, 1992, p. 31.

începuse a se eroda. Acest fenomen era o urmare naturală a dificultăţilor pe care Puterile Aliate şi Asociate le-au întâmpinat pentru a-şi concretiza din punct de vedere politic şi economic victoria militară obţinută în 1918[473]. Maghiarii au ştiut să profite de această evoluţie, dovedind promptitudine, într-o perioadă în care diplomaţiile din România, Cehoslovacia, Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor şi Polonia păreau încă nedumerite de pierderea prea timpurie a unei părţi din fructele victoriei în prima conflagraţie mondială. Din perspectiva raporturilor româno-ungare, dispariţia etichetelor ce atestau apartenenţa la tabăra învingătoare sau la cea învinsă în primul război mondial s-a concretizat prin intrarea Ungariei în Liga Naţiunilor şi mai ales prin anularea posibilităţii ca statele Micii Înţelegeri să poată bloca reconstrucţia financiară maghiară, înfăptuită sub egida Ligii, cu bani britanici[474]. În timp ce Ungaria a reuşit să contracteze, începând din perioada 1923-1924, împrumuturi consistente din exterior[475], România nu a izbutit, din diverse motive, acelaşi lucru[476], iar Cehoslovacia a avut dificultăţi în acest sens[477].

În al treilea rând, trebuie subliniat faptul că românii continuau să resimtă, în pofida satisfacţiei provocate de realizarea Marii Uniri şi a obţinerii confirmării internaţionale a acesteia la Conferinţa de pace de la Paris, o stare de anxietate profundă datorată în principal pericolului, uneori real, alteori imaginar, al unei conspiraţii a vecinilor ostili – Ungaria, Bulgaria şi Rusia sovietică. Probabil că originile acestei idei trebuie căutate în momentele dezastrului militar din 1916-1917, când românii s-au găsit aproape singuri într-un cleşte care se strângea inexorabil. Posibilitatea, destul de aproape de concretizare, a colaborării, în anul 1919, a Armatelor Roşii din Ungaria, Ucraina şi Rusia nu a făcut decât să potenţeze temerea românilor[478]. Ostilitatea manifestă a vecinilor revizionişti ai României în anii '20 a confirmat această spaimă. Din acest unghi de vedere trebuie privită reacţia autorităţilor româneşti, poate uşor supradimensionată, faţă de evenimentele din ianuarie 1923. Nu trebuie uitat faptul că la sfârşitul anului 1922 declaraţiile sovietice în chestiunea Basarabiei deveniseră belicoase[479].

De asemenea, perioada 1922-1923 a fost una foarte tensionată din perspectiva lucrărilor comisiei instituite prin art. 46 din Tratatul de la Trianon şi compuse din cinci

473. Brian Bond, *The Pursuit of Victory, From Napoleon to Saddam Hussein*, Oxford University Press, Oxford, 1996, pp. 118-133.

474. Vezi Anne Orde, *British Policy and European Reconstruction after the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 266-274.

475. Vezi I. Ciupercă, *Marile puteri şi ţările Europei centrale şi de sud-est după primul război mondial. Probleme economice*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza»" din Iaşi, tomul XXVI, s. IIIa, Istorie, 1980, pp. 116-118.

476. *Ibidem*, pp. 118-128; Ion Stanciu, *România şi condiţiile financiare internaţionale după primul război mondial (1919-1929)*, în „Revista de istorie", tomul 37, nr. 12/1984, pp. 1214-1215.

477. Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Beneš 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 91.

478. T. Hajdu, *op.cit.*, pp. 367-374; Francis Conte, *Christian Rakovski et l'usage de la force armée dans un mouvement révolutionnaire: le cas de l'Ukraine (janvier-août 1919)*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", XX, nr. 4/1973, pp. 545-547.

479. *Relaţii româno-sovietice...*, vol. I, pp. 196-199; Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *România sub lupa diplomaţiei sovietice (1917-1938)*, Editura Junimea, Iaşi, 1998, pp. 20-27; M. Muşat, I. Ardeleanu, *op.cit.*, p. 1024.

delegaţi ai marilor puteri, unul pentru partea română şi unul pentru cea maghiară, pentru delimitarea frontierei dintre România şi Ungaria[480]. Uneori apăreau probleme în activitatea de pe teren a Comisiei, datorită acţiunilor unor cetăţeni români de etnie maghiară care îşi manifestau mult prea vehement dorinţa ca satul lor să facă parte din Ungaria[481]. Dar de cele mai multe ori neînţelegerile se produceau chiar în cadrul Comisiei[482], punctele de vedere românesc şi maghiar fiind ireconciliabile, fapt ce a condus la amânarea redactării raportului final până în iunie 1925. În orice caz, nu s-a reuşit modificarea traseului frontierei româno-maghiare, nici măcar în chestiuni de amănunt[483].

Ministerul Afacerilor Străine român nu a găsit, poate, cele mai potrivite mijloace pentru a specula eşecul planului maghiar. Acest fapt s-a datorat, probabil, şi absenţei din Centrală a titularului, Ion G. Duca, aflat la Lausanne, la conferinţa care reglementa chestiunile orientale rămase nerezolvate în urma schimbării profunde[484] a situaţiei din regiunea respectivă ce fusese avută în vedere de artizanii Tratatului de la Sèvres[485]. Înlocuitorul temporar al lui Duca, Gheorghe Mârzescu[486], nu era probabil familiarizat cu funcţionarea mecanismului complex al M.A.S. şi de aceea acţiunea românească de pe scena europeană a părut lipsită de coerenţă şi vigoare. O dată cu revenirea titularului, lucrurile au reintrat în normal, ecoul evenimentelor din ianuarie 1923 stingându-se treptat, ca rezultat al dorinţei ambelor părţi.

În sfârşit, incidentele de la începutul lui 1923 au coincis, poate nu întâmplător, cu un eveniment extrem de important al relaţiilor internaţionale din Europa interbelică: ocupaţia franco-belgiană a Ruhrului. Decisă de Consiliul de Miniştri al Franţei încă din 27 noiembrie 1922[487], ocupaţia a debutat la 11 ianuarie 1923[488], adică exact în perioada de maximă tensiune a relaţiilor româno-maghiare. Protestul făcut la Budapesta de reprezentanţii statelor din Mica Înţelegere s-a produs la 13 ianuarie. Poate că exemplul

480. Vezi studiul lui Zeno Câmpeanu, *Frontiera româno-ungară*, în A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii istorice, vol. 348, f. 124-128. Prima decadă a lunii ianuarie 1923 era importantă din perspectiva trasării frontierei româno-maghiare, data de 10 fiind limita până la care se putea găsi o rezolvare amiabilă (vezi *1920. Un act de justiţie...*, pp. 399-401).
481. Vezi, spre exemplu, idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 70.
482. Vezi „Aurora", I, nr. 1/24 octombrie 1921, p. 4. „Dezbaterile violente şi prelungite" despre care relata gazeta respectivă în 1921 se vor prelungi şi de-a lungul anilor 1922-1923.
483. A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Studii istorice, vol. 348, f. 128-129; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, pp. 252-253.
484. Reuşita turcilor în privinţa schimbării termenilor tratatului lor de pace a constituit pentru maghiari o speranţă şi un îndemn la revizionism în întreaga perioadă interbelică.
485. I. Seftiuc, *Momente din activitatea diplomatică a României la Conferinţa de la Lausanne (1922-1923)*, în „Revista Arhivelor", anul XLVII, vol. XXXII, nr. 1/1970, pp. 147-163; M. Muşat, I. Ardeleanu, *op.cit.*, pp. 1026-1027; Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, Editura Politică, Bucureşti, 1980, pp. 239-243; Ilie Seftiuc, Iulian Cârţână, *România şi problema strîmtorilor*, Editura Politică, Bucureşti, 1974, pp. 137-188.
486. Gh. Mârzescu, unul dintre fruntaşii P.N.L., mai fusese ministru de interne în guvernul I.I.C. Brătianu (decembrie 1918 - septembrie 1919), iar în acel moment, tot într-un guvern condus de I.I.C. Brătianu, era ministrul sănătăţii publice, muncii şi ocrotirii sociale.
487. V. Moisuc, *Premisele izolării politice a României...*, p. 140.
488. Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe, Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României*, Editura Junimea, Iaşi, 1991, pp. 91-92.

francez a părut atractiv pentru români şi cehoslovaci; poate că liderii celor două ţări s-au gândit să utilizeze evenimentele din Ruhr fie şi numai pentru a atrage atenţia conducătorilor maghiari asupra periculozităţii politicii pe care o urmaseră până în acel moment. Oricum, guvernul liberal al lui Ion I.C. Brătianu a privit cu simpatie acţiunea franco-belgiană; în revista „Democraţia", publicaţie a P.N.L., se scria: „prin urmare, blocul germano-ruso-turc, care înainte de ocuparea Ruhrului părea atât de compact şi care ameninţa să se consolideze din ce în ce mai mult, astăzi s-a descompus în urma succeselor dobândite de acţiunea franco-belgiană. Deci atât din punct de vedere economic, cât şi din cel politic, ocuparea regiunii Ruhr n-a avut decât consecinţe fericite care n-au făcut decât să consolideze pacea lumii"[489]. Se poate discuta în ce măsură estimările liberalilor români s-au dovedit corecte; este însă cert faptul că acţiunile tranşante de impunere a aplicării prevederilor păcii erau pe placul liderilor liberali. Nu aceasta era însă tendinţa de evoluţie a relaţiilor internaţionale din Europa, ci aceea care va conduce la sistemul de la Locarno din 1925, o direcţie imprimată în principal de către Marea Britanie[490].

III.6. Studiu de caz: relaţii româno-maghiare şi efecte asupra vieţii personale – avatarurile lui Camil Manuilă

Disperarea maghiarilor cu privire la ceea ce li se întâmpla datorită aplicării Tratatului de la Trianon era, din punct de vedere psihologic, de înţeles. Durerea lor nu putea fi alinată decât prin încurajarea speranţei că tratatul nu putea fi permanent, că mai devreme sau mai târziu el va fi modificat. Liderii de la Budapesta au transmis acest mesaj către maghiarii rămaşi în ţările din preajmă, aspirând în felul acesta să atenueze imensa frustrare resimţită de foştii stăpâni din Transilvania, Slovacia sau Voivodina. În acelaşi timp, statul maghiar îşi exhiba o ură viscerală faţă de foştii cetăţeni maghiari de altă origine etnică decât cea maghiară, acum cetăţeni ai statelor care înconjurau Ungaria. Aceştia erau consideraţi a fi neloiali, trădători faţă de patria ungară, care îi acceptase şi îi tolerase până la 1918.

Această ură faţă de „infideli" lua uneori şi manifestări de o rară brutalitate. Spre exemplu, în primii ani interbelici, unii cetăţeni români, în special cei originari din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, dacă doreau să călătorească în Ungaria sau doar să tranziteze teritoriul ungar în drum spre Viena ori alte destinaţii din Europa Centrală şi Apuseană, au avut extrem de neplăcuta surpriză de a fi daţi jos din tren, arestaţi şi întemniţaţi vreme de luni sau chiar ani de zile, acuzaţi fiind de trădare sau spionaj în favoarea duşmanului[491].

489. „Democraţia", anul XI, nr.4/1923, p. 43.
490. Despre relaţiile franco-britanice şi ascendentul britanic, vezi Alan Sharp, *Standard-bearers in a Tangle: British Perceptions of France after the First World War*, în volumul *Statecraft and Diplomacy in the Twentieth Century*, editat de David Dutton, Liverpool University Press, Liverpool, 1995, pp. 55-73.
491. Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 154, f. 74 sau vol. 159, f. 213.

În vara anului 1921, ministrul afacerilor străine, Take Ionescu, primea rapoarte pline de gravitate de la ministrul României la Budapesta, Traian Stârcea, rapoarte cuprinzând informaţii despre nenorocirile cărora le căzuseră pradă unii cetăţeni români. Un exemplu: „invalidul Vasile Varga, român din Maramureş, fost soldat austro-ungar, rănit de 8 ori în cursul războiului şi nevorbind nici un cuvânt unguresc, este închis de aproape doi ani. [...] A fost arestat la Szolnok, pentru spionaj, de către locotenenţii maghiari Haraszti şi Vamos, care l-au bătut de i s-a umflat capul. Când nu mai era decât o stârpitură pe urma chinurilor meşteşugite ce îndurase în penitenciarul inchizitorial din Szolnok, mai trebui să fie şi obiectul de batjocură al depravaţilor săi călăi, care, în nebunia grozăviilor ce plăsmuiau, au ajuns să silească pe acest deţinut să dea probe de virilitate asupra unei femei de moravuri uşoare, întinsă pe o masă de cazně în faţa lor. Această femeie împreună cu o altă tovarăşă a ei, deşi unguroaice din Oradea Mare, se găseau şi ele încuiate sub inculpaţiunea de spionaj. Ele fuseseră despuiate pentru a se căuta documente compromiţătoare asupra lor. În acest decor, de o obscenitate revoltătoare, numiţii ofiţeri unguri băteau câteva clipe mai târziu pe nenorocitul invalid pentru că, în slăbiciunea extremă în care îl aduseseră chinurile îndurate, minţise neruşinaţilor săi călăi asupra actului ce nu fusese de fapt în stare să-l săvârşească. Grozăviile ce au urmat n-au mai cunoscut nici o limită: Vasile Varga a fost obligat să înghită conţinutul unei scuipători, să caute cu mâinile hârtii compromiţătoare în organele genitale ale acelor femei, să constate apoi după odorat [miros], dacă acele organe nu miros a hârtie şi să înghită, în fine, împreună cu conţinutul unei a doua scuipători, două cutii cu chibrituri rupte în bucăţi, fiindcă nu descoperise nimic. Adus acum 20 de luni de la Szolnok la Budapesta, bietul Varga a mai trebuit [...] să îndure şi acolo bătăi îngrozitoare din partea detectivului Kolonits şi a detectivului Egheto Carol, care e din Transilvania şi vorbeşte bine româneşte. După toate aceste chinuri, invalidul Vasile Varga a fost închis la Margit-korut, unde se află deţinut şi până azi"[492].

Ştirile despre români arestaţi şi aruncaţi în puşcăriile maghiare au început să sporească, Legaţia României de la Budapesta şi, prin intermediul acesteia, Ministerul Afacerilor Străine de la Bucureşti primind informaţii despre faptul că, după retragerea armatei române din Budapesta, în noiembrie 1919, şi mai ales după retragerea din martie-aprilie 1920, în spatele liniei de frontieră stabilite de către Conferinţa de pace zeci de români fuseseră obligaţi să suporte ura maghiară, fiind maltrataţi şi întemniţaţi, cel mai adesea fără nici un fel de judecată[493], iar umilinţele la care erau supuşi atingeau cote paroxistice[494]. Autorităţile româneşti au început curând să intuiască şi aspectul de natură pragmatică implicat de această modalitate maghiară de a aborda relaţiile bilaterale.

492. *Ibidem*, vol. 155, f. 12-13.
493. Vezi idem, *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 241.
494. Spre exemplu, soldatul Dumitru Cristea, arestat vreme de patru luni în Ungaria, povestea la reîntoarcerea în ţară: „...m-a dat pe mâna a doi plutonieri care m-au purtat pe toate străzile oraşului [Békéscsaba], ţinându-se după mine o mulţime de lume întrebând pe jandarmi cine sunt eu. Întrebărilor ce curgeau la adresa mea, din partea ungurimii ce se ţinea după mine, jandarmii le-au răspuns că eu sunt ticălosul acela de valah care am tras inelul de pe degetul femeilor lor şi le-am luat cerceii din urechi, făcându-mi grămezi de aur din ţara ungurească, iar pe bărbaţii lor i-am azvârlit în Tisa, strigând că-s bolşevici. Mulţimea, auzind toate acestea, strigau cu toţii, scuipându-mă şi bătându-mă cu pumnii, copii, femei şi bătrâni [...] opincar, mămăligar [...] m-ar fi omorât dacă i-ar fi lăsat jandarmii" (idem, *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 154, f. 123-124).

Era vorba despre faptul că statul român, la rândul său, deţinea sute de maghiari, arestaţi în perioada 1919-1921 pentru ostilitatea manifestată faţă de armata română şi noile autorităţi[495]. Acuzaţi de o sumedenie de fărădelegi – de la atentate teroriste şi sabotaje[496] până la injurii şi nesupunere civică[497] –, aceşti maghiari urmaseră ordinele celor de la Budapesta, de a continua lupta împotriva inamicului temporar învingător în 1919, România, sau acţionaseră, pur şi simplu, din proprie iniţiativă. Guvernele maghiare care s-au succedat în perioada 1920-1921 găsiseră soluţia pentru a-i ajuta pe conaţionalii lor care umpluseră închisorile româneşti: erau arestaţi unii dintre cetăţenii români care tranzitau Ungaria. În felul acesta, a apărut ca firească posibilitatea de a se realiza schimburi de deţinuţi politici între cele două ţări. După negocieri aprige şi prelungi, în perioada 1921-1925 s-au înfăptuit câteva asemenea transferuri de prizonieri, mai multe zeci de români încarceraţi în Ungaria fiind schimbaţi pentru câteva sute de maghiari întemniţaţi în România. Din această tragică odisee vom încerca să schiţăm un caz care, sperăm noi, ar putea oferi indicii privitoare la efectele devastatoare pe care relaţiile româno-maghiare din primii ani interbelici le puteau avea asupra vieţii unor oameni.

Încă în primele liste de români aflaţi în puşcăriile maghiare apare numele lui Camil Manuilă[498]. La început un nume printre multe altele, el începe apoi să capete proeminenţă în cadrul documentaţiei ce se strângea, la Ministerul român al Afacerilor Străine, pe tema schimburilor de deţinuţi politici între România şi Ungaria, ajungând în cele din urmă să fie primul nume de pe prima listă de români care au revenit în ţară.

Am încercat să identificăm resorturile acestei evoluţii ce semnifica o anumită influenţă sau presiune exercitată în anumite medii, ştiut fiind caracterul abordărilor administrative româneşti, atunci, ca şi acum, ca şi în secolele de dinainte. Altfel spus, se făcuseră intervenţii la un înalt nivel pentru a facilita revenirea lui Camil Manuilă în România.

Astăzi, numele de Manuilă este cunoscut datorită carierei de excepţie pe care a avut-o Sabin Manuilă ca demograf şi statistician, unul dintre marii savanţi români în aceste două domenii ale ştiinţei. Întrebările pe care ni le-am pus au vizat identificarea unei foarte probabile legături de rudenie între Camil şi Sabin Manuilă şi, de asemenea, stabilirea semnificaţiei pe care o avea acest nume – Manuilă – în România anului 1921. Am bănuit că astfel am putea să ne apropiem de înţelegerea modalităţilor prin care calvarul lui Camil Manuilă a devenit mai scurt decât cel al altor români aflaţi în aceeaşi situaţie nefericită.

La prima întrebare pe care ne-am pus-o răspunsul s-a dovedit a fi facil: Sabin şi Camil Manuilă erau fraţi, fii ai protopopului ortodox de la Lipova (Arad), Fabriciu (Fabriţiu) Manuilă[499]. Între cei doi fraţi exista o diferenţă de vârstă de un an: Camil, cel

495. „Glasul minorităţilor", II, nr. 1/ianuarie 1924, pp. 21-27.
496. Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 154, f. 196, 207-209 şi vol. 156, f. 86-90.
497. De pildă, în primăvara lui 1922, atunci când Comisia Interaliată pentru delimitarea pe teren a graniţei româno-maghiare îşi desfăşura activitatea în zona Carei, unii dintre maghiarii din satele din preajmă au organizat demonstraţii antiromâneşti, ceea ce a determinat autorităţile să ordone arestarea a 33 de manifestanţi (idem, *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, 1922, vol. 2, f. 70).
498. *Ibidem*, vol. 155, f. 103.
499. *Ibidem*, vol. 159, f. 213.

arestat în Ungaria, era doar student în momentul întemniţării, în timp ce Sabin îşi încheiase studiile universitare la Budapesta, la Facultatea de Medicină, încă din timpul războiului, iar în 1919 obţinuse, tot în capitala Ungariei, şi doctoratul[500]. În perioada 1920-1921, de interes pentru studiul nostru, Sabin Manuilă era şef de lucrări (lector universitar) la Catedra de Igienă Publică, condusă de profesorul Iuliu Moldovan, a Facultăţii de Medicină din cadrul Universităţii din Cluj[501].

Camil Manuilă fusese, înainte de izbucnirea conflagraţiei mondiale, student la Academia Comercială din Viena, apoi fusese mobilizat, luptând în armata austro-ungară, cu gradul de locotenent, până la încheierea ostilităţilor. După război, şi-a reluat studiile universitare, de data aceasta la Academia de Înalte Studii Comerciale din Bucureşti[502]. Nevoit să-şi atesteze studiile începute la Viena, a trebuit să se deplaseze în capitala statului austriac, în aprilie 1920, pentru a obţine certificatele corespunzătoare. La întoarcerea în ţară, din cauza grevei de la căile ferate din Iugoslavia, a fost constrâns să modifice itinerariul călătoriei sale şi să tranziteze Ungaria. Deşi avea actele în deplină regulă, parcă intuind problemele ce ar fi putut să apară, a cerut şi acceptul Legaţiei maghiare de la Viena pentru a călători cu trenul de-a lungul teritoriului ungar. A fost asigurat că nu i se va întâmpla nimic. Încurajat de această promisiune, a pornit pe drumul ce avea să-i marcheze viaţa în continuare. Cu doar câţiva kilometri înainte de a intra în România, la Szeged, a fost recunoscut de nişte foşti colegi din armata austro-ungară, denunţat, arestat şi transportat la Budapesta, unde a rămas închis vreme de 20 de luni[503].

Fratele său de la Cluj, Sabin, a aflat abia după câteva săptămâni de nenorocirea care se abătuse asupra lui Camil. Având alături familia, Sabin Manuilă a început imediat demersurile pentru a-şi salva fratele. A aflat prin intermediul relaţiilor pe care şi le făcuse în timpul studenţiei de la Budapesta că acuzaţiile ce i se aduceau lui Camil, în mod neoficial, erau de o rară gravitate: trădare de patrie, spionaj, omor, contrabandă şi „batjocorirea ofiţerilor unguri în timpul ocupaţiei ţării ungureşti de către trupele noastre şi darea lor pe mâna duşmanului român". În plus, Camil Manuilă fusese arestat de către armata maghiară, era întemniţat într-o închisoare militară, fiind obligat să suporte rigorile justiţiei militare, mult mai aspre decât ale celei civile. Într-o scrisoare către autorităţile române, Sabin Manuilă îşi exprima indignarea faţă de acuzaţiile aduse fratelui său: „E de prisos să combat acuzele aduse de unguri contra fratelui meu. Că un cetăţean român, călătorind cu paşaport românesc, a trădat patria maghiară, este o acuză demnă de mentalitatea turanică..."[504].

Eforturile pe care le-a făcut Sabin Manuilă pentru a obţine eliberarea fratelui au fost excepţionale. A rugat societăţile studenţeşti din întreaga Românie să adreseze proteste

500. Vladimir Trebici, *Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii ştiinţifice în România*, în volumul *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coordonatori Sorina şi Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 8; Florian Tănăsescu, *Din corespondenţa doctorilor Sabin şi Veturia Manuilă*, în volumul *Retrospective medicale, Studii, note şi documente*, sub red. dr. G. Brătescu, Bucureşti, 1985, p. 537.

501. Vl. Trebici, *op.cit.*, p. 9.

502. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 159, f. 213.

503. *Ibidem*, f. 294.

504. *Ibidem*, f. 213.

către întreaga lume, ceea ce s-a şi întâmplat. A organizat mitinguri de protest la Cluj şi Bucureşti. A făcut intervenţii pe lângă guvernele francez, belgian, englez, italian şi elveţian. A trimis memorii la Conferinţa de pace de la Paris şi la reuniunile internaţionale ulterioare, de la Bruxelles şi Spa. L-a rugat pe Robert Seton-Watson, care simpatizase cu cauza naţionalităţilor din fostul Imperiu austro-ungar, o personalitate cu influenţă în mediul *Foreign Office*-ului din Marea Britanie, să intervină în favoarea fratelui său încarcerat la Budapesta. A solicitat ajutor din partea Legaţiei României din capitala Ungariei. A căutat să obţină sprijin din partea unor miniştri, generali şi avocaţi maghiari, încercând chiar „să-i intereseze în cauză", indiferent ce ar fi însemnat această interesare. Cel mai adesea, răspunsul primit a fost „cazul se anchetează". Deloc resemnat în faţa acestor eşecuri temporare, Sabin Manuilă a fost în audienţă la ministrul român al afacerilor străine, Take Ionescu, în august 1921, iar la începutul lunii septembrie i-a scris o lungă scrisoare primului-ministru al României, generalul Alexandru Averescu[505].

Lăsând deoparte aspectul privitor la dragostea fraternă şi cel privind energia teribilă consumată în cursul acestor demersuri, ne-am pus întrebarea cum a reuşit un tânăr de 26-27 de ani (născut în 1894), „doar" lector la Universitatea clujeană, să deschidă atâtea uşi, să aibă posibilitatea de a-şi comunica doleanţele la atâtea persoane din ţară şi din străinătate, încât să transforme cazul fratelui său într-unul de rezonanţă internaţională.

Câteva cuvinte din scrisoarea adresată premierului Averescu la 12 septembrie 1921, „...intervenţia rudeniilor noastre cu trecere", ne-au indicat o posibilă pistă de căutări. Familia Manuilă fusese una dintre familiile româneşti de seamă din regiunea Aradului, tatăl lui Sabin şi Camil, protopopul ortodox de la Lipova, Fabriciu Manuilă, ajungând să fie senator în Parlamentul de la Budapesta, din partea Partidului Naţional Român, după ce această formaţiune politică alesese calea activismului, după 1905. Relaţiile pe care le avea Fabriciu Manuilă în cadrul P.N.R.-ului i-au fost, suntem siguri, extrem de utile fiului său, Sabin, în încercarea acestuia de a-şi salva fratele.

Probabil că un alt sprijin semnificativ a primit Sabin Manuilă din partea rudelor soţiei sale. Chiar în 1920, Sabin Manuilă făcuse o căsătorie corespunzătoare pentru statutul său social, adică se însurase cu cineva care să-l poată ajuta în cariera profesională la care aspira şi în ascensiunea socială la care se simţea îndreptăţit. Soţia sa, Veturia, şi ea absolventă de medicină, făcea parte din familia Leucuţia, una dintre familiile de frunte ale românilor bănăţeni. Fratele Veturiei, Aurel, avocat şi doctor în drept, era deja activ din punct de vedere politic la acea dată, ajungând ulterior deputat naţional-ţărănist de Timiş în Parlamentul României Mari (1928-1930; 1932-1933)[506].

În sfârşit, probabil că o susţinere substanţială pentru demersurile lui Sabin Manuilă putea veni din partea lui Vasile Goldiş (1867-1934), unul dintre liderii Partidului Naţional Român, cel care citise la Alba-Iulia, la Adunarea naţională din 1 decembrie 1918, declaraţia de unire cu ţara. Nu dispunem de o dovadă certă în privinţa unei legături apropiate de rudenie între familiile Manuilă şi Goldiş, însă în unele texte întâlnim

505. *Ibidem*, f. 213-215.
506. *Politics and Political Parties in Romania*, Londra, 1936, p. 474; Aurel Leucuţia a fost şi preşedinte al Federaţiei Române de Fotbal.

afirmaţia că Sabin şi Camil Manuilă ar fi fost nepoţii lui Vasile Goldiş[507]. Ne-a fost imposibil să găsim o susţinere documentară pentru această afirmaţie, tot aşa cum nu putem preciza despre ce fel de nepoţi este vorba. Oricum, nici una dintre cele două surori ale lui Vasile Goldiş, Elena şi Iuliana, nu s-a căsătorit cu Fabriciu Manuilă[508]. Poate că legătura de rudenie – în orice caz mai îndepărtată decât ar sugera termenul „nepot", de altfel unul cu un grad relativ mare de ambiguitate – s-a stabilit pe linie feminină, prin intermediul soţiei lui Fabriciu Manuilă, Maria, născută Bucurovici, sau prin intermediul celei de-a doua soţii a lui Vasile Goldiş, Elena, născută Luţai, originară din Pecica[509], pentru că prima soţie a fruntaşului bănăţean fusese unguroaică, Anyos Viola, o talentată pianistă şi pictoriţă[510]. Ceea ce putem noi face în cadrul acestui text sunt doar unele comentarii contextuale care ar putea fi aduse în sprijinul afirmaţiei referitoare la eventualele legături de rudenie dintre familiile Goldiş şi Manuilă.

Ambele familii erau româneşti şi ortodoxe, fiind plasate în imediata apropiere a Aradului. În anii în care Sabin Manuilă îşi începea studiile liceale, la singurul liceu existent la Arad, el era unul dintre puţinii elevi români într-un judeţ unde românii reprezentau 60% din populaţie[511]. În aceeaşi perioadă, primul deceniu al veacului XX, Goldiş revenise la Arad, după ce vreme de 12 ani fusese profesor la Liceul „Andrei Şaguna" din Braşov. Activităţile lui Vasile Goldiş la Arad erau acelea de secretar consistorial şi de profesor şi director al Şcolii Superioare de fete[512]. Poate că Goldiş l-a ajutat pe Sabin Manuilă să urmeze cursurile unicului liceu arădean. Poate că tot el l-a sprijinit să se transfere apoi la Braşov, la liceul unde Goldiş fusese până nu demult dascăl.

În sfârşit, o altă dovadă indirectă privitoare la o posibilă legătură între Vasile Goldiş şi familia Manuilă o reprezintă faptul că, anterior, Camil Manuilă, cel întemniţat la Budapesta, fusese şef de cabinet al liderului politic transilvănean[513]. Ştiută fiind prevalenţa „nepotismului" în ocuparea de sinecuri administrative în România, nu ar fi exclus faptul ca Vasile Goldiş să fi preferat o rudă, fie ea şi îndepărtată, în postul de şef al cabinetului său ministerial. Însă putea să fie vorba foarte bine doar de legături politice sau de afinităţi provinciale.

---

507. Sorina şi Ioan Bolovan, *Introduction*, în volumul Sabin Manuilă, *Studies on the Historical Demography of Romania*, editat de Sorina şi Ioan Moldovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1992, p. 8.
508. Gheorghe Şora, *Vasile Goldiş – o viaţă de om aşa cum a fost*, Editura Helicon, Timişoara, 1993, p. 19.
509. Vasile Goldiş, *Corespondenţă (1888-1934), Scrisori trimise*, vol. I, ediţie şi studiu introductiv de Gheorghe Şora, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992, p. 130.
510. *Ibidem*, pp. 40, 90.
511. Sabin Manuilă, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti, 1940, p. 17.
512. Gh. Şora, *op.cit.*, pp. 39-40.
513. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 161, f. 357; Camil Manuilă a semnat o cerere în noiembrie 1943 cu titulatura de „fost director de cabinet al lui Vasile Goldiş"; V. Goldiş a fost ministru în 1918 (guvernul I.I.C. Brătianu), 1920 (guvernul Al. Averescu) şi 1926-1927 (tot guvernul Averescu) (Gh. Şora, *op.cit.*, p. 385). Pentru că în 1920 era încarcerat la Budapesta, iar în 1927 lucra la Camera de Comerţ din Oradea Mare, putem bănui că tânărul Manuilă a fost secretarul lui Vasile Goldiş în toamna lui 1918, în timpul primului guvern al României Mari.

Până la urmă, indiferent dacă fraţii Manuilă erau sau nu nepoţii lui Vasile Goldiş, cert e faptul că Sabin Manuilă a beneficiat, prin intermediul rudelor sale şi al prietenilor, de o susţinere substanţială din partea elitei politice a românilor ardeleni. Altfel ar fi fost greu de explicat cum de a putut intra în audienţă la Take Ionescu sau cum de a putut să-i adreseze premierului Averescu o scrisoare cu accente uneori tăioase. Iată un exemplu în acest sens: „Domnule Prim-Ministru, ca ultimă fază a chestiunii, am primit de la fratele meu însărcinarea că, dacă nu se va putea obţine un rezultat decisiv în cauza lui în cel mai scurt timp, să fac tot posibilul să fie scos de sub scutul statului român, pentru a putea apela la protecţia altui stat"[514].

Demersurile lui Sabin Manuilă, care aproape că i-au ruinat familia, au avut efectul scontat asupra autorităţilor româneşti. Guvernul de la Bucureşti a intervenit în repetate rânduri în favoarea lui Camil Manuilă şi a altor câtorva români întemniţaţi la Budapesta. S-a purtat o corespondenţă îndelungă pe această temă, însă rezultatele n-au fost pe măsura aşteptărilor. Românii ar fi vrut să obţină un schimb individual, solicitând expres eliberarea tânărului Manuilă. Dar maghiarii nu au consimţit niciodată la asemenea schimburi individuale, preferându-le pe cele colective. Raţiunea acestei preferinţe era simplă: erau mult mai mulţi unguri arestaţi în România pentru acţiuni împotriva siguranţei statului, unii fiind chiar condamnaţi la moarte, decât români arestaţi în Ungaria. În plus, autorităţile maghiare, atunci când au înţeles că revenirea lui Camil Manuilă în patrie era dorită cu intensitate de către români, când au realizat importanţa prizonierului lor, au evitat cu mare grijă să-l cedeze, pentru că în felul acesta îşi pierdeau o mult prea preţioasă monedă de schimb.

O altă problemă care a împiedicat înfăptuirea mai devreme a transferului de deţinuţi politici a fost aceea că guvernul maghiar a pretins ca România să le recunoască deţinuţilor unguri predaţi dreptul de a se stabili în România, dacă ei doreau aceasta. Tratatul de la Trianon stipula dreptul foştilor cetăţeni austro-ungari de a-şi alege orice cetăţenie din cadrul statelor succesorale. Însă guvernul român nu putea accepta ca unor maghiari condamnaţi la moarte pentru atentate teroriste cu bombe să li se anuleze pedeapsa, să fie eliberaţi şi să se stabilească apoi netulburaţi pe teritoriul statului român. La rândul său, guvernul maghiar nu dorea să-i elibereze pe românii aflători în puşcăriile din Ungaria condamnaţi pentru delicte de drept comun, cum nu dorea nici punerea în libertate a comuniştilor. De altfel, nici românii nu-i solicitau pe bolşevici; era probabil singurul punct de consens între cele două ţări în chestiunea schimbului de deţinuţi: locul comuniştilor, indiferent de naţionalitatea lor, era la puşcărie, indiferent unde s-ar fi aflat aceasta, în Ungaria sau în România. În sfârşit, au mai existat probleme în privinţa schimbului de deţinuţi, atunci când Budapesta solicita eliberarea unor români, iar Bucureştii doreau să-i primească pe unii maghiari[515].

---

514. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 159, f. 214.

515. Era vorba de un amestec de chestiuni implicând spionajul, trădarea şi colaboraţionismul. Spre exemplu, unul dintre ultimii deţinuţi ceruţi de români era un maghiar care fusese „condamnat pe viaţă pentru faptul că a denunţat un complot maghiar împotriva comandamentului nostru în timpul ocupării Budapestei", iar „graţie lui s-a evitat o mare nenorocire". Autorităţile româneşti au făcut mari eforturi pentru a obţine eliberarea acelei persoane, raţiunile fiind nu numai de natură umanitară: „dacă guvernul ungur se interesează de soarta celor care îl servesc, dând exemple de încurajare pentru cei ce se pun în slujba lui, şi noi trebuie să arătăm că ne interesăm de soarta celor care ne-au servit cu preţul vieţii lor" (*ibidem*, vol. 158, f. 202-203).

Până la urmă, după nenumărate tergiversări, la 8 decembrie 1921 a avut loc primul schimb de prizonieri politici, dar asta numai după ce Legaţia României la Budapesta a refuzat să mai ofere vize supuşilor maghiari pentru a putea călători la rudele lor din Transilvania[516]. Partea maghiară a cedat, în felul acesta realizându-se primul transfer de deţinuţi, la vama Borş de lângă Oradea Mare, printre cei reveniţi în ţară aflându-se şi Camil Manuilă.

Imediat ce a intrat pe teritoriul românesc, Camil Manuilă a trebuit să dea o declaraţie în care şi-a schiţat calvarul în temniţele maghiare. Povestea lui nu se sfârşise însă. Spirit hotărât, tânărul Manuilă a pornit el însuşi o serie întreagă de demersuri prin care dorea să i se restituie valorile pe care le deţinuse în momentul arestării şi îi fuseseră confiscate. Chiar a solicitat, în iulie 1922, şi o despăgubire considerabilă pentru chinurile suferite în cele 20 de luni „petrecute" în Ungaria[517].

Se pare că Ministerul Afacerilor Străine nu s-a grăbit să dea curs cererii lui Camil Manuilă. Unul dintre motivele pentru această reţinere, pe lângă veşnica lentoare administrativă românească, era acela că de la Budapesta, de la alţi români arestaţi de maghiari, ajunseseră la Bucureşti tot felul de informaţii despre comportamentul lui Manuilă în puşcăriile ungare.

Succesiunea de date pe care o vom prezenta ilustrează, credem noi, foarte bine mentalitatea administrativă românească de atunci, ca şi de acum. Camil Manuilă a solicitat din nou, la 1 februarie 1923, restituirea bunurilor confiscate de către maghiari, precum şi o anchetă pentru lămurirea acuzaţiilor ce i se aduceau[518]. Ministerul i-a răspuns la 11 iulie 1923, adică după aproape şase luni de zile, precizând că s-a luat act de cerere şi s-au făcut demersurile necesare pentru recuperarea obiectelor şi valorilor confiscate, precum şi pentru obţinerea unei copii legalizate a denunţului făcut împotriva lui de alţi români din închisorile maghiare[519]. Traian Stârcea, ministrul României la Budapesta, a răspuns la solicitarea Ministerului Afacerilor Străine în cazul Camil Manuilă în 5 august 1923, comunicând Centralei de la Bucureşti că a cerut autorităţilor maghiare restituirea valorilor deţinute în momentul arestării[520]. Stârcea a trimis şi denunţul buclucaş, care era datat 2 noiembrie 1921[521].

Despre ce era vorba în denunţul respectiv? Zece cetăţeni români cu care Camil Manuilă a stat împreună în puşcăriile din Budapesta îl acuzau pe acesta că „a insultat armata română spunând că armata română în faţa întregii omeniri este *o bandă de tâlhari* şi *jefuitori* şi că toţi ofiţerii români, mai ales [cei] care au fost în zona de operaţie şi în special ofiţerii din Regat, sunt hoţi, pungaşi, escroci, compromiţând armata şi steagul român în faţa duşmanului" ; i-a calomniat pe regele şi regina României ; l-a calomniat şi insultat pe reprezentantul României la Budapesta „pentru motivul că nu a lucrat nimic în favoarea prizonierilor români din Ungaria" ; „a insultat guvernul român şi în special persoana d-lui general Averescu, adăugând că toţi sunt nişte nemernici şi nedemni de a guverna călcând în picioare drepturile ardelenilor, şi că sunt nişte hoţi şi pungaşi" ;

516. *Ibidem*, vol. 155, f. 104.
517. *Ibidem*, vol. 160, f. 143.
518. *Ibidem*, vol. 161, f. 15.
519. *Ibidem*, f. 16.
520. *Ibidem*, f. 183.
521. *Ibidem*, f. 184-185.

„a calomniat întreaga populaţie din vechiul regat cu cuvintele cele mai ordinare, spunând că toate femeile de acolo sunt cu moravuri uşoare şi că toţi oamenii politici fură pe întrecute fără să fie supăraţi de nimeni"[522].

Nu putem şti dacă cele prezentate în denunţ erau reale. Drept urmare, nici nu credem că am putea glosa pe seama opiniilor ardelenilor şi bănăţenilor despre „regăţeni" în primii ani de existenţă ai României Mari. Cert este faptul că sosirea la Bucureşti a acestei declaraţii a celor zece români a întrerupt pentru o perioadă demersurile lui Camil Manuilă în vederea recuperării obiectelor ce-i fuseseră confiscate de către maghiari.

În martie 1927, Camil Manuilă, la acea vreme funcţionar la Camera de Comerţ din Oradea Mare, solicita Ministerului Afacerilor Străine un certificat care să ateste că a stat arestat în Ungaria vreme de 20 de luni, că a fost eliberat în urma unei acţiuni diplomatice, că ceruse „despăgubiri pentru suferinţele şi pagubele îndurate" şi că „Ministerul - dacă e adevărat - a încercat să-mi obţină aceste despăgubiri". Altfel spus, în 1927, Camil Manuilă se resemnase în privinţa despăgubirilor, însă dorea totuşi să obţină măcar un certificat oficial. Ministerul nu i-a răspuns, dovadă stând rezoluţia pusă pe cererea lui Manuilă după un an de zile : „dat fiind că nu a fost lucrată până azi, 2 martie 1928, [se trimite] la dosar, în aşteptarea unei reveniri"[523].

Fiindu-i totuşi necesar un document oficial care să ateste ce se întâmplase cu viaţa sa în perioada 1920-1921 şi văzând că nu are succes la Ministerul de Externe, Camil Manuilă s-a adresat, în martie 1942, Marelui Stat Major. Şeful Secţiei a II-a (informaţii) a încercat să rezolve cererea lui Camil Manuilă, solicitând acte doveditoare de la Ministerul Afacerilor Străine[524]. La finele lui martie 1942, acesta a trimis la Marele Stat Major doar declaraţia pe care Camil Manuilă o dăduse după ce revenise în România, în decembrie 1921[525]. Se pare că Ministerul de Război nu a considerat că acea declaraţie era suficientă pentru a elibera vreun certificat. Camil Manuilă nu a dezarmat însă, iar la 15 decembrie 1943 a făcut o nouă cerere la Ministerul Afacerilor Străine[526]. Uimitor, după numai două zile, la 17 decembrie 1943, el izbutea să intre în posesia unui certificat ce preciza că fusese întemniţat în Ungaria din mai 1920 şi până în decembrie 1921[527]. Trecuseră aproape 22 de ani de când Camil Manuilă revenise pe meleagurile româneşti, după un calvar de 20 de luni în temniţele ungureşti.

În încheiere, am putea schiţa trei concluzii, câte una pentru fiecare dintre cele trei paliere diferite pe care a încercat să se plaseze încercarea noastră. În primul rând, în privinţa relaţiilor româno-maghiare din anii interbelici, se poate spune că a fost vorba de o continuare, cu mijloace diferite, a războiului. Semnarea Tratatului de la Trianon, în 4 iunie 1920, nu a însemnat încheierea confruntării. Se poate vorbi chiar de un „război rece" româno-maghiar. Tensiunea dintre cele două ţări nu a scăzut nici un moment, „coexistenţa paşnică" neintrându-şi în rol nici pentru o clipă. Cazul Camil Manuilă a fost o ilustrare semnificativă a faptului că viaţa unui om, să-i spunem obişnuit, a putut fi marcată esenţial de noile evoluţii de pe scena politică şi teritorială a Europei de după

522. *Ibidem*, f. 185.
523. *Ibidem*, f. 322.
524. *Ibidem*, f. 355.
525. *Ibidem*, f. 356.
526. *Ibidem*, f. 357.
527. *Ibidem*, f. 358.

primul război mondial. Pe de altă parte, statul român a încercat să se folosească de arestările abuzive înfăptuite de maghiari în primii ani interbelici pentru a bloca accesul Ungariei în Liga Naţiunilor, în toamna lui 1922. La iniţiativa Ministerului Afacerilor Străine şi prin eforturile Ministerului de Interne, în vara lui 1922 s-au adunat informaţii „despre suferinţele ce au îndurat în temniţele ungureşti acei cetăţeni români care, fără nici un motiv, au fost arestaţi în Ungaria şi au fost puşi în libertate abia în urma schimbului de prizonieri politici"[528]. În ciuda constituirii unui „dosar" consistent în această privinţă, intrarea statului maghiar în organizaţia genevezä n-a putut fi împiedicată.

În al doilea rând, se poate spune că, datorită în principal acţiunilor fratelui său Sabin Manuilă, a fost pus în funcţiune, spre a genera influenţă, angrenajul legăturilor de rudenie centrat pe familia Manuilă. Legăturile de sânge şi cele derivate din alianţe matrimoniale au trebuit să fie completate - la fel ca întotdeauna, dar parcă mai mult ca oricând în veacul XX - cu „afinităţile elective", cu demonstrarea coeziunii de grup a românilor transilvăneni în general, ca şi a celor bănăţeni, în special. Această combinaţie, potenţată de eforturile demne de admiraţie ale lui Sabin Manuilă, a conferit eficienţă acţiunii de salvare a lui Camil Manuilă. Fără a fi lipsită nici de urmări paradoxale - referindu-ne aici la faptul că, datorită intervenţiilor repetate în favoarea lui Camil Manuilă, maghiarii au conştientizat importanţa acestuia, şantajându-i pe români şi obţinând mult mai mulţi compatrioţi de-ai lor la schimbul de prizonieri ce s-a realizat decât ar fi fost natural să se întâmple -, operaţiunea care a condus la eliberarea tânărului Manuilă a fost încununată de succes, cel puţin în măsura în care el a stat în închisorile maghiare „doar" 20 de luni. Alţi români asupra cărora s-a abătut o năpastă asemănătoare, dar care nu aveau „rubedenii... cu trecere" au trebuit să mai aştepte câteva luni sau chiar câţiva ani până la rezolvarea cazurilor lor[529].

În sfârşit, în al treilea rând, e de mirare cum relaţiile de care dispunea familia Manuilă, ilustrate în momentele critice din perioada 1920-1921, nu l-au mai putut ajuta pe Camil Manuilă, trăitor în cadrul Regatului României, să obţină un certificat care să ateste ce i s-a întâmplat în Ungaria pe când avea 25-26 de ani. Au trebuit să treacă peste 20 de ani pentru ca, ajuns la vârsta de 48 de ani, Camil Manuilă să obţină mult râvnitul certificat. Nu putem şti de ce „relaţiile" n-au mai funcţionat. Poate că denunţul făcut împotriva sa de colegii de temniţă, indiferent dacă se baza pe fapte adevărate sau nu, a atârnat greu în „dosarul" Camil Manuilă, influenţând atitudinea faţă de el a funcţionarilor din Ministerul Afacerilor Străine. Însă şi mai probabil este faptul că, nemaifiind vorba despre o problemă de onoare naţională în relaţia cu „duşmanul secular", administraţia românească a tratat chestiunea în stilu-i atât de caracteristic, cu indiferenţă, mai ales dacă nu-şi putea manifesta cupiditatea.

Nu ştim ce s-a întâmplat cu viaţa lui Camil Manuilă în continuare; nu pare însă să fi ieşit prea mult în evidenţă sau cel puţin nu am reuşit noi să identificăm semnele vreunei cariere ce ar fi meritat remarcată. Fratele său însă, Sabin Manuilă, a avut o ascensiune profesională fulminantă: în 1926 a fost numit inspector general al sănătăţii publice din Transilvania şi membru în Consiliul Sanitar Superior; în 1927 s-a stabilit în Bucureşti, deţinând în perioada 1927-1930 funcţia de director general în Ministerul

528. „Buletinul Oficial al Ministerului de Interne", II, nr. 15-16/15 iunie - 1 iulie 1922, p. 289.
529. A.M.A.E., *Fond 71/1914*, E2, partea I, vol. 157, f. 23-25, şi vol. 158, f. 145-146 şi 202-203.

Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale; a condus apoi, în tot deceniul al patrulea, un departament din cadrul Institutului de Igienă şi Sănătate Publică; în 1930 i s-a încredinţat conducerea recensământului general al populaţiei din România, apoi conducerea Institutului de Demografie şi Recensământ, iar ulterior cea a Institutului Central de Statistică; în 1938 a devenit membru corespondent al Academiei Române; a emigrat din România la începutul anului 1948, restul vieţii, până în 1964, petrecându-şi-l în Statele Unite ale Americii[530], unde şi-a continuat cariera (a fost expert pe lângă administraţia americană şi diverse organisme dependente de O.N.U.[531]), dar a activat şi în cadrul emigraţiei româneşti anticomuniste.

530. Vl. Trebici, *op.cit.*, pp. 7-9, 13-14, 23-24.
531. Louis Roman, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în volumul *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coordonatori Sorina şi Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, pp. 40.

Încheiere

Titlul pe care l-am ales pentru lucrarea noastră, *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920-1923)*, necesită câteva precizări. În primul rând, am preferat „România şi Ungaria..." în locul tradiţionalei formule „Relaţii româno-maghiare...", deoarece am vrut să subliniem faptul că dorim să realizăm un studiu de istorie diplomatică, cel puţin preponderent, dacă nu în totalitate. De asemenea, am optat pentru analizarea raporturilor dintre statul român şi cel maghiar în context european, întrucât limitarea strictă la relaţia România-Ungaria ar fi denaturat rezultatele cercetării ; s-ar fi rezumat totul la prezentarea acelui adevărat „dialog al surzilor" dintre guvernele de la Bucureşti şi Budapesta din primii ani interbelici. Relaţiile dintre România şi Ungaria devin mai comprehensibile dacă includem în ecuaţie marile puteri, statele vecine, conjunctura internaţională, situaţia regională din diverse momente etc. Prezenţa sintagmei „Noua Europă" în titlul lucrării nu reprezintă atât o aluzie străvezie la influentul periodic britanic condus de Robert W. Seton-Watson, cât şi un indiciu al faptului că, la sfârşitul primului război mondial şi în primii ani interbelici, continentul european a suferit transformări radicale.

În sfârşit, limitele temporale ale subiectului nu au fost alese aleatoriu. Însă, dacă 1920 – anul semnării Tratatului de la Trianon – pare o opţiune firească, naturală, ce nu necesită o demonstraţie prea sofisticată, cealaltă extremitate temporală, 1923, e mai echivocă, nu se lasă explicitată prin chestiuni evidente. Aparent, în 1923 nu s-a întâmplat nimic, pe axa România-Ungaria sau în Europa, care să poată avea semnificaţia unui final de etapă, a unui capăt de drum. Nici ocupaţia franco-belgiană a Ruhrului, nici conferinţa de la Lausanne, nici incidentele de la graniţa româno-maghiară din ianuarie 1923, nici explozia aşa-numitului „caz al optanţilor" şi conferinţa româno-maghiară de la Bruxelles dedicată acestei teme nu se pot constitui în pretexte satisfăcătoare pentru a marca un sfârşit al vreunui stadiu în relaţiile dintre România şi Ungaria.

Şi totuşi, în spatele aparenţelor, se pot identifica, credem noi, elemente consistente pentru a justifica alegerea anului 1923 – sau, mai corect, finalul lui 1923 şi începutul lui 1924 – drept moment de răscruce în evoluţia raporturilor dintre cele două state. În primul rând, 1923 a fost un an dacă nu de stabilizare, cel puţin de clarificare politică internă atât în Ungaria, cât şi în România. La Budapesta, venit la putere încă din primăvara anului 1921, István Bethlen reuşea, în 1923, să tranşeze în favoarea sa confruntarea politică internă, îndepărtându-se – nu cu totul, dar, oricum, semnificativ – de aşa-numiţii radicali de dreapta, singurii concurenţi redutabili pe care îi avea pe scena politică ungară din anii '20. Bethlen a izbutit, astfel, să-şi impună programul de guvernare, ale cărui obiective principale erau consolidarea politică şi economică, ca şi atragerea de împrumuturi occidentale. Bethlen şi colaboratorii săi îşi doreau, în fond,

reabilitarea internaţională a Ungariei, pentru obţinerea căreia trebuiau puse în surdină vocile care promovau revanşismul zgomotos, antiliberalismul şi antisemitismul ; însă, o dată realizată această reabilitare internaţională a statului ungar, se putea porni operaţiunea de construcţie a premiselor care să facă posibilă atingerea acelui ţel pe care nici un om politic maghiar nu-l putea nesocoti : revizuirea Tratatului de la Trianon şi refacerea integrităţii teritoriale a Ungariei. Şi în România, anul 1923 a fost unul de clarificări politice interne. Cabinetul liberal condus de Ion I.C. Brătianu, instalat la putere încă din ianuarie 1922, s-a dovedit redutabil în confruntările cu adversarii politici, impunându-şi punctul de vedere atât în privinţa încoronării de la Alba-Iulia din octombrie 1922, cât şi în aceea a redactării şi votării Constituţiei din martie 1923, pentru a nu mai aminti de Legea minelor din iulie 1924.

Mimetismul şi flexibilitatea promovate de guvernul Bethlen în relaţie cu Occidentul, pe de o parte, şi intransigenţa guvernului Brătianu faţă de unele dintre interesele privind România ale marilor puteri apusene, pe de altă parte, au contribuit la acutizarea unui fenomen deosebit de important din perspectiva raporturilor dintre România şi Ungaria în context european, adevăratul motiv, în opinia noastră, pentru care 1923/1924 poate fi considerat finalul unui stadiu şi începutul altuia în relaţiile dintre cele două ţări. Este vorba despre faptul că în acea vreme se estompase în bună măsură o distincţie care fusese importantă în anii anteriori, aceea dintre învinşi şi învingători în prima conflagraţie mondială. Timp de câţiva ani, din 1918 până în 1922, prestaţiile internaţionale ale României şi Ungariei fuseseră marcate, uneori chiar decisiv, de către etichetele conferite de apartenenţa la una sau cealaltă dintre coaliţiile ce se confruntaseră în Marele Război. Acest proces, de ştergere a respectivei distincţii dintre state, a început încă din 1922, când Ungaria a fost admisă în Liga Naţiunilor, şi s-a maturizat în 1923-1924, perioadă în care România şi celelalte ţări din Mica Înţelegere n-au reuşit să împiedice includerea Ungariei în schema de reabilitare financiară girată de organizaţia genevezǎ. Altfel spus, un indicator esenţial pentru statutul internaţional al unei ţări – accesul pe piaţa mondială de capital – sugera faptul că, în relaţia România-Ungaria, situaţia se modificase radical faţă de perioada 1918-1922. Practic, după 1924, puţine mai erau elementele care să amintească, în cercurile diplomatice europene, faptul că cele două ţări vecine şi inamice fuseseră tratate net diferit până nu demult. Era un nou start, o nouă etapă în confruntarea româno-maghiară.

Izvoare şi bibliografie

A. Izvoare

A.1. Izvoare inedite

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe - Bucureşti (A.M.A.E.)
Fond 71/1914, E2, partea I, vol. 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161.
Fond 71/1914, E2, partea a II-a, vol. 3, 26, 45, 49.
Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 25, 43, 44, 53, 55, 61, 84, 85.
Fond 71/1920-1944, Transilvania, vol. 1, 2, 3, 17, 31, 32, 33, 348, 369.
Fond 71/1920-1944, Polonia, vol. 1, 46, 52.
Fond Mica Înţelegere, vol. 3, 4, 5.
Fond Dosare speciale, vol. 40/1, 47/3, 60/5, 64/6, 65/2, 87, 88, 89, 92/1, 92/3, 92/4, 92/5, 92/6, 93/1, 494/7.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale - Bucureşti (A.N.I.C.)
Fond Vaida-Voevod, dosarele 56, 78, 88.
Fond Ministerul Instrucţiunii, dosarele 29/1922, 572/1922, 510/1923, 572/1923, 19/1924, 146/1924, 401/1924, 615/1924, 622/1924, 628/1924, 630/1924.
Fond Ministerul Artelor, dosarele 797/1922, 839/1923, 876/1923.
Fond Societatea Naţiunilor, dosar 34.
Fond Nicolae Titulescu, dosar 62.

A.2. Izvoare editate

A.2.a. *Colecţii şi volume de documente*

1918 la români. Documentele Unirii, Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918, vol. VII, coordonatori Ion Popescu-Puţuri, Ştefan Pascu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

1920. Un act de justiţie, Documente, ediţie întocmită de Corneliu Mihail Lungu şi Ioana Grigorie, Editura Elion, Bucureşti, 2001.

Nicolae Daşcovici, *Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public*, Tipografia Concesionară Alexandru Terek, Publicaţiile Institutului de Drept Public al Universităţii Mihăilene din Iaşi, Iaşi, 1936.

Decretele, Regulamentele şi Ordonanţele Consiliului Dirigent din Transilvania, Cluj, 1929

Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918, Documente interne şi externe, august 1918 - decembrie 1920, vol. III, VI, coordonatori Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (*D.B.F.P.*), editată de E.L. Woodward şi Rohan Butler, prima serie, vol. I-VIII, XII, Her Majesty's Stationery Office, Londra, 1947-1962

Ministerul Afacerilor Străine al Republicii Cehoslovacia, *Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourg sur le trône de Hongrie, août 1919-novembre 1921*, Praga, 1922.

The Hungarian Peace Treaty (British Statesmen about the Hungarian Question), Budapesta, 1921

Hungarian-Romanian Case and Position of Mixed Arbitral Tribunals, A Selection of Newspaper Cuttings, W.P. Griffith & Sons Ltd., Old Bailey Press, Londra, 1928.

Arhivele Statului din România, *Minorităţile naţionale din România, 1918-1925, Documente*, coordonatori Ioan Scurtu, Liviu Boar, Bucureşti, 1995.

Arhivele Statului din România, *Minorităţile naţionale din România, 1925-1931, Documente*, coordonatori Ioan Scurtu, Ioan Dordea, Bucureşti, 1996.

Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary (*P.D.F.R.H.*), vol. I, 1919-1920, Budapesta, 1939; vol. II, 1921, Budapesta, 1946.

Department of State, *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, vol. I-IX, XI-XII, Washington, 1942-1947 (*F.R.U.S.*, *P.P.C.*, *1919*).

Pétition des Colons Hongrois du Banat et de la Transylvanie, în „Glasul minorităţilor", nr. 1-2/1926, pp. 33-46.

La Pétition des représentants des descendants des membres de l'ancien régiment garde-frontière des Sicules (Hongrois) devant la Société des Nations, „Glasul minorităţilor", nr. 10/1932, pp. 258-263.

Relaţiile româno-sovietice. Documente, vol. I, 1917-1934, redactor responsabil Dumitru Preda, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999.

A.2.b. *Jurnale, memorii, amintiri, corespondenţă, discursuri*

Lord D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, vol. 2, Londra, 1929.

Angelescu, C., *Lege pentru învăţământul primar al statului (şcoale de copii mici, şcoale primare, şcoale şi cursuri de adulţi, şcoale şi clase speciale pentru copii debili şi anormali educabili)*, Bucureşti, 1925.

Argetoianu, Constantin, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1996.

Bandholtz, Harry Hill, *An Undiplomatic Diary, by the American Member of the Inter-Allied Military Mission to Hungary, 1919-1920*, editată de Fritz-Konrad Kruger, Columbia University Press, New York, 1933.

Barbul, Gheorghe, Solacolu, Ion, *Schimbarea alianţelor României de la Titulescu la Antonescu*, Institutul European, Iaşi, 1995.

Bossy, Raoul, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940)*, vol. I, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.

Cretzianu, Alexandru, *Relapse into Bondage: Political Memoirs of a Romanian Diplomat, 1918-1947*, editată de Sherman David Spector, Center for Romanian Studies, Iaşi, 1998.

Goldiş, Vasile, *Corespondenţă (1888-1934), Scrisori trimise*, vol. I, ediţie şi studiu introductiv de Gheorghe Şora, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992.

Gratz, Gustáv, *Count Stephen Bethlen*, în „The Hungarian Quarterly", vol. III, nr. 2/1937.

Hohler, Sir Thomas, *Reminiscences of Hungary*, în „The Hungarian Quarterly", vol. V, nr. 1/1939.

Buşe, Constantin, Dascălu, Nicolae, *Nicolae Iorga şi revizionismul maghiar, Culegere de articole, conferinţe şi discursuri parlamentare (1918-1940)*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1993.

Iorga, N., *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, editată de Mihai Ungheanu, Editura Globus, Bucureşti, 1991.

Laroche, Jules, *Au Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré, 1913-1926*, Hachette, Paris, 1957.

Marghiloman, Alexandru, *Note Politice*, vol. III, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995.
Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (decembrie 1918 - decembrie 1919)*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1996.
Nicolson, Harold, *Peacemaking 1919*, Methuen, Londra, 1965.
Poincaré, Raymond, *Histoire politique, chronique de quinzaine*, Plon-Nourrit et cie, Paris, 1921
Sturdza, Mihail, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Editura Fronde, Alba-Iulia - Paris, 1994.
Salcă, Horia, Salvan, Florin, *Dr. Alexandru Vaida-Voevod, corespondenţă, 1918-1919*, Editura Transilvania Expres, Braşov, 2001.
Titulescu, Nicolae, *Discursuri*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.
Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii*, vol. I-IV, editată de Alexandru Şerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994-1998.

A.2.c. *Presă (1919-1924)*

„Administraţia Română", Cluj
„Analele statistice şi economice", Bucureşti
„Argus", Bucureşti
„Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", Bucureşti
„Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii şi al Cultelor", Bucureşti
„Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii Publice", Bucureşti
„Buletinul Oficial al Ministerului Instrucţiunii", Secretariatul General Cluj, Cluj
„Buletinul Oficial al Ministerului de Interne, Bucureşti
„Buletinul Societăţii Generale a Funcţionarilor Publici", Bucureşti
„Buletinul Statistic al României", Bucureşti
„Cronica financiară", Bucureşti
„Curierul administrativ", Bucureşti
„Dacia", Cluj
„Democraţia", Bucureşti
„Epoca", Bucureşti
„Glasul minorităţilor", Lugoj
„Ideea Europeană", Bucureşti
„Import-Export", Bucureşti
„L'Indépendence roumaine", Bucureşti
„International Conciliation", New York
„Învăţătorul", Cluj
„Monitorul Oficial", partea a III-a, Dezbateri parlamentare, Adunarea Deputaţilor, Senat, Bucureşti
„Neamul Românesc", Bucureşti
„The New York Times", New York
„The New World", Paris
Liga Naţiunilor, „Official Journal", Geneva
„Revista administrativă", Cluj
„Revista pentru Siguranţa Statului", Bucureşti
„Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Geneva
„Revue de Deux Mondes", Paris
„The Times", Londra
„Universul", Bucureşti
„Viitorul", Bucureşti

B. Bibliografie

B.1. Instrumente de lucru

Bloch, Marc, *The Historian's Craft*, Knopf, New York, 1953.

Eco, Umberto, *Cum se face o teză de licenţă. Disciplinele umaniste*, Editura Pontica, Constanţa, 2000.

Encyclopaedia Judaica, vol. 7, 10, Ierusalim, 1978.

Gheorghe, Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1921-1939*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

Iorga, N., *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ediţia a IV-a, introducere, note şi comentarii de Andrei Pippidi, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Politica externă a României, Dicţionar cronologic, coordonatori Ion Calafeteanu, Cristian Popişteanu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Politics and Political Parties in Romania, International Reference Library Co., Londra, 1936.

Truhart, Peter, *International Directory of Foreign Ministers, 1589-1989*, K.G. Saur, München, New York, 1989.

B.2. Lucrări generale

Agrigoroaiei, Ion, *România interbelică*, vol. I, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2001.

Aldcroft, Derek H., *From Versailles to Wall Street, 1919-1929*, Allen Lane, Harmondsworth, 1977.

Idem, *Studies in the Interwar European Economy*, Ashgate, Aldershot Hands, 1997.

Ambrosius, Lloyd E., *Dilemmas of National Self-Determination : Woodrow Wilson's Legacy*, în vol. *L'Établissement des Frontières en Europe après les deux guerres mondiales. Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995)*, sub direcţia lui Christian Baechler şi a lui Carole Fink, P. Lang, Strasbourg, Montréal, 1996, pp. 21-36.

Angelescu, I.N., *Politica economică mondială şi interesele României*, în „Analele statistice şi economice", V, nr. 1-2/1922, pp. 4-6.

Apponyi, Count, *Hungarian Foreign Policy*, Budapesta, 1921.

Arndt, H.W., *The Economic Lessons of the Nineteen-Thirties*, Oxford University Press, Londra, 1944.

Artaud, Denise, *La Reconstruction de l'Europe (1919-1929)*, Presses Universitaires de France, Paris, 1973.

Azcarate, Pablo de, *League of Nations and National Minorities, An Experiment*, Klaus Reprint Co., New York, 1972.

Berend, Iván T., Ránki, Gÿorgÿ, *Hungary : a Century of Economic Development*, Columbia University Press, Newton Abbot, 1974.

Bibó, István, *Misère des petits états d'Europe de l'Est*, L'Harmattan, Paris, 1986.

Bitoleanu, Ion, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919-1939*, Editura Mondograf, Constanţa, 1995.

Bold, Emilian, Agrigoroaiei, Ion, *Partidele politice burgheze din România, 1918-1938*, Iaşi, 1977.

Bold, Emilian, Seftiuc, Ilie, *România sub lupa diplomaţiei sovietice (1917-1938)*, Editura Junimea, Iaşi, 1998.

Bolovan, Ioan, Bolovan, Sorina, *Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec. XX*, în volumul *Sabin Manuilă, Istorie şi demografie, Studii privind*

societatea românească între secolele XVI-XX, coordonatori Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, pp. 154-168.

Bond, Brian, *The Pursuit of Victory, From Napoleon to Saddam Hussein*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Boross, Elizabeth A., *Inflation and Industry in Hungary, 1918-1929*, Haude & Spener, Berlin, 1994.

Bosworth, R.J.B., *Italy and the Wider World, 1860-1960*, Routledge, Londra, 1996.

Bratu, Traian, *Politica naţională faţă de minorităţi, Note şi observaţiuni*, Cultura Naţională, [Bucureşti], [1923].

Buffet, Cyril, *Rapallo, Sirens and Phantoms*, în volumul *Haunted by History, Myths in International Relations*, editat de Cyril Buffet şi Beatrice Heuser, Berghahn Books, Providence, Oxford, 1998, pp. 235-258.

Bulhak, Henryk, *L'Alliance franco-polonaise dans le système politique et militaire de Versailles en Europe de l'Est et du Sud-Est*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, Association des Publications près les Universités de Strasbourg, Université des Sciences Humaines de Strasbourg, Centre de Recherches sur l'Europe Centrale et Sud-Orientale (CRECSO) et Association internationale d'Histoire contemporaine de l'Europe, Strasbourg, 1987, pp. 323-332.

Idem, *La Pologne à la défense de la paix contre le danger d'une guerre*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXV, 3-4/1996, pp. 177-194.

Buzatu, Gh., *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă la 1929*, Editura Junimea, Iaşi, 1981.

Idem, *O istorie a petrolului românesc*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998.

Calafeteanu, Ion, *Politică şi interes naţional în România interbelică*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Campbell, G.F., *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, University of Chicago Press, Chicago, 1975.

Campus, Eliza, *Din politica externă a României, 1913-1947*, Editura Politică, Bucureşti, 1980

Eadem, *Raymond Poincaré (1860-1934), Un om în istoria lumii, Din istoria relaţiilor româno-franceze*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1998.

Challener, Richard, *The French Foreign Office. The Era of Philippe Berthelot*, în volumul *The Diplomats, 1919-1939*, I, editat de Gordon Craig şi Felix Gilbert, Princeton University Press, Princeton, 1984, pp. 65-78.

Ciolan, Ioan N., Voicu, Constantin, Racoviţan, Mihai, *Transilvania – istorie şi dăinuire românească*, Editura Sirius, Bucureşti, f.a.

Ciorănescu, George, *Românii şi ideea federalistă*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

Cioriceanu, George, *Datoria publică a României*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1923.

Ciupercă, I., *Bucureşti-Washington : diplomaţie şi petrol*, în volumul *Relaţii româno-americane în timpurile moderne*, editat de Gheorghe I. Florescu, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1993, pp. 161-184.

Idem, *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1994.

Cobban, Alfred, *The National State and National Self-Determination*, Collins, Londra, 1969.

Codrescu, Florin, *La Petite Entente*, vol. II, Paris, f.a.

Cornwal, M., *A Fluctuating Barometer : British Diplomatic Views of the Czech-German Relationship in Czechoslovakia*", în volumul *Grossbritannien, die Vereigniten Staaten von Amerika und die bömische Länder*, editat de Eva Schmidt-Hartmann, Stanley B. Winters, R. Oldenbourg, München, 1991, pp. 130-148.

Liga Naţiunilor, *The Course and Control of Inflation : a Review of Monetary Experience in Europe after the First World War*, Geneva, 1946.

Crane, John O., *The Little Entente*, Macmillan, New York, 1931.

Crespi, S., *Alla difesa d'Italia in guerra e a Versailles*, A. Mondadori, Milano, 1937.

Cristodorescu, Gh., *Politica noastră comercială. Regimul exportului României în timpul neutralităţii şi după război*, vol. II, Bucureşti, 1928.

Dascălu, Nicolae, *Minorităţile naţionale în România Mare (1918-1940)*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXIV, nr. 3-4/1990, pp. 195-207.

Idem, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991.

Idem, *Propaganda externă a României Mari (1918-1940)*, f.l., Editura Alternative, 1998.

Idem, *Imaginea României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1998.

Djuvara, Mircea, *Câteva cuvinte despre „Mica Înţelegere"*, Bucureşti, 5 noiembrie 1920.

Dobrinescu, Valeriu Florin, *Relaţii româno-engleze (1914-1933)*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, 1986.

Dragne, Florea, *Relaţiile româno-cehoslovace (1918-1921)*, în „Acta Musei Napocensis", VI/1969, pp. 613-623.

Drăganu, Tudor, *La Doctrine juridique de la Couronne Hongroise*, Centrul de studii şi cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944.

Einzig, Paul, *World Finance since 1914*, The Macmillan Company, Londra, 1935.

Ekrem, Mehmet Ali, *Relaţiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944)*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993.

Liga Naţiunilor, *Europe's Overseas Needs 1919-1920 and How They Met*, Geneva, 1943.

Feilchenfeld, Ernst H., *Public Debts and State Succession*, The Macmillan Company, New York, 1931.

Ferris, John Robert, *The Evolution of British Strategic Policy, 1919-1926*, Macmillan, Londra, 1989.

Feuchtwanger, E.J., *From Weimar to Hitler, Germany, 1918-1933*, University Press of America, Lanham, Maryland, 1993.

Fink, Carole, *The Genoa Conference : European Diplomacy, 1921-1922*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1984.

Eadem, *Defender of Minorities : Germany in The League of Nations*, în „Central European History", vol. IV, 1972, pp. 350-357.

Foster, Alan J., *Britain and East Central Europe 1918-1948*, în volumul *Mitteleuropa, History and Prospects*, editat de Peter S. Stirk, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994, pp. 112-128.

Franke, Rainer, *London und Prag. Materialen zum Problem eines multinationalen Nationalstaates 1919-1938*, Lerche, München, 1991.

Garlicki, Andrzej, *Józef Piłsudski, 1867-1935*, Scolar Press, Aldershot Hands, 1995.

Géoris, Michel, *Les Habsbourg*, Éditions Rencontre Lausanne, Lausanne, 1969.

Gheorghiu, Panait R., *The Foreign Trade of Romania from the Treaty of Adrianopole up to the Great Depression*, Londra, 1936.

Grayson, Richard S., *Austen Chamberlain and the Commitment to Europe, British Foreign Policy, 1924-1929*, Frank Cass, Londra, 1997.

Hadļer, Frank, *The European Policy of Czechoslovakia on the Eve of the Genoa Conference of 1922*, în volumul *Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922*, editat de Carole Fink, Axel Frohn şi Jürgen Heideking, German Historical Institute, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp. 171-185.

Hamard, B., *Le Transfert du Burgenland à l'Autriche 1918-1922, un arbitrage international de l'après-guerre*, în „Revue historique", tomul CCXCIV, 2/1995, pp. 285-305.
Hamilton, Keith, Langhorne, Richard, *The Practice of Diplomacy, Its Evolution, Theory and Administration*, Routledge, Londra, 1996.
Hannum, Hurst, *Autonomie, suveranitate şi autodeterminare, Aplanarea drepturilor conflictuale*, Editura Paideia, Bucureşti, f.a.
Hartman, Zvi, *The Issue of the Jewish Identity in Transylvania between the Two World Wars*, în volumul *The Jews in the Romanian History*, coordonator Ion Stanciu, Editura Silex, Bucureşti, 1996, pp. 189-192.
Heater, Derek, *National Self-Determination : Woodrow Wilson and His Legacy*, St. Martin's Press, New York, 1994.
Helmreich, Jonathan, *The Negotiations of the Franco-Belgian Military Accord of 1920*, în „French Historical Studies", III, nr. 3/1964, pp. 360-378.
Henig, Ruth, *Foreign Policy*, în volumul *The First World War in British History*, editat de Stephen Constantine, Maurice W. Kirby, Mary B. Rose, E. Arnold, Londra, 1995, pp. 204-230.
Eadem, *Versailles and After, 1919-1933*, Routledge, Londra, 1995.
Herbert, K., *Das Recht der Minderheiten*, Berlin, 1927.
Herman, Joost, *Toward the Great Areopagus, Some Remarks on Jewish Activities in Intergovernmental Circles in the Nineteenth and Twentieth Century*, în volumul *Homeward Bound*, editat de Marij Leenders şi Wim van Meurs, Utrecht, 1996, pp. 19-35.
Hiden, John, *Germany and Europe, 1919-1939*, Longman, Londra, 1993.
Hill, Martin, *The Economic and Financial Organisation of the League of Nations : a Survey of Twenty-Five Years*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1946.
Himmer, Robert, *Rathenau, Russia, and Rapallo*, în „Central European History", vol. IX, nr. 2/iunie 1976, pp. 146-183.
***, *La Hongrie dans les relations internationales*, Budapesta, 1935.
Hovi, Kalervo, *Cordon Sanitaire or Barriere de l'Est ? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy, 1917-1919*, Turun Yliopisto, Turku, 1975.
Idem, *Alliance de revers, Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919-1921*, Turun Yliopisto, Turku, 1984.
Howard, Michael, *The Continental Commitment*, Ashfield Press, Londra, 1989.
Iacobescu, Mihai, *N. Titulescu şi Liga Naţiunilor, Rolul forului de la Geneva pe frontul păcii generale*, în volumul *Titulescu şi strategia păcii*, coordonator Gh. Buzatu, Editura Junimea, Iaşi, 1982, pp. 159-168.
Idem, *România şi Societatea Naţiunilor, 1919-1929*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1988.
Ianowsky, Oscar I., *Nationalities and National Minorities*, Macmillan, New York, 1945.
Iklé, Fred Charles, *How Nations Negociate*, Frederick A. Praeger, New York, 1968.
Iordache, Anastasie, *Take Ionescu*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2001.
Iorga, Nicolae, *Politica culturii*, conferinţă ţinută la Institutul Social Român (20 noiembrie 1927), în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VII, nr. 3-4/1928, pp. 469-481.
Idem, *România contemporană de la 1904 la 1930, Supt trei regi, Istorie a unei lupte pentru un ideal moral şi naţional*, editată de Valeriu şi Sanda Râpeanu, Editura Pro, f.l., 1999
Jacobson, Jon, *Strategies of French Foreign Policy after World War I*, în „Journal of Modern History", Chicago, vol. 55, nr. 1/1983, pp. 78-95.
Jamnitz, János, *Les Activités journalistiques de Zoltán Rónai après 1919*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, tomul XXXI, 3-4/1985, pp. 373-408.
Janos, Andrew J., *The Decline of Oligarchy. Bureaucratic and Mass Politics in the Age of Dualism (1867-1918)*, în volumul *Revolution in Perspective, Essays on the Hungarian*

Soviet Republic of 1919, editat de A.J. Janos şi William B. Slottman, Berkeley University Press, Los Angeles, 1971, pp. 1-60.

Jordan, Nicole, *The Popular Front and Central Europe : The Dilemmas of French Impotence, 1918-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Karaczony, *The Historical Right of the Hungarian Nation to Its Territorial Integrity*, Budapesta, 1920.

Kemmerer, Edwin Walter, *Gold and Gold Standard*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1944.

Keynes, John M., *The Economic Consequences of the Peace*, Macmillan and co., Londra, 1920.

Kolarz, Walter, *Myths and Realities in Eastern Europe*, Lindsay Drummond Ltd., Londra, 1946 (în traducere românească, *Mituri şi realităţi în Europa de Est*, Editura Polirom, Iaşi, 2003).

Lazăr, Daniel, *Acţiuni diplomatice comune româno-iugoslave în perioada 1919-1929*, în volumul *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, coordonator Mihai Timofte, Editura Atheros, Iaşi, 1998, pp. 311-330.

Lederer, Ivo, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, New Haven, 1963.

Lee, Marshall M., Michalka, Wolfgang, *German Foreign Policy 1917-1933, Continuity or Break ?*, Berg, New York, 1987.

Lojkó, Miklós, *C.A. Macartney and Central Europe*, în „European Review of History", vol. 6, nr. 1, 1999, pp. 37-57.

Lowe, C.J., Marzari, F., *Italian Foreign Policy, 1870-1940*, Routledge & Paul, Londra, 1975.

Lukacs, John A., *The Great Powers & Eastern Europe*, American Book Co., New York, 1955.

Lupu, N.Z., *Aristide Briand (1862-1932)*, în volumul *Diplomaţi iluştri*, IV, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 355-420.

Macartney, C.A., *National States and National Minorities*, Oxford University Press, Oxford, 1934.

Idem, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929-1945*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1956.

Machray, Robert, *The Little Entente*, Allen & Unwin, Londra, 1929.

Manuilă, Sabin, *Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti, 1940.

Idem, *Studies on the Historical Demography of Romania*, editat de Sorina şi Ioan Moldovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1992.

Marès, Antoine, *Mission militaire et relations internationales : l'exemple franco-tchécoslovaque, 1918-1925*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", tomul XXX, 1983, pp. 559-586.

McDougall, Walter A., *France's Rhineland Diplomacy, 1914-1924 : The Last Bid for a Balance of Power in Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1978.

Moynihan, Daniel Patrick, *Pandaemonium : Ethnicity in International Politics*, Oxford University Press, New York, 1993.

Mózes, Téreza, *Evreii din Oradea*, Editura Haseffer, Bucureşti, 1997.

Mucsi, Ferenc, Szabo, Agnes, *Zsigmond Kunfi (1879-1929)*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapesta, tomul XXX, 1-2/1984, pp. 181-207.

Mureşanu, Camil, *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996.

Muşat, Mircea, Ardeleanu, Ion, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

Nagy, Mariann, *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*, în volumul *Pride and Prejudice. National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, editat de László Kontler, Central European University, Budapesta, 1995, pp. 29-51

Nanu, Frederic C., *Politica externă a României, 1918-1933*, Institutul European, Iaşi, 1993.

Newman, K.J., *European Democracy between the Wars*, Allen & Unwin, Londra, 1970.

Nouzille, Jean, *La Nouvelle frontière entre l'Autriche et la Hongrie (1919-1921)*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 23-34.

Idem, *Aspectul militar al relaţiilor franco-române între 1919 şi 1939*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXV, nr. 3-4(113-114)/1991, pp. 175-212.

Oprea, Ion M., *Nicolae Titulescu*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.

Idem, *România şi Imperiul Rus, 1900-1924*, vol. I, Editura Albatros, Bucureşti, 1998.

Orde, Anne, *British Policy and European Reconstruction after the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Eadem, Barings Brothers, *The Bank of England, the British Government and the Czechoslovak State Loan of 1922*, în „The English Historical Review", vol. 106, nr. 418/1991, pp. 27-40.

Eadem, *The Eclipse of Great Britain, The United States and British Imperial Decline, 1856-1956*, St. Martin's Press, New York, 1996.

Partidul Poporului, *Studiu asupra situaţiei ţării în martie 1920, ianuarie 1922 şi aprilie 1926*, Bucureşti, 1927.

Pearton, Maurice, *Diplomacy, War and Technology since 1830*, University Press of Kansas, Lawrence, Kansas, 1984.

Pearson, Raymond, *National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945*, St. Martin's Press, New York, 1983.

Idem, *Hungary. A State Truncated, a Nation Dismembered*, în volumul *Europe and Ethnicity, The First World War and Contemporary Ethnic Conflict*, editat de Seamus Dunn şi T.G. Fraser, Routledge, Londra, 1996, pp. 88-109.

Pegg, Carl H., *Evolution of the European Ideea, 1914-1932*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1983.

Penescu, Al.S., *Ofensiva contra francului. Tipul speculaţiunei, Episodul din martie 1924*, Bucureşti, 1925.

Perman, D., *The Shaping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914-1920 – Studies in East European History*, VII, editat de W. Philipp şi P. Scheibert, E.J. Brill, Leiden, 1962.

Pinon, René, *La Reconstruction de l'Europe Orientale*, în „Revue des Deux Mondes", Paris, tomul XLIX/ianuarie 1919, pp. 377-405.

Idem, *La Reconstruction de l'Europe Danubienne*, în „Revue des Deux Mondes", tomul XLIX/iunie 1919, pp. 557-582.

Polonsky, Antony, *The Little Dictators, The History of Eastern Europe since 1918*, Routledge & Kegan Paul, Londra şi Boston, 1975.

Preston, H.H., *Europe's Return to Gold*, în „Harvard Business Review", nr. 9/1931, pp. 315-340.

Ranshofer-Wertheimer, Egon Ferdinand, *The International Secretariat, A Great Experiment in International Administration*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1945.

Renouvin, Pierre, *Histoire des relations internationales 1914-1929*, vol. VII, Hachette, Paris, 1957.

Riekhoff, H. von, *German-Polish Relations, 1918-1933*, John Hopkins Press, Baltimore, 1971.

Rosenthal, Harry K., *National Self-Determination : the Example of Upper Silesia*, în „Journal of Contemporary History", vol. VII, nr. 3-4/1972, pp. 231-241.

Roucek, Joseph S., *Contemporary Romania and Her Problems : A Study in Modern Nationalism*, Stanford University Press, Stanford, 1932.

Saizu, I., Tacu, Al., *Europa economică interbelică*, Institutul European, Iaşi, 1997.

Sbârnă, Gheorghe, *Parlamentul şi politica externă a României, 1919-1940*, Editura Sylvi, Bucureşti, 2000.

Schaary, Davis, *„The Jewish Policy" in Great Romania between the Two World Wars*, în volumul *The Jews in the Romanian History*, coordonator Ion Stanciu, Editura Silex, Bucureşti, 1996, pp. 142-163.

Schuker, Stephen A., *The End of French Predominance in Europe : The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1976.

Schulzinger, Robert D., *American Diplomacy in the Twentieth Century*, Oxford University Press, New York, 1994.

Sebök, László, *The Hungarians in East Central Europe : A Demographic Profile*, „Nationalities Papers", vol. 24, nr. 3, 1996, pp. 551-562.

Seftiuc, I., *Momente din activitatea diplomatică a României la Conferinţa de la Lausanne (1922-1923)*, în „Revista arhivelor", XLVII, vol. XXXII, nr. 1/1970, pp. 147-163.

Seftiuc, Ilie, Cârţână, Iulian, *România şi problema strîmtorilor*, Editura Politică, Bucureşti, 1974.

Seişanu, Romulus, *Principiul naţionalităţilor, Originile, evoluţia şi elementele constitutive ale naţionalităţii*, ediţia a II-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1996.

Seton-Watson, Christopher, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925*, Methuen, Londra, 1967

Seton-Watson, Robert W., *History of the Romanians*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934.

Sforza, Carlo, *Diplomatic Europe since the Treaty of Versailles*, Yale University Press, New Haven, 1928.

Sharp, Alan J., *Britain and the Protection of Minorities at the Paris Peace Conference, 1919*, în volumul *Minorities in History*, editat de A.C. Hepburn, Edward Arnold, Londra, 1978, pp. 170-188.

Idem, *The Versailles Settlement. Peacemaking in Paris, 1919*, St. Martin's Press, Londra, 1991.

Idem, *Standard-bearers in a Tangle : British Perceptions of France after the First World War*, în volumul *Statecraft and Diplomacy in the Twentieth Century, Essays presented to the P.M.H. Bell*, editat de David Dutton, Liverpool University Press, Liverpool, 1995, pp. 55-73.

Idem, *The Genie That Would Not Go Back Into the Bottle, National Self-Determination and the Legacy of the First World War and the Peace Settlement*, în volumul *Europe and Ethnicity, The First World War and Contemporary Ethnic Conflict*, editat de Seamus Dunn şi T.G. Fraser, Routledge, Londra, 1996, pp. 10-29.

Idem, *Lord Curzon and British Policy towards the Franco-Belgian Occupation of the Ruhr in 1923*, în „Diplomacy and Statecraft", vol. 8, nr. 2/1997, pp. 83-96.

Sierpowski, Stanisław, *Germany's Withdrawal from the League of Nations*, în „Polish Western Affairs", nr. 1/1983, pp. 30-46.

Idem, *Minorities in the System of the League of Nations*, în *Ethnic Groups in International Relations, Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940*, vol. V, editat de Paul Smith, Kalliopi Koufa, Arnold Suppan, New York University Press, New York, 1991, pp. 13-37.

Silverman, Dan P., *Reconstructing Europe after the Great War*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1982.

Smith, Tony, *America's Mission : The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

Stone, Julius, *Regional Guarantees of Minority Rights, A Study of Minorities Procedure in Upper Silesia*, The Macmillan Company, New York, 1933.

Szász, Zoltán, *Inter-Ethnic Relations in the Hungarian Half of the Austro-Hungarian Empire*, *Nationalities Papers*, vol. 24, nr. 3, 1996, pp. 391-408.

Şandru, D., *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975.

Taşcă, G., *Refacerea economică a Europei*, în „Analele statistice şi economice", V, nr. 1-2/1922, pp. 9-15.

Teichova, Alice, *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia*, Cambridge University Press, Londra, 1974.

Temperley, H.W.V. (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, vol. I-VI, H. Frowde and Hodder & Stoughton, Londra, 1921.

Thornberry, Patrick, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

Liga Naţiunilor, *The Transition from War to Peace Economy : Report of the Delegation on Economic Depressions*, partea I, Geneva, 1943.

Troncotă, Cristian, *Istoria serviciilor secrete româneşti de la Cuza la Ceauşescu*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999.

Turcu, C.I., Voicu, I., *Nicolae Titulescu în universul diplomaţiei păcii*, Editura Politică, Bucureşti, 1984.

Udrea, Traian, *Aspecte privind dezvoltarea învăţământului din România în perioada interbelică*, în „Revista istorică", tomul I, nr. 3/1990, pp. 275-286.

Viefhaus, E., *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzvertrage auf der Pariser Friedenskonferenz*, 1919, Holzner, Würzburg, 1960.

Wambaugh, Sarah, *Plebiscites since the World War*, vol. I, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1933.

Wandycz, Piotr S., *France and Her Eastern Allies 1919-1925, French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1962.

Idem, *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1969.

Idem, *Foreign Policy of Edvard Beneš, 1918-1938*, în *A History of the Czechoslovak Republic, 1918-1948*, editată de Victor S. Mamatey şi Radomir Luza, Princeton University Press, Princeton, 1973, pp. 216-238.

Idem, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926-1936, French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton University Press, Princeton, 1989.

Weber, Fritz, *From Imperial to Regional Banking System, 1918-1938*, în volumul *Banking, Currency, and Finance in Europe between the Wars*, editat de Charles H. Feinstein, Clarendon Press, Oxford, 1995, pp. 335-357.

Weinberger, Moshe Carmilly, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994.

Whittam, John, *Fascist Italy*, Manchester University Press, Manchester, 1995.

Wileman, Donald G., *What the Market Will Bear : The French Cartel Election of 1924*, în „Journal of Contemporary History", vol. 29, nr. 3/1994, pp. 483-500.

Xeni, Constantin, *Take Ionescu*, ediţia a II-a, Editura Profil, Bucureşti, 1999.

Young, Robert J., *France and the Origins of the Second World War*, St. Martin's Press, New York, 1996.

Zarnowski, Janusz, *Le Système de Protection des minorités et la Pologne*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 191-200.

Zeman, Zbynek, Klimek, Antonin, *The Life of Edvard Beneš, 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

Zgorniak, Marian, *La Situation géopolitique et militaire de la Pologne et de la Tchécoslovaquie dans l'Europe après le traité de Versailles*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 353-360.

Zimmermann, C., *La Société des Nations et l'assainissement financier de l'Autriche*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VI, nr. 3-4/1927, pp. 241-254.

Zöllner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediţia a VIII-a, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

B.3. Lucrări speciale

Ádám, Magda, *Confédération Danubienne ou Petit Entente*, în „Acta Historica", nr. 1-2/1979, pp. 61-116.

Eadem, *The Genoa Conference and the Little Entente*, în volumul *Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922*, editat de Carole Fink, Axel Frohn şi Jürgen Heideking, German Historical Institute, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp. 187-199.

Eadem, *The Little Entente and Europe (1920-1929)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1993.

***, *Agrarian Reform in Romania and the Case of the Hungarian Optants in Transylvania before the League of Nations*, Londra, 1927.

Albrecht, Francisc, *Societatea Naţiunilor şi protejarea minorităţilor*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, pp. 19-29.

Anghel, Florin, *O componentă a sistemului federalist polon : despre alianţa strategică dintre Varşovia şi Bucureşti, 1919-1921*, în volumul *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, coordonator Mihai Timofte, Editura Atheros, Iaşi, 1998, pp. 300-310.

Idem, *O dilemă teritorială şi un debut diplomatic. Ocuparea Pocuţiei de către armata română (24 mai – începutul lunii august 1919) şi debutul relaţiilor româno-polone*, în „Revista istorică", VI, nr. 9-10/1995, pp. 761-772.

Antonescu, Mihai M., *Regimul agrar român şi chestiunea optanţilor unguri*, Bucureşti, 1928.

Balogh, Eva S., *Romanian and Allied Involvment in the Hungarian Coup d'État of 1919*, în „East European Quarterly", vol. IX, nr. 3/1975, pp. 297-314.

Barany, George, *Hungary : From Aristocratic to Proletarian Nationalism*, în volumul *Nationalism in Eastern Europe*, editat de Peter F. Sugar şi Ivo J. Lederer, Seattle University Press, Seattle, 1969, pp. 259-309.

Bariéty, Jacques, *L'Accord révisionniste franco-hongrois de 1920. Histoire d'un mythe*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 75-83.

Batkay, William M., *Authoritarian Politics in a Transitional State, István Bethlen and the Unified Party in Hungary, 1919-1926*, Boulder, East European Monographs, distribuit de Columbia University Press, 1982.

Idem, *Trianon : Cause or Effect – Hungarian Domestic Politics in the 1920's*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I : Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 509-527.

Batowski, Henryk, *Le Sort des frontières tracées en Europe centrale et sud-orientale après la Première Guerre mondiale, dans les années vingt et au début des années trente*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 15-22.

Berenger, Jean, *Le Révisionnisme hongrois*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 159-172.

Bitay, Andrei, *Zona culturală*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 8-9/august-septembrie 1924, pp. 7-11.

Bold, Emilian, *Diplomaţia de conferinţe. Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României*, Iaşi, 1991.

Brătianu, Gheorghe, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţii diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1940 (ultima retipărire la Editura Corint, Bucureşti, 2001).

Buchet, Constantin, *Proiecte de uniune dinastică româno-maghiară*, în „Magazin istoric", an XXXIII, nr. 11/1999, pp. 30-31.

Budişteanu, Radu, *Un capitol nou în dreptul internaţional public şi privat : minorităţile etnice*, Tipografia Voinţa Const. Antonescu, Bucureşti, 1928.

Calafeteanu, Ion, *Revizionismul ungar şi România*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1995

Caliani, Aug., *L'Enseignement minoritaire en Transylvanie (I)*, în „Revue de Transylvanie", I, 2, 1934, pp. 153-179.

Campus, Eliza, *Praga*, în volumul *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. II, *1911-1939*, Editura Politică, Bucureşti, 1971, pp. 181-200.

Eadem, *Ideea federală în perioada interbelică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1993.

Eadem, *Mica Înţelegere*, ediţia a II-a, Editura Academiei, Bucureşti, 1997.

Carmi, Ozer, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Libraire Droz, Geneva, 1972.

Cămăşescu, Ion, *Statul şi minorităţile etnice*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1921.

Chaszar, Edward, *Trianon and the Problem of National Minorities*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I : Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 479-489.

Chiper, Ioan, *Italia şi ratificarea tratatului din 28 octombrie 1920 privind Basarabia*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXVI, nr. 2(118)/1992, pp. 73-96.

Cisek, Janusz, *The Beginnings of Joseph Beck's Diplomatic Career : The Origins of His Mission to Admiral Horthy in October 1920*, în „East European Quarterly", XXVII, nr. 1/1993, pp. 129-138.

Ciupercă, I., *Marile puteri şi ţările Europei centrale şi de sud-est după primul război mondial. Probleme economice*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", tomul XXVI, s. IIIa, Istorie, 1980, pp. 113-129.

Idem, *Probleme ale relaţiilor internaţionale ale României după primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi, tomul XVIII, 1981, pp. 353-369.

Idem, *Momente ale relaţiilor româno-italiene (1924-1937)*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", tomul XXXIII, s. IIIa, Istorie, 1987, pp. 53-65.

Idem, *Din istoria contemporană a unei idei : Confederaţia economică danubiană*, în *Românii în istoria universală*, III/1, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi, 1988, pp. 667-684.

Idem, *România în faţa recunoaşterii unităţii naţionale. Repere*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1996.

Comnen, N.P., *O primă experienţă comunistă în Ungaria, Amintiri şi documente inedite*, Madrid, 1957 (reprodus şi în „Revista istorică", tomul III, nr. 5-6/1992, pp. 627-642).

Congdon, Lee, *Trianon and Emigré Intellectuals*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I : Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 391-406.

Conte, Francis, *Christian Rakovski et l'usage de la force armée dans un mouvement révolutionnaire : le cas de l'Ukraine (janvier-août 1919)*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", XX, nr. 4/1973, pp. 523-552.

The Controversy over the Optants in the ex-Hungarian Territories of Romania, în Arnold Toynbee, V.M. Boulter, *Survey of International Affairs - 1928*, Londra, 1929, pp. 168-182.

Cornish, Louis C., *Religious Minorities in Transylvania*, The Beacon Press, Boston, 1925.

Csöppüs, István, *Statistische Daten zu den wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrags von Trianon*, în „Ungarn Jahrbuch", 21/1993-1994, pp. 175-192.

Cutcutache, Constantin D., *Un mare conflict internaţional : optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România*, Bucureşti, 1931.

Damian, Constantin C., *Reforma agrară din 1918-1921. Studiu social-economic*, Bucureşti, 1928.

Dascălu, Nicolae, *Nicolae Iorga şi revizionismul maghiar*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXVI, 1(117)/1992, pp. 37-49.

Deac, Augustin, *Revizionismul ungar – permanent factor destabilizator în Europa (1920-1938)*, vol. I, Editura Bravo Press, Bucureşti, 1996.

Déak, Francis, *The Hungarian-Romanian Land Dispute. A Study of Hungarian Property Rights in Transylvania under the Treaty of Trianon*, New York, 1928.

Denis, Ernest, *From Warsaw to Belgrade. The Small Entente*, în „The New World", Paris, vol. IV, nr. 20/ianuarie 1921, pp. 148-157.

Diaconescu, Ilie S., *Chestiunea ţărănească în România*, Bucureşti, 1928.

Dobrin, Jean Caius, *Les Optants hongrois et la réforme agraire roumaine*, Paris, 1929.

Dobrinescu, Valeriu Florin, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Editura Viitorul Românesc, f.l., 1996.

Idem, *Problema optanţilor şi raporturile româno-ungare din anii '20*, în volumul *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, coordonator Mihai Timofte, Editura Ankarom, Iaşi, 1997, pp. 134-138.

Dobrovici, G.M., *Clauze financiare ale tratatului de pace cu Austria şi Ungaria şi datoria publică aferentă Bucovinei, Transilvaniei, Banatului şi părţilor ungurene alipite*, în „Cronica financiară", II, nr. 9-11/1920, pp. 163-171.

Fényes, Samu, *Ungaria revizionistă*, Editura Petru Maior, Târgu-Mureş, 1996.

Florea, Virgiliu, *Cărturari englezi în apărarea Marii Uniri*, „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj", XXIX, 1988-1989, pp. 545-551.

Gál, Kelemen, *Etatizarea şcolilor primare*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, pp. 5-13.

Gâdei, Octavian, *Ocrotirea minorităţilor*, Tipografia Concesionară Alexandru Ţerek, Iaşi, 1935.

Ghibu, Onisifor, *Prolegomena la o educaţie românească*, Bucureşti, 1941.

Glatz, F., *Historiography, Cultural Policy, and the Organization of Scholarship in Hungary in the 1920's*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", 17, nr. 3-4/1971, pp. 273-293.

Gociman, Aurel, *România şi revizionismul maghiar*, ediţia a II-a, Editura Clusium, Cluj, 1996.

Hajdu, Tibor, *A Contribution to the History of the Proclamation of the Hungarian Republic of Councils in 1919*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", tomul XIX, nr. 1-2/1973, pp. 55-85.

Idem, *Plans of Strategic Cooperation between the Russian and Hungarian Red Armies*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolution and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, editat de Peter Pastor, Boulder, Colorado, Social Science Monographs; Highland Lakes, New Jersey, Atlantic Studies on Society on Change, distribuit de Columbia University Press, New York, 1988, pp. 367-374.

Haslinger, Peter, *Ungarn und seine Nachbarn 1918-1938 in dem Karikaturen des satirischen Zeitschrift 'Borsszem Jankó'*, în „Ungarn Jahrbuch", 21/1993-1994, pp. 63-87.

Horváth, Iosif, *La chestia irredentizmului*, în „Glasul minorităţilor", Lugoj, anul I, nr. 4/ septembrie 1923, pp. 1-9.

Iacob, Iosif, *Chestia minorităţilor şi Uniunea Maghiară, Consideraţiuni de drept public*, Tipografia Biharia, Oradea Mare, 1923.

Iacobescu, Mihai, *Activitatea României la Societatea Naţiunilor în problema ocrotirii minorităţilor naţionale (1919-1935)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXV/1982, pp. 149-173.

Iancu, Gheorghe, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918-1919)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Idem, *The Ruling Council, The Integration of Transylvania into Romania, 1918-1920*, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

Idem, *Consideraţii cu privire la România şi problema minorităţilor naţionale*, în Arhivele Statului din România, *Minorităţile naţionale din România, 1918-1925, Documente*, coordonator Ioan Scurtu, Liviu Boar, Bucureşti, 1995, pp. 35-42.

Illyés, Elemér, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, East European Monographs, Boulder, distribuit de Columbia University Press, New York, 1982.

Ionescu, Dumitru P., *România şi optanţii unguri*, în „Revista istorică", tomul VIII, nr. 1-2/ 1997, pp. 125-130.

Iordache, Nicolae, *La Petite Entente et l'Europe*, Institute Universitaire des Hautes Études Internationales, Geneva, 1977.

Iordan-Sima, Constantin, *La Création de la Petite Entente dans la conception de la Roumanie : projet et réalisation*, în „Revue des études sud-est européennes", XIV, nr. 4/1976, pp. 665-678.

Idem, *La Grèce à la fin de l'année 1920. Autour d'une mission roumaine à Athènes*, în „Revue des études sud-est européennes", XVII, nr. 2/1979, pp. 283-296.

Idem, *România şi relaţiile internaţionale din sud-estul european: probleme ale păcii, securităţii şi cooperării (1919-1924)*, Editura All, Bucureşti, 1999.

Jászi, Oszkár, *Revolution and Counter-revolution in Hungary*, H. Fertig, New York, 1969.

Juhász, Gyula, *Hungarian Foreign Policy 1919-1945*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1979.

Kalvoda, Josef, *The Czechoslovak-Hungarian Dispute*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 275-296.

Király, Béla K., Pastor, Peter, Sanders, Ivan (editori), *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*, Brooklyn College Press, New York, 1982.

Kiss, Géza, *Ideologia şi tendinţele minorităţii maghiare*, în vol. *Doctrinele partidelor politice*, ediţia a II-a, Editura Garamond, Bucureşti, f.a.

Koszorus Jr., Frank, *The Forgotten Legacy of the League of Nations Minority Protection System*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 547-571.

Krizman, Bogdan, *The Belgrad Armistice of 13 November 1918*, în „The Slavonic and East European Review", vol. XLVIII, nr. 110/1970, pp. 67-87.

Kunz, Joseph L., *Two „Causes Celebres", The Hungaro-Romanian Optant's Dispute and the Mexican Expropriations*, în „The Hungarian Quarterly", vol. V, I/primăvara 1939, pp. 42-60.

Lăpedatu, Ion I., *Chestiuni de finanţe publice*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1923.

Lăzărescu, Ion, *Revizuirea tratatelor. Societatea Naţiunilor. Afacerea optanţilor*, Tipografia Ziarului „Universul", Bucureşti, 1933.

Lengyel, Zsolt K., *Kulturverbindung, Regionalismus, föderativer Kompromiß. Betrachtungen zur Geschichte des frühen Transsilvanismus 1918-1928*, în „Ungarn Jahrbuch", 15/1987, pp. 50-73.

Idem, *„Östliche Schweiz" und Siebenbürgen 1918/1919. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativvorstellungen zu großrumänischen Staatidee*, în „Siebenbürgische Semesterblätter", München, 6, 2/1992.

Leuştean, Lucian, *Conferinţa de pace de la Paris, Liga Naţiunilor şi problema minorităţilor*, în „Xenopoliana", V, 1997, nr. 1-4, pp. 181-195.

Idem, *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon, 1918-1920*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.

Livezeanu, Irina, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.

Macartney, C.A., *Hungary and Her Successors, The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937*, Oxford University Press, Oxford, 1937.

Manciulea, Ştefan, *Graniţa de Vest*, ediţia a II-a, Editura Gutinul, Baia Mare, 1994.

Marburg, Ernst, *Der rumänisch-ungarische Optantenstreit vor dem Geminschten Schidsgerincht und dem Völkerbund. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Enteignung im Völkerrecht*, R. Noske, Leipzig, 1928.

***, *The Mixed Arbitral Tribunals & The Agrarian Reforms of the States of the Little Entente*, Londra, 1930.

Mocsy, István I., *Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 491-508.

Moisuc, Viorica, *Varşovia*, în volumul *Reprezentanţele diplomatice ale României*, II, 1911-1939, Editura Politică, Bucureşti, 1971, pp. 134-151.

Eadem, *Tratatul de la Trianon – consacrarea internaţională a legitimităţii Unirii Transilvaniei cu România*, în „Anale de Istorie", an XXII, nr. 3/1976, pp. 44-57.

Eadem, *1920. Un fals diplomatic şi substratul său politic*, în „Magazin istoric", an XIX, nr. 2/februarie 1985 (reluat în *Jocul periculos al falsificării istoriei*, coordonatori Ştefan Pascu, Ştefan Ştefănescu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986).

Eadem, *Le Projet de Confédération danubienne et les intérêts des États successeurs*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 65-74.

Eadem, „Consideraţii privind procesul izolării politice a României pe plan internaţional", în *Probleme de politică externă a României, 1918-1940*, vol. III, Editura Militară, Bucureşti, 1988, pp. 229-281.

Eadem, *Premisele izolării politice a României, 1919-1940*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991.

Nagy, Zsuzsa L., *The Hungarian Democratic Republic and the Paris Peace Conference, 1918-1919*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolution and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, editat de Peter Pastor, ed. cit., New York, 1988, pp. 261-275.

Nemoianu, P., *Chestiunea optanţilor unguri şi reforma agrară ungară*, Cluj, 1928.

Netea, Vasile, *Budapesta*, în volumul *Reprezentanţele diplomatice ale României*, II, 1911-1939, Editura Politică, Bucureşti, 1971, pp. 152-167.

Idem, *Take Ionescu*, în volumul *Diplomaţi iluştri*, IV, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 301-354.

Nikolits, Daniel, *Reflexiuni la executarea reformei agrare*, în „Glasul minorităţilor", II, nr. 2/februarie 1924, pp. 1-13.

Olteanu, Alexandru, *Le Mouvement économique hongrois en Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie", IV, 1-2/1938, pp. 40-72.

Orde, Anne, *France and Hungary in 1920. Revisionism and Railways*, în „Journal of Contemporary History", nr. 3/1980, pp. 475-482 (reluat în *War and Society...*, vol. VI, pp. 183-200).

Ormos, Mária, *Le Traité de paix de Trianon et l'assemblée nationale hongroise 1920-1926, Idées et réalité*, în volumul *Les Conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale*, editat de Pierre Ayçoberry, Jean-Paul Bled, Istvan Hunyadi, ed. cit., Strasbourg, 1987, pp. 135-146.

Eadem, *The Foreign Policy of the Hungarian Soviet Republic*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolution and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, editat de Peter Pastor, ed. cit., New York, 1988, pp. 357-365.

Eadem, *From Padua to Trianon, 1918-1920*, Social Science Monographs ; Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, distribuit de Columbia University Press, Boulder, 1990.

Osusky, Stefan, *La Genèse de la Petite Entente*, în „Revue d'Histoire Diplomatique", nr. 2/1932, pp. 131-142.

Pană, Virgil, *Minorităţile etnice din Transilvania între anii 1918-1940, Drepturi şi privilegii*, Editura Tipomur, Târgu-Mureş, [1995].

Papp, N.G., *The German Minority in Hungary between the Two World Wars : Loyal Subjects or Suppressed Citizens ?*, în „East European Quarterly", Boulder, XXII, nr. 4/1989, pp. 495-514.

Pastor, Peter, *Hungary Between Wilson and Lenin : the Hungarian Revolution of 1918 and the Big Three*, „East European Quarterly", distribuit de Columbia University Press, New York, 1976.

Pâclişanu, Zenobius, *Hungary's Struggle to Annihilate its National Minorities*, Romanian Historical Studies, Miami Beach, 1985.

Penescu, Alexandru S., *Diferendul cu optanţii unguri. Un diferend asupra politicii noastre monetare*, în „Analele economice şi statistice", Bucureşti, XII, nr. 5-6, 7-8, 9-10/1929.

Péteri, György, *Central Bank Diplomacy : Montagu Norman and Central Europe's Monetary Reconstruction after the World War I*, în „Contemporary European History", I, nr. 3/noiembrie 1992, pp. 233-258.

Idem, *Financial Change at the Sector Level : the Interrelations between Banking and Industry in Hungary during the 1920's*, în volumul *European Industry and Banking between the Wars. A Review of Bank-Industry Relations*, editat de P.L. Cottrell, Hakan Lindgren şi Alice Teichova, Leicester University Press, Leicester, 1992, pp. 31-42.

Petö, Andrea, *The Image of a Remote Enemy*, în volumul *Pride and Prejudice. National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, editat de László Kontler, Central European University, Budapesta, 1995, pp. 199-210.

Petrasco, N.N., *La Réforme agraire Roumaine et les réclamations Hongroises*, Tipografia Bucovina, Bucureşti, 1931.

Popovici, Iosif, *Problema şcolilor minoritare din Ardeal şi Bănat*, Cluj, 1925.

Pölöskei, Ferenc, *Die Ungarische Friedensdelegation in Neuilly und die Revisionistische Propaganda*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica", Budapesta, tomul XVIII/1977, pp. 45-73.

Idem, *Hungary after Two Revolutions, 1919-1922*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1988.

Preda, Dumitru, Alexandrescu, Vasile, Prodan, Costică, *În apărarea României Mari, Campania armatei române din 1918-1919*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994.

Ránki, Gÿorgÿ, *Economy and Foreign Policy. The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919-1939*, East European Monographs, distribuit de Columbia University Press, New York, 1983.

***, *La Réforme agraire en Roumanie et les optants Hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations*, Paris, 1924, 1928.

***, *La Réforme agraire Roumaine en Transylvanie devant la Justice Internationale et le Conseil de la Société des Nations*, Paris, 1928.

Retegan, Mihai, *În balanţa forţelor. Alianţe militare româneşti interbelice*, Editura Semne, Bucureşti, 1997.

Révész, László, *Minderheitenschicksal in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie, Unter besonderer Berücksichtigung der magyarischen Minderheit*, W. Braumüller, Viena, 1990.

Roman, Louis, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în volumul *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coordonatori Sorina şi Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, pp. 26-40.

Romsics, Ignác, *Graf István Bethlens Konzeption eines unabhängigen oder autonomen Siebenbürgen*, în „Ungarn Jahrbuch", München, 15/1987, pp. 74-93.

Roucek, Joseph S., *Procedure in Minorities Complaints*, în „The American Journal of International Law", Washington, vol. 23, nr. 3/iulie 1929, pp. 538-551.

Rudescu, Corneliu Alex., *Abuzul de drept în materii de „plângeri minoritare" şi apărarea prestigiului extern al statului*, extras din „Revista de Drept Penal şi Ştiinţă Penitenciară", Imprimeria Penitenciarului Văcăreşti, nr. 5-6/1931.

Sakmyster, Thomas L., *Great Britain and the Making of the Treaty of Trianon*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 107-130.

Sandu, Traian, *La Coopération franco-roumaine face à la Russie lors du passage de Take Ionescu au Ministère des Affaires Étrangères (juin 1920 – décembre 1921)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIV, 3-4/1995, pp. 367-382.

Idem, *La France et la Bessarabie roumaine de 1918 à 1920: une reconnaissance difficile*, în volumul *L'Établissement des Frontières en Europe après les deux guerres mondiales. Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995)*, sub direcţia lui Christian Baechler şi a lui Carole Fink, P. Lang, Strasbourg, Montréal, 1996, pp. 369-387.

Idem, *Les Avatars de la ratification de la Convention Bessarabe par la France, 1921-1924*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXV, 1-2/1996, pp. 59-68.

Sangiorgi, Giorgio Maria, *L'Ungheria dalla Repubblica di Karoly alla Reggenza di Horthy*, Bologna, 1927.

Schkolnyk, Claude, *L'Utilisation du mythe en politique, Le centenaire de Petöfi*, în „Revue Historique", anul 121, tomul CCXCVII, 1/1997, pp. 165-202.

Schmidt-Rösler, Andrea, *Pläne für eine Personalunion zwischen Rumänien und Ungarn, 1919-1932*, în „Ungarn Jahrbuch", München, 20/1992, pp. 91-115.

Seton-Watson, Robert W., *The Little Entente*, în „The New Europe", vol. XVII, nr. 209/14 octombrie 1920, pp. 2-9, *apud* Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *R. W. Seton-Watson and the Romanians, 1906-1920*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, vol. II, pp. 772-779.

Scott, Leslie, *The Treaty of Trianon and the Claims of Hungarian Nationals with regard to their Lands in Transylvania*, Londra, 1927.

Siklós, András, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State. 1918*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1988.

Simon, John A., Sutton, Ralph, *The Vacancy in the Hungarian-Roumanian Mixed Arbitral Tribunal*, Londra, 1927.

Spector, David Sherman, *România şi Conferinţa de Pace de la Paris, Diplomaţia lui Ion I.C. Brătianu*, Institutul European, Iaşi, 1995 (ediţia originală, *Romania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, Bookman Associates, New York, 1962).

Spira, Thomas, *Hungary's Numerus Clausus, the Jewish Minority, and the League of Nations*, în „Ungarn Jahrbuch", 4, 1972, pp. 115-128.

Stanciu, Ion, *România şi condiţiile financiare internaţionale după primul război mondial (1919-1929)*, în „Revista de istorie", tomul 37, nr. 12/1984, pp. 1212-1227.

Stătescu, V., *Situaţia financiară a Ungariei*, în „Cronica financiară", V, nr. 10-12/decembrie 1922 - februarie 1923, pp. 164-167.

Stoica, Vasile, *Propaganda ungurească în contra României la Liga Naţiunilor*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", III, nr. 4/1921, pp. 478-506.

Idem, *Problema minorităţilor noastre*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", IV, nr. 6/1922, pp. 700-717.

Stone, Julius, *Procedure under the Minorities Treaties*, în „The American Journal of International Law", Washington, vol. 26, nr. 3/1932, pp. 502-513.

Şandru, D., *N. Titulescu şi Liga Naţiunilor. Procesul optanţilor*, în volumul *Titulescu şi strategia păcii*, coordonator Gh. Buzatu, Editura Junimea, Iaşi, 1982, pp. 168-192.

Şerbescu, S., *Procedura pentru protecţia minorităţilor înaintea Societăţii Naţiunilor*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VI, nr. 1-2/1926, pp. 115-127.

Şora, Gheorghe, *Vasile Goldiş - o viaţă de om aşa cum a fost*, Editura Helicon, Timişoara, 1993.

Taraszovics, Sandor, *American Peace Plans and the Shaping of Hungary's Post-World War I Borders*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 227-252.

Tănăsescu, Florian, *Din corespondenţa doctorilor Sabin şi Veturia Manuilă*, în volumul *Retrospective medicale, Studii, note şi documente*, sub red. dr. G. Brătescu, Bucureşti, 1985, pp. 537-542.

Toscano, Mario, *L'accordo revizionista franco-ungherese del 1920*, în idem, *Pagine di storia diplomatica contemporanea*, vol. I, Milano, 1963, pp. 399-410.

Tóth, Pál Péter, *Hungarians in the Succesor States : From World War I to World War II*, în „Nationalities Papers", vol. 24, nr. 3, 1996, pp. 425-435.

Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918-1928, vol. I, Bucureşti, 1929.

Trebici, Vladimir, *Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii ştiinţifice în România*, în volumul *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coordonatori Sorina şi Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, pp. 7-25.

Tuţu, Dumitru, *Alianţele militare ale României (1921-1939)*, în *Probleme de politică externă a României, 1918-1940*, vol. II, Editura Militară, Bucureşti, 1973, pp. 108-162

Vanku, Milan, *La Lutte de la Petite Entente contre le révisionisme et le revanchisme, 1920-1938*, în „Revue des études sud-est européennes", XIV, 3/1976, pp. 425-438.

Idem, *Mica Înţelegere şi politica externă a Iugoslaviei 1920-1938. Momente şi semnificaţii*, Editura Politică, Bucureşti, 1979.

Vardy, Stephen Bela, *Trianon in Interwar Hungarian Historiography*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking*,

A Case Study on Trianon, editat de Béla K. Király, Peter Pastor şi Ivan Sanders, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 363-389.

Varjassy, L., *Révolution, Bolchevisme, Réaction. Histoire de l'occupation française en Hongrie, 1918-1919*, Paris, 1934.

Zaharia, Gheorghe, Botoran, Constantin, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, Editura Militară, Bucureşti, 1981.

Zobel, Olga, *Ungarn Gesellschaft und Staat bei Oszkár Jászi*, în „Ungarn Jahrbuch”, München, 3/1971.

Zsuppán, Ferenc Tibor, *The Hungarian Soviet Republic and the British Military Representatives, April-June 1919*, în *The Slavonic and East European Review*, XLVII, 108/1969, pp. 198-218.

Zugravu, Sorin, *Relaţii politico-diplomatice între România şi Cehoslovacia în perioada interbelică*, teză de doctorat (nepublicată), Iaşi, 2000.

Index

C

D

E

F

G

M

N

O

P

R

S

T

Ţ

U

V

W

Z

Cuprins

POLIROM

HISTORIA

Prăbuşirea Imperiului austro-ungar în toamna lui 1918 şi pierderea statutului dominant de către unele grupuri etnice au condus la apariţia unor tensiuni evidente, care s-au repercutat şi asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria în contextul european al primilor ani interbelici. Autorul identifică şi analizează raţiunile acestor neînţelegeri, prezentând opiniile şi acţiunile liderilor politici, militari şi din sfera economicului – ai statelor succesoare, ca şi ai marilor puteri – care au încercat fie să conserve aranjamentele teritoriale realizate după primul război mondial, fie să le modifice.

„Ungurii şi-au dat seama că nu mai aparţineau de statul maghiar, însă nu «pierduseră» complet Transilvania. Iar românii au descoperit foarte repede că fusese mai uşor să proclame unirea, să câştige confruntările militare şi să obţină recunoaşterea internaţională decât să obţină poziţia dominantă în viaţa economică, socială şi culturală a Transilvaniei."

Lucian Leuştean

Înfiinţarea Micii Înţelegeri • „Planurile" de uniune româno-maghiară • Majoritatea românească şi minoritatea maghiară în primii ani interbelici • Sistemul de protecţie a minorităţilor în perioada interbelică • România şi Ungaria în context politic european (1922-1923) • Studii de caz

ISBN 973-681-422-X

Editura POLIROM
www.polirom.ro